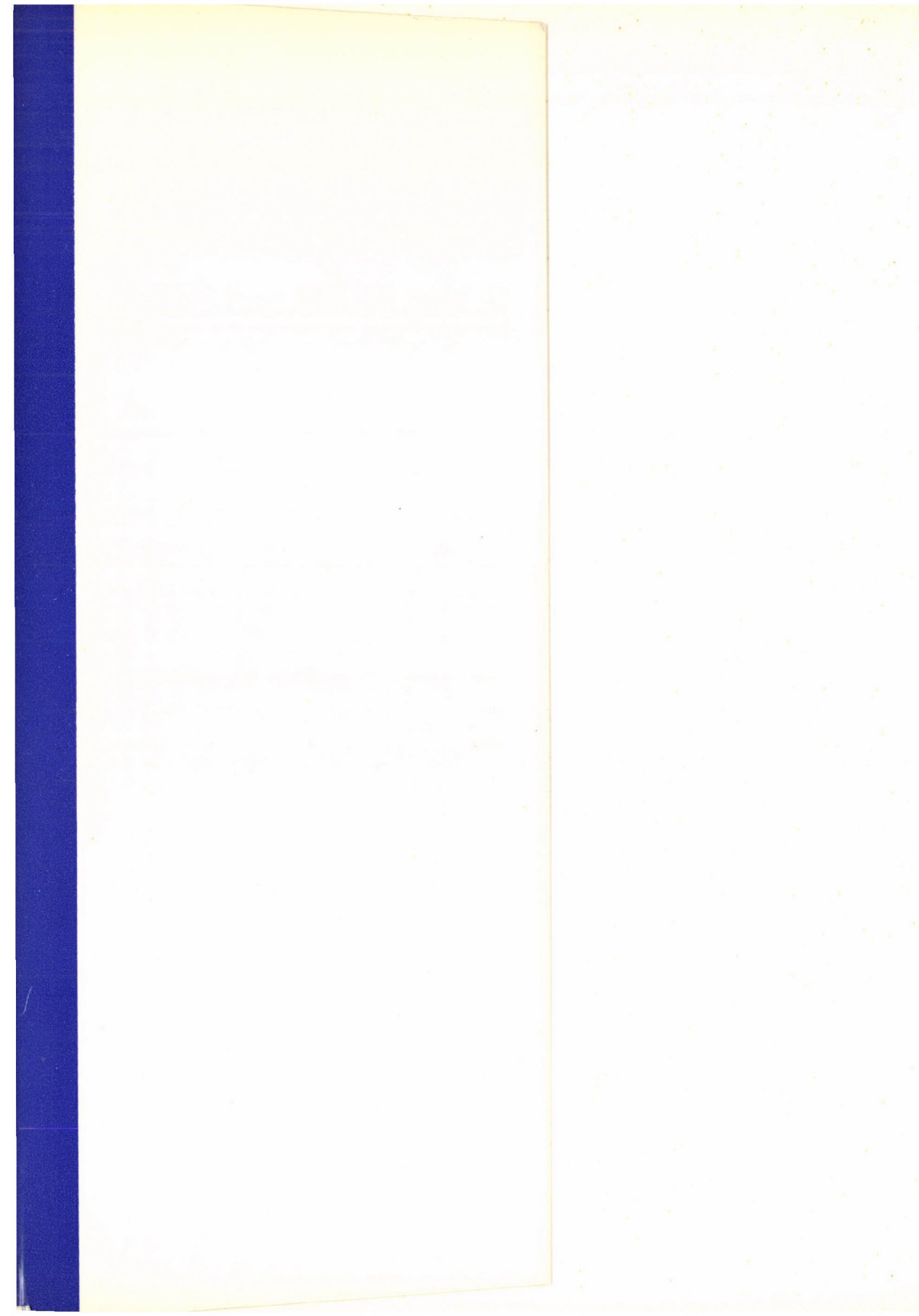

ARS
HUNGARICA
1975/2

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ARS HUNGARICA

**SZERKESZTI
AZ IGAZGATÓ TANÁCS**

1975 III. ÉVFOLYAM
2. SZÁM

**FELELŐS SZERKESZTŐ
TÍMÁR ÁRPÁD**

A SZERKESZTŐSÉG CÍME: 1014 BUDAPEST I., URI U. 62.

ARS HUNGARICA

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
KUTATÓ CSOPORTJÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

BULLETIN OF THE
INSTITUTE OF
ART HISTORY OF THE
HUNGARIAN ACADEMY OF
SCIENCES

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1976

Megjelenik évente kétszer

Megvásárolható az Akadémiai Könyvesboltban, 1052. Budapest, V., Váci utca 24.,
és az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán, 1054. Budapest, V., Alkotmány utca 21.

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
Printed in Hungary

TARTALOM

Végh János: Radocsay Dénes 1918–1974	185
Radocsay Dénes tudományos munkássága. Bibliográfia. (Összeállította Végh János és Wehli Tünde)	189
Wehli Tünde: Perugiai Bernát kódexe és a Pray-kódex helye a középkori magyar könyvfestészetben	197
Balogh Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. IV.	211
Forgács Éva: Kállai Ernő és a konstruktivizmus	277

DOKUMENTUMOK

Badál Ede: Művészettörténeti regeszták VII.	295
Borghida István: Két levél Boromisza Tibor hagyatékából	309

TÁJÉKOZÓDÁS

Beszámoló a Kutató Csoport középkori és reneszánsz művészettel foglalkozó felolvasó üléséről	313
--	-----

CONTENTS

Végh, János: Dénes Radocsay 1918–1974	185
The Scientific Achievement of Dénes Radocsay – A Bibliography (compiled by J. Végh and T. Wehli)	189
Wehli, Tünde: The Codex by Bernard of Perugia and the Importance of the so-called Pray Codex in the Mediaeval Book Illumination in Hungary	197
Balogh, Jolán: Stone-Carver Workshops of the Late Renaissance IV.	211
Forgács, Éva: Ernő Kállai and the konstruktivism.	277

DOKUMENTS

Badál, Ede: Art Historical Extracts VH.	295
Borghida, István: Two Letters from the Bequest of Tibor Boromisza	309

SURVEY

Report on the Session held by the Institute on Mediaeval and Renaissance Art	313
---	-----

1974. december 5-én súlyos vesztés érte a magyar művészettörténészeket. Hosszas betegség után meghalt Radocsay Dénes.

1918-ban született. Mire egyetemi tanulmányait befejezte, doktori disszertációját megírta, mikor végre hozzáfoghatott volna a tudományos munkához (díjtalan gyakornokként 1941-től alkalmazza a Szépművészeti Múzeum), már mehetett is katonának. Ő ugyan a maga részéről már 1944 őszén befejezte a háborút; nem tért vissza alakulatához, és egy Szabadság-téri bérház pincéjében várta be a németek és nyilasok kivonulását, de csak a következő év elején jutott hozzá, hogy ismét művészettörténészként dolgozzék. A Szépművészeti Múzeumban a Modern képtárat bízták rá; ezzel a névvel illették a múzeum mult és jelen századi magyar festményeinek gyűjteményét. A későbbi középkor-kutatót ugyanis ebben az időben még a kortársak és a közvetlen mult magyar művészete érdekelte, doktori disszertációját Madarász Viktorról írta. És bár már 1940-ben megjelent egy középkori építészettel kapcsolatos írása, tevékenységének súlypontja még hosszú ideig a modern művészet volt.

A Szépművészeti Múzeum legnehezebb évei voltak ezek, amikor a romos épület helyreállítása, a nyugatról hazahozott és részben igen rossz állapotban lévő műtárgyak gondozásba vétele, az első, ideiglenes és rögtönzött kiállítások megszervezése, a leltárrevíziók sőt bizonyos gyűjteménycsoportoknál a leltározások megkezdése ugyancsak igénybe vették a művészettörténészeket. Radocsay Dénes mindenhol helytállt, akkor is mikor muzeológusi feladatokat kellett megoldani, akkor is, amikor apránként lehetőség nyílt a tudományos tevékenységre. A Bulletin első számaiban már több cikket olvashatjuk, mégpedig egyre gyakrabban a régi magyar művészet területéről. Minthogy érdeklődése egyre inkább a felé a kor felé fordult, adódó alkalommal megvált a modern festészeti osztálytól; 1952-ben Régi Magyar gyűjtemény vezetését bízták rá. Ez volt az a munkakör, ahol a legjobban otthon érezhette magát, ahol a leghasznosabb munkát végezhetette. Olyan feladatokat oldott meg, amelyeket rajta kívül senki más sem.

Itt lett a későközépkori Magyarország szobrászatának és festészetének egyik legalaposabb ismerőjévé, vaskos – és nemcsak terjedelmük miatt fontos – könyvek szerzőjévé. Régi művészetünk legjelentősebb gyűjteménye volt rábízva, s ő biztosítani tudta az addig kissé mellőzött műtárgyak optimális gondozását. A raktárakban példás rend uralkodott, és nem az ő hibája, hanem a világháborús károsodás következménye volt, hogy a műveknek csak kis hányadát lehetett látni a kiállítás-

sokon, és pedig majdnem mindig ugyanazokat. A restaurálás állandóan folyt, de a muzeum teljes kapacitását nem köthette le a Régi Magyar Osztály. Nem véletlen, hogy az 1964-es Magyar reneszánsz-kiállításon került sor először nagyobb számú táblakép ill. szobor bemutatására az állandóan szem előtt levő darabokon kívül.

Az ötvenes évekkel kezdődik nagy alkotó korszaka. Ekkoriban írta tudományos részletkérdésekkel kapcsolatos cikkeinek hosszú sorát, – legtöbbit a Szépművészeti Múzeum Bulletinjébe –, és ekkor jelentette meg három nagy corpusát, amelyek lelkiismeretes összefoglalói és új utra indítói a középkori falképfestészettel, táblaképfestészettel és faszobrászattal kapcsolatos kutatásnak. Az első kívánta volna a legtöbb helyszíni vizsgálatot, hiszen freskókat nem lehet muzeumba összegyűjteni, de azok az évek semmiképp sem voltak alkalmasak az utazásra. Leírásai tehát szükségképpen a régebbi kutatók idézeteinek többé-kevésbé bő felhasználásával, esetleg kontaminációjával készültek. Ezt a módszert bizony csak az mentheti, hogy nélküle létre se jöhetett volna a könyv, hiszen az idézett szerzők – főleg a leggyakrabban idézett, Römer – még a múlt századi állapotot rögzítették. Radocsay Dénes egyébként mindig nagy tiszteletben tartotta a kérdésben már nyilatkozott előző kollégák véleményét, ugyanugy nélkülözhetetlen kiindulópontnak tartotta, mint Arany János az epikai hitelt. Aggályos korrektségének, ennek a korunkban olyan ritka tulajdonságnak köszönhető aztán, hogy saját véleményének gyakran kevesebb helyet, sőt kisebb hangsúlyt juttatott, mint a kollégák megállapításainak.

Táblakép-könyve jó illusztrációja munkamódszerének. Tartalomjegyzéke, az anyag csoportosításának legalapvetőbb, de legdurvább mutatója követi Genthon Istvánt, akinek Régi magyar festőművészete – úgy látszik – örökre érvényben maradó periódusokra és lokális iskolákra parcellázta fel ezt a területet. Azonban milyen alaposan munkálja ki a vázlatul, kiindulópontul szolgáló genthoni konstrukciót! Ami ott gyakran csak könnyed ötlet, inkább szellemes mint megalapozott hipotézis, az Radocsaynál vasbeton alapot és acélvázat kapott. Lenyűgöző a szakirodalom adatainak bősége, a részletesen tárgyalt vagy akár csak megemlített táblák száma, az elfelejtett vagy megsemmisült darabok gondos számontartása, a festményekre és alkotóikra vonatkozó egykorú források szakszerű igénybevétele a történeti háttér megrajzolásához. A könyv alapján 1955-ben kandidátusi fokozatot nyert.

Mindezeket az elismerő jelzőket akár szó szerint meg lehet ismételni a faszobor-könyvvel kapcsolatban. Az előző kötetekénél még magasabb színvonalat eredményeztek a közben elmúlt évek, látóköre még ennyi tapasztalattal a háta mögött is állandóan szélesedett, ítéletei megfontoltak, hipotézisei – bár sohasem volt hazardőr – még alaposabban kimunkáltak lettek. Nem egyszer idézi találóan a kőszobrászat alkotásait is stiláris analógiaként. A tárgyalás szorosabban kapcsolódik a külföldi fejlődéshez, gyakoribbak és átgondoltabbak az analógiák. Nagyobb az általa konstruált mesterek száma, jól láthatjuk ebben, hogyan vált gondolkodása egyre önállóbbá, közismert meggondoltsága mellett is egyre merészebbé. E munkáért kapta 1964-ben a művészettörténet-tudományok doktora címet.

Külön elismerést érdemelnek a heraldika és miniatúrafestészet összefonódó területén folytatott kutatásai. Az Országos Levéltár pazar szépségű címeres leveleit még sohasem vonták művészettörténeti szempontu vizsgálat alá. Ami eddig csak címertani forrás volt, az most középkori festészetünk anyagát is gazdagítja: példamutató módja sokszorosán megtizedelt emlékeinkkel való sáfárkodásának.

Az ötvenes-hatvanas évtizedben bárki másnál többet tett a régi magyar festészet-
tel és szobrászattal kapcsolatos tudományos kutatások területén. A periódus végére
már megérték a feltételek, hogy részt vehessen abban a gyönyörű, de felelősségtel-
jes és fáradságos (a kívülálló számára elképzelhetetlen mennyiségű szervezési apró-
munkát jelentő) feladatban, amelyet ezeknek a műkincseknek a nagyvilág szeme
elé tárása jelent. Publikációival már hosszú ideje szolgálta ezt a célt, most arra
nyílt lehetőség, hogy ezt a tárgyak sugárzó jelenléte tegye teljessé. Hat felejte-
hetlen kiállítás fűződik nevéhez, a neuchатели (1965), a párizsi (1966), a londoni
(1967), a budapesti (1969, a Budavári Palota nemrégén elkészült kiállítótermei-
ben) a moszkvai (1971) és a római (1972); mind a hatnál ő állította össze a régi
magyar művészeti anyagot, kettőnél pedig, a londoninál és a rómainál főrendezői
minőségben az egész vállalkozás irányítását is el kellett végeznie. (Csatolhatjuk
még ezekhez az 1965-ös Sankt Florian-i kiállítást is, legalábbis annak nem kevés
Magyarországról kivitt képe, rajza révén.)

Mindezek mellett a Szépművészeti Múzeumnak 1962-től 1971-ig tudományos
titkára volt, 1957-1971 között a külföldön egyik legismertebb magyar művészet-
történeti periodikát, a Múzeum Bulletinjét szerkesztette. Szerkesztőbizottsági
tagként egyébként részt vett 1952-től 1961-ig a Művészettörténeti Értesítő, 1962-
től pedig az Acta Historiae Artium irányításában is.

Egy hónap hiján harminc év után, 1970 november 1-én azonban megvált a
muzeumtól, attól kezdve az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának tisztét töl-
tötte be. Későn jutott vezető állásba, azonban még elég rugalmas volt az új té-
makör, a más muzeum sajátos problémái iránt. Az új pozíció valósággal felvil-
lanyozta, tele volt elképzeléssel; hogy ezek mennyivel többek voltak egyszerű
ötleteknél, azt az bizonyítja, hogy a rendelkezésére álló néhány év alatt milyen
sokat tudott megvalósítani belőlük.

1972-ben, alig két évvel hivatalba lépte után kellett megünnepelni a muzeum
centenáriumát. Itt aztán igazán kevés volt az idő, mégis sikerült megrendezni a
muzeum tulajdonában levő remekműveknek olyan nagyszabású kiállítását, amely
méltó volt arra, hogy minimális változtatásokkal állandó kiállításként napjainkig
nyitvatartson. Az ünnepségekre meghívott külföldi tudósok bevonásával tudomá-
nyos ülészakot is rendeztek, az előadások kivonatát az Ars Decorativa II. 1974-
es évfolyamának 191-224. oldala közli. A jubileum nagyon előmozdította a mu-
zeum külföldi kapcsolatainak elmélyítését, új kapcsolatok felvételét. Ennek ered-
ménye volt a kiállítás-csere megélénkülése Ausztriával: Grazban anatóliai szőnye-
geink javát mutattuk be, Bécsben egy kisebb válogatást a százéves muzeum reme-
keiből, a grazi Landesmuseum Joanneum pedig legszebb óntárgyait küldte cserébe
két hónapra.

Az Ars Decorativa maga is Radocsay Dénes ösztönzésének köszönheti létét. Új
formát kapott vele az Iparművészeti Múzeum Évkönyve. Az idegen nyelvű cikkek
nagyban fokozzák a kötetekben közölt írások nemzetközi ismertségét, optimális
esetben elismertségét. A szerzők között immár nemcsak a muzeumi alkalmazottak
szerepelnek, hanem külső, sőt külföldi specialisták is. Az évkönyvben – amint a
muzeum minden tevékenységében – fokozott jelentőséget kapott a modern ipar-
művészet. Annak érdekében, hogy a muzeum ugyanolyan természetes kapcsolatba
jusson korának élenjáró törekvéseivel, mint alapításakor volt, sokat kell még ten-
ni. Ennek jegyében szervezték meg a Modern Gyűjteményi Csoportot az élő és kö-

zelmultban elhunyt alkotók műveiből, hogy a velük kapcsolatos sajátos problémákra minél megfelelőbb megoldásokat lehessen találni.

Ugyanennek a kapcsolatnak a javítása érdekében indultak meg 1972-ben az Uj magyar iparművészetet bemutató kiállítások. Ezek a kétévenként rendezendő szemlék alkalmasak lesznek arra, hogy az érdeklődők ne csak az iparművészeti boltok mégiscsak üzleti érdekeket szolgáló választékában találkozzanak a legújabb alkotásokkal. Egy másik fontos kiállítás-sorozat A tévművészet határai címet viseli; az iparművészet és a többi művészeti ág, elsősorban a festészet és szobrászat hajdan oly természetes kapcsolatának felelevenítése a céljuk. A sorozat első, a gotikának szentelt tagja volt az utolsó kiállítás, amelynek megszervezése még Radocsay Dénes kezdeményezésére történt, s amelynek sikere – nem volt könnyű dolog ilyen értékes tárgyakat kölcsönkapni – jelentős mértékben az ő személyes érdeme volt.

Mindezek mellett alaposan kivette a részét a szakmai közéletből. 1954-56 között ő volt az MTA Művészettörténeti Bizottságának titkára, 1963-1968 között a TMB Régészeti, Művészettörténeti és Építészettörténeti Szakbizottságának elnöke, 1956-tól 1964-ig a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat főtitkára. Számos kandidátusi, illetőleg doktori disszertáció opponense volt, így Németh Lajosé (1956), Aggházy Máriáé (1957), Berkovits Ilonáé (1961), Dercsényi Dezsőé (1974). Tevékenységének elismeréseként 1965-ben az Academie Internationale d' Héraldique tagjává választotta, a magyar szakmai közvélemény Ipolyi Arnold emlékéremmel tisztelte meg. Az általa megrendezett kiállításokért kormánykitüntetést is kapott: 1967 óta a Munka Érdemérem ezüst fokozatát viselhetette.

Végezetül még néhány szót arról, ami Radocsay Dénest a Művészettörténeti Kutatócsoporthoz fűzi. Kevesen tartják számon, de 1951-1952-ben – még társadalmi munkában – ő vezette a Művészettörténeti Munkaközösséget, amely a kutatócsoport legkorábbi, még igazán szerény elődje volt. Ő irányította a Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyvének szerkesztését is, amely akár az *Ars Hungarica*, akár a Művészettörténeti Füzetek elődjének tekinthető. A kapcsolat ezzel a kuriózzummal persze nem merül ki, sőt a csoport jelenlegi formájának elnyerése óta vált igazán fontossá. A Művészettörténeti Füzeteknél a szerkesztő bizottság tagja volt a legelső kötet óta, a Kézikönyv reneszánsz-kötetének előkészítésére megalakult munkacsoportnak pedig vezetője.

Ennyi volt egy emberélet, legalábbis az a része, amelyik a művészettörténetre tartozik. Mutató fordulat, feljegyezni való esemény kevés, munka – muzeológiai illetve tudományos jellegű és a szakmai közönség javára szolgáló – sok, néhány jó könyv, számos alapos cikk, a kollégák nagy-nagy szeretete, megbecsülése. Egyetemen sohasem tanított, tanítványai nincsenek. Azok azonban, akik közvetlen közelébe kerültek – és e sorok írójának, bár fájdalmasan rövid ideig, de része volt ebben – rengeteget tanulhattak tőle. És ha valaki hozzá fordult akár egy bibliográfiai aprósággal, akár egy súlyos horderejű módszertani problémával, sohasem bánta meg.

Tavaly december óta nem kérhetünk már tanácsot tőle. Személyesen semmiképpen nem; írásait forgatva azonban sokmindenre választ kapunk. Bibliográfiája elég hosszú ehhez.

Végh János

RADOCSAY DÉNES TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

BIBLIOGRÁFIA

1937. Koszta József, Szentgyörgyi István, Amhoffer Péter az Ernst Muzeumban. Művészet, II. 1937. 14.
Ilosvai Varga István a Fränkel szalonban.
Művészet, II. 1937. 17.
Bernáth Aurél és Berény Róbert a Fränkel szalonban.
Művészet, II. 1937. 66.
Magyar képirók a műteremben.
Művészet, II. 1937. 66.
1938. Svéd kiállítás a Nemzeti Szalonban.
Magyar művészet, XII. 1938. 111.
1940. Adatok a brassói Fekete-templom építéstörténetéhez.
Archeológiai Értesítő, 1940. 270-271.
1941. Madarász Viktor 1830-1917.
Budapest, 1941. 96 lap
Az idei Ferenc József-díjak.
Szépművészet, II. 1941. 227-229.
Borsos és Barabás.
Szépművészet, II. 1941. 307-311.
Budapest szobrai.
Magyar Szemle. XLII. 1941. 101.
A fény festője (Egry József).
Képes krónika, XXIII. 1941. május 29.
Medgyessy Ferenc a magyar szobrászatról.
Magyar Ut, X. 1941. október 23.
Kontuly Béla a római iskoláról, a magyar falfestészetről és a szombathelyi freskókról. Nemzeti Ujság, 1941. október 26.
Kerényi Jenő a lévai hősi emlékműről és a fiatal szobrászok feladatairól.
Nemzeti Ujság, 1941. december 7.
A magyar érem mestere (Madarassy Walter).
Képes Krónika, XXIII. 1941. december 11.
A magyar művészet igazi arca.
Nemzeti Ujság, 1941. december 25.
1942. Adatok Kelety Gusztáv művészetéhez.
Gerevich-emlékkönyv. Budapest, 1942. 229-240.

- A festői Balaton. 1942. (A Nemzeti Szalon kiállítása).
Balatoni Szemle, I. 1942. 1. sz. 27-28.
- La Basilica dell'incoronazione a Budapest.
Arte Cristiana, XXX. 1942. 70-73.
- Madarász Viktor.
Revue de Hongrie, XXXV. 1942. 71-76.
- Egy év művészeti élete.
Magyar Szemle, XLIII. 1942. 106.
- A Milton történetéhez.
Szépművészet, III. 1942. 240-242.
- A magyar rajz fiatal mesterei (Hincz Gyula, Karay Gyula, Koffán Károly, Szabó Vladimír, Szalay Lajos, Z. Gács György).
Nemzeti Ujság, 1942. január 4.
- Uj falképek díszítik a máriabesnyői kegytemplomot. (Márton Lajos)
Nemzeti Ujság, 1942. január 11.
- Rippl Rónai és Bernáth Aurél.
Nemzeti Ujság, 1942. január 7.
- Alkalmazott művészet. Egy kiállítás széljegyzeteként.
Nemzeti Ujság, 1942. január 23.
- A Nemzeti Sportcsarnok kiscsarnokának domborműveit Kocsis András mintázza.
Nemzeti Ujság, 1942. február 1.
- Ismeretlen anyagból születik az új magyar mozaik (Fónyi Géza).
Nemzeti Ujság, 1942. június 10.
- Rudnay Gyula.
Nemzeti Ujság, 1942. július 19.
- A pécsi apostolok (Antal Károly).
Nemzeti Ujság, 1942. augusztus 15.
- Az első évforduló (Aba-Novák Vilmos).
Nemzeti Ujság, 1942. szeptember 29.
- A munka jelképeit faragta kőbe Borbereké Kovács Zoltán.
Nemzeti Ujság, 1942. szeptember 30.
1943. Emlékezés Nagy Istvánra. 1873-1937.
Szépművészet, IV. 1943. 239-244.
- Látogatás Budapest első "párisi" festőiskolájában (Koffán Károly).
Nemzeti Ujság, 1943. május 2.
- Egy szoborpályázat körül.
Nemzeti Ujság, 1943. május 7.
- Pásztor János, a Képzőművészeti Főiskola új professzora, beszél terveiről.
Nemzeti Ujság, 1943. október 29.
- Egy freskó mesterével beszélgetünk (Duray Tibor).
Nemzeti Ujság, 1943. december 22.
1944. A francia kiállítás bucsuztatója.
Magyar Szemle, 1943. XLV. 309.
- Ütközön a kiállításra. (Tar István).
Nemzeti Ujság, 1944. január 9.
- Kalapáccsal mintázza szobrát Borsos Miklós.
Nemzeti Ujság, 1944. február 1.

- Egy fiatal szobrász beszél a hődmezővásárhelyi fazekasság ujjáéledéséről. Látogatás Szabó Iván műtermében.
Nemzeti Ujság, 1944. április 30.
- A háboru aiándéka a művészet számára. Fónyi Géza két hatalmas mozaikját fejezte be. Nemzeti Ujság, 1944. május 7.
- Hogyan lesz a szobrászból ötvösmester. Elmondja Boda Gábor.
Nemzeti Ujság, 1944. június 4.
1946. Mikus Sándor.
Tér és Forma, XIX. 1946. 135-138.
1947. Le legs Petrovics – Petrovics Elek hagyatéka.
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Közleményei. 1. sz. 1947. 17-19, 32-33.
Artísti ungheresi presso la R. Accademia di San Luca.
Janus Pannonius, I. 1947. 509-513.
Ricordo romano di Munkácsy.
Janus Pannonius, I. 1947. 514-516.
1948. A legújabb művészetről.
Magyarok, IV. 1948. 283-286.
1949. Un tableau médiéval Hongrois. – Egy magyarországi középkori táblaképről.
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Szépművészeti Múzeum Közleményei. 3. sz. 1949. 9-13, 37-39.
1950. Bevezető Hoffmann Edit Barabás Miklós című könyvéhez.
Budapest, 1950, 5-9.
1951. A XIX. század művészete.
Budapest, é. n. (1951) 15 lap. (Művészettörténeti Kiskönyvtár) 12.
A gogánviraljai festett famennyezet lengyel rokonsága.
A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történettudományok Osztályának Közleményei. 3. sorozat. II. 1951. 61-65.
Kernstok Károly egykori levele az emigrációból.
Szabad Művészet, V. 1951. 371.
Megjegyzések a II. Magyar Képzőművészeti Kiállításról.
Szabad Művészet, V. 1951. 484-492.
1952. Hollosy Simon leveleiből.
A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1951.
Budapest, 1952. 173-180.
Madarász emlékkiállítás.
Szabad Művészet, VI. 1952. 227-229.
A rudnicza-i Madonna.
Művészettörténeti Értesítő I. 1952. 75-77.
1953. Elfelejtett és elveszett középkori magyarországi táblaképek.
Művészettörténeti Értesítő, II. 1953. 91-99.
Három Könyv Munkácsyról.
Művészettörténeti Értesítő, II. 1953. 225-226.
1954. A középkori Magyarország falképei.
Budapest, 1954. 254 lap
Vergessene und verlorengegangene mittelalterliche Tafelgamälde aus Ungarn
Acta Historiae Artium I. 1954. 269-278.

- Deux volets du retable de Hervartó et la statue de Sainte Catherine de Palocsa –
Két hervartói oltárszárnyról és a palocsai Szent Katalinról
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Szépművészeti
Muzeum Közleményei 4. sz. 1954. 16-28, 76-81.
- Le Département des Monuments Hongrois – Régi Magyar Osztály
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Szépművészeti
Muzeum Közleményei 4. sz. 1954. 62-64, 100-102.
- Thorma János 1870-1937.
Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve III. 1953. Budapest, 1954.
391-422.
- A magyarországi reneszánsz művészet.
Budapest, 1954. 23 lap.
1955. A középkori Magyarország táblaképei
Budapest, 1955. 534 lap.
- Magyarországi reneszánsz festészet
Természet és társadalom CXIV. 1955. január, 35-40.
- L'autel de la Vierge de Felka (Velká) – A felkai Máriaoltár
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Szépművészeti
Muzeum Közleményei 6. sz. 1955. 27-34, 87-91.
- Adatok a magyarországi táblaképfestészet történetéhez.
Művészettörténeti Értesítő IV. 1955. 47-52.
- A középkori Magyarország táblaképei. Kandidátusi értekezés tézisei.
Budapest, 1955.
- Az esztergomi kiállítás magyar anyaga
Szabad Művészet IX. 1955. 7-12.
1956. La "Crucifixion" de Svätý Ondrej nad Váhom – A lipótszentandrásai Kálváriakép
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Az Országos Szépművészeti
Muzeum Közleményei 9. sz. 1956. 37-44, 101-105.
1957. Le fragment du sarcophage de Kalocs – A kalocsai szarkofág töredéke
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Muzeum
Szépművészeti Muzeum Közleményei 11. sz. 1957. 17-27, 100-106.
- Deszjat let Vengerszkih isszledovaniy po iszkussztvo vedeniyo (német kivonattal)
Acta Historiae Artium IV. 1956. 161-170.
- Gótikus magyar cimerelevelek.
Művészettörténeti Értesítő VI. 1957, 271-294.
- 450 Jahre Meister MS
Acta Historiae Artium IV. 1957. 203-230.
1958. Le nouvel aménagement de la Galerie des Maîtres Anciens et de la Galerie
des Tableaux Modernes – A Régi Képtár és a Modern Képtár új rendezése.
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti
Muzeum Szépművészeti Muzeum Közleményei 12. sz. 1958. 68-73, 123-125.
- Antonin Friedl: Magister Theodoricus. (Könyvismertetés)
Művészettörténeti Értesítő VII. 1958. 217.
- Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen
Acta Historiae Artium V. 1958. 317-358.
1959. Magyarországi reneszánsz művészet.
Budapest 1959. 51 lap. (TIT füzet, 34.)

- Das Hermannstädter Kruzifix in Wien.
Acta Historiae Artium VI. 1959, 283-298.
- Szépművészeti Múzeum. A régi magyarországi művészet kiállítása (Gerevich Lászlónéval. Katalógus)
Budapest, 1959. 24 lap.
- Sur quelques statues de bois gothiques – Néhány gótikus faszoborról.
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei 14. sz. 1959. 35-46, 118-123.
1960. Les volets de maître-autel de Sabinov – A kisszebeni főoltár szárnyképei (Kákay Szabó Györggyel)
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei 16. sz. 1960, 65-76, 132-135.
- Le problème des confins de la sculpture en bois gothique de Hongrie I. – A magyarországi gótikus faszobrászat határkérdéséhez I.
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei 17. sz. 1960. 47-61, 126-134.
- Ismeretlen és elfelejtett középkori magyarországi faszobrok.
Művészettörténeti Értesítő IX. 1960, 1-16.
- Der Hochaltar von Kaschau und Gregor Erhart
Acta Historiae Artium VII. 1960. 19-50.
1961. Le problème des confins de la sculpture en bois gothique de Hongrie II. – A magyarországi gótikus faszobrászat határkérdéséhez II.
Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei 18. sz. 1961. 63-84, 134-143.
1963. Gotische Tafelmalerei in Ungarn
Budapest, 1963. 68. lap
- Gothic Panel Painting in Hungary
Budapest, 1963. 64 lap
- Une statue d'apôtre tchèque inconnue – Egy ismeretlen cseh apostolszobor.
Bulletin du Musée National Hongrois de Beaux-Arts – A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei 22. sz. 1963, 25-31, 139-142.
- Jaroslav Pesina: Altdeutsche Meister von Hans von Tübingen bis Dürer und Cranach. (Könyvismertetés)
Acta Historiae Artium IX. 1963, 192-194.
- Gótikus festmények Magyarországon
Budapest, 1963. 54 lap
- A reneszánsz-kor művészete Magyarországon. Kiállítás Budapesten. Szépművészeti Múzeum (Gerevich Lászlónéval)
Budapest, 1963. 14 lap
1964. Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen II.
Acta Historiae Artium X. 1964. 57-68.
- Les primitifs de Hongrie
Budapest, 1964. 67 lap
- "A középkori Magyarország faszobrai" című doktori értekezés vitája (A jelölt válaszával együtt).
Művészettörténeti Értesítő XIII. 1964. 295-317.

- Vier verlorengegangene romanische Kapitelle aus der Sammlung Schnütgen.
Westfalen XLII, 1964. 225-233.
- Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest.
Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft XVIII. 1964. 91-106.
1965. Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary I.
Acta Historiae Artium XI. 1965. 241-264.
- Ausztria Művészete (Aggházyval, Kampissal és Véghgel közösen).
Művészeti Lexikon I. kötet, 1965. 121-134.
- Bártfai faszobrász-műhely.
Művészeti Lexikon, I. kötet. 1965. 168-169.
- Csehszlovákia művészete (Aggházyval és Némethtel közösen).
Művészeti Lexikon, I. kötet. 1965. 458-472.
1966. Dalles funéraires armoirées à Bude et à Cassovie au Moyen Age.
Archivum Heraldicum LXXX. 1966.
- Tíz évszázad magyar művészete. Kiállítás Párizsban a Petit Palais-ban és
Budapesten a Szépművészeti Múzeumban. 1966. Rendezte Radocsay Dénes.
Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary II.
Acta Historiae Artium XII. 1966. 71-92.
- Kassai Jakab.
Művészeti Lexikon II. kötet, 1966. 575.
1967. Illuminierte Renaissance-Urkunden
Acta Historiae Artium XIII. 1967. 213-225.
- The Nativity in Hungarian Mediaeval Painting
The New Hungarian Quarterly VIII. 1967, 193-197.
- A középkori Magyarország faszobrai.
Budapest, 1967. 237 lap
- Einige Bemerkungen zur neueren Literatur über das Reiterstandbild des hl.
Georg in Prag –
Sbornik národního muzea v Praze. Series Historica XXI. 1967. 253-257.
- Lőcsei Pál.
Művészeti Lexikon III. kötet, 1967. 116-117.
- Magyarország művészete (Aggházyval, Balogh Jolánval, Entz Gézával,
Lajtával, Némethtel közösen).
Művészeti Lexikon, III. kötet 142-215.
1968. Román stílus.
Művészeti Lexikon, IV. kötet. 1968. 158-161.
1969. Ein unbekanntes niederrheinisches Tafelbild in Erlau (Eger).
Wallraf-Richartz – Jahrbuch XXXI. 1969. 243-248.
- Egy ismeretlen német táblaképről
Az Egri Múzeum Évkönyve VI. 1969. 103-108.
- Gótikus szobrok a Szépművészeti Múzeumban
Budapest VIII. 1969. június. 23-25.
- A barkai Szent Dorottya (A Sainte Dorothee de Barka).
Művészet X. 1969. szeptember. 26-28.
- Die schönen Madonnen und die Plastik in Ungarn
Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft XXIII. 1969. 49-60.

- Francia és németalföldi miniaturák Magyarországon.
(Soltész Zoltánnéval)
Budapest, 1969. 159 lap.
- Heinrich Kohlhausen: Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters. (Könyv-ismertetés) Acta Historiae-Artium XV. 1969. 365-367.
1970. Magyar remekművek. – Chefs d'oeuvre hongrois. Kiállítás Budapesten, a Budapesti Történeti Múzeumban 1969-1970.
Katalógus előszó.
Reneszánsz. (Magyar művészettörténet 4.)
Budapest, 1970. 47 lap.
- Étienne Genthon – Genthon István
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – A Szépművészeti Múzeum Közleményei. 34-35, 149-150, 231-232.
- L'art hongrois à Paris. – A magyar művészet Párizsban.
Annales de la Galerie Nationale Hongroise. – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve II. 1970. , 145-149, 238-240.
- Opponensi vélemény Mihalik Sándor: Hann Sebestyén ötvös (1645-1713) című doktori disszertációjáról.
Művészettörténeti Értesítő XIX. 1970. 179-181.
- Illuminierte Ablassbriefe aus Avignon in Wien
Alte und Moderne Kunst, Heft 112, 1970. 8-12.
- Über die Stil einiger Wiener Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance.
Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften.
Wien, 1970. Kongressberichte 415-420.
- Genthon István és a régi magyar művészet
Művészettörténeti Értesítő, XIX. 1970. 261-262.
1971. Les principaux monuments funéraires médiévaux Consercés à Budapest.
Mélenges offerts à Szabolcs de Vajay...
Brega 1971. 461-486.
- A magyar művészet ezer évének kincsei. Romanika, gotika, reneszánsz.
Művészet XII. 1971. október. 6-9.
- Über einige illuminierte Urkunden
Acta Historiae Artium, XVII. 1971. 31-61.
1972. Az európai iparművészet remekei. Száz éves az Iparművészeti Múzeum 1872-1972. Kiállítás Budapesten az Iparművészeti Múzeumban. Katalógus előszó (angolul is)
Budapest, 1972.
- Az Iparművészeti Múzeumban (Gombos Károllyal és Vazsits Mihállyal együtt.
Riporter: Vadas József)
Élet és Irodalom, XVI. 1972. 10. sz. 7.
- Egy Zsigmond-kori cimeraomány. (Vajay Szabolccsal együtt)
Művészettörténeti Értesítő, XXI. 1972. 272-278.
- Antica arte magiara dal X al XVII secolo. Kiállítás Rómában a Palazzo Venezia-ban. 1972. Katalógus előszó.
Rome, 1972.

- Késő gótika, reneszánsz. (Szinopszis)
MTA Művészettörténeti Kutató Csoport Tájékoztatója. I. 1972. 37-46.
1973. Avant - propos
Ars Decorativa I. 1973. 5.
A magyarországi szerb templomok ikonjai. Kiállítás Ujvidéken, a Matica Srpska képtárában. Katalógus (szerb nyelven is)
1973.
Wiener Wappenbriefe und die letzten Miniaturen von Buda.
Acta Historiae Artium XIX. 1973. 61-74.
László Gerevich: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. (Könyvismertetés)
Acta Historiae Artium XIX. 1973. 145-146.
1974. A térművészetek határai I. Gótika. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban.
Katalógus előszó.
Budapest, 1974.
Un Livre d'heure français.
Ars Decorativa II. 1974. 5-15.
Egységből született művészet
Muzsák, Muzeumi Magazin V. 1974. 3. sz. 4-6.
A középkori Magyarország falfestményei
Budapest, Corvina, (Sajtó alatt).
Die Wandgemälde des Mittelalterlichen Ungarn
Budapest, Corvina Verlag, (sajtó alatt)
Dercsényi Dezső: Románkori művészet Magyarországon különös tekintettel a műemlékvédelem elvi és gyakorlati kérdéseire. Doktori értekezés tézisei.
Radocsay Dénes opponensi véleményével.
Művészettörténeti Értesítő (sajtó alatt).

(A bibliográfiát Végh János és Wehli Tünde állította össze)

Wehli Tünde

PERUGIAI BERNÁT KÓDEXE ÉS A PRAY-KÓDEX HELYE A KÖZÉPKORI MAGYAR KÖNYVFESTÉSZETBEN

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár *Expositiones in Cantica canticorum* (Mss. II. 3) kézirata és az Országos Széchényi Könyvtár Pray-kódexként (Nyelv- emlékek 1) ismert emlékének egy tanulmányon belüli vizsgálatát az indokolja, hogy a magyar szakirodalomban mindkét kézirat az Admonti biblia (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2701- 2) festményeinek, iniciáléinak hatását mutató emlékek között szerepelt (1).

A három kézirat közti összefüggés azon a feltételezésen alapult, hogy az Admonti – a hazai irodalomban Gutkeled vagy Csatári – bibliaként ismert, díszítésének gazdagsága és kifestésének kitűnő kvalitása alapján az egyik legkiemelkedőbb XII. századi kézirat, a benne levő XII-XIII. századi bejegyzések (2) és más, korabeli dokumentumok (3) tanúsága szerint egy ideig a csatári bencés monostort gazdagította. Ezekre a forrásokra támaszkodva helyezték el a kódexet hazai kutatói a XII. századi magyar művészetben (4). Egyrészt feltételezték azt, hogy ezzel a nagy anyagi értékű kódexszel a csatári kolostor kegyura, Gutkeled nembeli Márton comes ajándékozta meg az általa alapított kolostort 1138 körül (5). Másrészt kialakult az az elképzelés is, hogy ezt a kéziratot Magyarországon, esetleg a Dunántulon, vagy magában a Zala megyei csatári bencés kolostorban írták és festették közvetlenül az alapítás utáni időben (6).

Motivumegyezés alapján a pécsi műhely körében helyezték el ezt a bibliát. Pontosabban: a festmények egyes részletein – például az egymást keresztező lábak mozdulatában, az oszlopok, a madarak, a növények formájában és az ornamentika motívumkincsében – a pécsi székesegyház altemplomba vezető lejáróinak mesterei által alkalmazott megoldásokat ismerték fel (7). A bibliának a magyarországi művészet történetében feltételezett helyét más, közel egykoru emlékek, így az esztergomi kartámla (8), a veszprémi muzeum egy karperecötredéke (9) és a feldebrői altemplom freskóinak körébe (10) próbálták beilleszteni a biblia tanulmányozói. Illuminált kézírataink közül eddig Perugiai Bernát kódexén és a Pray-kódexben vélték megtalálni a biblia stílusát (11).

A biblia betűinek típusát a grazi *Antiphonarium Benedictinum* (Graz, Universitätsbibliothek, No 211) lelték meg (12), a biblia későbbi bejegyzéseiben pedig a III. Béla-kori oklevelek betűtípusaira ismertek (13).

Az utóbbi évek az esetleges analógiaként számbavehető emlékeket olyan új megvilágításba helyezték, ami teljesen kizárta az Admonti bibliának ezekhez fűződő kapcsolatát (pl. esztergomi kartámla)(14), vagy pedig másirányú összefüggé-

seket láttak meg) Pécs (15) és Feldebrő (16). Máskor a kapcsolatok feltételezése eleve elhibázott volt (veszprémi karperec és Admonti biblia (17). A magyar eredetű XII-XIII. századi kéziratok paleográfiai vizsgálata és azok ilyen alapokon nyugvó lokalizálása a további kutatásoktól várható.

*

A három Énekek éneke kommentárt tartalmazó kódexet (Esztergom, Mss. II. 3) az előzéklapot betöltő, reprezentatív igénnyel készített, donáció tényét rögzítő felirat – Hunc · codi/cem · dedit · /P (ern)h(a)rdus · /s(an)c(to) · Adal/berto · (1. kép) – szerint egy bizonyos Bernát nevű személy ajándékozta Szent Adalbertnek (18). Az adományozót Varju Elemér, a bejegyzés publikálója azonosította Perugiai Bernáttal (19). Ez a meghatározási lehetőség részben arra a tényre alapozódott, hogy más fontosabb Bernát nevű személy ebből az időből nem ismert, részben pedig az érsek halála után irt Spalatói Tamás-féle vita egy olyan sorára épített, melyből kiolvasható Bernát könyvszeretete (20). Az életrajz azonban tájékoztat az érsek könyvtárának szétszóródásáról is "... quoa suis nepotibus largitus est." (kiemelés tőlem) (21), ami felveti annak a lehetőségét is, hogy ez a kódex talán nem is Perugiai Bernát adománya, hanem csupán az érsek személyének Esztergomban továbbélő emléke és könyvtárának a kortársak szemében közismert sorsa ötvöződött e szövegben. Ebből az aspektusból következik, hogy a nagybetűs, bama, szálkás felirat keletkezése a kódex adományozásával, illetve az új őrzési helyre kerülésével függ össze, vagyis ez a szöveg nem akkor és ott keletkezett, amikor és ahol maga a kódex, hanem egészen biztosan az érseki városban, Esztergomban. E lap paleográfiai vizsgálata esetleg fényt deríthet arra, hogy mikor került a kódexbe a bejegyzés, és így tisztázódhatna az a nem egyértelműen eldöntött kérdés, hogy mióta őrzik ezt a kódexet Esztergomban. Az azonban aligha lesz megállapítható, hogy milyen úton jutott a Szent Adalbertnek ajánlott könyv a káptalan tulajdonába, és miképpen maradhatott meg ott napjainkig, a kincstár és a könyvtár annyi hányattatása és pusztulása ellenére is (22).

A kézirat keletkezésével kapcsolatban Varju Elemér feltételezte, hogy nemcsak a kódex donátorának, hanem írójának személyét is Perugiai Bernáttal lehet megtalálni. Arra gondolt ugyanis, hogy Bernát nevelői hivatala idején könyvtárát saját kezűleg készített másolatokkal is gyarapította (23). Varjunak ebből az ötletéből később csupán annyit mentettek át a kódex tanulmányozói, hogy a kézirat keletkezési helye Esztergom lenne, írásának kora pedig alig előzhetette meg az esztergomi Szent Adalbert székesegyház égését (24).

A kódex művészettörténeti szempontu megközelítése sem vitte előbbre a rá vonatkozó ismereteket. Az iniciálék létrejöttének hátterét Gerevich Tibor egy Montecassinóból kiinduló és Európa-szerte meghonosodó, főként francia jegyeket viselő iniciálétypusban látta megfoghatónak (25), Berkovits Ilona szerint ennek a kódexnek diszesen kiképzett iniciáléi egy St. Denis hatása alatt álló bajor kolostoriskolát és XII. századi salzburgi festészetet is ismerő franciás regensburgi emlékkörben keresendők (26). A különböző szálak mindkét szerzőnél a feltételezett esztergomi műhelyben futnak össze, melynek talán első, Admonti biblia hatása alatt álló emléke a Perugiai Bernát nevével összekapcsolt emlék lenne (27).

A kódex 5 kisméretű diszesebb iniciálét tartalmaz: 1v Q(sculetur), 29r Q(omodo), 48r C(um...), 49r O(sculetur), Q(os...) (2-5. kép). Az egyhasábos szöveg rub-

rikázott alapra íródott. Egyszerű bőr kötése – a kódexben található bejegyzések alapján – az esztergomi káptalanban készült a XIV. század folyamán (28).

Az iniciálék szerkezetét képező indaszárak többnyire spirálisak, néha sugaras szerkezetűek. Az indákból kibújó hajtások csomó formájú bimbókban, 1-3 karéjú levelekben és olyan háromszirmu virágokban végződnek, melyeknek középső szirma csucsban fut össze. A kódex két Q betűjének kaudáját sárkány képezi.

A kódex diszitményei rutinosan festett műhelymunkák. Olyan iniciálék, melyek stílusuk, felépítésük és technikájuk alapján leginkább a sokféle tradíciót összegező délnémet, bajor, esetleg salzburgi, vagy az ebből elágazó – művekkel és stílusuk alapján nehezen egyéníthető – filiálék egyikének kézíratai közé sorolhatók.

A XII. század hatvanas éveinek – főként salzburgi – piktorájára jellemzőek azok a sajátosságok, amelyek e kódexben is jelen vannak. A salzburgi iniciálék ekkor – az iskolára jellemző archaizáló tendenciának megfelelően – a XI. századi diszbetűket hasznosítják. Ezekre az iniciálékre jellemző az a körkörös szerkezet, amit e kézirat O és C betűje is hasznosított (2. 4. kép) (29). Az iniciálén belüli arányok, pl. a szár és a bimbók vastagsága, az indaközök nagysága a XII. század második felére utalnak.

A kódex iniciáléinak genéziséhez vezető legjelentősebb támpontot a kódex első Q betűje szolgáltatja (3. kép). A szíjpántból kétfelé ágazó indák egyike lefelé kanyarodik. Ez az inda nyulánk, feszes és merev ágakra bomlik, melyek végein csomók ülnek. Az indák rácsszerűen fonódnak egymásba. Sajátos, XI. századot idéző hálószerkezetük és az inda képzésmódja az egyik XII. század második felére keltezhető admonti Petrus Lombardus kézirat (Admont, Benediktinerstift, Hs. 16 fol. 9) iniciáléjában ismétlődik az esztergomiét olyan szorosán követő módon, hogy a két kódex esetében a közelebbi kapcsolat feltételezése is lehetséges (6. kép).

Az inda felső szárának kiképzése a kódex egy másik Q betűjéhez rokonul (5. kép). Az iniciálé belsejének kialakítása olyan elveket követ, amik eredetüket tekintve már az Admonti biblia In principiojának szivalaku, palmetta-szerű diszitményében felsejlenek (30), és ezt a megoldást a Salzburgi antifonálé (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2700 fol. 166.) használta továbbfejlesztett formában (31). A betű szerkezetét tekintve a bécsi (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1093, egykor Salisb. 226) Jeremias Threm cum glossa c. kolligátum fol. 31 versoját diszítő iniciáléhoz hasonlít legjobban (7. kép). Ez a kézirat egykor a salzburgi kolostor könyvtárát gazdagította (32). Az iniciálé művészi provenienciája ismeretlen. Az azonban bizonyos, hogy a merev, absztrahált növényi formák a salzburgi festőkör iniciáléinak jellemzői. Az esztergomi kézirat további, kevésbé karakterisztikus diszítőelemei, a háromszirmu levelek, a szárak végén ülő duzzadt csomók mind a salzburgi festőkör 1140-70-es évek közötti emlékein élnek, az előző század csökevényeiként (33).

Az esztergomi kézirat iniciáléinak stílusához hasonló előképekhez vezet a festéstechnika és a színek vizsgálata is. A kódex öt, világos cinóber vörös konturozású iniciáléja zöldalapozás fölött aranyozott, a bimbók és a szíjpántok hajdan ezüstözöttök voltak. Az ezüst szín szürkés-fekete oxidációja a középkori könyvfestészet emlékein igen gyakori, míg az indák bronzos oxidációja és a lepattogzott szemcsék hiánya a kódex esetében gyenge minőségre, rossz kivitelezésre vall (34). A metallikus hatást keltő színek könyvfestészetben belüli felhasználása a XII. század második felében régies, alkalmazásuk a XI. század első felének konvencióit

ápoló délnémet, bajor festészet sajátossága. Méginkább erre a körre utal az esztergomi kódex iniciáléinak kopott indái révén közvetlenül is szemlélhető jellegzetessége, és pedig az, hogy az aranyat – az Admonti bibliához hasonlóan – a bizánci könyvfestészetben honos módon zöld színnel alapozták (35).

A kódex technikai és stiláris vonásai alapján beilleszthető a délnémet-bajor festészet 1160-as évekkel kezdődő, főműveket valószínű nem produkáló és fejlődést nem képviselő művészetébe. Akár salzburgi, akár egy salzburgi hatás alatt dolgozó scriptorium átlagszintű, kommerciális céllal készített munkája lehet.

A kódexnek ilyen körben és időben lehetséges keresését támogatja a paleográfiai vizsgálat is. Varju ugyanis, noha 1196-ra keltezte a kéziratot, megjegyezte azt is, hogy annak miniummal irt kezdőbetűi, valamint maga a szövegírás is tularchaikus az általa kezdeményezett datáláshoz képest. Megállapította továbbá azt is, hogy a betűk jellege olaszos (36), a kódex anyagát képező pergamen pedig az írásmódnál északibb területre vezet (37). A salzburgi- délbajor scriptoriumokról régóta tudott, hogy különböző utakon, pl. mintakéziratok hatására átvették a XI. század második felének itáliai betűtípusát (38). A pergamen anyaga – amennyiben elfogadjuk a Salzburg környéki provenienciát, – magától értetődően támogatja az eddigieket.

A kódex Haymo, Origenes és Williram von Ebersberg Énekek énekéhez irt kommentárjait tartalmazza. Az első két szerző műve a kolostori könyvtárak sokat forgatott olvasmánya (39), ezek az esztergomi példány keletkezési helyének közelebbi meghatározásához semmiféle támpontot sem nyújtanak. Williram műve a XI. század második felében íródott, és már a keletkezése korában is rendkívül népszerű, inkább irodalmi mint teológiai olvasmány volt. Williram az egyházi küzdelmekben a császári-Hirsau-i Konrád képviselte oldalon állt (40), de politikai hovatartozásának emléke annyira elhalványodhatott a következő század második felére, hogy a pápai orientációjú kolostorok műhelyeiben is sokszorosíthatták ezt a parafrazist egy olyan kötetben, mely a kor legolvasottabb Énekek éneke magyarázatait tartalmazta.

A szöveg írására és tartalmára vonatkozó megállapítások figyelembevételével és az iniciálék stílusának alapján valószínű, hogy a sokoldaluan művelt, könyvgyűjtő Perugiai Bernát nem egy regensburgias, francia hatásra készített kódexet szerzett magának – már amennyiben ténylegesen birtokolta valaha ezt a kéziratot –, hanem valamelyik Salzburghoz kötődő scriptoriumhoz fordult.

*

A Pray-kódex tartalmilag két részből áll; az első magában foglalja a Könyves Kálmán-kori zsinati határozatokat és Bernoldus Constantiensis Micrologusát, a második rész a Nagyobb és a Kisebb Sacramentariumot, egy exultet kezdetű antifonát, egy kalendáriumot, egy kronológiai vezérfonalat, két husvétmutató táblát, a Pozsonyi Évkönyvek 1. és 2. részét, végül egy miséről és évről szóló dialógust tartalmaz (41).

A kódexszel kapcsolatban felmerült kérdésekre a művészettörténeti szempontu megközelítés is csak részben válaszolhat. A kézirat nagyrészt 1192-1203 között íródott. Ekkor készült el a törzsanyagot képező Nagyobbik Sacramentarium, valamint a kalendárium, majd 1204-1241 között többszöri bővítés és kiegészítés eredményeként a kódex többi része és néhány korrekció. Valószínű, hogy a XIII.

század elején, a Nagy Sacramentárium megírása után, a husvétii ünnepkör szegényes díszeként készültek el a passiót illusztráló képek (ff. XXVIv-XXVIIIr.), a Keresztre feszített Krisztus (8. kép), a Levétel a keresztről (9. kép), a Sirbatétel, a Három Mária a feltámadt Krisztus sirjánál (10. kép) és végül, – feltehetően – a Trónoló Krisztust kinszenvedése eszközeivel bemutató tollrajz (11. kép) is. Az első három kép egész oldalas, a negyedik kisméretű.

A ciklus első három, archaikusnak tűnő kompozíciója formálhatta az olyan véleményeket, hogy a Pray-kódex színezett tollrajzainak forrása valamilyen Ottó-kori, XI. századi vagy XII. század közepe táján keletkezett mintakép lehet (42). Ezek a meghatározások sohasem a kompozíciók összességét veszik bonckés alá, hanem beérik a kódex egyik vagy másik elemének kiemelésével, majd annak abszolutizálásával. Erre a megoldásra a kódex néhány lapjának az a sajátossága serkentett, hogy a közvetlen előkép funkcióját betöltő kézirat egy olyan nagy multu művészeti centrumban keletkezett, ahol az egymásra épülő stílusrétegek egy XII. század vége körül festett műben zárulhattak. A kódex festményei azonban nem is égy, hanem kétféle előkép hasznosításával készülhettek.

Az első három kép prototipusa Bizáncból került a nyugati művészetbe, ahol mindenekelőtt a bajor kódexfestészetben lett otthonos. A bizánci kompozíciós séma azonban eléggé áttételes, a XI. század elejének salzburgi pikturájába ágyazva jelentkezik a kódex kérdéses illusztrációiban. A Pray-kódexbe festett, ovális, dus hajjal és szakállal körbefogott fejek, a dráma beszédes előadásmódja az előbbi festőiskolának olyan előképeit feltételezik, mint amilyen például a salzburgi St. Peterből származó New Yorki Evangeliárium (Pierpont Morgan Library, Cod. 781 fol. 222v.) Levétel a keresztről c. képe (43). A XI. századi vonásokat a XII. század végi közvetlen mintakép jelentősen formálta tovább. Ebben a kép három elemének, a figurának, a képmezőnek és az épületeknek egymáshoz való viszonya megváltozott az előző évszázad képalkotásához képest. Mindhárom elem egyforma intenzitással vesz részt a képmező dekorativitásának kialakításában. A kompozíció csekély módosításával semlegessé váltak az Ottó-kori átlós és lenről felfelé irányuló képtengelyek. Az emberi alakok megnagyobbodtak a képmező felületéhez képest, az épületelemek térképző szerepe pedig térkitöltővé degradálódott. A lendületes mozdulatok itt nem törnek, hanem kiemelik a jelenetek harmóniáját. Az öltözetek és a textiliák is az összkép dekorativitását fokozzák. A ruharedők, a drapériák általában nem a test anatómiáját vagy mozgását követik, nagy, sík felületeikkel, ornamentális szegélyeikkel inkább a formák összhangját támogatják. A drapériákon mutatkozik meg legjobban az előképnek a fedőfestékes és a tollrajz technika közti átmeneti jellege, itt fogható meg leginkább a Pray-kódex előképét képező kódex alap rétegének a Salzburgi antifonálé stílusfokához és művészi köréhez való tartozása is (44). Ennek a salzburgi kódexnek a stílusa az 1200-as években is élt még a bajor festőműhelyekben, mert ezekben az 1160-as évek stílusát és kompozícióit konzerválták, miközben az ikonográfiában még számos újítás tulajdonítható ennek a területnek, illetve más művészeti provinciák újjdonságaira gyorsan rezonáltak. E jellemvonások alapján lehetséges, hogy a budapesti kódex készítője egy ilyen, XII-XIII. század fordulóján készített kódex alapján dolgozott. A Pray-kódex szerény képességű mestere egyenletlenül adaptálta a számára bonyolult előképeket.

Az átvételek szempontjából a legsikeresebb megoldás a kódex keresztre feszített Krisztusa (8. kép). Ezt bizonyítja az arc belső vonalainak nemes rajza, továbbá a test jól megoldott kontrasztja, mely a XII. század második fele keresztre feszített Krisztusának olyan ábrázolásával kapcsolatban alakult ki, ahol Krisztus törzse csipőben kissé jobbra hajlik és suppedaneumon áll (45). Krisztus nimbuszának és a perisonium szegélyének ornamentikája az igényes, dekoratív jellegű részletekben bővelkedő salzburgi festészetet idézi. Erre a területre vezethető vissza a kódexnek az a sajátos képfelfogása, hogy a keresztfán függő Krisztus minden képi igény – szegély, talajszint, háttér, keresztrefeszítést kísérő alakok – nélkül helyezkedik el a lapon. Jól látszik ugyanis, hogy a jobb keresztkar alatti kis emberi figura és a mögé rajzolt madár szervesen, szokatlan alkotója e képnek. Rajzuk Krisztus korpuszt felülmúló gyengéssége azt a feltételezést sugallja, hogy képi jelenlétük a Pray-kódexet díszítő festő egyéni invenciója, így alig lehet általánosan ismert jelentéstartalom hordozója (46).

Ennél a lapnál kevésbé sikerült – a kompozíció bonyolultsága, a gesztusok és érzelmek sokfélesége miatt – a Keresztlevétel (9. kép) jelenetének transzpozíciója. Az első kép éterikus finomságu Krisztus fejével, finom vonalú tagjaival szemben az arcok és az egyes testrészek olyan durva fogalmazásuak, a ruharedők pedig olyanra elrajzoltak, hogy a két kép esetében egyazon rajzoló feltételezése megkérdőjelezhető. A középkori festészetnek ezt a kompozícióját az érzelmességnek az a hőfoka fűti, mely a XII. század végi népies, dramatizáló délnémet, bajor művészet specifikuma (47).

A másolás minősége szempontjából további hanyatlást jelent a Sirbatételt és a Feltámadást bemutató lap (10. kép). A kompozíció kétszintre tagolása, továbbá a felső képen az alakok jó elosztása a képmezőn, a mozzulatok sokfélesége és hevesége a kompozíciónak olyan sajátosságai, melyek minden bizonnyal délnémet, bajor eredetűek. A közvetlen mintakép alig lehet régebbi a Pray-kódex megszületésénél, mert annak a jelenetnek, ahol Krisztus testét Nikodémusz olajozza (János 19, 38-42.), az európai festészetből ismert példái a XIII. század elején keletkeztek (48).

Az alsó kompozíció konvencionális három Máriaja és angyala, a sirláda lapjainak bizánci köffelület festést idéző módja talán Salzburgból származott, ott volt kedvelt a fogazott rombusz, igaz, hogy főleg szegélydisz funkcióját töltötte be (49).

A Pray-kódex illusztrációinak elhelyezésében más oldalról nyújt segítséget a kinszenvedés nyomaival megjelenő trónoló Krisztus és a kíséretét képező, a megkínzás eszközeit tartó angyal (11. kép). Ez a képtípus nem a passió ciklusokban fogalmazódott meg, sőt később sem vált azok részévé. Ennek a kompozíciós sémának a kialakulása a gregoriánus mozgalom értelmi meggyőzés mellett érzelmekre is hatni akaró, így erősen misztika felé hajló ideológiájából és irodalmából bontakozott ki (főként a XII. század közepétől). Ebben az atmoszférában Krisztus halálában a szenvedés és a sebek különös hangsúlyt kaptak (50). Ennek megfelelően az utolsó ítéletet végrehajtó Krisztus nem könyörtelen bíróként, hanem szelíden, fájdalomosan jelenik meg a feltámadóknak. A Cluny-re különösen jellemző kereszt kultusz következtében a feltámadó Christus Victor diadalmi jelentésű keresztje helyett Krisztus a Golgota keresztfáját tartja. Később ezt kinszenvedése más eszközeivel együtt egy szolgáló angyal kezébe adja (51.) Ez a téma a XI. század második felétől, majd a XII. század elején különösen a cluny-i művészet hatósugarába

eső területeken, elsősorban Reichenau fal- és könyvfestészetében terjedt el (52). Ezek az emlékeken a stigmatizáció jegyei ellenére is az ítélet elbocsátó és befogadó gesztusa még az ítélő Krisztus típusát idézi.

A Pray-kódex képen egy keresztnimbuszos, trónoló Krisztus jelenik meg. Valószínű, hogy a szenvedő Krisztus olyan típusát másolták ez esetben, ahol a mellen levő lándzsaszúrást a bal vállról leomló redők fedetlenül hagyják, ahol Krisztus könyékig felső testéhez tapadó karjait derék magasságban fordítja kifelé oly módon, hogy tenyerein látszódnak a szőghelyek. Jobboldalt hieratikussal, bizáncias öltözetet viselő angyal áll, kezében Krisztus keresztjével. A kereszt jobb karjába szurt három szög jelzi, hogy az ábrázolás eléggé későn, a romanika vége felé született (53).

A fájdalmas Krisztusnak Pray-kódexben ismételt típusa a salzburgi festőiskola köréből származhat, mert a Cluny-ben kialakult keresztalál-feltámadás-megváltás képkör hamar átkerült az itteni művészetbe is. A salzburgi és a cluny-i festészet a XII. század első évtizedeitől egymással motívum, stílus és ikonográfia, festéstechnika átvételében megnyilvánuló kapcsolatban álltak. Egy ilyen kölcsönhatás keretében Salzburg más, Konstanzi tó környékéről származó cluny-i szellemenben fogant képtípushoz hasonlóan ezt is átvehette (54). Ennek az ikonográfiai sémának nem a Pray-kódexben találjuk egyetlen Salzburghoz kötődő emlékét. A prágai Szent György kolostor XII. század végére, vagy méginkább XIII. század elejére datálható salzburgi provenienciájú Psalteriumának (Prága, Egyetemi Könyvtár, Ms. E. 14/b 132r.) 101. zsolttárhoz készített illusztrációja főként típusában nagyon közel áll a Pray-kódexben levőhöz. A prágai kódexről Georg Swarzenski már régen megállapította, hogy egy cluny-i reformhoz tartozó kolostorok számára készített monasztikus kéziratcsoport tagja (55). A képtípusnak salzburgi előfordulása, gyors magyarországi megjelenése a Pray-kódex többi festményének Salzburghoz lehetséges kötődése alapján bizonyos, hogy a kéziratnak ez a képe egy azzal csaknem egykorú cluny-i jellegű bencés munkát másolt. Ez a kép rajzolásmódját illetően olyannyira kvalitatálan, hogy a stílárís előkép vizsgálata számításba sem jöhet. Több mint valószínű, hogy ezt a rajzot egy második kéz rajzolta (56). A festmény gregoriánus igazodását bizonyítják a kódex hasonló szellemű és tartalmu írásai is. A történeti szempontú vizsgálatok már korábban több oldalról bizonyították a kézirat cluny-i illetve bencés jellegét (57). A cluny-i elemeket a kódex somogyvári kapcsolataival hozzák összefüggésbe, sőt az sem kizárt, hogy a reformszellem annak a Perugiai Bernátnak köszönhető, akinek eretnekek elleni írása töredékeit a kódex is tartalmazza (58). A cluny-i művészetnek egyik sajátossága éppen az, hogy a reformhoz kötődő ikonográfiai típusai általában az eretnekséggel gyanúsított területeken gyakoriak (59). Márpedig Perugiai Bernát somogyvári megjelenése éppen az akkoriban ott feltételezett albigen eretnekségben leli magyarázatát.

A Pray-kódex képeinek vizsgálata alapján nyilvánvaló, hogy különböző eredetű előképek álltak a festő rendelkezésére. Az első három kép a passió ciklusok része, a negyedik azoktól függetlenül jött létre. A megközelítően konkrét előképeket sikerült megtalálnunk. Az egységes előkép hiánya azonban kijelöli a kódex ikonográfiai kutatásának további feladatát: az egyes képek kiválasztásánál érvényesülő szempont felderítését. Előzetesen megállapíthatjuk, hogy a Keresztrefeszítés kompozíció, mely a XII-XIII. század fordulóján nyer különös jelentőséget, a gótikus

missálék passió ciklustól önállósult Kálvária képének előképe lehet. A Keresztlevétel a XII. századi itáliai plasztikában és festészetben függetlenül a ciklusoktól, és itt a kultuszképek jelentőségével bírt. Valószínű, hogy a XII. század közepétől francia plasztikában bőséges példákkal képviselt Keresztrefeszítés kép az instrumentumokat, köztük a három szöveget tartó anygallal, a keresztes hadjáratok idején megtalált szög ereklje révén kultuszképpé válhatott. E rövid vázlat alapján is lehetséges, hogy a Pray-kódex típusválasztásának kutatását a kultuszképek irányában lehet folytatni.

JEGYZETEK

- (1.) Perugiai Bernát kódexéről: BERKOVITS I.: A magyarországi miniatürafestészet kezdetei. Az Árpádkor. Magyarstudomány, 1942. Kiny. 507., Magyarország műemléki topográfiaja. Szerk. GEREVICH T. I. köt. Esztergom műemlékei. 1. rész. Összeállította GENTHON I. Budapest, 1948. BERKOVITS I.: A Főszékesegyházi Könyvtár c. rész No. 1., BERKOVITS I.: Magyar kódexek a XI-XVI. században. Budapest, 1965. 18. A Pray-kódexről: HOFFMANN E.: A Széchényi Könyvtár illuminált kéziratái. Budapest, 1928. 66. Hoffmann Edit lazábban kapcsolja a Pray-kódexet az Admonti biblíához, Salzburg és Regensburg hatását inkább általában keresi abban. Berkovits szoros összefüggést lát a két kódex között: i. m. 1942. 508. és i. m. 1965. 18.
- (2.) FEJÉRPATAKY L.: A Gutkeled biblia. Magyar Könyvszemle, 1892-93. 5 skk., 21 sk., BUBERL, P.: Die Stiftsbibliothek zu Admont und Vorau. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, IV/1. Leipzig, 1911. 18., FUXHOFFERD. - CZINÁR, M.: Monasteriologia regni Hungariae. Tom. I. Budae, 1858. 239.
- (3.) FEJÉRPATAKY L.: i. m. uo., Codex diplomaticus regni Hungariae. Szerk., G. FEJÉR. Tom. IV/3. 179.
- (4.) Kívélt képez Fejérpataky, aki a kódexet írásmódja és képeinek stílusa alapján XI. századi bajor munkának tartotta: i. m. 21. Gerevich Tibor és Berkovits Ilona véleményét ld. később.
- (5.) FEJÉRPATAKY L.: i. m. uo.
- (6.) GEREVICH T.: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 232.
- (7.) Általában beszél erről: GEREVICH T.: i. m. 232 sk., konkrétan BERKOVITS I.: i. m. 1942. 504 sk., és i. m. 1965. 17 sk., Dercsényi Dezsdő a pécsi mőhely kisugárzása kapcsán, a mőhely hatását mutató emlékek között ír a biblíáról: A magyarországi mővészet története. Szerk. DERCSENYI D. - ZÁDOR A.: I. köt. Budapest, IV. kiadás, 1970. 46 sk.
- (8.) GEREVICH T.: i. m. 233. Gerevich ugyanitt a székesfehérvári és sopronhorpácsi kapuzsopok motívumainak az Admonti biblíában levőkkel való hasonlóságáról beszél. BERKOVITS I.: i. m. 1942. 504 sk.
- (9.) ld. BERKOVITS I.: i. m. 1942. 505.
- (10.) ld. 8. jegyzet.
- (11.) ld. 1. jegyzet.
- (12.) FALVY Z. - MEZEY I.: Codex Albensis. Budapest - Graz, 1963. 19.
- (13.) FEJÉRPATAKY L.: i. m. 13.
- (14.) DERCSENYI D.: Az esztergomi porta speciosa. Budapest, 1947. 9. Dercsényi több helyen foglalkozott evvel a kérdéssel, legutóbb: A magyarországi mővészet története IV. kiad. Budapest, 1970. 46 sk.
- (15.) TOTH M.: A 12. századi pécsi kőfaragó mőhely "francia rétege" c., "A magyar mővészettörténet kézikönyvét előkészítő 1-4. sz. munkacsoportok felolvasó ülése" alkalmából 1974. november 12-én elhangzott előadása és az ahhoz kapcsolódó hozzászólások és vita összegezte a pécsi székesegyház építő és díszítő mőhely kutatásával kapcsolatos legfrissebb álláspontokat. A szobrászat és a festőmővészet, különösen a könyvfestészet között rokonságot feltételezni egyébként is illuzórikusnak látszik. A két mővészeti ágon belül legfeljebb annyi hasonlóság lehet, amennyi a korstílusból fakadhat. A különbség abból adódik, hogy mindkét mővészeti ág más környezetben, eltérő igények kielégítése céljából, különböző technikával és tradíciókkal dolgozott. Az Admonti biblia építészeti motívumkincse különben sem táplálkozhatott a korabeli architektúrából, mert a festészetben alkalmazott épületelemeket a festészet önmaga alakította ki és hagyományozta kódexről kódexre.

(16.) TOTH M.: Le pitture murali romaniche nella cripta della chiesa di Feldebrö. *Acta Historiae Artium*, XVII (1971), 141 skk., különösen a 119. sz. jegyzet.

(17.) A Veszprémi karperec bizánci munka lehet, bár Gerevich XII. század elején készült magyar diphonnak véli (i. m. 203.) Az Admonti biblia művészettörténeti helyének meghatározását és viszonyát a magyar művészethez legutóbb e cikk szerzője kísérelte meg: "A Csatári biblia lokalizációs problémái" c. "A magyar művészettörténet kézikönyvét előkészítő 1-4. sz. munkacsoportok felolvasó ülésé"-n 1974. november 12-én tartott felolvasásában, továbbá az "Admonti biblia" c. tanulmányában, mely a Művészettörténeti Füzetek egyik köteteként fog megjelenni.

(18.) A szöveget a Varju Elemér féle publikáció alapján adjuk közre: VARJU E.: Bernát spalatói ések kódexe az esztergomi Főegyházmezei Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle*, 10(1902), 199. A "Szent Adalbertnek" bejegyzés egy szent Adalbert titulusu intézményre vonatkozhat. A kódex korai őrizete arra enged következtetni, hogy a kódex az esztergomi székesegyházban vagy a mellette működő káptalanban volt.

(19.) i. m. 200. Bernát Gregorius de Chresentio trauí kardinális és legátus klerikusaként "capellanus ipsius" érkezett Magyarországra I. László király kanonizációs perének előkészítése céljából. Az Árpád-házi ős szentéavatása III. Béla öhaja volt, de kívánsága nagyon érthető okokból nem talált kedvező fogadtatásra a pápai curiában. Nem lehetetlen, hogy Béla király a szentéavatás bonyodalmainak elsimításában tanultott buzgalom elismeréseképpen bízta Bemátra Imre herceg nevelését (PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. köt. Budapest, 1893. 11.) és a kor udvari gyakorlatának megfelelően elláthatta udvari feladatokkal is. Bernát Bolognában tanult, így mint az új egyházi kánoni jog ismerője szívesen látott hospes lehetett a királyi udvarban, és járhatta be a művelt külföldi klerikusok III. Béla környezetében szokásos pályáját (Vö.: MÁ-LYUSZ E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1974. 43./1196 körül a királyi udvar Budára költözött, Imre nevelése is befejeződhetett ez idő tájt. A király megbecsülését avval fejezte ki, hogy Bemátot Spalato ésekévé jelöltette 1198-ban (GAMS, P.: *Series episcoporum ecclesiae catholicae*. Vol. I. Ratisbonae, 1873. 420.) majd szenteltette fel ugyanott két éven belül (Thomae archidiaconi spalatensis. *Historia salonitanorum pontificum atque spalatensium. Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum*. Kiad. SCHWANDTNER, J. G. Tom. III. Bécs, 1748, 568., EUBEL, C.: *Hierarchia catholica Medii Aevi, sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, ab anno 1198 usque ad annum 1503 perducta. Tom. I. Monasterii, 1898. 483., PAULER Gy.: i. m. II. 28.). Bernát-nak egy távoli országrészbe történő kinevezése korántsem jelenthetett kegyvesztettséget, mert az egyházi teendők ellátása mellett az éseknek fontos politikai missziót is kellett itt teljesítenie. Valószínű, az egykori hűség nevelő bizalmas feladatai közé tartozott az Imre ambícióival ellenkező szerb nemzeti állam megalakulását célzó törekvések szemmel tartása (vö.: PAULER Gy.: i. m. II. 12 sk., 30. és 21. jegyz.) és ezen kívül Bernát a bulgáriai és boszniai eretnkséget is figyelhette. A magyar királyok e területek belügyeibe való beleavatkozási kísérleteihez jó alapot szolgáltatott ugyanis az e területeken fellépő egyházellenes mozgalom. Ez abból sejthető, hogy amikor 1202-ben a bogumil eretnkség lángra magasba szökött, és III. Ince pápa a magyar királyra hártotta az eretnkség kiirtásának feladatát (PAULER Gy.: i. m. II. 30 sk. és 22. jegyzet), Imre Perugiai Bernátot bízta meg avval, hogy első lépésként vizsgálja meg a tényleges helyzetet. Azért ő kapta ezt a feladatot, mert a király olyan embert látott benne, aki az eretnkség kérdésében már bizonyos gyakorlatra tett szert (PAULER Gy.: i. m. II. 30.). Hasonló okokból láthatta el Bernát a somogyvári apátság kormányzójának tisztét akkor, amikor a király - albígens eretnkséggel gyanúsítva - elzavarta a francia szerzeteseket és magyarokkal népesítette be a kólostort (vö.: ERNYEY J.: A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése. Budapest, 1927. 13.). Bernát irodalmi síkon is harcolhatott az egyházon belüli tévelygőkkel szemben, mert élettrajza is megemlékezik egy *Contra hereticos* c. művéről (SCHWANDTNER, J. G.: i. m. III. 572.). E forrásos emlék alapján és egy feltétlenül tőle származó, Szent László életére vonatkozó információ (László bűnbánata segítségével, melyet kizárólag a Pray-kódex rögzített (vö.: KNEWALD K. - KÜHÁR F.: *Magyar szentek ünnepei és miséi a Pray-kódexben*. Pannonhalmi Szemle, XIV (1939). 1. sz. 17.) attribúálható neki e kódex néhány soros eretnekek elleni írása is. Bernát életének más szempontunkból lényegtelennek ítélt mozzanatairól: ZOLTVÁNYI I.: *A magyarországi benczés irodalom a tatárjárás előtt*. A Pannonhalmi Benedek rend története. Szerk. ERDÉLYI L. I. köt. Budapest, 1902. 434 skk.

(20.) "Habitque libros plurimos et pretiosos." SCHWANDTNER, J. G.: i. m. III. 572.

(21.) Vö.: előző jegyzet.

(22.) VARJU Éta (i. m. 200.) szokás feltételezni, hogy a kódex donációja az 1196-os, a székes-egyházat sújtó égéssel függ össze. Az égés idejét Szentpétery 1188-ra keltezi. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. 1001-1270. Szerk.: SZENTPÉTERY I. Budapest, 1923. No 174.

(23.) VARJU E. : i. m. 200.

(24.) GEREVICH T. : i. m. 234., BERKOVITS I. : i. m. 1942. 507., KOVÁCH Z. : Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig. Esztergom, 1964. Kézirat. 16. 59. (Itt szeretném megköszönni Dr. Kovách Zoltánnak azt, hogy olvashattam kéziratát, továbbá azt, hogy eredetiben tanulmányozhattam Perugiai Bernát kódexét.) Kódexkiállítás. Katalógus. Esztergomi Keresztény Múzeum. Esztergom, 1958. nr. 2., Hat évszázad könyvdíszítései, miniatúrái. A Szépművészeti Múzeum kiállítása. Katalógus. Budapest, 1966. nr. IV., BERKOVITS I. : i. m. 1965. 18. Könyvek és oklevelek Esztergomból. Kiállítás az esztergomi Főegyházmezei Könyvtárban. Katalógus. Esztergom, 1973. nr. 8.

(25.) GEREVICH T. : i. m. 234.

(26.) BERKOVITS I. : i. m. 1942. 507. i. m. 1948. nr. 1.

(27.) GEREVICH T. : i. m. 234. BERKOVITS I. : i. m. 1942. 507. Esztergomi munkának tartják még a 24. sz. jegyzetben felsorolt szerzők. uo. Kivételt képez a Hat évszázad könyvdíszítései, miniatúrái c. katalógus, mely csupán magyar munkának tartja a kódexet (ld. : uo.).

(28.) A kódex leírását vö. még: BERKOVITS I. : i. m. 1948. No. 1. Érdekes, hogy a kódexet esztergominak tartja, ugyanakkor a kötéstábla esztergomi készítésében kételkedik. A kötéstábla datálását ld. : VARJU E. : i. m. 201.

(29.) Erre a sajátosságra figyelt fel Berkovits is, amikor a kódex iniciáléinak analógiáit a XI. század végi kéziratokban kereste, pl. i. m. 1948. nr. 1. De bőséges példákkal igazolható a szerkezet XII. század második felében való alkalmazása; pl. : Münchener Evangelarium (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 23342 fol. 131. Q iniciáléja. SWARZENSKI, G.: Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils. Tafelband. Leipzig, 1913. Taf. LXXXVI. Abb. 251.), a bécsi Österreichische Nationalbibliothek Evangeliariuma (Cod. 1244 fol. 104r. Q iniciálé. SWARZENSKI, G.: i. m. Taf. LXXX. Abb. 266.) és a Salzburgi antifonálé (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2700 fol. 9r. T iniciáléja. SWARZENSKI, G.: i. m. Taf. XCIII. Abb. 318.)

(30.) BUBERL, P. : i. m. Fig. 7.

(31.) SWARZENSKI, G. : i. m. Taf. XCVI. Abb. 327.

(32.) Egykori salzburgi jelzete: 266. A kódex legutóbbi meghatározója H. J. Hermann feltételelesen franciásnak tartja a kéziratrészt, a XII. század második feléből származónak: HERMANN, J. H. : Die Romanischen Handschriften des Abendlandes. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, NF. III. Leipzig, 1927. Nr. 5. Fig. 10. A Perugiai Bernát kódexben levőhöz hasonló, legyező formájú belső kiképzést mutat az Ernst kódex (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 431) H iniciáléjának rácsos szerkezete is, ezért is lehetséges ennek a kéziratnak a XII. század második felének közepére való keltezése (BERKOVITS I. : i. m. 1942. 5. kép.).

(33.) A betű farkát képező sárkány az ugyancsak admonti őrzetű, XII. század második feléből származó Codex miscellaneus (Stiftsbibliothek, Hs. 41) egy Q betűjén jelentkezik (BUBERL, P. : i. m. Fig. 42.)

(34.) A majdnem narancsszínű kontur, az arany bronzos oxidációja a rossz minőség szembetűnő jege, nem pedig sajátos technikai eljárás eredménye. Az ezüst szín szűrőkéssége a XI-XII. századi bajor kódexek többségére jellemző, még az olyan jó minőségű kódexek ezüst színe is oxidálódott, mint az Admonti bibliáé.

(35.) Evvel a kérdéssel az Admonti bibliáról szóló, 16. sz. jegyzetben említett tanulmány Festéstechnika, színek c. fejezete fog bővebben foglalkozni.

(36.) VARJU E. : i. m. 200.

(37.) VARJU E. : i. m. 200.

(38.) FICHTEAU, H. : Neues zum Problem der italienischen Riesenbibeln. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1959. 57., 60.

(39.) GRABMANN, M.: Die Geschichte der scholastischen Methode. II. Berlin, 1957. 90 sk., 323, 385. OHLY, F. : Hoheliedstudien. Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis zum 1200. Wiesbaden, 1958. 63., 75.

(40.) OHLY, F. : i. m. 100 sk., WATTENBACH, W. - HOLZMANN, R. : Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. II. Weimar, 1967. 577 sk.

(41.) A kódex részletes leírását és bibliográfiáját ld. : RADO O. S. B. : Libri liturgici manuscrypti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Budapest, 1973. nr. 2. A kódex irodalma: uo., 45 skk. A Micrologus utáni, Antikrisztus eljövételéről szóló részt követő, bogumilokra vagy valdensekre vonatkozó írás irodalmi előzményeiről és Bernát szerzőségéről: 19. jegyzet, ZALÁN M. : A Pray-kódex forrásai. Budapest, 1926. Kiny. Magyar Könyvszemle 1926. 3-4. sz. 33.

(42.) Késői Ottó-kori előzményeket feltételez Kovács Éva (A román kori magyar művészet kutatásának kérdése. Művészettörténet-tudománytörténet. Budapest 1973. 32.) Az előképet HOFFMANN Edit a XII. század közepére datálja (i. m. 66.), korábban hasonló kora forrásra gondol BERKOVITS Ilona is (i. m. 1942. 509.), később ingadozóvá válik (i. m. 1965. 18. sk.), RADOCSAY Dénes a kódex illusztrációnak stílusát a jáki templom déli karzata alatti XIII. század közepén keletkezett freskóin véli felismerni: A középkori Magyarország falképei. Budapest, 1954. 24.

(43.) SWARZENSKI, G.: i. m. Taf. XVIII. Abb. 60.

(44.) Ennek a rétegnek a konkrét, kódex ikonográfiáját is értelmező előképe egyelőre ismeretlen.

(45.) Lábtartó nélkül ez a típus ismétlődik a Salzburgi antifonálé fol. 300-on TIETZE, H.: Die illuminierten Handschriften in Salzburg. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. II, Leipzig 1905. Fig. 16.)

(46.) A kis emberi alak szerepe bizonytalan. A madár a keresztthalál képkörének tartozéka. Ilyen jelentésű interpretáció a lehetséges a gyulafehérvári székesegyház Majestas Domini tímpanonjai (ENTZ G. : A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958. 91. 92. kép) és a densusi templom délnyugati pillérének festménye esetében is (12. kép.). A festményről csupán rajzot volt alkalom a helyszínen készíteni, ennek közreadása azért fontos, mert a templom e festményrészlete ez ideig reprodukálatlan. A freskókat Dragut a XV. század végére keltezte (DRAGUT, V. : Vechí monumete hunedorene. Bucuresti. 1968. 16., 18 sk.).

(47.) Az Istenanya és a halott Krisztus e bensőséges ábrázolására nem ismerek példát sem a korábbi, sem pedig a Pray-kódexszel egykorú művek között. A szögkihuzást a X-XI. századi művészetben néha a Krisztus testét zuhanástól óvó, Krisztus lábait tartó Nikodémusz helyettesíti. Mozdulata az 1260 körül festett mainzi evangeliarium (Aschaffenburg, Schlossbibliothek, Hs. 13 fol. 40v.) passiót ábrázoló lapján alakul olyan érzelmes öleléssé, mint a Pray-kódex hasonló tárgyú képén. Az aschaffenburgi kéziratról H. Swarzenski megállapította, hogy egyes képei XI. századi regensburgi festményeket használtak előkép gyanánt (SWARZENSKI, H. : Die lateinischen illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts in den Ländern an Rhein, Main und Donau. I. Berlin, 1936. Nr. 17. és Taf. 47. Abb. 258.).

(48.) A balzsamozás is ritka téma. A mozdulatok kidolgozottsága – bár az ügyetlen mesterkéz deformálta azokat – bizonyítja, hogy ebben a esetben nem a Pray-kódex festőjének teremtő fantáziájáról van szó, hanem egy kitűnő előkép felhasználásáról. A balzsamozás témája a XII-XIII. század fordulóján tűnik fel, pl. a pisai muzeum egy XIII. század eleji kompozícióján (AINAUD, J. : Die Malerei der Romanik. Gütersloh, 1963. 50. kép.), és hasonló a winchesteri Szent Sír kápolna XII. század végi sirbatétele is (DEMUS, O. : Romanische Wandmalerei, München, 1968. Taf. LXXX.). Közlebbi kapcsolatot jelenthet az előbb említett aschaffenburgi evangeliarium, melynek passió képén helyet kapott a balzsamozás jelenete is (SWARZENSKI, H. : i. m. uo.).

(49.) Az Admonti bibliában, a Salzburgi antifonálében és a Gumbertus bibliában (Erlangen, Universitätsbibliothek, Cod. 121).

(50.) Williram von Ebersberg a sebek pontos leírását adta, Odilo krisztológiájában, Ava költészetében és Clairvauxi Bernát írásaiban Krisztus keresztthalálából a misericórdia, az áldozatvállalás és a megváltás jótéteménye domborodik ki (ld. : BRENK, B. : Die romanische Wandmalerei in der Schweiz. Basler Studien zur Kunstgeschichte. NF. Bd. V. Winterthur, 1963. 74., 77 sk.).

(51.) Cluny a ravennai S. Michele in Affricisco diadalivének Krisztus típusát veszi át. A cluny-i művészet más ízben is fordult előképért az ókeresztény művészethez, ami számára főként Ravennát jelentette.

(52.) A reichenau-oberzelli St. Georg templom előcsarnokának falán. A karlsruhei (Cod. Aug. CLXV) és a müncheni (Bayerische Staatsbibliothek, Cim. 57) és a bambergi (Cod. A. II. 42) kódexek képein. Ezek az itélő Krisztus még áldó vagy befogadó gesztusu a stigmatizáció jegyei ellenére is. Ez a téma fordul elő a cluny-i reformhoz közelálló Riva San Vitale és Payerne apszisaiban is (XII. század vége illetve a XIII. század eleje). A típusról bővebben: POGÁNY K. : Az utolsó ítélet ábrázolásai. Budapest, 1907. 16. A reichenau-i falfestményről: MARTIN, K. : Die Ottonischen Wandbilder St. Georgskirche Reichenau-Oberzell. Konstanz, 1961. 58 sk. A Konstanz-i tó

környéki típus kapcsán a cluny-i reformmal, keresztkultusszal való összefüggésről és a típus irodalmi előzményeiről: BRENK, B. : i. m. 74 sk., 41. és 54. kép. A kor cluny-i apátjainak ideológiájáról: OURSEL, P. : Les saints Abbés de Cluny. Namur, 1960. 4., 14.

(53.) A karokról és a szögekről vö. : BRENK, B. : i. m. 128. Az instrumentumok angyal-kézbe adására korai példa Nerezí, St. Panteleimon templom (1164.) (ld. : LAZAREV, V. : Storia della pittura bizantina. Torino, 1967. Fig. 301.). A típus megjelenésének legkorábbi példája a klosterneuburgi oltár 1181-ből.

(54.) MEYER-SCHAPIRO: The Parma Ildefonsus. New York, 1964. 5. 10. 26. skk. Ujabban: az Admonti bibliáról szóló tanulmányom *Stilus c. fejezete*, továbbá az *Ikonográfia c. rész*.

(55.) SWARZENSKI, G. : i. m. 138 sk. Taf. LXVIII. Abb. 220.

(56.) Igaz, hogy a lábszáron levő ruhadedők ilyen formájú megoldása a nagyobb rajztudással rendelkező festők munkáin is jelen van, pl. az 1200 körüli készítésű Szent Jeromosnak Jeremiás próféta könyvéhez írt kommentárján tűnik fel (Admont, Stiftsbibliothek, Hs. 66 fol. 121v. BUBERL, P. : i. m. Fig. 86.).

(57.) Erről a kérdéstről legutóbb: RÁTKOS, P. : A Pray-kódex keletkezése és funkciója. *Századok*, 102 (1968). 962 sk., és MEZEY L. : A Pray-kódex keletkezése. *Magyar Könyvszemle*, 1971. 109. skk.

(58.) Vö. : 19. jegyzet.

(59.) Jól követhető az ilyen típusok albigenes eretnekséghez fűződő megjelenése Moissacban, a toulouse-i La Daurade templomán, a St. Gilles plasztikájában.

Zusammenfassung

DIE STELLUNG DES KODEXES BERNHARDS VON PERUGIA UND DES PRAY-KODEX IN DER MITTELALTERLICHEN UNGARISCHEN BUCHMALEREI

Die innerhalb einer besonderem Studie vollzogene Untersuchung der Handschrift *Expositiones in Cantica canticorum* der erzbischöflichen Bibliothek in Esztergom (Ms. II. 3) und des als Pray-Kodex bekannten Schriftdenkmals (*Nyelvemlékek I*) der Széchényi-Landesbibliothek in Budapest erscheint wohl begründet: denn in der ungarischen Fachliteratur werden die Miniaturen und Initialen beider Handschriften zu den einen Einfluss der Adminter Bibel (Wien, Öst. Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2701-2702) zeigenden Schriftdenkmaler gerechnet.

Die einfachen, nur wenig Kunstverständnis verratenden Initialen lassen sich dem Kreis der südbairisch-salzburgischen Miniaturen aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts einreihen. Den Motiven und dem Aufbau nach sind sie den Initialen solcher Kodizes verwandt, wie denen der Petrus Lombardus-Handschrift in Admont (Benediktinerstiftsbibliothek, Hs. 16), denen des Antiphonale des salzburger Scriptoriums (Wien, Öst. Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2700) und denen des Jeremias Threm cum glossa (ebendort, Cod. 1093). Auch die Maltechnik weist in diesen Kreis, zudem ist der Kodex in Esztergom in die sechziger bis siebziger Jahre des 12. Jahrhunderts datierbar.

Die Miniaturen des Pray-Kodex gelangten als Schmuck des Osterfestkreises des grösseren Sakramentariums in die Sammelhandschrift. Die ersten drei, archaisch anmutenden Miniaturen (Christus am Kreuz, Kreuzabnahme, Grablegung, die drei Marien am Grabe des Auferstandenen) veranlassten wohl die Annahme, dass die Quelle für diese kolorierten Federzeichnungen ein der ottonischen Zeit, dem XI. oder der Mitte des XII. Jahrhunderts entstammendes Vorbild sei. Das direkte Vorbild für die drei ersten Miniaturen aber dürfte in einem Kunstkreis entstanden sein, in dem die aufeinander geschichteten Stilphasen in einem gegen Ende des XII. Jahrhunderts entstandenen Werk endigten. Das Vorbild kann eine Arbeit aus dem

südbairischen (oberbairischen) oder salzburgischen Kunstkreis gewesen sein. Diese ihm kompliziert erscheinenden Vorbilder adaptierte der Meister des Pray-Kodex auf verschiedene Art.

Die vierte Miniatur zeigt den die Wundmale tragenden thronenden Christus, von Engeln, die die arma Christi halten, umgeben. Dieses Bild ist nicht ein Teil des Passionszyklus, sondern ein für den Kunstkreis von Cluny charakteristischer Vir Dolorum. Die Entstehungszeit dieses Typs kann der Zeichnung der Miniaturen des Pray-Kodex nicht weit vorausgegangen sein. Das Auftreten dieses Typs ist vor allem für die der Häresie verdächtigen Gebiete und für die Kunst der kluniazensischen Benediktiner-Reformklöster bezeichnend.

Im Pray-Kodex kann der Aufenthalt Bernhards von Perugia in Somogyvár das Auftreten dieses aus Cluny stammenden Motivs verursacht haben. Vielleicht ist auch nicht ganz ausgeschlossen, dass der Reformgeist hier in Somogyvár Bernhard von Perugia zu verdanken ist; enthält doch der Kodex auch ein Bruchstück seiner Schrift gegen die Häretiker. Sein Erscheinen in Somogyvár steht mit der dortigen angeblichen Häresie in Zusammenhang. Die konkreten Vorbilder für die Miniaturen des Pray-Kodex konnten wir also zu einem Teil erfassen; doch lässt sich durch unsere bisherigen Untersuchungen noch nicht erklären, in welcher Auswahl die auch in ihren Vorbildern heterogenen Schichten entspringenden Kompositionen in der Handschrift nebeneinander gelangten. Vermutlich wird die künftige Forschung in Richtung der Kultbilder näher zum Ziel führen.

Balogh Jolán

KÉSŐRENAISSANCE KŐFARAGÓ MŰHELYEK

IV. Közlemény

A KOLOZSVÁRI MŰHELYEK

XVI. SZÁZAD/II. RÉSZ/

Ez a közlemény az Adattár III. részének (Műemlékek) első szakasza, amely a kolozsvári műemlékeket ismerteti a már közölt beosztás szerint (Ars Hungarica. 1974/2. 347), tehát folytatása az előző közleményekben közölt Adattárnak (Ars Hungarica. 1974/2. 347-380, 1975/41-56).

A bevezető tanulmány (Ars Hungarica. 1974/2. 249-280) a teljes Adattár alapján készült és főként várostörténeti és stílustörténeti szempontból aknáztta ki az Adattárnak mind a kőfaragókra vonatkozó első részét, mind pedig a most közlendő harmadik részt, a kolozsvári műemlékek jegyzékét.

Ez a rész önmagában is beszédes, mert az anyagközlésen túl sokoldalú megfigyelésekre ad lehetőséget, bővebben és részletesebben, mint ahogy ezt a bevezető tanulmányban vázolhattuk.

Az Adattár III. része mindenekelőtt megeleveníti a város topográfiáját és ebbe a keretbe helyezi az építkezéseket, mind az egyházi és középületeket, mind pedig a magánházakat. A XVI. századi városkép utcánként rajzolódhat ki.

Az adatok élénk állítják az egykori személyeket, az építtető várospolgárokat: a fő- és királybírákat, a tekintélyes kereskedőket, a jeles céhmestereket, főként az ötvösöket és néhány literatust. Fel-fel villan az a nagy sürgés-forgás is, amely Kolozsvárt mint civitas primaria-t jellemezte. A polgárházak előkelőségeket fogadtak be szállásra: a fejedelmet igen gyakran, az országgyűlés tagjait, a pápai legatust, a császár követeit, a török basát. Főúri menyegzőt is tartottak polgárházban mint Bánfi Dienesét a "lábas házban" Márton Deáknénál. Jóllehet járulékos adatok, mégis az egykori polgárházak nagyságáról, tágasságáról, kényelméről tanuskodnak, éppen úgy, mint ahogy a hagyatéki leltárak a berendezést szemléltetik, felsorolva a butorokat, a felszerelési tárgyakat és nem egyszer az értékes kárpitokat, festményeket. A házak értékéről is számot adnak: Viczei Máté Széna utcai házát 3200 forintra becsülték, Kakas István 3700 forintért adta el a Fő téri kázzát a zodiakus teremmel együtt.

A kövek meg is szólnak. A faragványok igen nagy részén feliratok olvashatók: bibliai ígések és klasszikus idézetek. A várospolgárok szellemi látóköre igen széles körű volt mindkét irányban. Bibliai verseket mind az ó-, mind az újszövetségi könyvekből idéztek. Az ótestamentumi ígéseket a következő könyvekből merítették: Jób, Zsoltárok, Példabeszédek könyve, Esaiás próféta írása, valamint az apokrif Sírach könyve. Az újtestamentumi ígék között János apostol irásai gyakoriak: evangéliuma, első levele, a Jelenések Könyve. Ezeken kívül vannak ígék

Máté evangéliumából, Jakab leveléből és Péter apostol első leveléből. A klasszikus idézetek szerzői: Plutarchos, Lukianos, Persicus, Seneca, Cicero és Vergilius. A két utóbbi auctorból vett idézetek Kakas István építkezéseiből származó ajtó párkányán olvashatók (II/70. kép, IV/24. kép), tanúságot téve az egykori padovai deák műveltségéről. Mindazáltal a klasszikus írók ismerete nem szorított a külföldi egyetemek egykori diákjaira, hiszen Viczey György szappanosmester hagyatékában 1637-ben Cicero, Vergilius és Erasmus köteteit leltározták (Jakó 1957. 388).

A középületekre vonatkozó adatok a gyakorlati kérdésekre világítanak rá: az anyagbeszerzésre, szállításra, a művesek fogadására, nemkülönb a költségekre.

A faragványok részletes tárgyalása során pedig lehetőség nyílik az építészeti és dekoratív motívumok eredetének a kimutatására. A budai korrenaissance formakincsének a hatása 1574-ig kísérhető figyelemmel. Innentől pedig az olasz későrenaissance formáinak az elterjedése követhető nyomon.

Végül a házak és kövek viszontagságos története és a bibliográfiai adatok megvilágítják azt a küzdelmet, amelyet Kolozsvár történészei és régészei folytattak a házak megmaradásáért, vagy a lebontott házak faragványainak és a kallódó sírköveknek a megmentéséért. Így legyenek előttünk: Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek, Márki Sándor, Pósta Béla, Kovács István, Ferenczi Sándor, Herepei János és Kelemen Lajos.

ADATTÁR

III. Műemlékek

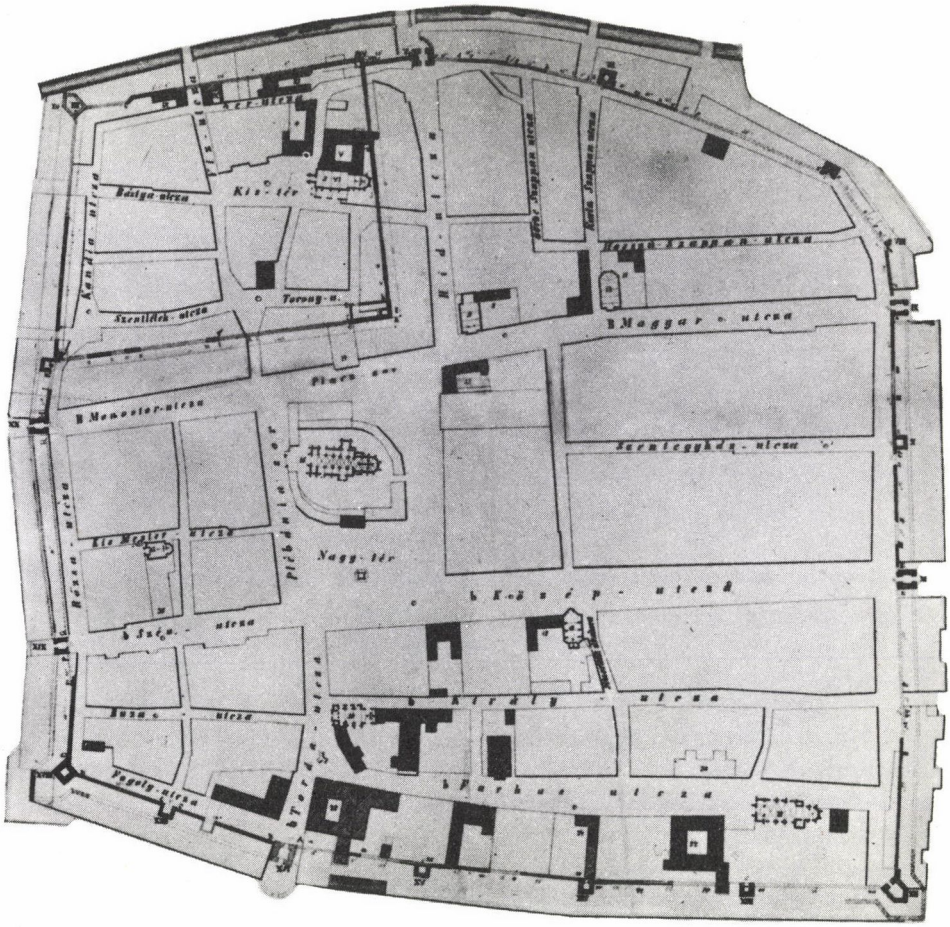
Az Adattár III. részében a levéltári forrásokat, az oklevél-kiadványokat és az irodalmat az előző közlemény (Ars Hungarica, 1974. 347-354) rövidítési jegyzéke szerint idézem. Újabb rövidítések találhatóak a városfalak – bástyák (247) és a házak (256) irodalmában. A képszámok jelzése kettős és pedig a következőképpen: II/1. utal a II. közlemény (Ars Hungarica. 1974.) képszámaira, IV/1 utal a jelen tanulmány, a IV. közlemény képszámaira. A II. közleményben a képek stílustörténeti sorrendben vannak közölve, a IV. közleményben – lehetőleg – topográfiai rendben.

A faragványokat katalogusszerűen dolgoztam fel, tehát közlöm mind a darabok adatait (méret, anyag, proveniencia, feliratok), mind az irodalmukat.

A méretek adataiban az első szám a magasságot, a második a hosszúságot, illetve a szélességet, a harmadik a vastagságot jelzi és pedig mindegyik a legnagyobb méretet, mindig centiméterekben.

A faragványok (ajtó, ablak, gyámkő, címerkő stb.) anyaga csaknem kivétel nélkül a Kolozsvár környéki bányákból származó homokkő. Ezért az egyes tételekben az anyagot csak akkor jelzem, ha az más eredetű és másfajta kő. A faragványok, elsősorban a muzeumi anyag közzétani vizsgálatát dr. Ferenczi Sándornak, az elhunyt kiváló régésznek köszönhettem (1931).

A feliratokat – technikai okok miatt – a ligatúrás betűk feloldásával közlöm, jóllehet a facsimile közlés epigraphiailag az egyedül helyes. A felirat-szövegek eredetének megállapításához a következő kiadványokat használtam: Adagia 1670 = Adagia, Id est proverbiorum . . . Collectio absolutissima. Francoforti, ex

Térkép 1870-ből

officina Joh. Petri Zubrodt, 1670. MARGALITS 1895 = MARGALITS E. : Florilegium proverbiorum universae latininitatis. Budapest, 1895. HENKEL-SCHÖNE 1967 = HENKEL, A. – SCHÖNE, A. : Emblemata. Stuttgart, 1967., WALTHER II/1 – II/5. 1963-1967 = Proverbia sententiaeque latininitatis medii aevi. Hgg. von HANS WALTHER, Bd. II/1-5. Göttingen, 1963-1967. (Carmina Medii Aevi Posterioris Latina c. sorozat II. kötete). A feliratok jórészének eredete nem volt megállapítható, ezek a szövegek részben egyéni megnyilatkozások, vagy egyéni változatok, vagy olyan szállóigék, amelyeknek eredete elhomályosodott. Megjegyzendő, hogy némely felirat szövege az átfaragások, átfestések következtében torzított (Fő tér 5. sz.; Kakas-ház 1590-es ajtaja), ugyancsak a rajzokból ismeretes feliratok szövege is nemegyszer hiányos vagy pontatlan (Közép utca 22). Házfeliratok alkalmazására külföldi példa: Genf (DEONNA, W. : Pierres sculptées de la vieille Genève. Genève, 1929. 347-364).

1. KOLOZSVÁR VÁROSÁBAN

A kolozsvári műemlékeket a következő sorrendben, illetve csoportosításban közlöm: egyházi épületek; középületek; falak, bástyák; házak; házak maradványai a Muzeumban; sírkövek. Az anyag nagy terjedelme miatt a két utolsó szakaszt (házak maradványai a Muzeumban; sírkövek) a következő azaz a V. Közleményben (1976/I.) közöljük.

Térképek az emlékek, illetve a lelőhelyek topográfiájához:

Giovanni Morandi Visconti térképe 1691-ből (Bécs, Kriegsarchiv. I. C. VII. Env. C. Klausenburg Nr. 3. – SZABÓ 1946. melléklet); térkép 1870-ből (JAKAB Rajzok. I. 1870. melléklet; BALOGH 1935. 50.); Kolozsvár belvárosa a XVIII-XIX. században (SZABÓ 1946. melléklet).

A város látképe 1600 körül (IV/1. kép).

Aegidius van der Rye belga művész festménye után rézkarc, kiadta Georgius Hoefnagel (Hufnagel). Első közlése: Braun, Georgius: Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus. Sine loco (Coloniae Agrippinae), 1618. fol. 41. Méret: 33.6 x 46.3 cm. Felirata: CLAVDIOPOLIS|COLOSWAR vulgo CLAVSENBVRG|Transilvaniae civitas primaria. Jelzése: Sereniss. Ferdinandi Archiducis Aust. Stiriae, Carinthiae, Carniol. etc. Ducis Pictor Aegidius vander Rye Belga pingebat. Communic. Georg. Houfnaglius, Anno Dñi. 1617. – Van der Rye 1605-ben halt meg. Festménye jóval előbb készülhetett, nyilvánvalóan Rudolf, illetve helytartója Basta idejében, 1600-1602 között.

Van der Rye észak, illetve északnyugat felől rajzolta le Kolozsvárt (a rézkarc az "Occidens" jelzés elégtelen), vagyis a mai Fellegvár azaz a Kőmál felől tekintette a bástyás falakkal kerített várost. A rézkarcon a következő épületek azonosíthatók: a Szent Mihály templom (nagy templom) az északnyugati tornyával, ettől észak felé az egykori domonkos templom és kolostor, a nagytemplomtól nyugat felé nagy nyeregtetős épület – talán a plébánia-sor, tőle észak felé széles tetőzetű épület – talán a Mátyás-ház, a városfal nyugati vonulatában a Monostor kapu, a városfal északnyugati sarkán az Ötvösök bástyája, az északi fal hangsúlyos

pontján (a nagytemplom szentélyétől északra) a Hid kapu, ettől kelet felé a Szapany utcai bástya, az Olaszfokos bástya, Kerek (Kis-Kerek) bástya; a városfal keleti vonulatában a Magyar kapu, a Fazekasok bástyája, Közép kapu, a délkeleti sarkon a Szabók bástyája (Bethlen bástya), tőle nyugat felé a Farkas utcai templom, mögötte a tőle délnyugat felé emelkedő domboldalon a házsongárdi temető, mögötte a Feleki tető és a Bükk erdő vonulata végig. Kiemelendő, hogy a Hid, Magyar és Közép kapuk rajza megegyezik a XIX. századból fennmaradt fényképekkel, rajzokkal. – A rézkarc előterében három nőalak, a baloldali kettő felirata "Nobiles nuptae Transilvaniae", a harmadik jobbra "Nobilis virgo Transilvania". Viseletük hitelesnek tekinthető, megegyezik Patócsy Zsófia (+1583) öltözetével, ahogy sir-emlékéről ismeretes (egykor Küküllővár, ref. templom, utóbb Kvár, Múzeum, 1971 óta Bukarest, Múzeum) és halotti ruhája (Kvár, Múzeum) is szemlélteti. Tehát a viselettörténeti részlet-rajzok is igazolják az egész ábrázolás hitelességét, és egyben valamit meglevenitene a város egykori életéből.

Rajzok Kolozsvár műemlékeiről:

Pákei Lajos kolozsvári építész 1890-1921 között rendszeresen felmérte Kolozsvár műemlékeit, elsősorban renaissance faragványait. Rajzait tervezett nagy kiadványához "Kolozsvár város építészeti műemlékei"-hez készítette és jegyzetekkel is ellátta. Jóllehet műve befejezetlenül és kiadatlanul maradt, mégis elsőrendű forrásanyag, rajzai és jegyzetei egyaránt alapvetően fontosak (BALOGH J.: Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről. Kolozsvár, 1944). Pákei rajzai 1944-ben részben Kolozsvárt voltak az unitárius levéltárban egy nagyobb és egy kisebb mappában, részben pedig Budapesten fia dr. Pákey Lajos tulajdonában. Az utóbbi sorozat dr. Pákey halála után az Orsz. Műemléki Felügyelőség Rajztárába került. (Magy. Műemlékvédelem. VII. Bp., 1974. 373-374.) Mindkét sorozatról fényképek a szerző erdélyi gyűjteményében. A rajzokra hivatkozva az őrzési helyet csak akkor jelölöm, ha az idézett rajz Kolozsvárt van, az őrzési hely nélkül idézett rajzok mind az OMF Rajztárában vannak.

Rados Jenő tanítványainak a rajzai 1941-1942-ből (RADOS, J.: Kolozsvár műemlékei- A magy. kir. állami felsőépítő ipariskola 1941/1942. évi szünidei felvételei. XII. Bp., 1942).

Sebestyén György (Gheorghe) rajzai, készültek 1956-1962 körül (SEBESTYÉN, GH. -SEBESTYÉN, V.: Arhitectura renasterii în Transilvania. București, 1963). Kiadványában főként az igenszép és tanulságos profilrajzok jelentősek.

Kákay Szabó Ildikó rajzai: a ház-építetők illetve a tulajdonosok monogramjai, kőfaragójegyek, rekonstrukciós rajzok, azaz a jelen IV. Közlemény és a következő V. Közlemény szövegközti rajzai.

Fényképek Kolozsvár műemlékeiről:

Az első felvételeket Veress Ferenc készítette a XIX. század harmadik negyedében (1859 körül) mind egyes műemlékekről, mind utcákról, házsorokról. Negatívjai és másolatai (20x30 cm) az egykori Erd. Nemz. Muzeumba, illetve a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba kerültek. Veress felvételeiből album is készült, mely Erzsébet királyné hagyatékából budapesti aukcióra (Lantos könyvesbolt XX. aukciókatalógusa 44. sz. 1935 dec. 5.) került, majd pedig a Fővárosi Könyvtárba. Kolozsvár műemlékeit fényképezték még a Dunki fivérek, majd az 1930-as években

Fekete László (az egykori Fotofilm cég), főként Kelemen Lajos utmutatása szerint. A Múzeum és a Wolphard-Kakas ház faragványait még Pósta Béla igazgatósága idején Lehoczky András fényképezte. Felvételeit Kismarty-Lechner Jenő építésztől kaptam meg, ezeket közlöm tanulmányaimban (II. és IV. Közlemény), valamint saját felvételeimet.

Kolozsvár utcanevei:

Tanulmányomban a forrásokban szereplő utcaneveket használtam, amelyek még a középkorban alakultak ki (1453-as Regestrum) és a XX. század elejéig használatosak voltak.

A történeti és a hivatalos utcanevek a következők:

Fő tér (Nagy Piac) = Piața Libertății

Karolina tér (Kis Piac) = Piața Muzeul

Bástya utca = Strada E. Isacu

Szentlélek és Torony utca = Strada Petroșani

Mátyás király utca (régőbbi neve nem ismeretes) = Strada Corvin

Híd utca = Strada Doja (Dózsa)

Hosszu Szappan utca = Strada Brassai

Magyar utca = Bulevardul Lenin

Szentegyház utca (a középkorban Fazekas utca) = Strada 6 Martie

Közép utca = Strada Dr. Petru Groza

Király utca = Strada 23 August

Farkas utca = Strada M. Kogălniceanu

Bel-Torda utca = Strada Universității

Kül-Torda utca = Strada Petőfi és Strada Avram Jancu

Majális utca = Strada Republicii

Fogoly utca = Strada Potaissa

Buza utca = Strada Florilor

Széna-Szén utca = Strada Napoca

Kismester utca = Strada Prahovei

Monostor utca = Strada 30 Decembrie – Calea Motilor

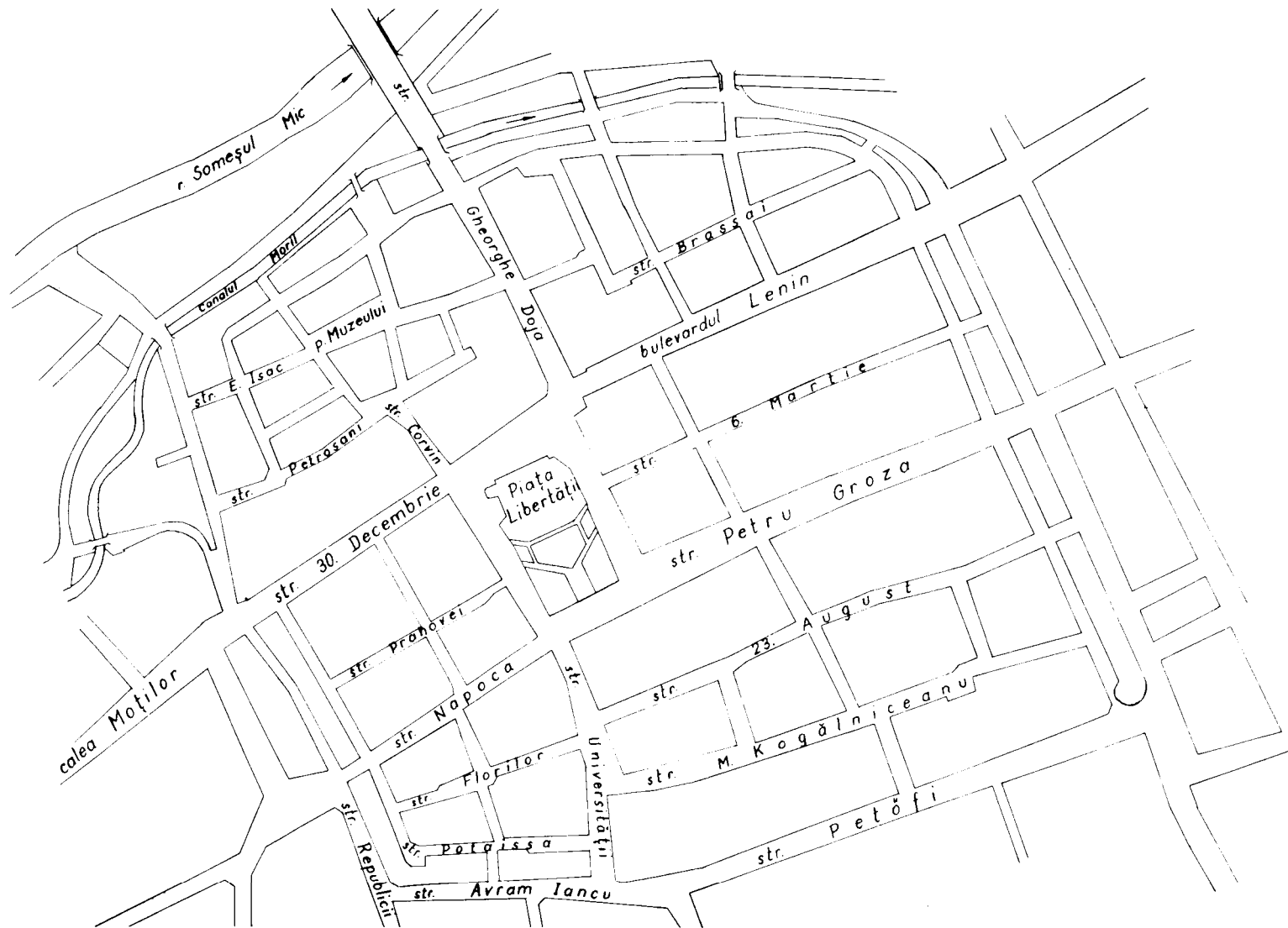
A házzámok jelzésében az irodalomban szereplő számokat használtam az azonosítás kedvéért, de szögletes zárójelbe tettem a jelenlegieket.

EGYHÁZI ÉPÜLETEK

Nagy templom (Szent Mihály templom)

1511 okt. 27. Michael Regenij kvári bíró és esküdt polgárok oklevele a Szent Mihály templom tornyának (az északnyugatinak) az építéséről "inchoata turris huius ecclesie nostre beati Michaelis Archangelii nondum perfecta structura quo modo decencius possit celeriusque extrui atque finiri." II. Lajos 1521-ben kelt átiratában. Gyulafehérvár, Káptalani Ltár. Közölve: ENTZ G. : Adalék Kolozsvár építéstörténetéhez. Eötvös L. Tud. Egy. Évkönyve. 1952-1953. Bp., 1953. 146-151.

Irodalom: KŐVÁRI 1866. 284-287 (a torony "a múlt század közepéig kőből faragott négy nagy angyallal ékítve ... fennállott"), KELEMEN L. : A kvári Szent Mihály templom tornyai. – A kvári Szent Mihály egyház. Emlékfüzet. Cluj-Ko-

lozsvár, 1924. 31-34, ENTZ i. m. 1953. (a fenti okvelél alapján a négy fiatornyos kőtorony építését 1511-1526 közé helyezi).

1528. Johannes Clyn (Klein) kvári plébános megcsináltatja a templom sekrestye-ajtáját. Külföldi import-munka Adolf Daucher illetve Sebastian Loscher köréből. Analógiaként a következő emlékeket említjük: Játszó puttók, Bécs, Kunsthistorisches Museum; Friz puttókkal, Berlin, egykori Deutsches Museum; Puttó-figurák az augsburgi Fugger-kápolnában. A Daucher-, illetve a Loscher-problémára vonatkozólag l. : WEIHRAUCH H. R. : Europäische Bronzestatuetten. Braunschweig 1967. 303 ("zwischen Adolf Daucher und Sebastian Loscher strittigen Skulpturen"). OSTEN, G. - VERG, H.: Painting and sculpture in Germany and the Netherlands 1500-1600. Pelican kiadvány. s. a. 36, fig. 17.

Irodalom: ÉBER L. : Erdélyi szobrászati emlékek. Művészet. VIII. 1909. 175-176. REITZENSTEIN, A. von: Anton Pilgram (?). Deutsche Kunst. Bd. VII. Bremen. (1941). Taf. VII. 130-131. BIRÓ 1941. 78, 92. BALOGH 1943. 258-260 (Daucher műhelyéből; a régebbi irodalom közlése). PASCU 1954. 199. SEBESTYÉN 1963. 77, MURÁDIN 1965. 1440, PASCU-MARICA 1969. 71.

1561 szept. 17. Kvár tjkve.: "Domini senatores ad revidendas res templi parochialis Sancti Michaelis ponderandasque easdem elegerunt dominos: Ladislaum Kallmar, Stephanum Fodor, Petrum Azthalos ex Hungaris, ex Saxonibus Stephanum Sram, Laurentium Filstichij, Petrum Epel." (tjk. 1557-65. 134).

1564 febr. 10. A plébános a keresztelő kőmedencét a falból Kőműves Ferencsel kivétette.

1565 márc. 26. A plébános kérésére a kis orgona kivételét Kőműves Jánosnál megrendelték; március 27-ikén Kőműves Tamás kivette, helyét bemeszelte.

1565 nov. 1. A bíró asztalosokat küldött a domonkosok kolostorába, hogy a székeket bontsák el. Kiment tíz asztalos legény, Simon és Gergely ácsmesterekkel.

1565 nov. 21. A bíró és tanács meghagyták a sáfárnak, hogy a fekete kolostorból a padokat vitesse a nagy templomba. Schreder mester nyolc segéddel lebontotta, a szekeresekkel áthozatta. Végül Asztalos Bálint és Imre felállították a padokat. (1564-65. évi adatok: JAKAB II. 1888. 185-186).

1565-1570. Giovanandrea Gromo feljegyzése: "Quiui è la chiesa Cattedrale molto bella, celebrata da l'una et l'altra natione, secondo la uia di Lutero et ha un bello et eccellente organo." (Compendio della Transilvania. - Apulum. II. 1946. 177.)

1568 jun. 1. A fejedelmi tábla ítélete: amelyik évben a város bírása magyar, a nagy templomot bírják egészen a magyarok, a szászok pedig ez évben használják a kis templomot, mikor pedig szász a város bírása, akkor a szászok bírják a nagy templomot, a magyarok pedig használják a kis templomot. (JAKAB Okl. II. 1888. XLI. sz.)

1577. A Szent Mihály templom leltára (Kvár szkve 1577/XII. 42-44.).

1578. Kvár szkve: "Hogy az Thoronban megbontották az ablakot és rakták, attam az kőmíves Jánosnak fl. 1." - Akkor engedték le a régi harangot újra-öntéshez (1579/XIX. 11.).

1584. A kvári nagy templom kiadásai: "a nagy templom ajtaja előtt az mézes pogácsát holott árulják", a fundamentumot megcsináltatták Kőműves Lőrincsel (III/XV.).

1585. Az egyházi számadása a harangozási díjakról: nagy harang 1 frt. ; óraharang 40 p. ; 3 apró harang 25 p. Szabályozva volt az összeg szétosztása is, kapott belőle a város, a harangozó, a temetést végző deákok. (JAKAB II. 1888. 340.)

1585 nov. 24. Az egyháziak számadásai: a nagytemplom szükségére Besztercén szegődnek cserepet. Mintát küldenek. Száza 22 pénz; 5.000 darab 10 frt, 88 dénár. A szekereseknek a szállításért 12 ft. 50 dénár. (III/XIX. 40.)

1586 jun. 1. Kvár szkve: "Bíró uram tanácsul végezék, hogy az kik az tűz mellett forgottanak, mikor az tornyot az mennykő megütötte, hogy adnék. . ." (adnak négy embernek). (III/XVII. 14. b.).

1586 okt. 16. Kvár szkve: "Fejér zászlónak vöttem az toronyban 7 1/2 sing trupai gyolcsot fl. 1. " (III/XXVII. 15. a.)

1586. Kvár szkve: "Az egyháziak honorariumokra deputaltanak, holott ezen esztendőben az mennykő megütvén, gyutván az tornyot, sokat fáradtanak az építésben, kit hattak, hogy a restantiából vegyenek ki fl. 26. " (III/XXIX. 17.)

1588 márc. 16. Kvár szkve: megcsináltatják a sekrestyét Keomiwes Péterrel (IV/IX. 13.).

1595 dec. 10. Az egyházi számadása: a szentegyház tornyában az erkélyek ablakaira táblát csináltattak. (JAKAB II. 1888. 339).

1612 okt. 20. Kvár szkve: "Eodem Az toronybeli erkelyeknek ablakira Lantornakat az Trombitas es Harangozo Zwkseger den. 16. " (1612. köt. 177).

K ő b o l t o k (árusító helyek) a nagy templom körül.

1557. Felirat a déli oldalon levő kőbolt felett:

"Anno 1557, tempore Prudentis et Circumspecti Stephani Baráth Judicis Primarii Kolosvariensis, Deo auxiliante fiebat. " (Descriptio 1734. LÉTAVAY 1818. 139. 1. 27. sz.)

1560 febr. 11. Közgyűlési végzés az árusító boltok építéséről, annak jóvedelméről, melyet az egyháznak szántak. Heltai Gáspár erre a célra 800 forintot ígért. Meghagyták, hogy ebből a pénzből "boltokat építsenek a czinterem körül, annak keleti része felől: a város mázsaháza építésére is viseljének gondot és a mostani feliratot hagyják el, de a mázsaház építésénél ne nehezteljék a mászárszéket. . . ", febr. 13-ikán Heltai kérésére négy biztost adnak melléje segítségül. Az építés valami okból elmaradt. Április 7-én ujra elhatározzák, hogy a templom körüli helyet senkinek sem adják, mert, mihelyt alkalom lesz rá, a város épít oda boltokat.

1562 okt. 16. A közgyűlés meghagyta a bírónak, hogy tiltsa be a jogtalan építkezést.

1569 jan. 1. A közgyűlés a kő- és fa-boltok bérét 3 forintban állapította meg. (valamennyi adat: JAKAB II. 1888. 182-183).

K i s t e m p l o m

1562 okt. 16. Közgyűlési végzés: a bíró tiltsa be az áruboltok jogtalan építését. Ugyanis némelyek a magyar kápolna [a nagy templom déli oldalánál levő ugynevezett János kápolna] oldalához fából való boltocskákat (cellulas) kezdtek építeni. (JAKAB II. 1888. 183).

1565 nov. 6. Kvári bíró és tanács a király parancsára meghagyták, hogy a széket a nagy templomban mindkét oldalon bontassák el és hordassák át az új templomba. – Nov. 7-én elvitették, nov. 18-án felállították.

1566 febr. 24. A Kvári tanács végzésére a sáfár megcsináltatta az új templom fedelét és a piac déli részére nyíló három ajtaját.

1567. A Kvári tanács végzésére a sáfár megcsináltatta a király régi padját az új templomban és ugyanott egy új templomszéket is csináltatott (valamennyi adat JAKAB II, 1888, 185-186).

1568 jun. 23. Gyfehérvár. János Zsigmond oklevele a magyarok és szászok egyenlő uralmáról: amelyik évben a bíró a szászok közül választatik: "Hungari autem eo anno templum nouum minusque intrabunt, maiori abstinebant." (JAKAB II, 1888, 85).

1594 aug. 29. Szamosközy István feljegyzése: "begyült az ország népe az kolosvári kissebbik templomban." (IV, 1880, 43)

Bethlen Farkas feljegyzése: 1594 augusztus 29-én a törökpárti főurak elfogatása után a fejedelem követet küldött a rendekhez: "Provinciales in minori templo congregatos" (III, 467). A kivégzések után: "Alexander Kendi et Joannes Iffiu in minori templo sunt humati." (III, 473).

1598 jun. 10. Kvár szkve: KeőmivesMátéval a kis templombeli temetőboltra egy követ faragtattak. (VII/XVI, 36).

1636 febr. 17. Haller Gábor naplója: "17. Kolosvár. Ebéd után állot bé az gyűlés az piacon az kis szent-egyházban." (Erd. Tört. Adatok, IV, Kvár, 1862, 32.)

1636 febr. 21. Segesvári Bálint krónikája: "Hozák Kolozsvárra temetni az kűs templomban nagy solemnitással az Mikó Ferencz ő nagysága fiát, kinek nagy zászlót is csinálának fel az ajtó felett." (ugyanott 211.)

1655 ápr. 17. A kvári aranyművesek inventariumában lévő feljegyzés az ápr. 3-i tűzvészről: "A piacon levő két templom, torony és abban lévő minden harangok elégték (JAKAB II, 1888, 658).

1691. A város térképe G. M. Visconti hadmérnöktől, amelyen látható a kis templom alaprajza: hossznegyszög, belsejében kettős oszlop- vagy pillérsorral, számuk 4-4. Hossza kb. a nagy templom felének felelt meg. (Bécs, Kriegsarchiv, I. C. VI. Env. C. Klausenburg, Nr. 3. – SZABÓ 1946, 8. lap után melléklet).

1734. A Descriptio szerzői szerint a nagy templom déli oldalán levő régi, akkor már felhagyott kápolnát János Zsigmond bővítette ki annyira, hogy hat-hétszáz embert is befogadhatott.

Jakab Elek jegyzete 1862-ből Segesvári Bálint krónikájához "ezen kis templomot, melynek hajdani neve Szent János kápolnája, János Zsigmond építtette volt újra, azon a részen volt ahol ma a katonai őrtanya van, a mint egy kezzeimben levő 1716-beli hiteles adat szól, alig három lépés távolságra a nagy templomtól s annak rendkívüli ártalmára; miértis a catholicusoknak – mihelyst Steinwille . . . visszafoglalta – fő dolguk volt, azt mint különben is megrongáltat lerontatni." (Erd. Tört. Adatok, IV, Kvár, 1862, 204).

Óvári klastrom

1556-1557. Izabella királyné szállása az óvári klastromban volt. Az általa lakott részt "Palatium"-nak nevezik. Más elnevezése "Appellatium." (JAKAB II, 1888, 83.)

1557 nov. 7. Közgyűlési végzés: "Azon kápolnát, ahol a klastromban magyarul prédikáltak adják el."

1558 márc. 25. Közgyűlési végzés: "Mínthogy az óvári kápolnát eladták, . . . a kápolna árát vegyék fel." (JAKAB II. 1888. 102).

1558 dec. 24. Kvár tjkve: "Hortus monachorum vendant, Stabulum Nigrorum Monachorum vendant." (1557-65. tjkve 51.).

1574 febr. 27. Kvár tjkve: "Az owarbelj Clastromba es poticusaba Zok okból nem Teccijk eo kg. -nek varoswl a temetesnek lenny. . . ." (Kvár tjkve 99).

Farkas utcai klastrom

1558 febr. 20. Kvár közgyűlési végzés: a szürke barátok kertjét adják el.

1558 dec. 24. Kvár tjkve: "Murus horti Monachorum destruant ac per parvam portam lapides ad aedificationem muri civitatis educi faciant." (1557-65 tjkve 51)

1558 dec. 28. Kvár tjkve: "Item hortus Monachorum griseorum vendatur et murus destruat et lapides exportentur." (U. o.)

1559 jan. 14-én és február 29-én azonos közgyűlési végzések. (JAKAB II. 1888. 102).

1562 máj. 8. Kvár tjkve: "Imprimis turris ad claustrum Franciscanorum monachorum tegi et edificare faciant" (Kvár, tjkve 160).

1574 febr. 27. Kvár tjkve: mivel a tanácsnak nem tetszik, hogy az óvári klastrom porticusából temessenek, "hanem ugi teccyk eo kegyelmeknek hogi Az cery barátok Clastromanak porticusa eleot Mymemw darab feold vagion Azt Be kelj rekezenij valamij deszkával es oda themethny." (Kvár tjkve 99)

1578 márc. 6. Kvár szkve: a Farkas utcai kolostorhoz az ajtóra küldenek egy háromszögű lakatot, a kapura egy kisebbet. (1578/XIV. 10)

1578. Kvár szkve: javítások a Farkas utcai klastromon. (ugyanott 27.)

1579 március 25-e után Seres János kőfaragó-szobrászt a Farkas utcai templomban temették el.

1579 április. Kvár szkve: költségek a cseri klastrom udvara kapujának csináltatására (1579/XVI. 14).

1579 április 10. Ugyanott: költségek a cseri klastromhoz (1579/XVIII. 12.)

1579 máj. 18. Kvár szkve: költségek a cseri klastrom ablakára (ugyanott 14.).

1579 június 10. Kolozsmonostor. Leleszi János jezsuita jelentése arról, hogy a templomot (templum quoddam sane munificentissimum et trium regum sumptibus regie extractum) a fejedelem parancslevelére a szenatus átadta. "Expurgamus omnia, aram pro tempore ligneam extruimus, imagines et tabulas, si quas apud cives scire possumus, mandato iudicis venamur et auferimus. Calicem cum ornamentis sacerdotalibus sane preciosissimis Princeps dederat Illustrissimus." (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 354.)

1582 máj. 12. Vilna. Báthory István király alapító levele a kvári jezsuita kollégiumról. Ebben a jezsuitáknak adományozza "Monasterium desertum olim ordinis Franciscanorum fratrum in platea Farkas utca, muro Civitatis contiguum, cum templo, hortis, areis, turribus, atque adeo locis omnibus circumjacentibus juxta maenia civitatis" (JAKAB Okl. II. 1888. 130; Fontes I. 1911. 129).

1581 szept. 19. Kvár. P. Jacobus Wujek jelentése P. Claudio Aquaviva jezsuita generalisnak: arról panaszkodik, hogy a templom cinterme igen szűk, pedig a rendi

szabályoknak megfelelően a templombeli temetkezést el akarta tiltani: ez azonban nagy megütközést keltett. (Fontes I. 1911. 192).

1581-82. Jezsuita jelentés: "Quare mox tempestate sedata a fundamentis restauratum est templum, altaribus exornatum, subcellis instructum et contra inproborum petulantiam extrinsecus tectum atque munitum." (Fontes. V. 1921. 2).

1582 febr. eleje. A kvári jezsuita kollégium visitatioja: "Pro ecclesia. 1. Quamprimum tegatur fovea in medio ecclesiae lapidibus et propter decentiam, et propter periculum et purgetur templum... 2. Fiat altare maius cum suis gradibus lapideis, commodis ad accendendum. 3. Sternatur pavimento sacristiae lateribus... 4. Oratorium claudatur...; továbbá intézkedik, hogy csináltassanak "cancelli lignei" és "confessionalia." (5.), 6. Curetur erigi columna in ostio templi... 7. A sekrestye ajtaját tartsák zárva... 9. Reficiantur reliquae fenestrae ecclesiae similiter, tectum quando commode potest... 23. Sepultura non detur in templo praeterquam his, quibus iam concessa est et domino Martino et arculario, qui adeo iuvit catholicos, cum nullus adesset sacerdos..." (Fontes I. 1911. 217.).

1595-ben Berkenyesy Istvánt a Farkas utcai templomban temették el, 1597-ben pedig Sera Annát; ugyancsak a XVI. század végén dominus Martinust (lásd a "Sirkövek" c. rovatban).

1603. Szamosközy István a templom pusztulásáról: "... omnique tecto denu-dant, praeter nudos vastosque parietes nihil relinquunt... ac nec sepulcris quidem defunctorum parcunt..." (III. 1877. 107).

1603 jul. 9. Diarium domus Cracoviensis: "Omnia nona Iulii subito facta. Civitas Mosi tradita, collegium direptum, templum dirutum, gymnasium regio opere extractum, vastatum." (Fontes, V. 1921. 223.)

1603 aug. 15. Krakó P. Giovanni Argenti jelentése Aquaviva jezsuita generalishoz a támadásról: "... trovammo che già gettate a terra le porte della chiesa, con securi spezzavano li altari et rovinavano ogni cosa... decollarono una statua della Beatissima Vergine, che era sopra un altare, spararono archibugiate ad imagini de'santi... cominciarono a distruggere il seminario, e il collegio et finalmente la chiesa, che era la più bella in tutta Transilvania." (Erdélyi Muzéum. 1906. 380, 381, 382; BALOGH 1935. 15). – Megjegyzendő, hogy a szobrok és képek között – Leleszi János jezsuita jelentéséből következően (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 354) – középkori eredetűek is voltak.

A ferences harmadrendű nővérek klastroma a Farkas utcában

1531 előtt Georgius lapicida (Ujváry György) felesége, Erzsébet asszony a Farkas utcai templomhoz a harmadrendű nővéreknek kápolnát építtetett és azt végrendeletében gazdagon megajándékozta (JAKAB Okl. I. 1870. 372-375).

1581 máj. 12. Vilna. Báthory István alapító oklevele a kvári jezsuita kollégium-ról. Ebben a jezsuitáknak adományozza a Farkas utcai templomot és kolostort "praeterea domum proximam, in qua olim religiosae Virgines habitabant, ut in ea schola aedificaretur..." (JAKAB II. 1888. 130, Fontes I. 1911. 129).

Magyar utcai templom (Szent Péter templom)

1565 nov. 26. Közgyűlési határozat, mely szerint a király engedélyével az is-potály templom és a szentpéteri templom rontassék le, mert a város veszedelmére lesznek, ha az ellenség azokat megszállja. (JAKAB II. 1888. 186). – Ezt a határozatot nem hajtották végre.

1569 márc. 16. Közgyűlési határozat, mely szerint "a szentpéteri templom falaira is újból harangokat állítottak." (ugyanott 187).

1577. Kvár szkve: a szentpéteri egyház fedelének megépítésére a város adott ötven forintot. (1577. XII. 18.)

1585. Kvár szkve: Budai Tamásnak kiutalnak a Magyar utcai templom megépítésére fl. 174 den. 9. Budai Tamás számadása az építkezési költségektől teszen fl. 375. (III/XXIII. 16.)

1593 dec. 2. Kvár szkve: "Kwmies Máténak fizettem, hogy az Magyar utczai templomnak az ablakaít berakta fl. 1. den. 10." (V/XXI. 66.).

A püspök háza

1588 szept. 1. Kvár szkve: "Keomies Máté vakalta meg az püspök házánál való kapu közit..." (IV/I. 37.).

A plébános háza

Lásd: Fő tér 15. sz. (plébánia) címszó alatt.

A szentpéteri papság háza

1587 jun. 12. Kvár szkve: a szentpéteri papság házát meglátogatták és csináltásáról gondoskodtak. (III/XXX. 16.).

Jezsuita kollégium

1579 máj. 5. Fundatio prima collegii claudiopolitani Societatis Jesu a Christophoro Bathori principe. (Fontes V. 1921. App. VI. No. 1.).

1579 jun. 9. Leleszi János jezsuita jelentése Rómába: a fejedelem az ápr. 26-án tartott országgyűlés után felhatalmazta arra, hogy menjen Kolozsvárra és nézze meg a Jézus Társaság kollégiuma számára kijelölt és átadott helyet. (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 353-357.).

1579 aug. 18. Polzsk. Báthory István értesíti az erdélyi rendeket, hogy a kolozsvári kollégium számára néhány jezsuita professzort küldött; felszólítja őket, hogy méltóképpen fogadják az érkezőket. (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 415.)

1579 s. 1. (Erdély). P. Martinus Laterna jelentése: "Ad studiorum fundamenta ponenda duae classes factae aedificataeque sunt." (ugyanott 450).

1580 jan. 2. Gyulafehérvár. Báthory Kristóf válasza a jezsuitáknak, akik arról panaszkodtak, hogy az építendő iskola számára kijelölt hely igen szűk. "Inspiciant omnia patres una cum architecto, quem secum Claudiopolim abducant et ex eius consilio omnia, quo rectius fieri poterit pro commoditate patrum curentur et statim designentur." (Fontes, I. 1911. 82-83).

1580 jan. 7. Kvár. Francesco Sunieri provinciális utasítása P. Jacobus Wujek erdélyi prefektus részére: "Aedificiis autem tam arcis nostrae (Kolozsmonostor), quam futuri Claudiopolii Collegii diligenter superintendat, meque de omnium rerum progressu certiores faciat..." (ugyanott 87.).

1580 jan. 27. Kolozsmonostor. P. Jacobus Wujek jelentése P. Eberhard Mercurian jezsuita generalisnak: "... missus erat ab Illmo principe architectus, qui aedificium scholarum metiretur. Verum statim post discessum patris provincialis facta est mirabilis rerum omnium commutatio." A fejedelem ugyanis megtudta, hogy a kolozsmonostori apátság évi jövedelme nem elégséges a harminczemélyes

kollégium fenntartására. Továbbá "insuper architectus ipsi affirmaret monasterium refici et scholas extrui, quales nos vellemus, 8.000 florenis vix posse, princeps autem non nisi 3.000 ad aedificium scholarum destinasse; inde offensus fuit vehementer. . . . " Mivel a kollégium számára kijelölt hely szűknek találtatott "elegimus cum architecto alium locum vicinum scholis, in quo domunculae tamen vicinae duae erant coemendae et hoc praesente patre provinciali iam conclusum fuerat. Verum ut dixi, statim post discessum eius omnia turbata sunt. " Közben levelet kapott Leleszi pátertől, aki írta neki, hogy "Addebat et illud cancellarium cum architecto post dies aliquot huc esse venturum, ut locum alium scholarum deligat, nempe domum monialium. " Mindezekről a pater provincialis által értesíti a lengyel királyt. "Nam in principe, ut video, parum est et voluntatis, et facultatis. Rex autem universitatem in Transylvania erigere cogitat. " (ugyanott 90).

1580 febr. 18. Varsó. Joh. Andreas Caligari jelentése Ptolomaeo Gallio kardinálisnak, aki már január 9-én írott levelében meglegedését fejezte ki "per il principio dato al collegio Colosvar in Transilvania". (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 472).

1580 febr. 20. Gyfehérvár. Francesco Tenchetta da Brescia levele P. Francesco Sunieri provincialisnak: "Pouchi giorni sono ch'io scrisse a V. R^{tia} come non si vedeva principio cerca al fabricar. Ho l' aviso ch' il Magnifico S^f canzeglier' ha detto al fuonditor che si prepari, perchè l' Illmo principe lo vol mandar a dar ordine et principio alla fabrica. " (Fontes I. 1911. 94-95)

1580 febr. 28. Kolozsmonostor. P. Wujek jelentése P. Everardo Mercurian generalishoz: "Missurus erat Princeps cancellarium ad nos una cum architecto, ut ex domo monialium scholas facerent, et de accomodandis habitationibus pro nostris in civitate certi aliquid tandem concluderent, cum pene omnia illa, quae praesente R. P. Provinciali erant constituta, rursus in dubium essent revocata. Tandem cancellarius nondum ad nos venit . . . " (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 475).

1580 márc. 16. Vilna. P. Sunieri provincialis panaszolja P. Mercurian jezsuita generalisnak, hogy távozsása után Erdélyben, "si fecce alcuna mutatione nel animo del Palatino, sbigotendone dele spese non sperando lui che havessero di esser tante. " (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 479.).

1580 ápr. 2. Kvár tanácsa utasította a bírót: "találja meg urunkat ő Nagyságát és könyörögjön, hogy ő Nagysága (az jezsuiták épületit) ne szállítaná közünkbe ide az városba, mert nagy egyenetlenségtül, háboruságtul félő a' dolog, sőt városunknak is szabadsága kezd veszedelembé miatta forogni. Ő Nagyságának nám jó helye vagon Monostoron is, a hun afféle scholat épithet. " (Fontes I. 1911. 104.).

1580 ápr. 8. Gyfehérvár. Kovacsóczy Farkas kancellár P. Francesco Sunieri provincialisnak: "Nuper Colosvarum excurreram ut iam tandem scholarum aedificationem ac monasterii restaurationem designarem, opera conducerem, opifices labori admoverem, demum omnia curarem, qua necessaria esse viderentur. Cum patre rectore et P. Stephano perlustravimus omnia, locum scholis percommodum nacti sumus, probavimus et omnia, quae in eo fieri deberent, statim constituimus. " Továbbá mentegetődzik, hogy ezt a helyet ott a kolostor közelében nem vették észre. (Fontes I. 1911. 102).

1580 ápr. 11. Kolozsmonostor. P. Wujek rektor Caligari püspök lengyelországi nunciussnak: "Ill^{mus} princeps postridie dominicae Palmarum misit huc cancella-

rium suum, una cum architecto Italo, ut aedificia scholarum in civitate et monasterium habitationi nostrae accommodaretur. Itaque communi consensu elegimus locum ad id aptissimum prope monasterium, ubi ante moniales habitaverunt, ubi extruuntur scholae 5, una cum porticibus et columnis ex utraque parte, area erit satis ampla. Tertia etiam pars suo tempore eodem modo absolvi poterit. Nobis etiam in monasterio aptabitur antiquum refectorium, una cum dispensa et culina, et supra 4 magna hypocausta, et cubacula pro lectis minimum 20. Totum etiam monasterium tegetur denuo. Heri misit princeps duos equos, qui arenam, seu sabulum tantum advehant. Aedificabuntur autem similia omnia, idest et scholas, et habitationes nostrorum, ut tanto citius absolvantur et nos in aestate migrare possimus." (ugyanott 104).

1580 máj. 5. Gyfnehérvár. Báthory Kristóf levele Kolozsvár város tanácsának: kijelenti, hogy a jezsuita kollégiumot az ország javára "in civitate Coloswar erigendum atque construendum statuerimus". Egyben biztosítja a várost, hogy a kollégium alapításával a város régi szabadságát nem érinti, hanem abban meghagyja. A kollégium pedig legyen a város díszére és javára: "et ornamento, et commodo illi sit." (ugyanott 106.; JAKAB Okl. II. 1888. 125-126.).

1580 máj. 18. Vilna. Báthory István oklevele a kvári jezsuita kollégium alapításáról: "in civitate nostra Claudiopolitana, alias Colosvar nunenpata, collegium societatis Jesu fundamus, facimus, instituimus, ordinamus et erigamus." Erre a célra a jezsuitáknak adományozza: "monasterium desertum olim ordinis Bernardinorum fratrum, liberalite regum Hungariae extractum, in platea Farkas ucza muro civitatis contiguuum, cum templo, hortis, areis, turribus atque adeo locis omnibus circumiacentibus iuxta moenia civitatis, in quorum usu olim praedicti fratres Bernardini antiquitus fuerunt. Praeterea domum, in qua olim religiosae virgines habitabant, ut in ea schola aedificetur, cum omnibus rebus ad eam quomodocunque pertinentibus . . ." (LUKÁCS-POLGÁR II. 1865. 490).

1580 jun. 28. Kolozsmonostor. P. Wujek jelentése P. Averardo Mercurian generalishoz: "Aedificantur quidem scholae in civitate iussu et sumptibus ill. Principis, invitis civibus hereticis et, quibus possunt modis, opus hoc impredientibus. Parantur etiam pro nobis habitationes in monasterio nostris assignato. Verum haec omnia lente procedunt, cum modo lapides, modo pecuniae, modo alia atque alia desint, ita ut sit dubium, utrum ante hyemem in civitatem migraturi simus." (ugyanott 499.)

1580 szept. 30. Kolozsmonostor. P. Wujek jelentése P. Lod. Odescalchi lengyelországi nunciushoz, Caligari püspökének: épülnek az iskolák "le scnole, quali saranno molto belle. . . ." Az építkezés azonban lassan megy, a fejedelem erre a célra évi 1000 tallért ígért, "sino che si finisca et provendendoli di calce et legnami necessari." (Fontes I. 1911. 111.)

1580 szept. 10. Brausberg. P. Sunyer lengyel provinciális levele P. Oliverius Mannaerts vicegeneralishoz: P. Giacomo levele szerint ebben az évben befejezik az iskolák építését. (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 505).

1580. P. Justus Rabb évi jelentése a lengyel provinciáról: "Aedificio collegii et structurae Princeps Illustrissimus P. Rectorem praeesse voluit" és évi 1000 tallért adományozott. (ugyanott 520.)

1581 febr. 26. Kolozsmonostor. Jelentés P. Odescalchi lengyel nunciushoz: a fejedelem a jezsuitáknak ajándékozta: "di più tutte le vesti sacre, ch'erano nella

già cathedrale d'Alba Giulia, fra le quali ve ne sono alcune molto ricche et belle, tutti ancora i libri de detta chiesa benchè de questi pochi siano stati i buoni, et de cose sacre . . . ". Az építkezést a rektor irányítja és "pur hieri si cominciò a lavorare in detta fabrica." (Fontes I. 1911. 121.).

1581 április 12. Kolozsmonostor. P. Wujek rektor jelentése P. Aquaviva generalisnak az építkezésről: "sed nihil factum fuisset, nisi ego istam curam, ita volente principe, suscepissem." Az ígért összegből megkapott 800 tallért, elköltött 700-at: "inde enim et scholas aedificamus, et monasterium pene iam collapsum reficimus." (ugyanott 125.).

1581 máj. 11. Kolozsvár. P. Wujek rektor jelenti Báthory Istvánnak, hogy beköltöztek Kolozsvárra és "Habbiamo aperti li studii, fatto una disputa con un dialogo et distributione di premii per eccitare li scolari in presentia del principe." (ugyanott 126-127).

1581 máj. 12. Vilna. Báthory István alapítólevele a kolozsvári jezsuita kollégium részére. Ebben kifejti alapítványának célját: az ifjúságnak a külföldi, költséges peregrinációk helyett az országban ugyanolyan rangú intézetet alapítani és egyben a "vera pietas"-t helyreállítani. Megismétli adományait és azokat újabb adományokkal egészíti ki. A kollégium jogainak és méltóságának növelésére úgy intézkedik, hogy a végzett tanulók, – épp úgy mint a külföldi akadémiákon, – a Baccalaureatus, a Magister és a Doctor fokozatokat is elnyerhetik. (ugyanott 127-129.)

1581 máj. 29. Kvár. P. Wujek rektor jelenti Báthory Istvánnak, hogy az iskolát husvét után megnyitották, de a fejedelem halála "omnia peturbasset." Az ígért 1000 forintból csak nyolcszázat kapott meg és most "ego sum debitis intricatus et operarios ita repente dimittere non audeo." Kéri a király segítségét. "Scholae etiam istae 5, quibus nunc utimur, nondum sunt plane profectae (!). Desunt pavimenta, fenestrae aliquot, fornaces et argilla super laquearia, etc. Nostrae etiam habitationes multis rebus adhuc indigent, ut nihil dicam de templo, quod caret fenestris." (ugyanott 136.)

1581 jun. 2. Kvár. P. Wujek jelenti P. Aquaviva generalisnak, hogy áprilisban megkezdték költözésüket a városba, jöllehet az építkezések még nincsenek befejezve. De így kívántatott "propter publica regni comitia", melyet május elsején kezdtek meg, amikor is fejedelemmé választott "filius principis, noster discipulus. . . . A nostris etiam habitae sunt disputationes publicae in templo nostro, praesente principe et fere toto regno." (ugyanott 137).

1581 junius 12. Vilna. Báthory István értesíti P. Wujek rektort, hogy az ezer tallér teljes kifizetésére nézve intézkedett. (ugyanott 144.). – 1581 aug. 8. Gyulafehérvár. P. Leleszi János jelenti P. Aquaviva generalisnak, hogy az esedékes 200 forintot megkapták. (ugyanott 144.).

1581 aug. 18. Kvár. P. Wujek jelentése P. Aquaviva generalisnak: "scholas quinque habemus pene absolutas. Nostrum etiam collegium iam utrumque satis est accomodatum." A jövő évben folytatják az építkezést, ha megkapják az 1000 forintot. (ugyanott 150).

1581 aug. 22. Kvár. P. Szántó István jelenti P. Aquaviva generalisnak, hogy P. Wujek az építkezésben – ebben az évben – 100 arany forint kárt okozott, mivel egyiküktől sem kért vagy fogadott el tanácsot. "Nam quaedam ex his, quae aedificavit, iam ruinae minantur, alia, quod non apto loco sunt facta, oportebit

destruere. Item multa simul incipit et nihil perfecit: fenestras vitreas sine ferramentis apponi iussit: quae defectae a ventis, pauca vitra manserunt integra et secundo oportuit alia vitra emere: tegi scholas et collegium curavit, priusquam camini erigerentur. Hinc factum est, ut cum camini erigerentur, oportuerit iterum dimidiam, iterum partem tectorum diruere et secundo novis expensis tegere." (ugyanott 159-160).

1581 szept. 1. Kvár. P. Szántó István jelentése P. Aquaviva generalisnak: "In coenobio intra paucos menses 5 hypocausta et 5 cubicula fuerunt absoluta: scholae magnifice erunt cum porticibus et quadratae figurae, quorum dimidia pars iam est finita. Illud de istis scholis praetereundum non videtur, quod cum locus aptus pro illis prope coenobium non inveniretur, nisi destructis aliquot aedibus civium et occupata area coenobii. Erat autem ex opposito coenobii et templi interiecta platea, habitatio monialium, quam cum lustrassemus cum cancellario, visus est nobis locus pro gymnasio aptissimus. . . . coenobium istud, quod habemus intra Claudiopolim, cum templo magnifico, horto et scholis. Locus est quietissimus, iuxta moenia civitatis et amplissimus, paucisque expensis ad usum nostrum poterit accomodari." Továbbá jelenti, hogy áprilisban beköltöztek és a fejedelem "item sequenti die dialogo, quem in area novae Academiae exhibuimus, similiter interesse voluit." (ugyanott 176-180).

1581 szept. 13. Gyfehérvár. P. Leleszi János jelenti P. Aquaviva generalisnak, hogy az elhunyt fejedelem végrendeletében évi 1000 magyar forintot rendelt Kolozs megye adójából az építkezésekre. (ugyanott 190).

1581 dec. Kvár. P. Szántó István jelenti P. Aquaviva generalisnak: "In fabrica quidquid fecit [Wujek rektor], omnia sunt imperfecta et ruinosae." (ugyanott 204).

1582 febr. 5. Roma. XIII. Gergely a kolozsvári kollégiumot a pápai kollégiumok jogaival és szabadságaival ruházza fel, továbbá évi 1200 aranyat adományoz neki 15 esztendőre a pápai kincstárból. (Fontes V. 1921. App. VI. N° 19.).

1582 febr. eleje. A kvári jezsuita kollégium visitatioja: "6. Curetur quam diligentissime bene confirmari, quae aedificata sunt, sicut solare refectorii, quod minuator [!] ruinae et similia. 7. Accomodatis scalis aperiatur ostium, quod prope est, ne nostri ingressuri in refectorium videantur, a saecularibus." (Fontes I. 1911. 218).

1582 jun. 29. Kvár. P. Wujek jelenti P. Aquaviva generalisnak: "Et hic quidem vix pro eo locum idoneum in collegio habebimus, quandoquidem adhuc aedificamus et accomodamus collegium, quod etsi amplum videtur, tamen quia ad meridiem muro civitatis, ad septentrionem templo impeditur, paucas tantum ad occidentem et pauciores ad orientem habitationes habet." (ugyanott 226.)

1583 jan. 29. Niepolomice. Báthory István király meghagyja Kolozsvár városának, hogy adják át a barátok tavát a jezsuitáknak, hogy ott malmokat építhesse nek, továbbá "locum ad coemeterium aptum insignent, cum cruce, campanis aliisque rebus necessariis instruant. . . ." (Fontes V., App. VI. N° 27.).

1583 febr. 13. Niepolomice. Báthory István a szász papoktól vett census cathedralicus-ból évi ezer aranyat adományoz a jezsuitáknak, mivel "amplissimum ijsdem Patribus Societatis Jesu Collegium attribuimus et fundavimus, Sumptus eis necessarios suppeditavimus. Scholas aedificavimus . . ." továbbá ugyanott seminariomot is akar építtetni. (JAKAB Okl. II. 1888. 137-139.).

1583 márc. 15. Kvár. P. Szántó István levele P. Antonio Possevinonak: "Quintus modus est, ut tota cura fabricae collegii soli Maximo committatur et rector, si mansurus est, in illam non se ingerat." (Fontes I. 1911. 266).

1583 ápr. 12. Possevino levele XIII. Gergelyhez: "Claudiopoli solo, dove è già il collegio nostro." (Bascapè, G. "Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania. Roma, 1931. 136.)

1584. Possevino feljegyzése: "dappoi anco hebbero [a jezsuiták] in perpetuo il munistero di San Francesco, già parecchi anni vacuo ridotto tutto a ruina, ma assai più a proposito per far frutto, essendo dentro della città. Aggiunse il re col principe mille fiorini ogni anno per edificare a parte le scuole, con alcune stanze de convittori, al che tuttavia, essendone già fatta buona parte, si attende." (Fontes III. 1913. 132.)

1584 febr. 27. Kvár. P. Ferrante Capeci levele P. Aquaviva generalisnak, melyben építészt illetve kőművest kér: "tale mi parve un mastro Gioan Pietro che fabbricava al collegio, non domando già quello, se è caro al collegio." (Fontes II. 1913. 64-65.)

1585 márc. 5. Varsó. P. Campani provincialis levele P. Aquaviva generalisnak: a király azt kívánja "ut Philosophia et Theologia praelegatur in scholis Claudiopolitanis; hoc enim animo fuisse fundatum Collegium illud, nam reliqua, inquit, etiam habentur in trivialibus scholis et ideo non est mirum, si nulla sit frequentia auditorum." A provinciális igyekezett a királyt megnyugtatni, mondván, hogy erre akkor kerül sor "quando scholae illae de quibus antea non fuerat cogitatum, erunt fabricatae." (Fontes II. 1913. 81-86.)

1585 máj. 12. Niepolomice. Báthory István király végrendelete: "Collegium in Colosvar et Colosmonasterium fundatum bonisque donatum, partim jure regio, partim pecunia et bonorum aliorum permutatione, bono jure acquisitis, tueantur, conservent et augeant." (VERESS I. 1944. 299).

1585 aug. 26. Niepolomice. P. Campani provincialis jelenti P. Aquaviva generalisnak, hogy a király további három évre biztosította az évi 1000 tallért "pro fabrica collegii." (Fontes II. 1913. 130).

1585 dec. 1. Kvár. P. Campani provincialis P. Aquaviva generalisnak: "Multum enim laborandum fuit in ordinandis studiis et novo cursu philosophiae ac aliis lectionibus theologicis, ut dignitati Academiae satis fieret, et voluntati ac postulatis Ser^{mi} Regis."

1586 jun. elején. Jaroslaw. P. Campani provincialis P. Aquaviva generalisnak: "Si domus probationis apud Claudiopolitanum collegium, erit, (quam statim facere possumus, cum omnia sint parata, domus ampla imo castrum, cum templo magnifico et copia rerum ad vivendum) iam quartus locus constitueretur, seminarium pontificium ac regium nusquam erit tale, ut quod 3600 florenos in annum habeat redditum. Academia adest Claudiopoli ad formandos sibi operarios." (Fontes II. 1913. 166).

1588 szept. 14. A jezsuita kollégium feljegyzése: "Apocha de horto collegii Claudiopolitani a Patre Leonardo Rubeno rectore vendito." (Fontes V. 1921. App. VI. N°. 85).

1595 máj. 4. Gyfehérvár. Báthory Zsigmond a kolozsvári tanácsnak: "Bocsátjuk oda hozzátok ez mi cancellariánkon valo notariusunkat, Thömösvary Istvánt, hogy együtt veletok az ott való collegiumot templomostul, mind az monostorjával

együtt minden ezekben lévő eszközökkel és benn való pertimentiajával együtt doctor Alphonsus Carrilius kezében bocsássa és belé vigye, minden inventariumival, kiről irtunk monostori tisztartónknak is." (VERESS: Carillo 1906. 500).

1595 máj. 4. Gyfehérvár. Báthory Zsigmond levele P. Alphonso Carrillo jezsuitának "de tradendis collegio, templo, monasterio cum omnibus appartimentis." (Fontes V. 1921. App. VI. N° 121.)

1595 máj. 10. "Historica recensio introitus", azaz a jezsuiták visszaiktatása a kvári kollégiumba és szeminariumba, valamint a kolozsmonostori apátságba, miután az 1595 ápr. 16. - máj. 2. tartott gyulafehérvári országgyűlés elhatározta a jezsuiták visszahívását (ugyanott N° 122).

1597 máj. 25. Gyfehérvár. Privilegium Patrum Societatis Claudiopolitiorum datum, ut possint opifices artifices conducere, alere, ex tyronibus curare promoveri in magistratus." (ugyanott No. 155)

1597 dec. 26. Gyfehérvár. Báthory Zsigmond évi 1000 forintot adományoz "in subsidium Academiae Claudiopolitanae." (ugyanott N° 165.)

1601 jun. 15. Kvár. A kvári tanács folyamodványa Báthory Zsigmondhoz: "item quod Patres Jesuitae in platea Regia [Király utca] contra vetitum domum quandam occuparent; demum, quod Patres Jesuitae hortos collegio suo adiacentes muris lapideis saepire vellent, contra litteras Christophori Báthori quondam principis concessionales." (ugyanott N° 257.)

1602 aug. 12. Alsóárpás. - "Privilegium collegio Claudiopolitano datur habendi architecto." (ugyanott N° 281).

1603 jun. 9. Kvár. A kollégium feljegyzése: "destruitur monasterium Jesuitarum una cum altaribus caeterisque rebus ecclesiasticis." (ugyanott N° 301.)

1603 jun. 9. Szamosközi István feljegyzése: "Quomodo plebs Jesuitarum collegium Claudiopolitanum primum diripit, subinde evertit. Matthaeus Thoroczka concione plebem exacuit. Plebs furenter Jesuitas invadit et aedificia demoliuntur. . . molerr. aedificiorum plane ad incolendam inutilem fecerunt. . . ." (III. 1877. 104-108).

1603 jun. 9. Diarium domus S. J. Cracoviensis: "Omnia nona Iunii subito facta. Civitas Mosi [Székely Mózes] tradita collegium direptum, templum dirutum, gymnasium regio opere extractum, vastatum." (ugyanott 223.)

1603 aug. 15. Krakkó. P. Joh. Argenti erdélyi viceprovinciális P. Aquaviva generalisnak "delle insolente dell' heretici Ariani fatte nella chiesa et collegio di detti Patri in Claudiopoli" (ugyanott N° 305.)

1603 szept. 13. Basta válasza a rendekhez a dévai országgyűlésen "Claudiopolitani vero sint obligati, quamprimum patribus societatis Jesu ecclesiam parochialem consignare, et scholas domusque pro collegio destructo." (Erd. Orsz. Eml. V. 1879. 235)

1603 okt. 22. Kvár. Conscriptio rerum universarum in collegio Societatis Jesu Claudiopolitano repertarum. . . ." (Fontes V. 1921. App. VI. N° 308.)

1606 nov. 9. Kvár. "Copia catalogi librorum, quos P. Rector Claudiopolitanus reliquit apud domum Ötvös." (ugyanott N° 364.) - Valószínűleg Ötvös András Főtéri házában.

Irodalom: VERESS E.: A kolozsvári Báthory egyetem története. Erd. Muzem. 1906. 150-183. - Ugyanitt közli (189. l.) Veress Endre a kollégium fametszetes képzeleti képét a köv. olasz kiadványból: CIAPPI, M. A.: Compendio delle heroi-

che et gloriose attioni et santa vita di Papa Gregorio XIII, Roma, 1596. – BALOGH 1935. 23. JAKÓ 1957. 368. SEBESTYÉN 1963. 88. BALOGH 1970. 239. 1973. 241.

Jezsuita szeminárium

1580 dec. 1. Varsó. Joh. Andreas Caligari lengyel nuncius levele Báthory István királyhoz: "diligenter egi, ut Claudiopoli quoque pecunia et sumptibus apostolicis seminarium constitueretur." A pápa nem idegenkedett a gondolattól, de megvalósítását elhalasztotta "quemadmodum iesuitarum collegium illic firmaretur." (LUKÁCS-POLGÁR II. 1965. 513.)

1582 febr. 5. Roma. XIII. Gergely pápa a kolozsvári jezsuita szeminárium alapításáról: ". unum collegium seminarium appellandum in quo iuvenes scholares ungari instruantur auctoritate apostolica tenore praesentium perpetuo erigimus et instituimus", a Csehországban, Lengyelországban, Németországban alapított szemináriumokhoz hasonlóan, és erre a célra évi 1200 tallérnyi segélyt ígér. (Fontes I. 1911. 212-213).

1582 máj. 27. Varsó. Antonio Possevino Ptolomeo Galli biboros-államtitkárnak javasolja: "due seminarii ad un tempo si erigessero: l'uno de' nobili, l'altro di persone communi. Et di qualunque di loro Sua B^{ne} volesse essere nominato benefattore, Sua Maestà piglierebbe cura dell'altro." (ugyanott 223.)

1583 jan. 13. Krakkó. Possevino Galli biborosnak javasolja, hogy ne két hanem egy szemináriumot alapítsanak, illetve "di amendue se ne faccia uno", mert különben a kettő között versengés és viszálykodás támadhatna. "Sua Maestà dunque parlandosi dell' edificio, et di quel ch'esso per sua parte conferirebbe, si mostrò pronto a far che quanto primo questo negotio si stabilisce. Promette edificio almeno di legnami per hora, et grano et vino . . ." (Fontes II. 1913. 16-17.)

1583 febr. 13. Niepolomice. Báthory István oklevele a kolozsvári jezsuita szeminárium alapításáról: ". . . . praedicto collegio Societatis Jesu Claudiopoli in Transylvania, una cum scholis iam erectis, seminarium quoque iuvenum et nobilium, et plebeiorum, qui nempe ob tenuem eorum fortunam ingenium literis excolere non possent, adiicimus." A szeminárium fenntartására évi 1000 aranyat rendel a százsz papok adójából. (Fontes I. 1911. 253).

1583 márc. 6. Gyfehérvár. Possevino jelenti Báthory Istvánnak: "Apud eos [a kvári jezsuitáknál] triduum commoratus ut vel domos ad seminarium instituendum inspicerem . . ." (ugyanott 257).

1583. Possevino jelentése: "Così andatomene a Colosvar, insieme con un consigliere del principe, attesimo a trovar luogo, et a disporre il negotio. Et mostrandosi ritrosi i cittadini a concederlo, anchorche lo domandassimo a pigione, finalmente comperarono, non senza particolare mossa di Dio, una casa. la quale pigliammo in affitto." (Bascapè op. cit. 1931. 136.) – Veress Endre Possevinonak ezt a feljegyzését 1584-re teszi (Fontes III. 1913. 148).

1583 ápr. 17. Brünn, Possevino jelenti Galli biboros államtitkárnak: "Fondammo il seminario di Sua Sta et del Re in Claudiopoli." De ehhez alkalmas házat nehezen tudtak szerezni a polgárok ellenállása miatt. Végül "comperarono espressamente per accomodarcene una casa per la quale diedi la pigione." (Fontes I. 1911. 285.)

1583 máj. 3. Pozsony. Possevino értesíti Báthory István királyt, hogy a pápa 15 esztendőre jóváhagyta a kvári seminárium részére biztosított évdíjat. (VERESS 1944. 231.)

1583 dec. 29. Kassa. Possevino jelenti Báthory Istvánnak: "Seminarium vero allata pecunia, institui, Operarios Roma procuravi insigniores. Quatuor fabri murarii statim sunt missi. Mille alios florenos, ab eius Beatitudine acceptis his mensibus, quibus hic maneo misi. Domuncula cum esset Claudiopoli vix extorta et paucis capiendis apta, necessarium fuit, ut instauraretur, cum omnes ad mortem alumni ex ruinoso et terreno aedificio decubuissent, alii obivissent Quando post paucos menses annus absolvetur conductionis domus seminarii quae et in parvo loco et malo sita est nec unquam ibi, quod optat Regia Maiestas sperare possimus, oro dispiciat Regia Maiestas num Monasterium illud Dominicanorum, in quo Ariani suam scholam instituerunt, eidem seminario posset attribui. Quod si lex illa non putaretur, omnino eiicienda, domuncula seminarii satis pro illis capax traderetur." (Fontes I. 1911. 308.)

1584 febr. 10. Gyfehévár. P. Joh. Paulus Campani lengyel provincialis Bolognetti nunciatus "Tratto di comperare casa per il seminario di Colosvaro, o fabbricame di nouvo, che forsi tornerà meglio." (Fontes II. 1913. 39.)

1584 febr. 15. Kvár városának végzése: mivel Kendi Sándor válaszból és tanácsából megértették, hogy "lengyel királynak tekéletes elvégzett akarata ez, hogy itt ez városban megépüljön az seminarium, ezért ő Kegyelmek városul végezték, hogy az király akarata tovább való fáradság kívül előmenjen, és itt az claustrum mellett aminemő helyt kíván a' provinciális az király akaratajából, az meg legyen engedve, hogy tessék meg engedelmességünk mindenekben az ő Felsege kívánságára." (Fontes II. 1913. 49.)

1584 febr. 26. Kvár. P. Joh. Paulus Campani jelentése Bolognetti nunciatusnak a kolozsvári szenátorokkal folytatott tárgyalásáról, amikor is a seminarium részére helyet keresett. A szenátorok "desiderosi pure di fuggirla di non ci dar luogo proprio per fabbricare il seminario, come la fuggirono l'anno passato, con haver loro sì comperata una casa, ma solo concessala in affitto per un anno al seminario. Hor finalmente hieri doppo molte repliche si sono ridotti a promettere di fabbricare in detta casa comperata, a spese loro, al valore di 300 talleri, perchè possa capire da 50 alumni per questi tre anni, mentre delle pensioni si fabbricherà il seminario," továbbá beleegyeztek abba, hogy a jezsuitáknak szabad legyen "comperare 4 o 5 case dirimpetto al collegio nostro. . . . Ma bisognerà far fabbrica di nuovo, a tal che haveremo spatio proprio et comodo, et buono per il seminario, et su gl'occhi del collegio, ma in più bel sito, per essere su la piazza della chiesa, con aria libera et meridionale davanti et settentrionale a dietro. Dimani spero comperarne alcune." (Fontes II. 1913. 47-48.)

1584 febr. 27. Kvár. P. Ferrante Capeci rector jelentése Aquaviva generalisnak: "Secondo, priego V. Paternità, mi mandi a tutti modi un mezzo architetto, qual sia ancora un intiero muratore, quale qui è il nostro Josefo. Tale mi parve un mastro Gioan Pietro che fabbricava al collegio, non domando già quello, se è caro al collegio; ma esprimo il nostro bisogno e vorrei se non quello, uno simile. Qui havemo mille scudi l'anno da fabbricare e per non haver uno fedele, se ne va gran parte in niente." (Fontes II. 1913. 64-65.)

1595 dec. 27. Gyfehévár Báthory Zsigmond ujra alapítja a kolozsvári jezsuita seminariumot és annak fenntartására évi 1200 aranyat rendel. (Fontes V. 1921. App. VI. N° 130.)

Óvári schola (iskola)

1556 nov. Az országgyűlés végzése: a kolozsvári kolostorban iskola állíttassék. (Erd. Orsz. Eml. II. 1876. 60.)

1557 jan. 1-10. A tordai országgyűlésen Izabella királyné az iskola fenntartására évi 100 forintot rendelt (ugyanott 79.).

1557 febr. 6-15. A gyfehérvári országgyűlés végzése: Kvárt az egyik kolostort iskola céljai fordítsák. (ugyanott 74-75)

1557. Kőbe vésett emléktábla a királyi adományozásról, egykor az óvári templom déli kapuja felett, amely azonban 1734-ben olvashatatlan volt. Ugyanez a felirat a tanácsházon is meg volt örökítve (Descriptio 1734. JAKAB II. 1888. 103-106.)

DONATIO REGIA SVM

HAEREDITAS SCHOLAE HVIVS

ET PA VPERVM

QVI COMMODA MEA ALIO AVERTIT

HAEC ET SIMILIA

DELEATVR EX LIBRO VIVENTIVM

ET MEMORIA HOMINVM

1557

1561. Kvár tjkve: "Decreverunt ut de quarta decimali nunc ad edificationem schole 32 florenos conferant administratores" (137)

1579. Kvár szkve: "a Palatium felett" (Jakab: a János király építette iskola nagy hallterme) héjaztak (JAKAB II. 1888. 260).

1585 ápr. 9. szkve: "Mikor az óvári scholaban a segestyét auditoriumnak akarták rendelni"-építkeztek az iskola helyiségeiben, (III/XIX. 31-37.)

1585 aug. 2. Kvár szkve: Kőmives Lőrincz dolgozott "a scholaban az puszta kamaraban". (VII/XIX. 37.)

1589 febr. 11. Kvár szkve (az scholara való expensa és költség): "csináltattunk az Frankerne egy könyvnek való pulpítust, uj fogast. Attunk attól Aztalos Lukácsnak den. 35, ugyanó neki csináltattunk Frankerne egy karszéket, egy asztalt, egy nyoszolyát. Aztalos Imrének attunk fl. 1. , den. 48." Továbbá megföldoztaták "az ő házában való ivegh ablakot", és megcsináltatták az ajtó zárját Lakatos Tamással. (IV/IX. 11.)

1589 ápr. 27. Kvár szkve: "Az sakrestiót és a scholamester házát és az Marton praedicator két szobáját, hogy megmeszeltettük, attunk egy asszonynak den. 70." (IV/IX. 15.)

1589 máj. 13. Kvár szkve: "Csináltattunk Frankerne az ő házába két padszéket, egy embernek való karszéket, az külső ház ablakára fából egy jó szélyes két táblát. Aztalos Lukácsnak attunk den. 60". (ugyanott)

1598 márc. 16. Kvár szkve: "Az scholaban az mely házban, egyikben, az professorok laktanak, azt hogy deszkával megpadimentomoztattuk", továbbá mindkét classisban a székeket megszegeztették, asztalt, két hosszú széket és öt ablakkeretet csináltattak, fizettek Aztalos Lukácsnak fl. 1. den. 95. (VII/XVI. 30.)

XVI. század vége. Szamosközy István János Zsigmondról: "Testantur eius benignitatem scholae provinciales, in usum iuuentutis literariae sufficientibus salariae dotatae Albensis, Vasarhelyiensis, Claudiopolitana." (I. 1876. 112.)

Tanácsház

1561 ápr. 10. A kvári szabók céhszabályzata "Kolt az mij Tanach hazunkból". (JAKAB II. 1888. 65.)

1561 máj. 24. A kvári ötvösök céhszabályzata kelt: "in Domo Consistorij". (ugyanott 69.)

1578 nov. Kvár szkve: kifizetések a tanácsház építésére. (1578/XIV. 56.) – BALOGH 1935. 22.

1588 szept. 27. Kvár szkve: Keomies Antal a tanácsházat meg pádimentomozta. (IV/I. 39.)

1593 nov. 22. Kvár szkve: Kwmies Péter az alsó tanácsházban a kemencének új "melyéket" csinált stb. (V/XII. 65.)

Város háza (városi vendégfogadó)

1574. Kvár szkve: "A város felső házai padlását megtapasztják", – tehát az emelet nem volt bolthajtásos. (1574/VI. 10.)

1585 szept. 14. Kvár szkve: "faragtattunk Keomiwes Balással az Varas hazanak a kybe az harangozo lakott, egyik ajtajának egy kiszebet [kűszöböt] " stb. (III/XVII. 14.)

1597. Kvár szkve: istálló építése a Közép utcai városházánál (VII/V.).

Kő-köböl

1586 dec. 11. Kvár szkve "Az elmúlt nyárba az perengérnél való kő köblöt ujták meg az vásárbírák. Kőmies Peternek attam tőlle den. 35. , négy torockai vasat vöttek hozzá Feier Tamástól. Fizettem den. 90." (III/XVII. 15. b.) – Ilyen kő-köböl ma is látható a bártfai városháza nyugati falán, az egyik 1519-ből, a másik 1620-ból.

A város pellengére

1591 ápr. Kvár szkve: "az perenger épülése költségei." (V/I. 97.) – 1591 ápr. 9. Kvár szkve: "perenger csináló kőmiesek" borraivalója den. 6. (V/X. 13.)

1624. Segesvári Bálint feljegyzése: "18. augusti éjjel az menykő úte az perenger tetejében." (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 193.) – Ebből a feljegyzésből következik, hogy a pellengérnek magas, csucsos fedele volt.

Szent Erzsébet ispotály (szegényház)

1366 máj. 19. Coloswar. Nagy Lajos adománylevele a Szent Erzsébet ispotály részére, amelyet 1367 ápr. 27-én Tordán átírt "Jacobus dictus Zaaz magister domus Hospitalis ecclesie beate Elisabeth de Clusuar" kérésére (JAKAB Okl. I. 1870. 55-56). Tehát Szent Erzsébet titulusa alatt templom (ecclesia) és ispotály (domus hospitalis) épült, feltehetőleg még a XIII. században vagy a századfordulón.

A XV. és XVI. századi adománylevelek megjelölik a helyét. 1496 dec. 29.

Kvár tanácsának oklevelében: "in hospitali Suburbij Ciuitatis nostre" (ugyanott 307); 1525 jun. 6. A kolozsmonostori konvent oklevelében: "ad Hospitale Ecclesie Sancte Elisabeth vidue extra muros... fundate" (ugyanott 363-365); 1539. Mikola László alvajda oklevelében: "Hospitale Beate Elisabeth vidue extra muros Civitatis Coloswariensis trans fluvium Zamos vocatum fundata" (ugyanott 384-386).

Az 1525 jan. 6-án kelt oklevélben Anthonius Desew de Mera és felesége, Erzsébet mérai javaikat "in perpetuum dei seruicium" az ispotálynak adományozzák, ahol maguk is lakni kívánnak (ugyanott 363-365). Míkola László alvajda 1539-ben kelt oklevele viszont Ioannes Desew de Patha és az ispotály között folyó perről tudósít (ugyanott 384-386).

1556 jun. 2. Kvár. Petrovich Péter kir. locumtenens a mérai dézsma felét "Medietatem Decimarum ad Hospitale Ciuitatis Huius Colosvariensis pertinentium Ad idem Hospitale pro subsidio Pauperum dedimus" (JAKAB Okl. II. 1888. 26.)

1557 jan. 10. Gyfehérvár. Izabella királyné felmenti az ispotály (domus Hospitalis pauperum beate Elisabeth in suburbio fundata) mérai jobbágyait az adó alól (JAKAB Okl. I. 1870. 387). 1557 jan. 20-án pedig ugyancsak az ispotály jobbágyait felmenti a dézsma fizetése alól (ugyanott 388). 1557 ápr. 3-án pedig a Szent Erzsébet és a Szentlélek ispotálynak adományozza a domonkosok birtokában volt javakat (ugyanott 389). 1558 ápr. 3-án megismétli a mérai dézsmára vonatkozó adományát (ugyanott 390).

1572. Báthory István vajda oklevele a mérai részjósáág miatt folyó perben: "Xenodochio Sancte Elisabeth vidue in Suburbio ciuitatis Colosvar Hydutcza vocato." (ugyanott 393).

1557. Kvár szkve: a Szent Erzsébet ispotály leltára; a kincsek lajstromában kehely patenástól, ampolna, rézlábu kereszt stb. (1577/XII. 24-29).

1577. Kvárszkve: aszegények házának a piaczon kőháza van, egyik szomszédja Nyirő Kálmán, a másik Wiczei Gáspár (1577/XII. 31-32.).

1602 aug. 1. Machkásy Menyhért és felesége birtokrészeket zálogosítottak el Olcsvai Györgynek, "magistri Xenodochii. . . . S. Elisabethae. . . ." (JAKAB Okl. II. 1888. 183.).

1603 jan. 24. Alba Julia. Basta György generalis "az Colossuarij Ispotaly mesterek" kérésére az ispotálynak a régi fejedelmek által adományozott mérai birtokára adómentességet biztosít (ugyanott 198-199).

1617 máj. 12. Gyfehérvár. Bethlen Gábor a kvári két ispotály számára évi 2000 kőst rendel (JAKAB Okl. I. 1870. 395.) – Ezt az adományt 1649-ben I. Rákóczi György, 1666-ban pedig Apafi Mihály megerősítette (ugyanott 397-398).

1628 jul. 11. Novai Szentpáli János "Kolosuarhoz mint nekem hazamhoz szeretemet és abban leueo Szent Ersebeth Ispitalibeli Segeniekhez ualó keresztienij io indulatomat megh akaruan mutatni" az ispotálynak mérai jószágokat ajándékoz (JAKAB Okl. II. 1888. 277). – 1628. jul. 29-én a kolozsvári tanács megerősíti az adományt "Xenodochio seu hospitalj Beatae Elisabeth viduae, in praenotato Suburbio vitrapontano fundato." (JAKAB. Okl. I. 1870. 397.).

1734. Descriptio: a Főtér keleti során állt az ispotály kőháza.

Az ispotály történetére és helyére nézve 1. : JAKAB Okl. I. 1870. 303. SZABÓ 1946. 106. – Goldenberg az ispotály házát a Magyar utcai 32. házzal azonosítja, ahol az 1559-es kapu látható (GOLDENBERG 1958. 107).

Feredő ház

1557 jun. 29. Kvár tjkve: a közgyűlés elhatározta a városi feredőház megépítését, melynek felügyeletével a bíró és esküdt polgárok Heltai Gáspárt bízták meg és neki napszamosokat ígértek (JAKAB II. 1888. 113).

1568 dec. 26. Kvár tjkve: a "sudatorium" minél hamarább építtessék meg és rendeljenek melléje mestert. (ugyanott 185).

1577 márc. 17. Kvár szkve: a feredőház sövényét felemelik (1577/X. 17).

1577 ápr. 13. Kvár szkve: Ács Gergely a fedőház tornácát felemeli (ugyanott 22.).

1578 ápr. 16. és nov 9. Kvár szkve: különféle kiadások a feredőházra (1578/XIV. 33, 57).

1579 máj. 28. Kvár szkve: költségek a feredőházra. (1579/XVI. 15).

1588. okt. 13. Kvár szkve: négy ablakra lantornát csinálnak, den. 18. (IV/I. 40.) – 1588 okt. 15. Kvár szkve: küszöbkövet faragtatnak Komijes Péterrel. (IV/III. 29, 59). – 1588. okt. 23. Kvár szkve: a kapubálványnak vermet ásnak (IV/I. 43).

Irodalom: BALOGH 1935. 22.

Papíros malom

1561 dec. 28. Kvár tjkve: "Domini Centumvirii intellexerunt literas suae maiestatis ac etiam Gaspari Heltini de mola papiracea extruenda". A megfelelő helyet sűrűsően jelöljék ki, illetve a Heltai által megjelölt helyet nézzék meg. (JAKAB II. 1888. 181).

1587 jun. 26. A kvári timár céh szerződése, miszerint Caspar Schezdeger [Schezpurger] buchdrucker zu Clausenburg-tól és Barbara Helting-től (Petert Hertel özvegyétől) 110 forintért megvették: "Ein flusz mit sambt einem baumgarten zwischen der Papirmül vnd der Jesuiten weinbaumgarten gelegen zu einer Lohmüll," azzal a feltétellel, hogy a papírosmalomnak semmi kárt nem okoznak. (JAKAB Okl. II. 1888. 142-143.).

A XIX. század első felében még fennállott a papíros-malom, az ugynevezett monostori gát mellett. (JAKAB II. 1888. 181.) Rajza Tóth Istvántól (NAGY 1926. 122-123).

VÁROSFALAK-BÁSTYÁK

Általános adatok

1502. A kvári magistratus határozata a városfalak építéséről, illetve karbantartásáról, amelyre a céheket kötelezi. (GOLDENBERG 1958. 112).

1517 szept. 11. Buda. II. Lajos értesíti Várdai Pál kincstartót, hogy a kváriakat az elmúlt évben a következő Sz. Márton napig járó mindennemű adó alól felmentette, hogy "castrum nouiter inceptum" folytathassák és befejezhessék. Mivel pedig úgy hallja, hogy "Laborem ipsius Castri inceptum esse Egregium et ipsis Civibus nostris valde ponderosum", ezért őket a köv. év Sz. György napjáig mindennemű adó alól felmenti. (JAKAB Okl. I. 1870 345-346. BALOGH 1943. 258).

1521 dec. 9. Kvár tanácsa megerősíti a szabó-céh szabályzatát, ebben elrendelik, hogy a szabók bástyáját "turris quaedam acialis a parte meridionali versus plagam orientalem ad murumque civitatis nostrae erecta atque constructa cum armis pixidibus aliisque defenculis et protectionalibus instrumentis" megerősíttessék. (SZÁDECZKY L.: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bp., 1913. II. 33.) – SZABÓ 1946. 100, a térképen (32-33) az 57. szám.

1524-25, 1527. A szabó céh intézkedései a számukra kijelölt falszakasz és torony javításáról, védelméről stb. (JAKAB Okl. I. 1870. 360-361, 364-368. GOLDENBERG 1958. 112).

1556. Kvár szkve: "Kepyro Antalnak az kapura chimert h chynalth fyzetwnk den. 50." (1556. IV. 204.)

1561 máj. 24. A kolozsvári ötvösök céhszabályzata az ötvösök bástyájáról: "Ipsi Magistri omnibus Instrumentis proteccionalibus Turrim vnam in aciae Owar a Septemtrionali parte constructam tenere et conseruare debent." (JAKAB Okl. II. 1888. 75.) – Az ötvösök illetve a Puskaporos bástyáról (II/3. kép) írja Nagyajtai Kovács, hogy "kőtornáczába" zenészek számára szándékoznak helyet készíteni (NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 44). Az elnevezésről: SZABÓ 1946. 95.; térképén (32-33) a 48. szám.

1562 jan. 13. Közgyűlési végzés: a kolostorok érc- és réz gyertyatartóit, melyeknek a száma 100-nál több, a bíró és az esküdtek kerestessék fel és öntessenek belőle két tarackot (bombarda). (JAKAB II. 1888. 185.)

1562 máj. 8. Kvár tjkve: "imprimis turrim ad claustrom Franciscanorum monachorum (szabók bástyája) tegi et edificere faciant et in muris civitatis, turribusque rupturas et vastitates resarcire faciant." (160.)

1564 ápr. 6. Kvár tjkve: elrendelik a szélvészről megrontott falak javítását (JAKAB II. 1888. 117-118).

1565-1570. Giovanandrea Gromo megjegyzése a város tervezett megerősítéséről: "... ancora che molti eccelenti intelletti tenghino per impossibile fortificarla, io non di meno sono di parere contrario, anzi sapendo quella esser come chiaue di tutta quella prouincia, uorei fortificarla, il che mi daria l'animo di fare con poca spesa, rimettendomi sempre a migliore giuditio." (Apulum. II. 1946. 177.)

1570 márc. 25. Kvár. tjkve: elrendelték, hogy amelyik céh a tornyát nem építheti meg, adjanak melléje egy másik céhet, esetleg még egy harmadikat is (JAKAB II. 1888. 118.).

1570 ápr. 2. Kvár tjkve: a bíró hívassa be a céheket, és hagyja meg nekik, viseljenek jól gondot a tornyok építéséről. (ugyanott 118)

1589 husvét. A kvári lapicidák és murarius-ok céhszabályzata a kőművesek bástyájáról: "Ideo turris antiqua, ex parte meridionalis muri huius civitatis, a turri aciali magistrorum sartorum versus occidentem numero tertia, cum omnibus armis bellicis, defendiculis, bombardis et pulvere tormentario ab ipsis magistris utriusque indifferenter interteneatur, ab omni ruina vindicanda edificetur." (Kvár, Áll. Ltár. – Ars Hungarica. 1975. 45.). – SZABÓ 1946. 71., térképén (32-33) 39. szám.

1592 okt. 23. Kvár szkve: bástya csinálás az új utca végére. (V/XV. 244). – Ez az utca valószínűleg a Hidelve egyik nagyobb utcája volt (SZABÓ 1946. 117 és térkép 48-49), tehát a bástya az északi városfalban épült.

1594 okt. 29-31., nov. 1-3. Kvár szkve: "Az fal csinálására való költség az Tymar Balint háza felett." Keomiess Gergelytől két szekér követ vesznek den. 90. Az építkezésen 7 kőműves mester és 2-3 legény dolgozott. (VI/VIII. 127-129.)

1596 jul. 5. Kvár szkve: a mézárosok tornyában deszkát visznek, – nyilván tetőjavításra. (VII/XXIX. 65.) – SZABÓ 1946. 82.

1599 dec. 16. Vinicze. Istvánffy Miklós javasolja Mátyás főhercegnek, hogy Kvárt mint Erdély fontos városában "capitaneus videretur in ea a maiestate caesarea instituendus, qui claus urbis apud se perpetuo teneret, et praesidio portas

custodiret, ac cives in officio seuere contineret. Tum etiam ciuitas ipsa fossa ac alijs munitionibus restaurari deberet, ut ingruente vi aut hostilitate aliqua, locus ipse tanti momenti pro sua maiestate commodius retineri posset. Neque eius munienda magna est difficultas, quum prope habeat commoditates omnes quae ad aedificandum sunt necessariae." (Erd. Orsz. Emlékek. IV. 1878. 456-457.)

1603. Szamosközzy István a Szamosra tekintő várfalban, mind kívül, mind belül egy-egy római feliratos követ irt le. (III. 1877. 81-82.)

1701 máj. 16. "Az Bástyákról, kőfalról valo Catalogus." (JAKAB Okl. I. 1870. 400-404).

1707 nov. 24. "Az Colosvarj Bastyak micsoda Czehekre neznek lásd megh ebben a Regestrumban." – 18 bástyát sorol fel, a Középkapu feletti bástyától indul a Szamos felé és a Szabók bástyájánál végzi. (JAKAB Okl. I. 405.)

Irodalom: LÉTAVAY 1817. = LÉTAVAY S.: Jegyzetek Bocskay István E. F. szerencsés Péntek napja eránt, s néhány Erdélyi Felírások. Tudományos Gyűjtemény. 1818/V. 132-141. NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. VASS J.: Emléklapok Kolozsvár előkorából. Kvár, 1865. – M. Tört. Társ. 1868. szept. 20-25-én Kvárt tartott első vidéki gyűlése. Századok. 1868. 580 (a kaputornyok jelentőségéről), (RÓMER F.): Visszapillantás a M. Tört. Társ. Kvárt tartott vidéki nagygyűlésére. Arch. Ért. I. 1869. 30 (nyilatkozat a kapuk és falak fenntartásáról). Századok. 1869. 56 (bizottság kiküldése a kaputornyok ügyében), 121 (ESTERHÁZY JÁNOS jelentése). Századok 1870. 55 (műszaki felvételek a tornyokról), 187 (javaslat a képviselőházhoz) 189 (felterjesztés a belügyminisztériumhoz). JAKAB Rajzok. I. 1870. V, IX, X, XV, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXX, XXXI tábla. II. 1888. I. tábla. GERECSZE 1906. 434-435. MÁRKI 1902. 288. NAGY 1924. BALOGH 1935. 17. BALOGH 1944. 7-8., 1-4. kép (Pákel Lajos rajzai). DEBRECZENI 1957. 227. (a meglévő maradványok felsorolása).

Hidkapu – őrizőház — Szamoshid

1477. A kapubástya építési évszáma gotikus számjegyekkel, egykor "ad frontispicium exterioris portae" (Descriptio 1734. fol. 6.); Nagyajtai Kovács szerint "a nemrég lebontott előkapuja Hidelve felőli homlokzatában volt," majd az új kőhid oldalához falazták (1840. 45-46. 4. kép, rajz Paget Jánostól). Ez az évszamos kő a Múzeumban őriztetik. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 2. kép.

1544. Az őrizőház (domus pro vigiliis) építési emléktáblája.
Felirata:

PESTIS DVM PATRIAM, LOCAQUE VICINA DESTRVXIT
OMNIVMQVE ANIMI PERTVRBATIONE PLENI, PROPTER
IMINENTEM MORTEM A LABORIBVS ET OFFICIO CESSANT,
ANTONIVS FERENCZI IVDEX PRIMARIVS VRBIS
KOLOSVAR, VIR PRVDENS ET PROVIDVS
SVI MEMOR OFFICII, HOC OPVS FIERI CVRAVIT,
VF INTER MORTEM ET PERICVLA EXTARET MONVMEN
TVM SE PATRIAM ET BONIS LEGIBVS ET PVBLICIS
AEDIFICIIS ORNARE VOLVISSE. ANNO 1544.

Az Őrizőház a Szamoshid keleti végén állott. Jakab Elek még látta. Az Őrizőház építtetője, Ferenczi Antal 1544-ben, 1576-ban (VERESS 1944. 18) és 1581-ben viselte a főbírói tisztséget. Neve szerepel az 1581. évi építési emléktáblán is, mely a Monostor-kaputól észak felé húzódó várfalba volt illesztve. Háza volt a Fő tér nyugati során.

Az Őrizőház jelentős épület lehetett. Segesvári Bálint 1611-ben a következőket jegyezte fel róla: " 23. julii tractálának az király-képe [Forgács Zsigmond és társai] és az város az feladás felől az hid-kapun való őrző házban Szupor György-gyel". (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 177.)

Irodalom: Descriptio 1734. fol. 6^V, LÉTAVAY 1818. 135. 1. 7. sz., JAKAB II. 1888. 50. BALOGH 1934. 145. BALOGH 1935. 22. 1942/I. 105. – A feliratos tábla rajza Pákei Lajostól.

1576. Építési évszám vagy javítási évszám a kapubástya II. emeletén, a belső falon (Descriptio 1734. fol. 6^V).

1578. szept. 13. Kvár szkve: az emeltcsőhid csinálásánál a hidon a padimentumot "az német rako" készíti és a kémény felett a pogont megcsinálta az Őriző házban. (1578/XIV. 37.)

1578 nov. Kvár szkve: a hid építéshez köszégésért kifizetnek egy legénynek 80 dénárt. (ugyanott 54). – Ez a bejegyzés valószínűleg a tervezett Szamos hidra vonatkozik.

1580. A Szamoshid építése (illetve az építés befejezése)

A hidépítés emlékére négy címerkövet falaztak be a hid nyugati oldalába "a parte vero occidentali pontis huic portae contigui quatuor visuntur insignia" – írják 1734-ben (Descriptio 1734. fol. 6-6^V). Ezek a következők: Kolozsvár város címere, 1754-ben már olvashatatlan felirattal, ez volt legközelebb a kaputoronyhoz (primum versus Turrim portae); Báthory Kristóf címere 1580-ból "versus septentrionem"; Báthory címer magyar felirattal évszám nélkül, de nyilván ez is 1580-ból, az előbbi címer mellett; Vitzei Péter Kolozsvár főkapitányának a pelikános címere a hid javítására vonatkozó felirattal 1690-ből, az előbbi címerek alatt (infra autem insigne Pelicanis). Létavay Sándor idejében (1818) már csak három címer volt látható, Kolozsvár címere már hiányzott (Létavay 1818. 134-135. 1., 4, 5, 6. sz.). Az új kőhid építésekor (1836) a "címeres és iratos kövek" a Magyar utcába kerültek Taufer Ferenc városgazda udvarába; közülük csupán az 1580-as emléktábla volt ép (NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 59.).

1580. A hid építési emléktáblája a Báthory címerrel, mezejében fent C és B betűk (II/89. kép). Felirata (feloldva a ligatúrás betűket és a rövidítéseket):

REGNANTE ILLVSTRISSIMO PRINCIPE CHRISTO
PHORO BATHORI DE SOMLIO VAIVODA
TRANSILVANIAE ET SICVL [ORVM] COM [ITE]
TOMA BVDAI PRIMAR [IO] ET STEPHANO
PVLACHER REGIO VRBIS IVDICIBVS

PROCVRANT [IBVS] VALE [NTINO] COL... SZEKE [LY] IAK [AB]
LADIZ [LAO] PREIB [ER] PVBLICIS CIVITATIS
EXPENSIS HIC PONS CONSTRVCTVS
EST

1580

Lelőhelye: "versus septemtrionem" (Descriptio), "találhatik a' keő hidnak éjszakai részén" (Létavay), tehát a hidnak a Hidelve felé eső részén. Jelenleg befalazva látható a Hid utca 34. sz. sarokházon. (SÁNDOR 1913/II. 34.)

(1580). A hid másik emléktáblája Báthory címerrel. Felirata:

EPITTEETT EZ ERŐSSÉG
ISTENNEK SEGITSEGEBŐL ÉS AZ
VAROSNAK AKARATTYÁBOL

Létavay a magyar felirat folytatásaképpen közli a következő latin szöveget: "Regnante Illustrissimo Principe Christophoro Bathory de Somlyó etc." Lelőhelye Létavay szerint (1818. 135) "mindgyárt az előbbeni Kő írás mellett", azaz az 1580-ból való emléktábla mellett.

1580 júl. 28-án a tanácsülésben az egyenetlenségek elkerülésére azt végezték, hogy a feliratot németül is megfaragtatják. Ez azonban elmaradt. (JAKAB II. 1888. 234.)

Irodalom: Descriptio 1734. f01. 6^v, LÉTAVAY 1818. 135. 1. 4, 5. sz. JAKAB II. 1888. 232. BALOGH 1935. 22.

A Szamoshid emléktábláján (1580), valamint a Hidkapu későbbi emléktábláján (1591) szereplő Budai Tamás (az elsőn mint főbíró, a másodikon mint királybíró) ötvösmester volt (JAKAB II. 1888. 313.) A kolozsvári tanács többször vásárolt tőle mesterremek kupákat, aranyozott ezüst kanalakat, amelyeket újévi ajándéku (1585, 1587), vagy más alkalomból ajándékoztak a fejedelemnek és az udvari előkelőségeknek (Kvár szkve III/XXII. 27, 59, III/XXX. 4). 1591-ben ismét főbíró - okleveles adat szerint (JAKAB Okl. II. 1888. 161) -, jóllehet az 1591-es emléktábla felirata királybírónak nevezi. 1585-ben ő irányította a Magyar utcai templom építkezéseit (Kvár szkve III/XXIII. 1). Fia Thomas Budai junior 1583-ban lett ötvösmester (JAKAB II. 1888. 313), menyegzőjére Pécsi János irt köszöntő verset (1580, Kvár, Heltai nyomda. - Régi Magyarországi Nyomtatványok. I. Bp., 1971. 464. sz.).

A Hidkaputól balkézre eső várfalban, kifelé menet római feliratos márványtábla volt befalazva. (Descriptio 1734. fol. 6. LÉTAVAY 1818. 140. 1. 31.; NAGY-AJTAI KOVÁCS 1840. 57-58.) Erről 1583-ban Antonio Possevino is megemlékezett: "ad una delle cui porte, detta Pontina è un marmo con tale imscrittione." (Bascapè op. cit. 1931. 82).

1587 szept. 28. Kvár szkve: "az nagy hid lábát" foldoztatják. "Item az kőmieseknek, hogy az hid lábát megfoldozták, köveket faragtanak, az faragásától, a rakásától fizettem nekik fl. 2. den. 50." (III/XXX. 31.).

1588 okt. Kvár szkve: a Hid-utcai kapuhoz tengelykövet faragtatnak, Keomijes Péterrel. (IV/III. 29, 38.)

1591. Kvár szkve: a Hid-utcai kapu költségeiről: "Az cimer kőért adatott bíró uram velem fl. 75. den." (V/I. 97.).

(1591). Emléktábla a Hidkapu restaurálásáról: "Restauratur Prudentibus D. Petro Munnich Primario et Thoma Budai Regio Iudicibus existentibus" (Descriptio 1734. fol. 6.). Létavay szövegközlése szerint: "Renovatur Prudentibus D. PETRO MVNICH Primario et THOMA BVDAY Regio Iudicibus existentibus." Ugyanő megjelöli helyét és évszámát: "A Hid Kapunak homlokán kívülről 1591." (LÉTAVAY 1818. 134.) Ezzel a felirattal függhet össze az 1591-ben faragtatott cimer.

1597 aug. 14-15. Kvár szkve: Kőműves avagy Dabó Lőrincz mielt 2 napig egyedül a hid kapun. Az emelcső eleit felbontotta, csinálta 2 nap el se végezte. . . . (VII/XIV. 105.).

1597 aug. 16. Kvár szkve: Kőműves Lőrincz és Kőműves András dolgoztak ugyanott az emelcsőn. (VII/XIV.106).

1597 aug. 18. Kvár szkve: A hid padimentumát felbontják s mind kívül-belül megcsinálják és a tömlőcz ajtaja előtt raktak egy darab falat és egy kicsiny pogont hajtottak a fal felett stb. Kőműves András, Dabó Lőrincz és Kőműves Mihály dolgoztak itt együtt "ismét volt Bányai András egyedül". (VII/XIV. 107.)

1734. Descriptio (fol. 6.) "ad Orientem versus [a vártól] promotis ad passus circiter 70 erecta est porta insignis Pontina nunc a Ponte Lapideo supra fluvium erecto, ac Portae contiguo Pontana nominata."

A Hid-kapuról Veress Ferenc két fényképfelvételt készített, az egyik a belső (II/4. kép), a másik a külső homlokzatát (IV/2. kép) ábrázolja (BALOGH 1935. 18. kép. VÁSÁRHELYI 1942. 106).

Irodalom: Descriptio 1734. fol. 6., LÉTAVAY 1818. 134-135. l. 3, 4, 5, 7. sz., NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 59, Arch. Ért. II. 1869. 30. SCHULZ F.: Két elítelt hazai emlék. Arch. Ért. III. 1870. 8-10. HENSZLMANN Imre január 31-i interpellációja. Ugyanott, III. 1870. 11-12. Arch. Ért. IV. 1870. 132. Vasárnapi Ujság. 70. 43-46 képpel. JAKAB Rajzok. I. 1870. XXXI. tábla. JAKAB II. 1888. 232, 234. GERECE 1906. 436. SÁNDOR 1913/I. 25-27. NAGY 1926. 21. BALOGH 1935. 17. 1944. 7. SZABÓ 1946. 57-58. GOLDENBERG 1958. 110-111.

Magyar utcai kaputorony és Kisajtó

1580 febr. 20. Kvár tjkve: határozatot hoznak a Magyar utcai Kis-ajtó felett való torony építéséről. (JAKAB II. 1888. 235).

1585. Kvár szkve: Bachi Péter a Magyar-utcai Kis-ajtó kőhidját igazította meg, kapott rá 25 forintot, költött 127 forintot, amit neki megtérítettek (ugyanott 287).

1587 jul. Kvár szkve: "A Magyar utcai kis ajtón alól való torony foldozása Item az tetein való vitorlára váras chimerét irattam, kitől fizettem den. 25." (III/XXX. 22).

1589 máj. 9. Kvár szkve: "Király utcabeli Keomies Andrasnak az Magyar utcai kis ajtó csinálására attam fl. 2." (IV/X. 17).

1589 aug. 3. Kvár szkve: "Keomies Andrásnak, az ki az magyar uccai tornyot csinálta, attam fl. 2." - Aug. 15. ugyancsak Keomies Andrásnak kifizetnek fl. 3. (IV/X. 31).

1597 febr. 27.: "Kőműves Tamás csinálta meg az magyar uccai kis ajtó küszöbit, s párta-kövel padimentomozta meg az város felől den. 35." (XIV. 104).

A Magyar kaput fényképezte Veress Ferenc (Balogh 1935. 19. kép). Homlokzatát lerajzolta és alaprajzát felmérte Pákei Lajos (BALOGH 1944. 1. kép).

Irodalom: NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 42. SCHULZ F.: Két elitelt hazai emlék. Arch. Ért. III. 1870. 8-10. HENSZLMANN Imre január 31-i interpellációja. Ugyanott III. 1870. 11-12. Arch. Ért. IV. 1870. 132. JAKAB Rajzok. I. 1870. XXII. tábla. Arch. Ért. VII. 1872. 34, 87. (a Magyar kapu bontása elkezdődött). JAKAB II. 1888. 235, 287. BALOGH 1935. 17. lap, 19. kép. 1944. 7. SZABÓ 1946. 79.

Középkapu

1449. V. László cimere a kaputornyon, gótikus minusculás felirattal: "arma Ladizlai regis hungarie anno domini MCDXLIX." (JAKAB Rajzok. I. 1870. IX. tábla, BALOGH 1944. 3. kép). – Nagyajtai Kovács szerint a cimerkő a kapu külső oldalán volt, és pedig más domborművekkel együtt: tőle balra (heraldikailag jobbra) Kolozsvár cimere olvashatatlan felirattal, jobbra emberi alak. (NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 61-62. 5. kép, a cimer rajza Paget Jánostól.)

1561 febr. 16. Kvár tjkve: elrendelik, hogy az óra-harang tetőzetét jó pléhlemezszel fedjék be (JAKAB II. 1888. 118).

1562 jan. 12. Kvár tjkve: A kürtös mellé társat rendelnek. (ugyanott)

1570-es évek. Kvárszke: a Középkapu utcai óra csináltatása. (dátumtalan VII. köt. 12).

1580 febr. 25. Kvár tjkve: elrendelik, hogy a bíró a Középkapu alatt lévő tömlőcőt árkoltassa körül, ugyanott a toronyórához fogadjon gondviselőt (JAKAB II. 1888. 235).

1581 május 24. Kvár tjkve: elrendelik, hogy a Középkapuhoz vitessék az eredetileg az óvári falhoz szánt követ és a Középkapu őrházat építsék meg. Ezt a feladatot Wolphard Istvánra bízták, aki kőhordásra, téglára, faragott kövekre, kőművesekre, kőszegésre, ácsokra elköltött fl. 172. den. 63. (ugyanott).

1587 szept. 19. Kvár szkve: "Kezdettenek az kőmiesek az középkapu padimentomozásához. Öt egész nap dolgoztak rajta. Négy nap öten-öten voltak. Az ötödik nap ketten voltak. Fizettem fl. 5. den. 15. Lőrincznek és Bálint mesternek jámbor szolgálattokért jobbitottam meg den. 40." (III/XXX. 27).

1594 márc. 7. Kvár tjkve: elrendelték a Középkapu tornyának megépítését. A feladatot Ispoli mesterre és Nyíró Dánielre bízták, meghagyván nekik, hogy meszet égettessenek (eladásra is), mikor pedig az idő megmelegszik, fogjanak az építéshez. (JAKAB II. 1888. 288).

A Középkapu rajza Jakab Elek művében (Rajzok I. 1870. XX. tábla, 4. szám) és közlése nyomán Pákei Lajostól, aki helyszínrajzát is felvázolta (BALOGH 1944. 1, 2. kép).

Irodalom: Descriptio 1734. fo. 1. 7; LÉTAVAY 1818. 135. l. 8. sz., NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 42; JAKAB Rajzok I. 1870. XX. tábla, 4. szám; JAKAB II. 1888. 118, 235, 288. BALOGH 1944. 8. SZABÓ 1946. 71.

Monostor utcai kaputorony, hid és őrház

XV. századi országcimer: négyelt pajzs, két mezejében a magyar vágások, kétben oroszlán (Jakab Elek Zsigmond címerének véli).

1476. Évszámcs emlékkő a kaputoronyról. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 2. kép.

A cimerről és az évszamos kőről írja Nagyajtai Kovács: a kaputorony belső oldalán " a kőtorncz délszakra eső lyuka felett" évszám 1476, külső oldalán "Zsigmond cimere"; a torony északi ablaka felett ugyanazok a számjegyek, azaz 1476. (NAGYAJTAI KOVÁCS 1840. 42. 1. és 2. kép, Paget János rajzai.)

1574 jun. 23. – jul. 24. Kvár szkve: elszámolás a monostori hid építéséről. A hidon dolgoztak: ifj. György mester (a hidhoz való könyöklőn és ülésen), Tamás mester, Rab Imre kőszegő, György mester és két szolgája. Szakallos György mester, Orbán, a rakó, két mészkeverő, a monostori Simon mester, Kőmies György, Imre mester és egyéb munkások. (1574/VII. 53, 55 56, 58, 59, 60, 61).

1574 jul. 7–11. Kvár szkve: az őrző ház kiadásai; kifizetések "Nyrő Ambrusnak" és "Nyrő Jakabnak a rakónak". (1574/VII. 58.)

1574 jul. 11. Kvár szkve: "Seres János jött oda látni". (1574/VII. 59).

1584 dec. 14. Kvár szkve: megigazítják a kapu emeltyűjét és csapját (JAKAB II. 1888. 287).

1592 nov. 16. Kvár szkve: "Eodem die az Monostor utczái kapunál a feljáró garádicsnak vöttem 4 lépésnek való követ a fenesi bányából den. 48. Hozta haza Chiazkaj Gál den. 45. A csinálástól fizettem Monika Mihálynak fl. 2. den. 25." (V/XV. 162).

1596 jul. 10. Kvár szkve: a Monostor utcai kapu javítása. (VII/XXIX. 66).

Irodalom: Descriptio 1734. fo1. 8, 9. LÉTAVAY 1818. 137. 1. 18. sz., JAKAB Rajzok. I. 1870. IX. SZABÓ 1946. 83.

Városfal a Monostori kaputól az Óvár felé

1580 febr. 13. Kvár tjkve: elhatározták a Monostorkapu és az északi nagy szöglet bástya közötti fal megépítését, egyben elrendelték, hogy a centumpaterek száz szekér, az esküdt polgárok is egy-egy szekér követ hozassanak; ugyanezt kívánják minden szekertestől (JAKAB II. 1888. 233.).

1581 márc. 25. Kvár tjkve: újabb szigorú végzés a kövek hordásáról, és az építéstről, "siettesék a művet minél inkább, hogy az urnak [a fejedelemnek] izenete szerint félbe ne kellessék hagyni a fal kiépítését" (ugyanott 334).

1581. Építési emléktábla. Báthory Kristóf címerével. A pajzsban C B betűk. Felirata (feloldva a ligatúrákat és a rövidítéseket):

D [EO] O [PTIMO] M [AXIMO] ET POSTERITATI SACR [ANDO]
REGNANTE ILLVSTR [ISSI] MO PRINCIPE
D [OMI] NO CHRISTOPHORO BATHORI
DE SOMLIO VAIVODA TRAN [SILVA] NIAE
ET SICVL [ORVM] COM [ITE] etc. STEPHANO
WOLPHARD PRIM [ARIO] ET ANTONI [O]
FERENCZI REGIO IVDICIBVS
PVBLICIS CIVITATIS EXPENSIS
FIEBAT AN [N] O MDL XXXI

A cimerpajzsot két angyal tartja; öltözetük alba, a mellen keresztbe tett stólvával. Leleghelye: Monostorkapu és a Puskaaporos bástya közötti várfal. – Ez az emléktábla jelenleg a Tanácsház lépcsőházába van befalazva.

1582 ápr. 19. Kvár tjkve: "A mely falat az Óvárban tavaly a város megcsináltatott, a bíró héjaztassa meg, hogy a nyers kőfal el ne vesszen." A munka gondviselését Breyber Lászlóra és Szabó Györgyre bízta. Elszámolásuk szerint kifizettek állásra, deszkára, szegre, kőre, mészre, csebrekre, csákányra, munkásokra fl. 138. den. 82; saját maguk fizetése fl. 25.; a kőműveseknek Lederer Mihály sáfár kifizetett fl. 107. den. 77. (JAKAB II. 1888. 234.)

Irodalom: Descriptio 1734. fol. 4 és 9^v. LÉTAVAY 1818. 134. 1. 2. sz. (a Franciscanusoktól mintegy 80 lépésnyi távolságra), 138. 1. 23. sz. (nem messze a Monostori kaputól napnyugat felé). JAKAB Rajzok. I. 1870. XV. tábla. JAKAB II. 1888. 231-232. GERECSZE 1906. 436. SÁNDOR 1913/II. 34-35. SÁNDOR 1913/II. 56. képpel. GOLDENBERG 1958. 110-111.

Turris speciosa

1734. Descriptio (fol. 8^v): "Abinde non procul [a Monostori kaputól] Septemtrionem versus erecta extat Turris speciosa in fastigio, seu suprema parte crenis insignita, in cujus Palatio ex observata aeris salubritate Illustrissimus quondam Christophorus Bathori Vajvoda Transilvaniae saepius prandium accepisse perhibet, cujus Turris latus occidentale exhibet Insigne quendam cum Inscriptione: "" Invocavi Te in Die Tribulationis meae Deus mi et Tu dijudicasti me quare meditabor laudes, et in sempiternum nomen Tuum Celebrabo. Prudentibus ac circumspectis Andrea Ötves Primario, et Petro Flistich Regio Judicibus extruebatur anno Christi MDCXII. ""

[Az első sor Zsolt. 50. 15. változata] .

"Infra hoc Insigne exstat etiam insigne Civitatis habens subse Caput Leoninum, sub hac Turri patebat quondam transitus ex Civitate cui certissimo est indicio Janua ex Lapide Levigato extracta hodie cemento acclusa."

Ez a bástya volt a kovácsok tornya. Később Kandia utcai bástyának nevezték Szabó 1946. 61; térképén [32-33] a 47. szám. A feliratos tábla helyét így jelöli meg LÉTAVAY (1818. 137. 1. 16. sz.). "Az ékes, és Kereszttel felékesített Toronynak napnyugati oldalán."

Torda utcai Kis ajtó

1558 dec. 24. Kvár tjkve: "Murus horti Monachorum destruant ac per parvam portam lapides ad aedificationem muri civitatis educi faciant." (1557-65 évi jk. 51).

1584 május. Kvár szkve: a Torda utcai kis ajtóra tett költségek. Három kőmies mester mielt rajta négy nap: Komies Balázs, Komies Lőrincz, Komies Péter. Munkabérük egy napra den. 32. (III/XVIII. 14.)

1592 Kvár szkve: "A Torda utcai kis ajtónál való kőfalon való építés". A Monostori bányából 12 szekér követ hozattak. Kőművesek: Szász Lőrincz, Kuti János két inásával, Mónika Mihály 2 legényével, Veegh Lőrincz, Giuto Márton 2 inasa, 5 illetve 4 napig. (V/XV. 177).

Széna utcai Kis ajtó

1573 febr. 3. Kvár tjkve: Végzés a Széna utcai kis ajtó felől, a külső csonka falak felépítéséről (JAKAB II. 1888. 196).

1574 febr. 27. Kvár tjkve: a külső kis fal építésére rendelt 20-20 pénzt szedjék be és adják át az építetők biztosoknak, Budai Tamásnak és Veres Györgynek, "azok pedig az építésről gondoskodjanak" (ugyanott).

Óvár

1576 jun. 23. Gyfehérvár. János Zsigmond oklevele a magyarok és szászok egyenlő uralmáról Kvár városában. Ebben intézkedik a városkapuk őrzéséről. Az óvári (Ohwar) két kis kapuról ezeket írja: "Statuimus, vt altera earundem portarum superior videlicet Felseokys ayto vocata acclusa perpetuo et in membrum muri redacta habeatur, ac altera tantum que ad claustrum est in vsum communem reseruetur" (JAKAB Okl. II. 1888. 87).

[1574 jun.]16. Kvár szkve: Kőmies György az "bűdös toronyba" a küszöb alját megrakta (dáumtalan VII. köt. 20).

1579 jul. 26. Kvár szkve: az ötvösök tornyánál való hid csinálására gerendákat és deszkákat vesznek. (1579/XVI. 33.) – Az ötvösök tornya az Óvár északnyugati szegletén állott (JAKAB Rajzok. I. 1870. XIX. tábla).

1585 május 27. Kvár szkve "Kőmiwes András raká be az Óvárba az két vas rostélt." (III/XXII. 74).

1590. Kvár szkve: Miklós deák és Diózeghy István számadása az óvári fogház építéséről. Május 13-tól május 28-ig szállítják a köveket a monostori bányából. Május 18-tól 30-ig kőszegésre fizetnek Kolosvári Szász Crestel kőszegőnek és Zekely Istvánnak, 10-10 szekér kőért 1-1 forintot. Fizettek továbbá a fővényhordásért, a téglavetésért, Téglás Antalnak 6000 téglára fl. 9. den. 35. Továbbá kifizetések az aprómiveseknek. Végül: "Ajtó melyéket vagy kőajtót az fohházhoz vettünk Keomies Pétertől fl. 5." (IV/XIV. 1-15).

1594 aug. 28-án a törökpárti fogoly főurak közül néhányat "az Óvárban, az toronyban vivék őket" (SZAMOSKÖZY IV. 1880. 46; BETHLEN FARKAS III. 1782. 469.).

A fogház régi, általános neve "torony"; az Óvárnak, azaz a régi város kőfalas kerítésének a délkeleti szeglet-erősségére épült. (SZABÓ 1946. 114. térképén – a 32-33 l. között – a 20. sz.) A fogház maradványainak a képe: JAKAB Rajzok. I. 1870. XVIII. tábla. Ma is álló maradványa, a quaderköves várfal, melyet a XIII. századból származtatnak, Debreczeni a tatárjárás előtti időből. (SZABÓ 1946. 114, DEBRECZENI 1957. 225, PASCU-MARICA 1969. 7. kép.)

1592 márc. 18. és máj. 15. Kvár tjkve: végzés az Óvárban levő két ajtó között huzódó falnak a megcsináltatásáról. Gondviselőkül rendelték Szabó Györgyöt és Szabó Lénárdot (JAKAB II. 1888. 287).

1593. Kvár szkve: "Az Óvárban való folyamra való kölcség, mely a föld alatt a scholán által megyen," Dec. 2-től dec. 15-ig kűmies Német Bálint dolgozott; dec. 19-25-ig Sas vagy Sasz Kűmies András (V/XXV.).

Kolozsvár város cimerekövei

1.) Két féloszloptól határolt mezőben olasz koszoruba foglalt címer. (II/88. kép). Évszáma: 15... Mérete: 49 x 74 x 10 - 17. Lelőhelye ismeretlen; feltehetőleg valamelyik bástyáról. Kvár, Muzeum. Lt. sz. I. 32.

2.) Két féloszloptól határolt mezőben olasz koszoruba foglalt címer. Évszáma: 15... Méretei: 55 x 75 x 17. Lelőhelye ismeretlen, feltehetőleg valamelyik bástyáról. Kvár, Muzeum. Lt. sz. nélkül.

Mindkét emléktáblán a cimerrajz megfelel a város középkori pecsétjén látható címernek, mely a XV. század elején készült. (Ars Hungarica. 1974/2. 278, 1. jegyzet [XV. sz. eleje] . – A 2. képen sajtóhibából tévesen XVI. sz. eleje.)

Irodalom: PÓSTA 1903. 45, 46. sz. BALOGH 1935. 22., 46. kép. SCHILERU, E.: Le Musée d'Art de Cluj. L'Art dans la République Populaire Roumaine, N° 11. 1956. 5. PASCU-MARICA 1969. 63-64. kép.

Hidak

A Szamos hidja: 1. "Hidkapu" címszó alatt (247-250. l.)

A Szamos hidja az ötvösök tornyánál, említik 1579-ben (XVI. 33).

A papirosmalom felőli és a Szentgyörgy-hegyi hid, említik 1588. jul. 19-én. (Kvár szkeve: IV/I. 34.).

A Békás patak kőhidja, melyet 1593. jul. 29-ikétől aug. 7-ig építettek. Végezték a munkát Diószegi István és Kwmies Mihály több társukkal egyetemben: "attam az kűhid csinálásától fl. 12." Kvár szkeve V/XXI. 24, 25).

A "Kaianto patakon való kwhidon" dolgozott Kwmjes Péter másodmagával egy nap. (V/XXI. 28).

HÁZAK KOLOZSVÁR VÁROSÁBAN

A kolozsvári XVI-XVII. századi házakra és azok kőfaragványaira először a történészek lettek figyelmesek, még pedig a Magyar Történeti Társulat 1868. szept. 20-25-én Kolozsvárt tartott nagygyűlésén. Ez alkalomból Rómer Flóris számolt be élesszemű megfigyeléseiről és egyben szemléletes képet rajzolt az egykori Kolozsvár építészeti határsáról: "Gazdag azonban Kolozsvár magánházakban is, melyek közt az egy-két lábsház, mely a régi piaccsarnoknak maradványa, már az utcáról is felismerhető, míg másoknak régi, kidülő ormain, kőragasztóju ablakai, nyomott, vagy csucsives kapuzatai és azoknak a kapu közelében fennmaradt bolt-hajtásos ülőkéi átídomítvák, befalazták és csak az itt-ott még épségükben fenntartott ajtók árulják el régiségüket. Ezen ajtók nagyobb része a XVI., némelyik a XV. századba való, de némely sajátságuk miatt tüzetes lerajzolást érdemelnének." (Visszapillantás a M. Tört. Társulat Kvárt tartott vidéki nagygyűlésére. Arch. Ért. I. 1969. 30).

Mindazonáltal csupán csak a történészek foglalkoztak a házak történeti jelentőségével, még pedig Jakab Elek, Szádeczky Lajos, Veress Endre, Kelemen Lajos, Márki Sándor, Sándor Imre. A művészettörténeti irodalomban csupán Lechner Jenő és Csányi Károly egy-egy dolgozatában találunk rövid utalásokat. Az összefoglaló munkákban sem Kolozsvár, sem Erdély nem kapott helyet. Sőt oly felfogás alakult ki, mely a XVI-XVII. századot mindenestől értéktelennek, jelentéktelennek bélyegezte. E téves felfogás ellen e sorok írója tudatosan küzdött rendszeres anyaggyűjtésével. Ennek a során folytatta munkáját Kolozsvárt és Erdélyszerte 1931-től kezdve. A gyűjtött gazdag anyag alapján felismerhette és tanulmányaiban bizonyíthatta is (1934, 1935, 1940, 1943, 1953, 1956 stb., 1973), hogy Kolozsvárt nem csupán szórvány- emlékekről van szó, hanem egy kitűnő kőfaragó-iskola hozsantartó és messze szerteágazó tevékenységéről.

Irodalom: lásd a II. Kőzelelményt (Ars Hungarica. 1974. 350-354), továbbá PÓSTA 1907. = PÓSTA B.: Kőemlékek felállítása az Erd. Nemz. Muz. Érem- és Régiséggtárban. Muzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. 138-147, HERPEI 1971. = HERPEI J.: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmak történetéhez. III. Budapest - Szeged, 1971.

Fő tér 4. sz. a déli soron

Ajtókeret két kannelurás pilaszterrel, melyeket akanthus leveles, tojásoros pilaszterfők koronáznak, felettük levéldiszes párkány-friz, két szélén és közepén triglyphes tagolással. (IV/3, 4. kép.) 1972 áprilisában került elő a renoválás alkalmával.

Irodalom: MURÁDIN J.: Egy reneszánsz emlék feltámadása. Igazság (Kolozsvári lap). 1972. ápr. 15.

Fő tér 5. sz. (egykor Ákontz-ház) a déli soron

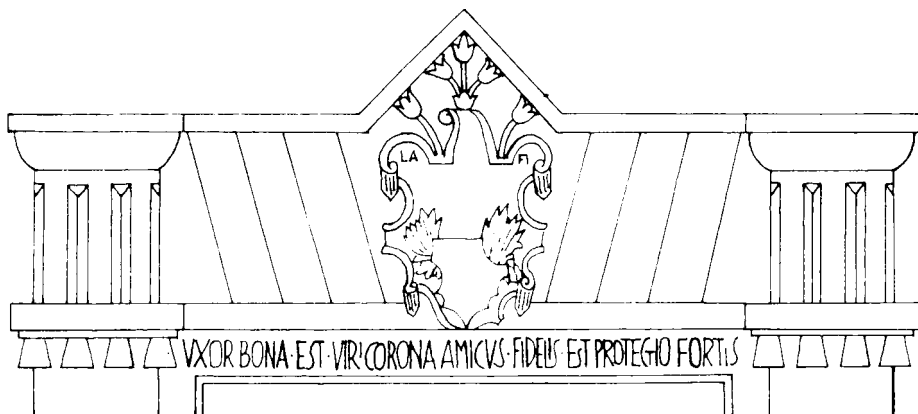
Boltozatos kapualj gyámkövekkel. Az egyik gyámkő-típus kannelurás, a másik többszörösen tagolt (24 x 19 x 9), hasonló a Wolphard-ház gyámköveihez (II/61. kép). A kannelurás gyámkőtípus szintén előfordult a Wolphard-házban (IV/29. kép) és a Hid utcában (BALOGH 1944. 28. kép).

Ajtókeret fogoros párkánnyal, a rovátkolt cimerpajzsban évszám: 1572 és az egykori tulajdonos monogramja összefont J és Z betűkkel. Mérete: 222 cm

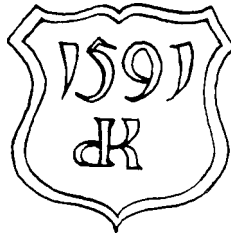
magas, 120 cm széles; belvilág 182 x 91 cm. A párkány felirata erős rongálódás és értelmetlen javítások miatt torzított, a kezdetén ennyi olvasható ki: NON AVDE STY SIVS. . . . A helyes szöveg kétségtelenül a következő latin idézet volt: "Non audet Stygius Pluto temptare, quod audet Effrenis monachus plenaque fraudis anus." (Walther II/3. 1965. Nr. 17259. – Első idézete: Carminum proverbialium. Basel, 1576.)

Ajtópárkány közepén cimerpajzzsal kétoldalt rézsutos lemeztagolással, a párkány a közepén megtörik és a cimere felett háromszögben felmagasodik. A pajzs-

ban a Filstich címer és LA FI betűk, nyilván Laurentius Filstich monogramja. A pajzs felett virágdísz. Mérete 36 cm magas a két szélén, 58 cm magas közepén, 138 cm széles. Felirata a címerpajzstól balra: VXOR BONA EST VIRI CORONA (Példabeszédek 12. 3.); felirata a címerpajzstól jobbra: AMICVS FIDELIS EST PROTECTIO FORTIS (Sirach könyve 6. 14). – Hasonló típusu ajtók a Fő téri Kakas-házban (II/64. kép, IV/26. kép) és Hensler Benedek Hid utcai házában (II/44. kép; IV/33. kép).

Ablak-maradvány fogsoros párkánnyal, a címerpajzson évszám: 1591 és monogram összefont C K betűkből. Mérete: 40 x 128 x 11 cm. Felirata (feloldva

a rövidítéseket): ECCE SAN [VS][F] ACTVS (a címerpajzstól balra), ES [I] AM NOLI PECCARE ICAN. 5. (János evangéliuma 5. 14.)

Párkány-friz maradványa, közepén címerpajzs, benne évszám: 1591, és monogram összefont C K D betűkből, továbbá a pajzs alsó végződésében

két betű: AP. Felirata, felső sor: ERAT (a címerpajzstól balra) IN DNO (A címerpajzstól jobbra); az alsó sorban: RENO 1802.

Pákei rajzai: az 1572-es ajtókeretről, az 1591-es ajtópárkányról (BALOGH 1944. 29. kép). – Rados-tanítványok rajza: a Filstich címeres ajtópárkányról (RADOS 1942. 33/2).

Irodalom: MÁRKI 1902. 288-289. 1., 7-8. sz. RADOS 1942. 33. BALOGH 1944. 12. DEBRECZENI 1957. 229. MURÁDIN 1965. 1440. HERPEI 1971. 548.

A ház egykori tulajdonosai közül ismeretes a Filstich család. Filstich Lőrincz 1560-1561-ben iuratus civis, 1562-ben és 1577-ben főbíró (JAKAB Okl. II. 1888. 53, 60, 116, 119. JAKAB II. 1888. 135.) 1561-ben az ötvösök céhmestere (JAKAB Okl. II. 1888. 69.) 1561 szept. 27-én a városi tanács kiküldi őt többedmagával "ad revidendas res templi parochialis Sancti Michaelis ponderandasque eadem." (Kvár tjkve 134.). Az ifjabb Filstich Lőrincet 1637 ápr. 23-án nyugtázza I. Rákóczi György az átadott aranyak és pénzverés felől (Orsz. Ltár, F. 1. Erd. fejedelmi kancellária. XVIII. Liber Regius. p. 191). Házában szállt meg

és itt is halt meg Herczeg Zsigmond, a fejedelem fiainak a hoptestere 1638-ban (Erd. Tört. Adatok IV. Kvár, 1862. 215.).

Fő tér 15. sz. (Rk. plébánia) a nyugati soron

Kapuja segment-ives, Schlewign Gergely plébános címerével. Ugyanitt az egyik földszinti helyiségben gótikus pálcaműves ajtókeret átmeneti jellegű felirattal.

Irodalom: SÁNDOR 1913/II. 26-27. BALOGH 1943. 79 lap, 49-50. kép. DEBRECZENI 1957. 227-228. ENTZG.: Gótikus építészet. Mgon. Bp., 1974. 209.

A plébános házára vonatkozó XVI. századi feljegyzések:

1570 szept. 17. Kvár tjkve: "Az plebanos hazat azt erthyk eo kegyelmek hagi az Bachy Georgh Vram haza feleol leh omloban vagion, eo kegyelmeklatasak megh és vagi plebanos uram chinaltatia vagi az varosebol kellien megh chinalny, Neh varnak nagio romlasat. Azonkepen Vichey Janos vram haza keozeot valo koefal is epitest kevanna vagi az varosabol chinalya megh, vagy ha eo megh chinaltatia Thwgia eo kegyelmek valoyaban." (23. b.).

1579 aug. 25. Kvár szkve: költségek a plébános házára, kemence és ajtó csináltatása. - Dec. 4. Ujabb költségek a plébános házára: ácsmunka (6 ács dolgozik), kemence és nyoszolya csináltatása. (II/XVIII. 32, 36, - GOLDENBERG 1958. 123.)

1579. Kvár szkve: Asztalos Benedek a plébános házában egy ablakkeretet csinált. (II/XVIII. 37-38. - GOLDENBERG 1958. 122-123).

Fő tér 16. sz. a nyugati soron

A földszinten renaissance ajtókeret egyszerű tagolással (süma, lemez, henger). Mivel a tagolása mélyen lehúzódik, derékszögű megtöréssel, feltehetőleg még a XVI. században készült.

Fő tér nyugat sora (régii tulajdonosok)

Szécsi György piacra néző kőháza, mely a monostori fertályhoz tartozott; 1561-ben megvette Kakas András (VERESS 1905. 14).

Ötvös Gáspár háza, amelyet özvegye halálakor, 1565-ben megvásárolt Kakas András (VERESS 1905. 15).

Kakas András háza a Fő tér nyugati során a Kismester utca északi sarkán (VERESS 1905. 17). Ebben a házban többször szállt meg Báthory Kristóf (1570 május 21.; 1574 márc. 21.; 1577 dec. 29.; 1578 jan. 2. - Kvár szkve II/VII. 17, 41; II/XIV. 4, 5). Báthory Zsigmond 1589 szept 20-án özvegy Kakas Andrásné (Sarlay Anna) házáat felmentette az adó alól: "in cuius nimirum aedibus, si quando in dictam civitatem Colosvar se contulit, condescere consueverat." (VERESS 1905. 18. 1. 2. jegyzet). Kakas Andrásné 1587 február 7-én átengedte fiának, Kakas Istvánnak és leányának Kakas Katalinnak (Ötvös András feleségének) a férje vagyonából megillető részt (VERESS 1905. 33). Akkor a ház szomszédai: Ötvös András saját régi háza, másfelől Ferenczi Antal háza (VERESS 1905. 33. 1. 4. és 5. jegyzet). 1600-ban Mihály vajda Kakas István javait, közöttük ezt a házrészét is lefoglaltatta és Kakas sógorának, Ötvös Andrásnak adományozta. 1601-ben febr. 16-án Ötvös Anna (Ötvös András és Kakas Kata leánya) nevében férje, Jacobinus János humanista notárius a városi tanács előtt tiltakozott az ellen, hogy Kakas István ezt a házrészét eladhassa

(VERESS 1905. 102). Kakas maga 1602 aug. 2-án Prágában kelt folyamodványában írja, hogy Csáki István gubernator javai visszaadását ígérte "ausserhalb des Hauss, daselbs in welchem jederzeit die Fürsten, so sy dahin khamen zulosirn geplegt, welches seinem Secretarie verbleibe." (Tört. Tár. 1897. 622.) Ez a titkárság pedig feltehetőleg Jacobinus János személyével függött össze. Jacobinus életére nézve 1.: HERPEI 1971. 512; munkáira Régi Magyarországi Nyomtatványok. I. Bp., 1971. 779, 780, 806. sz.

Kakasné (+1600) háza mindvégig állandó szállása volt Báthory Zsigmond fejedelemnek, amiképpen ezt ő maga is írásban rögzíthette a fent említett kiváltságlevelében (1589). A végzetes 1594-i esztendőben is itt tartózkodott. Augusztus 29-én itt fogatta el a törökpárti főurakat. A történétírók e tragikus eseményről emlékezve megnevezik a ház egyes részeit is. Szamosközy erről így ír: "Azonközben bemegyén Király Albert az belső házban, ahol az urak valának es fogatni kezdi az urakat, in exteriori domo pedig Csukát Péter és Fekete János a főembereket ezeket rekesztették az deszkás házban." Szamosközy a továbbiakban ezt a házat a fejedelem házának, illetve a fejedelem szállásának nevezi (IV. 1880. 45, 46). Bethlen Farkas ugyanerről az eseményről így ír, megnevezvén a ház egyes részeit: "in aulam ipsius omnes Proceres convenissent Zsigmond pedig "in aliud conclave se recipit" (III. 462) in hypocaustum illud, in quo erant Proceres a főurakat elfogták (463) és egy időre "in eodem hospitio" (467) fogva tartották őket, délután néhányat tovább vittek "Versus gemonios gradus ducerentur" (468); másnap augusztus 30-án azokat akik "in hospitio suo [a fejedelem szállásán] remanserant" (470), a kivégzés helyére vezették. Ezek között volt Kendi Sándor, aki "dum autem ad gemonios gradus duceretur, videns Sigismundum Vajvodam ex fenestra prospectare" (471). Végül a rendek ". . . . ad palatium Vajvodae concurrunt" (473). Ugyanerről a szállásról a fejedelem muzsikusa Pietro Busto ezeket írta 1595 január 21-én a kolozsvári országgyűlés alkalmával: "onde la Domenica matina essendo congregati tutti i Signori nella sala del Palazzo..." (BASCAPÈ, G.: Le relazioni fra l' Italia e la Transilvania, Roma, 1931. 171). - 1595 július 23-án a fejedelem és Alfonso Visconti pápai legatus (Kvár szkve VI/XVI, 40), 1596 április 11-én pedig a fejedelem újból itt szállt meg (Kvár szkve. VII/XXIX, 71). Az utóbbi alkalommal "Kakasné házánál urunk parancsolattyaából világosság-nak okából vágatott Biro uram ablakot az grádicsnál és az több ablakokat is feljebb vitték."

A nyugati piacsor házai a XVI. században így következtek: unitarius plébánia észak felől a Monostor utcáig, Kakas Andrásné háza (a fejedelmi szállás) a Kismester utcáig, Eötvös András háza a Kismester utca másik szögletén, Baráth Jánosné háza (Hannes Münchenin), Kakas István háza a Széna utcáig (VERESS 1905. 60-61.). Eötvös András házában szállt meg 1595 okt. 27-én a fejedelemasszony amikor a város megcsináltatta ott a kemencét, "miért hogy nem András uram lakja azokat az házakat, hanem csak a fejedelem szükségére állanak". (VERESS 61. lap, 15. jegyz.).

Kakas Andrásné házával szomszédos volt Viczei Máté ötvösnek (Viczei Antal főbíró örökösének) háza, de már a Kismester utcában, másik szomszédjai lévén Eppel János örökösei (VERESS 60. lap, 12. jegyz.). Az előbbi házban dolgozott 1598 aug. 20-án Diószegi István és Keömies Péter amikor is "egy ajtónak

való helyt vagnanak ki az Kádár András uram házából az Viczey Máthé házra, egy ajtóhoz való faragott keuokkal együtt fl. 6." (Kvár szkve VIII/III. 59).

Fő tér északi során a Mátyás király utca sarkán levő ház.

Segmentives kapuja a XVI. század elejéről való, 1959-ben bontották ki.

Fő tér 18.[19.] sz. az északi soron

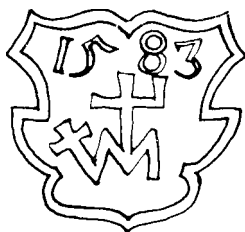
Párkány — friz maradványa két darabban, 1536-ból (II/14. kép), a kapualjban befalazva. A nagyobbik töredék mérete: 13.5 x 65.5 x 11.5 cm; felirata: OBSEQVI VERITAS OD..... A kisebbik töredék méretei: 13.5 x 30.5 x 11.5; felirata: DXXXVI.

Irodalom: BALOGH 1943. 100, 261. lap, 152. kép. GOLDENBERG 1958. 108.

Fő tér 19. [20.] sz. (a XIX. században Schütz János háza, majd Czell Ferenc háza) az északi soron

Ez a ház az 1570-es, 1580-as években Petrus Minch (Baráth) tulajdonában volt, később Rósás János kolozsvári magyar dispensator, esküdt polgár, senator (1594-1602) birtokába került. (KELEMEN L.: Nagy Szabó Ferenc ifjukora. Az Erd. Múzeum Egyesület 1906 június 4-5-én tartott első vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kvár, 1905. 54).

Petrus Minch építkezéseinek maradványai: az emeleti boltos szoba az 1583-as monogramos zárókővel (II/28. kép); ajtó rozettás

kereteléssel monogramos cimerepajzzsal 1574-ből, (II/27. és IV/9. kép), jelenleg befalazva a Majális utca 29 sz. alatt, az egykori Pákei villában; ajtókeret (csak rajzból ismeretes) egyszerű tagolással, fogsoros párkánnyal, monogramos cimerepajzzsal 1573-ből, felirata: SERA IN FVNDIO PARSIMONIA (idézet Seneca 1. leveléből — Adagia 1670. 636. MARGALITS 1898. 384. WALTHER II/4. 1966. Nr. 28057a). Mindkét ajtóról Pákei Lajos rajzai: BALOGH 1944. 16. 17. kép. További maradvány: ajtókeret egyszerű tagolással, fogsoros párkánnyal, monogramos cimerepajzzsal (Múzeum). — IV/6. kép).

A ház vestibulumában római feliratos kő volt befalazva, erről 1603-ban Szamosközy István így emlékezik meg: "Lapis quadratus un vestibulo aedium Petrj Barat, proxime ad Basilicam parieti coaedificatus, Coloniam Napucam sic habet....." és közli a római feliratos kő szövegét (III. 1877. 81).

Petrus Minch, másként Baráth, valamint Sebastian Munich (Baráth) tekintélyes kereskedők voltak, a főbírói tisztséget is viselték. Sebastian Munichnek 1597 márc. 1-én kelt hagyatéki leltárában legitimus tutornak nevezi "Barat Peter"-t (GOLDEN-

BERG 1958. 279, 307, 400-402). Petrus Minch főbíró neve szerepel a Hid-kapu egyik építési emléktábláján 1591-ben.

Rosás János építkezésének maradványa: az udvaron befalazott párkány-töredék triglyphes tagolással, a triglyph-közben angyal fejjel a XVI. század végétől.

XVII. századi építkezések maradványai ugyanebben a házban: Rosás János feleségének Theomeosvári Sárának építési emléktáblája 1610-ből; a földszinti boltozatos terem faragott ajtókerettel és gyámkövekkel 1636-ból (jelenleg Ursus söracsarnok).

Ennek a háznak a homlokzata látható Sárdy István festményén (Muzeum), mégpedig a kép baloldalán (II/35. kép).

Irodalom: KÖVÁRI 1866. 302 (Schütz János háza, melyet Minch Péter 1583-ban építtetett). MÁRKI 1902. 289. 1. 14. sz. BALOGH 1944. 10. DEBRECZENI 1957. 229. MURÁDIN 1965. 1440.

Fő tér 20. [21] sz. (a XIX. században Kárvázi majd Püspöky ház) az északi soron

1541 körüli időből származik az egyik emeleti szoba renaissance ajtaja (II/17. kép). Párkány-frizén lebegő, szárnyas puttók üres cimerpajzsot tartanak. Mérete: 267 x 158 x 22 cm. Felírata: VERBVM DOMINI MANET INAETERNVM ESA 40. (Esaías 40. 8.)

A pajzstartó, lebegő, szárnyas puttók olasz eredetű motivuma megtalálható a szamosújvári várban, az 1540 körül készült Zápolya cimerezen, de kevésbé finom faragásban (BALOGH 1943. 165. kép). A pilaszterek kettős szalagfonadéka szintén az olasz kor a renaissanceból ered. Előfordul a budai töredékek között és egyéb helyeken is (nyirbátori stallumok, kőszegi vár falfestménye, a sárospataki vár Perényi szárnya stb. – BALOGH: Mátyás, 1966. 121. 1. 87. sz.). A szakállas maszkfejekkel díszített pilaszterfejezetek a sekrestyeajtó (1528) motívumát ismétlik meg, de szabad átdolgozásban és teljesen más reliefstílusban.

Irodalom: BALOGH 1935. 21., 40. kép. 1943. 101. 161, 169. kép (irodalommal). 1953. 43. SEBESTYÉN 1963. Pl. 21. MURÁDIN 1965. 1440. DÁVID L.: A középkori keresztyén művészet theologiai vonatkozásai. Ref. Szemle. Kvár, 1969. 58. PASCU-MARICA 1969. 77. 71. kép.

1571-ben a házat átépítették. Ebből az időből valók a következő faragványok: kapuzata B P monogrammal 1571-ből (a kapuzat felső része a Muzeumban, a két lábazata és keretpílasztere Kolozson; rajza eredeti állapotában Pákei Lajostól – II/38. kép); három ablak triglyphes tagolású párkánnyal, (eredetileg keresztosztással), az egyikén B P monogrammal (II/33. kép), ajtó dór frizzel (BALOGH 1944. 19. kép. – II/40. és IV/8. kép); ajtókeret, párkányfrizén konzol-tagolással (BALOGH 1944. 29. kép, baloldalt a 2-ik sorban). Mindezek a maradványok a Muzeumba kerültek. E házból való az a B P monogramos rozettás friz is, amely jelenleg a Fő tér 19 (20) számú ház udvarába van befalazva. Ugyancsak ebből a házból két baluszter-oszlop (egy sima törzsű [II/37. és IV/7. kép] és egy pikkelyekkel díszített) a Muzeumba került, a harmadik levéldíszes baluszter (IV/45. kép) és az 1762-ből való baluszter Pákei Lajos Majális utcai villájába. Pákei rekonstrukciós rajzán (BALOGH 1944. 20. kép) a balusztereket ablakosztók gyanánt ablakfülkébe helyezi. Rekonstrukcióját azonban Sárdy István festménye nem igazolja, az eredeti ablakkeretek sem.

Ilyen abalkfűlkére egyébként sincsen példa. Sokkal valószínűbb, hogy a baluszterek az udvari tornác árkádjait tartották.

A ház nagy részét 1909-ben lebontották. Eredeti homlokzata – a Kárvázi cég-táblával – látható Sárdy István (1846-1901) festményén (Múzeum), a kép jobb oldalán (II/35. kép). A festmény, Sárdy ifjúkori műve, körül-belül a XIX. század harmadik negyedében készülhetett. Jóval korábban Jósika Miklós "Abafi" című regényében (1836) hasonlóképpen ír le egy kolozsvári házat: "a lak emeletes volt, egészen új, szerfelett magas fedele vörösre festve és elől hegyes, toronyforma csucsban végződött és annyira kinyult, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehete a ház előtt mulatni. Ezen első része a földélnek nyitva állt s igen czifra művü farkazat védte, melybe (ti. a földél első részébe) csak a földélen keresztül lehete jutni."

A ház egykori homlokzata rekonstruálható, ha a Sárdy-féle képen látható ház-homlokzatba beillesztjük az eredeti kaput és a három eredeti ablakot. Az így kapott vázlat (l. a szöveggépet) világosan szemlélteti az épület sajátos jellegét. Az olasz eredetű, de helyivé hasonult elemekből formált, finoman faragott, renaissance nyílászkereteknek és a nagy mesterséggel magasra ácsolt, csucsos tetőzetnek az együttese közvetlenül érzékelteti a ház egykori építészeti hatását, különleges erdélyi varázsát.

Rajzok a faragványokról: Pákei Lajostól (II/38. és IV/7, 8. kép). RADOS 1942. 26/1, 2; 29/2. kép.

Irodalom: KELEMEN 1902. 17 (a kapu még in situ van). MÁRKI 1902. 289. 1. 13. sz. (Kárvázi ház), GERECE 1906. 436. CSÁNYI 1913. 21. lap, 11. kép. BALOGH 1934. 138, 145. BALOGH 1935. 23. lap, 50. kép. BALOGH 1944. 11. lap, 18, 19, 20, 26, 29. d. kép. GOLDENBERG 1958. 107. Muzeul Cluj 1967. 50. kép. PASCU-MARICA 1969. 77-78. lap, 89. kép.

Fő tér északi sora, "láb as ház"

1608. Segesvári Bálint feljegyzése: "11. novembris jöve Kolosvarban az vőlegény Bánfi Dienes az menyegző peng lőn az láb as-ház alatt Márton Deák-nénál." (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 172.)

1630. Segesvári Bálint: "29. febr. jövének az német császár követei az fejedelem asszonyhoz, ugy mint Prini (Perényi) Gábor, Bakos István és két szürke barát, szállának az Zeller Mártonné házához, és az Márton deákhoz az láb as-házhoz." (ugyanott 187.)

1632. Segesvári Bálint: "10 novemb. esketék Zójomi Dávidot ő nagyságát kolosvármegyei ispánnak az székháznál az láb as háznál. . . ." (ugyanott 204.) – A szék-ház megjelölés feltehetőleg arra utal, hogy ez a ház nem azonos Márton deák láb as házával.

1633. Segesvári Bálint: "25. octobr. tevék ismét fel az nagy gombot [a nagytemplom tornyának gombját] és vonák az láb as ház felől fel pokrócban be-takarván." (ugyanott 207.)

1655. Megveszi a ref. eklézsia; utóbb itt mérték ki a dézsmabort. (HEREPEI 1971. 526).

1734. Descriptio: a piac északi részén említik a Mátyás király szálló helyét, [vendégfogadóját] mely a többi felett kimagaslik, s azon kőoszlopkorról, melyekre eléje épült, a nép nyelvén láb as-ház nevet nyert. (Idézi: JAKAB II. 1888. 473).

- Ugyancsak a Descriptio említi a szállóval szemközt, a nagytemplom kerítésének északi oldalán Mátyás király konyháját, öt kéményével.

A lábas-ház alaprajza és helyszínrajza látható az 1784-ben készült térképen (JAKAB Rajzok. II. 1888. II. tábla), távlati képe pedig Veress Ferenc felvételén (BALOGH 1935, 124. kép).

Irodalom: Arch. Ért. I. 1869. 30 (RÓMER Flóris említi mint meglévő épületet). NAGY 1926. 10-11. HERPEI 1971. 526.

Fő tér 26. [27] sz. az északi soron (a XIX. században gr. Kemény Sámuel háza)

Ajtókeret 1597-ből Petrus Filstich címerével (II/87. és IV/10. kép). Mérete: 252 cm magas, 174 cm széles 19 cm vastag, belvilág 177 x 87 cm. Felirata: VIRTUTIS COMES (a cimertől balra) INVIDIA 1597 (a cimertől jobbra); a címerben PE és FI betűk. A felirat idézet a köv. műből: Plutarchos: De Pythicae Oraculis (MARGALITS 1895. 536. HENKEL-SCHÖNE 1967. 195. WALTHER II/5. 1967. Nr. 33731). - Rajza Pákei Lajostól; Sebestyéntől (1963. P1. 27).

Irodalom: KELEMEN 1902. 17. MÁRKI 1902. 289. 1. 12.sz. GERECZE 1906. 437. SÁNDOR 1913./II. 62-63. GOLDENBERG 1958. 107. SEBESTYÉN 1963. P1. 27. BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. II. köt. 62. kép. MURÁDIN 1965. 1441. HERPEI 1971. 547.

Történeti adatok Filstich Péter házáról:

1607. Segesvári Bálint feljegyzése: "Pünkösti napján estve, 7 és 8 óra közt jöve bé Homonnai Bálint közép-kapun, szálla Filstich Péter uramhoz, az kamaraispánhoz." (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 170.).

1608. Segesvári Bálint: "11 novembris jöve Kolosvárban az vőlegény Bánfi Dienes, szálla az Filstich Péter uram házához" (ugyanott 172).

1629. Segesvári Bálint Filstich Péter haláláról: "Lött pedig temetése 1-ma die mensis aprilis; az háznál prédikálának németül, az temetőben magyarul." (ugyanott 196.)

Id. Filstich Pétert 1547-ben avatták ötvösmesterré, a céhmesteri tisztséget is többször viselte (1573, 1580-1582, 1584-1585, 1587-1594). Ifj. Filstich Péter 1591-ben magister aurifaber (JAKAB Okl. II. 161), 1603-ban "praefectus auri camerae", 1629-ben meghalt (JAKAB II. 1888. 422, 467, 580. JAKAB Okl. II. 1888. 223). Segesvári Bálint feljegyzése szerint "Bethlen Gábor fejedelemnek kedves embere vala", de a lakosság a rossz pénz veretése miatt nem szívelte (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 196). Az 1597-es ajtónak a megrendelője feltehetőleg az ifj. Filstich Péter volt (SÁNDOR 1913./II. 62-63.).

Fő tér keleti sora (egykori tulajdonosok)

1574. Kvár szkve: a szegények házának (Szent Erzsébet ispotálynak) a piacon kőháza van, egyik szomszédja Nyirő Kálmán, a másik Viczei Gáspár (1577. XII. 31-32). Ezek a házak a keleti sor északi szakaszán, a Magyar utca felé lehettek (Descriptio 1734).

Viczei Gáspár ötvös volt. Kolozsvár tanácsa több izben vásárolt tőle kupákat: 1579. jul. 5-én ajándékol a fejedelemnek (1579. XVI. 50), 1585-ben ujévi aján-

Fő tér 20[21] számú ház rekonstrukciója

déknak (III/XXIV. 1.), 1587-ben újévi ajándéku Kendi Sándornak (III/XXX. 4.). Meghalt 1594 dec. 21. , amikor is harangoztak érette.

Fő tér keleti sora, egykor 31. sz. , Bogner ház (a XIX. században Gyergyai, illetve Frank-Kiss ház), a Wolphard-Kakas ház északi szomszédja.

Pákei Lajos feljegyzései e házból kikerült faragványokról az ezeket ábrázoló rajzlapjain: a ház a XIX. században Gyergyai, illetve Frank-Kiss ház volt, amelynek a helyén a Szentegyház utcát nyitották és a rk. status házaikat építették. Cserna Károly rajzán (1891) a Wolphard ház északi szomszédságában látható a Frank-Kiss cégtáblás ház (SZÁDECZKY L.: Kovacsóczy Farkas. Bp. , 1891. 128). Szádeczky szintén a Frank-Kiss házzal azonosította a Bogner házat (SZÁDECZKY L. : A kvári Báthory ház legendája. Erd. Muz. 1897. 32).

A XVI. század utolsó negyedében a ház Bogner-Gelyén Imre főbíró tulajdonában volt. Báthory Zsigmond 1590 november 25-én Kakas István házáról adott kiváltásglevelébe az utóbbi ház szomszédságában említi egyfelől "Emericus Gelien", másfelől "Joannes Bek" örökösének a házat. A házról Segesvári Bálint 1632 dec. 26-án ezt írja naplójában: "ő maga [Pulacher] pedig az felesége után való örökségben lakott az piaczon az Közép-utcza felől való felel, az mely ház annak előtt Gilyén Imrejé volt, alias Bogner" (Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 204-205.). Ez a feljegyzés azonban ellentétes Pákei Lajos jegyzeteivel és Cserna Károly rajzával, mert a ház helyét nem a Kakas háztól északra, hanem délre a Közép utca felé jelöli meg. Lehetséges, hogy Segesvári a "közép-utcza felől való felel" megjelölést sommásan értette a keleti piacsor egész déli szakaszára, amelybe beletartozott mind a Bogner, mind a Kakas ház. A faragványok kétségtelenül az északi oldalon lévő Gyergyai, illetve Frank-Kiss házból kerültek elő, – a Múzeum leltára szerint is.

A házat a Wolphard-Kakas házzal egyidejűleg bontották le, 1894-ben, mindkettő maradványai összekeverten egyszerre kerültek a Múzeumba. Erről Pósta Béla professzor 1916. máj. 8-án ezeket a sorokat írta Lechner Jenőnek: "az un. Báthory házból és annak szomszédjából kikerült emlékeket, midőn én ide jöttem, garadába rakva találtam a múzeum akkori udvarán. Azután állítottam össze őket, de azt, hogy mely darab való az egyik, melyik a másik épületből, csak az irodalmi források részletes áttanulmányozása után lehetne – esetleg – megmondani. Nálunk azok, mint a Szathmáry házból valók, együtt szerepelnek, mivel Szathmáry aranyművestől – a ház akkori tulajdonosától – együtt kerültek a Múzeumba." – A darabok eredetét véglegesen és megnyugtatóan csupán Pákei rajzai tisztázták.

A Bogner-Gelyén ház maradványai: a j t ó E B monogrammal, féloszlopokkal díszített kerettel 1569. (II/24. kép); a j t ó E B monogrammal, a frizén sárkányokon lovagló puttókkal (II/18. kép); mindkettőről Pákei Lajos felmérési rajza a proveniencia megjelölésével: Gyergyai ház (IV/11-12. kép). Ugyancsak Pákei-nek 1894-ben kelt ceruzavázlatán pedig fél-oszloppal díszített a j t ó fél látható, ezzel a feljegyzések: Gyergyai ház, a filegóriából (Kvár, unit. levéltár). A fent említett két ajtóval együtt több más faragvány (három ajtófél, friz, gyámkö, kandalló – II/23, 25, 26 kép) került a Frank-Kiss házból a Múzeumba.

Megjegyzendő azonban, hogy a fent említett két ajtókeret a XVI. század harmadik negyedében készülhetett, tehát nem Bogner Gelyén Imre főbíró idejében. Mivel azonban ezeken E B monogram látható, feltehető, hogy hasonló nevű

apja vagy valamelyik felmenője építkezéseiből származnak. Az építető Bogner valószínűleg azonos volt azzal az Emericus Bogner alias Gelliennel, aki Báthory Kristófnak 1578 szept. 3-án kelt, a harmincadról kiadott oklevelében szerepel (Kvár Ltár. Fasc. III/67. – O. L. Filmtár. 11.541. doboz) – A főbíró Bogner Gelyén Imre (+1621) építkezéseiből származnak viszont a késői darabok: a csavart oszlop E B monogrammal (II/23. kép) és egy friz ugyanezzel a monogrammal (II/83. kép). Valamennyi a Muzeumban. Kérdés azonban, hogy ezek a faragványok egykor ebben a Bogner házban voltak avagy a szomszédos Wolphard-Kakas házban, mely utóbb Bogner tulajdonába került.

A maradványok rajzai: Pákei Lajostól (II/26 és IV/11, 12 kép); RADOS 1942. 21/1, 2; 27/1, 2; 20/1. kép. SEBESTYÉN 1963. P1. 23, 24.

Irodalom: SZÁDECZKY L.: A kvári Báthory ház legendája. Erd. Muz. 1897. 32. PÓSTA 1903. 21-22. sz. BALOGH 1934. 139, 144 képpel. RADOS 1942. 21, 27, 29. Muzeul Cluj 1967. 48. 55. kép. PASCU-MARICA 1969. 76. BALOGH 1973. 360. kép.

Fő tér 32 (31) sz. Wolphard – Kakas ház

A ház csaknem teljesen eredeti alakjában 1894-ig állt fenn. 1859-ben fényképezte Veress Ferenc; 1891-ben rajzolta le Cserna Károly a Fő tér keleti házsorával együtt (Szádeczky L.: Kovacsóczy Farkas. Bp., 1891. 128); 1893-ban a ház homlokzatát közölte Szádeczky (Erdély. II. 1893. 73), 1893-ban készítette Pákei Lajos felvételi rajzait, méréseit, a kidolgozott rajzok azonban későbbiek. – (Megjegyzendő, hogy Veress Ferenc felvétele a Fő tér keleti soráról benne volt abban a gyönyörű fényképalbumban, mely Veress valamennyi kolozsvári felvételét tartalmazta. Ez az album Erzsébet királyné számára készült, majd az 1935-ben az egyik budapesti aukción bukkant fel, végül a Fővárosi Könyvtár birtokába került. Akkor tanulmányozhatta e sorok írója, 1945 után azonban már nem volt megtalálható.)

A házat 1894-ben bontották le. A ház akkori tulajdonosának Szathmáry ötvösmesternek a bontási szándékára nagy mozgalom indult meg a ház megmentésére. Thaly Kálmán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézkedését kérte, a Műemlékek Országos Bizottsága is sokat tárgyalta a kérdést. De minden igyekezet megtört a tulajdonos ellenállásán. Végül Szádeczky Lajos javaslatára a ház elülső részének, – mely "egészében véve nagyobb műbeccsel nem bír" –, a lebontásához hozzájárultak. (Műemlékek Országos Bizottsága. 110/1893. sz. akta). Ennek fejében a kikerült faragványokat jutányos áron az Erdélyi Nemzeti Múzeum kapta.

Képek a házról Közleményeinkben (II, IV): homlokzata II/10 és IV/19; alaprajzai (földszinti és emeleti) IV/13, 14; hossz- és keresztmetszete II/11, 12; emeleti vestibulumuma IV/20, 21; kandallós helyiségei a földszinten és az emeleten (vestibulum) II/12. b.; zodiakus terem IV/30; udvari homlokzata II/66; ablakok II/13, 53, 65-68 és IV/15, 17; ajtók II/15-16, 54, 57-58, 63-64, 70; és IV/16, 18, 24-25, 28; kandallók II/48-52 és IV/26; gyámkövek II/60-62, 71-77 és IV/27; zárókövek II/59, 78-79 és IV/29.

A ház építési periodusai

1534-1541. Wolphard Adorján kolozsvári plébános, erdélyi püspöki vikárius építkezése. Maradványai: két ablak 1534-ből (II/13 és IV/15. kép);

egy ablak 1536-ból (BALOGH 1943. 150. kép); egy ajtó 1541-ből (II/16 és IV/16. kép); valamennyi a Muzeumban. A három ablak a homlokzat emeletét ékesítette, az ajtó az egyik földszinti szobát (JAKAB Rajzok. II. 1888. V. tábla). Valamennyi a Muzeumban.

1579-1581 körül. Wolphard István főbíró építkezése. Maradványai: ajtó 1579-ből (II/54. kép), az egyik földszinti szobából (JAKAB Rajzok. II. 1888. V. tábla); ajtó 1581-ből az emeleti vestibulumból (II/57 és IV/18, 21. kép); párkánytöredék 1581-ből (1936-ig a Pákei villában volt); kandalló 1582-ből (II/52. kép), az egyik földszinti szobából (JAKAB Rajzok. II. 1888. V. tábla); kandalló az emeleti vestibulumból (II/48, 50, 51 és IV/21, 26. kép); kandalló (II/49. kép) az egyik földszinti szobából (Balogh 1944. 13. kép); zárókő Wolphard címerrel az emeleti vestibulumból (II/59 és IV/20, 21. kép); gyámkövek (II/60-62 és IV/27. kép), ezek azonban – évszám és címer híján – nehezen keltezhetők, közöttük lehetnek Kakas idejéből való darabok is (például II/60. kép, a címerpajzsról ítélve). A felsorolt maradványok mind a Muzeumban vannak. – A Pákei villába kerültek a következő darabok: ablak 1581-ből (IV/17. kép); boltzárókő maszkkal (készítési ideje kérdéses, lehet Kakas idejéből is). – Az udvar három ablaka eredeti helyén látható (II/53. kép). Mind a háromon Wolphard István monogramja. Méretei: kb. 210 magas, bel-

világ 151 x 117. Rajza: RADOS 1942. 30/3. SEBESTYÉN 1963. P1. 14.

1590-es évek Kakas István fejedelmi prothonotarius építkezése Maradványai: ajtó 1590-ből (II/70 és IV/24. kép); gyámkő dudás gyermekkel a lépcsőházból (II/71. kép); két gyámkő a zodiakus teremből (II/74. kép); valamennyi a Muzeumban; továbbá a fent említett boltzárókő maszkkal (egykor a Pákei villában). Eredeti helyén, a Fő tér 32 (31) számú ház udvari szárnyának a földszintjén: a zodiakus terem (IV/30. kép) eredeti gyámköveivel (II/72, 73, 75-77. kép), boltozatával (II/78, 79 és IV/29. kép); udvari ablakaival (II/65-68. kép), valamint a szomszédos szoba (vestibulum?) boltozatával, udvari ablakával (II/67. kép) és az udvarra nyíló Kakas-címeres ajtajával (II/63 és IV/25. kép). Az udvar másik ajtaja Kakas monogramjával (II/64 és IV/28. kép) eredetileg az egyik földszinti kandallós szobában állt (II/12. b. kép). A Kakas-címeres ajtó felett szakállas maszk-fej van befalazva, valószínűleg párkányfriz maradványa. Az udvari homlokzat emeleti falában pedig renaissance keretű napóra volt látható, ez azonban eltűnt. Rajza Pákei Lajostól.

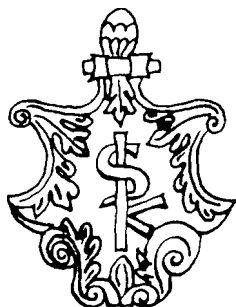
Kakas építkezéseiből származó ablakok (II/65-68. kép) méretei: magasság 225; a könyöklő párkány hossza 148; belvilág 176 x 109. Az első három ablak a

zodiakus szobába nyílik, a negyedik a szomszédos, kisebb szobába. Ennek párkányán (II/67. kép) felirat:

VIGILANDO AGENDO BENE COSŪVEDO.....

A Kakas-cimeres ajtó (II/63 és IV/25. kép) méretei: 272 x 145, közép-magasság 296; belvilág 222 x 95.

A Kakas-monogramos ajtó (II/64 és IV/28 kép) mérete: 260 x 129; közép-magasság 266; belvilág 190 x 83; pilaszterfej magassága 28.

Mind az ablakok, mind a két ajtó, a XVI. századi stílusfejlődés legkésőbbi szakaszát képviselik. Az ablakokhoz, különösen a párkány konzolsorához (II/67. kép) Sebastiano Serlio rajzaiban találhatóunk analógiát (II/68. kép). Az ajtók jellegzetessége a párkány megtörése a középén háromszögű felmagasítással. A Kakas-cimeres ajtón további késő-renaissance motívumok: a rusztikás keret, a pilaszterfejek egyszerű tagolása és az oroztat kitöltése legyezőszerűen széles lemeztaggokkal. Ezek az elemek Kolozsvárt előfordulnak Filstich Lőrincz címerével ékesített párkányon (Fő tér 5. sz.) és Hensler Benedek monogramjával jelzett ajtón (II/44. és IV/33. kép) a Hid-utcából (Múzeum), mindkettő a század végéről, vagy éppen a századfordulóról. Ilyen típusu ajtó a XVI. századból – Kolozsváron kívül – csak egy ismeretes, mégpedig Szebenben.

A Kakas-cimeres ajtó motívumai megtalálhatók az olasz építészek műveiben, főként Giulio Romano (Róma, Palazzo Maccarani [IV/22. kép]; Mantova, Palazzo del Tè) és Bartolommeo Ammannati (Firenze, Palazzo Mondragone), valamint Giovan Antonio Dosio rajzaiban – IV/23. kép. (La Critica d'Arte. 1957. 461. FROMMEL, Ch. L.: Der römische Palastbau der Hochrenaissance. Tübingen, 1973. Bd. 3. S. 86. Abb. XVIII. b. és c.)

A zodiakus szoba gyámköveinek mérete: 25 x 27 x 12. A faragványok sorrendje: a boltozaton Halak (IV/29. kép), Kakas címer (II/78. kép), Kos (II/79. kép); az ablak felőli falon Kos, Bika, Ikrek, Rák (II/72, 73, 75, 77. kép); a szemközti falon Oroszlán, Szűz(mérleggel), Holló(modern), Skorpió(II/76. kép).

1603 után, Bogner-Gelyén Imre építkezése. Maradványa: címerpajzs E B monogrammal, befalazva az udvaron a Kakas-monogramos ajtó fellett (Veress 1905. 115. 1. 31. kép). A Múzeumban lévő maradványok: csavart oszlop E B monogrammal (II/23. kép); párkányfríz triglyphes tagolással, E B monogrammal (II/83. kép). Kérdés azonban, hogy ezek a darabok ebből a házból (Wolphard-Kakas-Bogner-házból) származnak-e, avagy Bogner régebbi örökletes házból (Frank-Kiss ház), mely a Wolphard-Kakas ház északi szomszédja volt (lásd a 267. lapon).

Feltehetőleg a XVII. századból származott a ház homlokzatának "rázsa szövet módjára kockásan tarka" festése, melyről Nagy Péter (Grandpierre Emil) emlékezik meg (Nagy 1926. 10, Szabó 1946. 32). Ezért nevezték Rázsa háznak. Talán quader-köveket utánzó festés, illetve sgraffito lehetett, amelyen más helyekről ismeretes (Árva vára, Késmárk, harangtorony stb.), vagy pedig pusztán ornamentális jellegű sgraffito, mint egy kőszegi házon (Jurisich tér 7.).

Pákei Lajos rajzai a Wolphard-Kakas házról: a ház homlokzata (II/10. kép), földszinti alaprajza (IV/13. kép), emeleti alaprajza (IV/14. kép), hosszmetsete (II/11. kép), keresztmetsete (II/12. kép), kandallós szobáinak a keresztmetsete (II/12. b. kép), emeleti vestibuluma (IV/21. kép), az emeleti vestibulum boltozata (IV/20. kép), földszinti kandallója (BALOGH 1944. 13. kép). A rajzok első közzlése: BALOGH 1944. 7 - 15. kép. - Részletrajzok: RADOS 1942. 20, 22, 23/1, 26/4, 28, 30, 31. SEBESTYÉN 1963. Pl. 11-19.

Irott feljegyzések a Wolphard-Kakas házról:

1576-ban és 1579-ben Wolphard István Seres Jánossal dolgoztatott, legutóbb két ablakot faragtatott. (Ars Hungarica. 1974/2. 371.)

1584 május. Kvár szkve: "Wolfart uramnak vöttem az két kövét az bányában Egy nagy öreg kövét den. 75. Az hazahozásától fizettem den. 40." (III/XVIII. 123a.)

1590-ben Kakas István feleségül veszi Baráth Zsófiát, Wolphard István főbiró özvegyét.

1590 nov. 25. Báthory Zsigmond kiváltságlevele: "vi quarum domus Colosvariensis Stephani Kakas assessoris sedis iudiciariae, in vicinitate domorum circumspecti Emerici Gelien ac haeredum circumspecti Johannis Bek sita, a condescensione hospitum immunis declaratur." (VERESS 1905. 38-40).

1591 dec. 30-án Báthory András bíboros Kakas István házánál szállt meg (Veress 1905. 41/31).

1595 májusában a pápai nuncius elment Kakas házából (VERESS 1905. 65/6.).

1595 június 23-án a legatus szállt meg ugyanitt (Erd. Muz. 1897. 25-26), 1596 ápr. 29-én az apostoli nuncius (Kvár szkve VII/XXI. a. 15), 1596 dec. 29 és 1597 jan. 3. között ismét a legatus azaz Carillo (Erd. Muz. 1897. 25-26).

1597 aug. 29-én a fejedelemasszony Kakas Istvánnál volt ebéden, szept. 27-én ládát viszik el Kakas házából (VERESS 1905. 72/24).

1600-ban Mihály vajda lefoglaltatja Kakas vagyónát.

1600 nov. Kakas folyamodványa Mátyás főherceghez: "Kolosvárt három és pedig a legkülönb kiváltságos házam van." (idézve magyar fordításban: Erd. Muz. 1897. 27). - Kakas Istvánnak két háza volt a nyugati soron, a harmadik pedig a keleti soron (az egykori Wolphard ház).

1600 nov. Kakas István folyamodványa Rudolf királyhoz, hogy Mihály vajda által lefoglalt és Eötvös Andrásnak, Kakas Kata férjének adott javait, Basta György által adassa vissza (Tört. Tár. 1897, 607-608).

1600-1602. Különféle akták Kakas kolozsvári javainak az ügyében (ugyanott 600-625).

1602. aug. 2. Prága. Kakas István folyamodványa Rudolf királyhoz lefoglalt erdélyi javainak a visszaszerzése végett. Megbizottjának nevezi: "meinen lieben Freunt und Nachbern Emerichen Bogner" (ugyanott 620-623). A rokonsággal foly-

tatott hosszadalmas huzavona után Kakas visszakapta vagyonát. Ő maga azonban nem tért vissza Erdélybe.

1602 szept. 12. Bogner Gelyén Imre megvette Kakas kandallós házát 3700 forintért (VERESS 1905. 96, 102, 115).

Irodalom: M. Tört, Társulat 1868 szept. 20-25-én Kolozsvárt tartott első vidéki gyűlése. Századok. 1868. 580 (Szathmáry házról: "különösen kitűnik a piaczi Szathmáry-ház jellemző felirataival, gyönyörű portáléi-, kandallói- s egyéb műfaragványaival, melyeknek fenntartására gond fordítottik"). Emke uti kalauz. Kvár, 1891. 47 (Merza Lajos: a homlokzata ép, földszinti helyiségei eredeti faragványokat mutatnak); SZÁDECZKY L.: Kovacsóczy Farkas. Bp., 1891. 128. B. A.: A "Báthory ház" Kolozsvárt. Erdély. II. 1893. 47-48; SZÁDECZKY L.: Régi magyar turisták és utazók. Erdély (kolozsvári folyóirat). II. 1893. 72-74. SZÁDECZKY L.: Kakas István és a kolozsvári Báthory ház. Tört. Tár. 1897. 606-625 (a házra vonatkozó kolozsvári és bécsi levéltári adatok közlése). SZÁDECZKY L.: A kolozsvári Báthory ház legendája. Erdélyi Múzeum. 1897. 17-32. KELEMEN 1902. 17. MÁRKI 1902. 289. VERESS E.: Kakas István. Bp., 1905. 62, 115. 1. 11. kép (K. Sebestyén József rajza a ház homlokzatáról Veress Ferencnek 1859-ben készült fényképe alapján). GERECE 1906. 436. CSÁNYI 1913. 9-20. SÁNDOR 1913/II. 56-61, 69-70. FERENCZI Sándor: A kolozsvári Wolphard ház. Pásztortűz. VIII. 1922. 101-102 (meghatározta Wolphard Adorján címerét és ezzel egyben építkezéseit, tisztázta a ház építéstörténetét). NAGY 1926. 10 (Rázsa ház). BALOGH 1934. 144-145. BALOGH 1935. 20, 21, 23 (Kakas építkezésében Diószegi István munkáját feltételezi), 48-58. kép. BALOGH 1940. 544, 545. RADOS 1942. 30, 31. VÁSÁRHELYI 1942. 67, 117, 124, 125. SZABÓ 1946. 32. BALOGH 1953. 48, 51, 45. kép. PASCU 1954. 199, fig. 77. BALOGH 1956. 304, 305, 228. kép. JAKÓ 1957. 366-367. GOLDENBERG 1958. 104-107. BALOGH 1961. 339. 343. SEBESTYÉN 1963. P1. 15, 16, 18, 19. 87-88, 90-92. BALOGH 1964. 242. MURÁDIN 1965. 1439, 1440. Muzeul Cluj 1967. 48-49. PASCU-MARICA 1969. 71-73. BALOGH 1970. 239, 1973. 241. LĂZĂRESCU, G. - STOICESCU, N.: Țările Române și Italia pînă la 1600. București, 1972. 202-203.

A ház tulajdonosaira vonatkozó adatok:

1.) Wolphard Adorjánra: BALOGH 1943. 206-207. V. KOVÁCS S.: Magyar humanisták levelei. Bp., 1971. 488-490.

2.) Wolphard István 1559-1560-ban a wittenbergi egyetemen tanult; 1581-ben főbíró; neve szerepel a Monostori kapubástyától észak felé huzódó várfal 1581-ből való építési emléktábláján (JAKAB II. 1888. 23; JAKAB Okl. II. 1888. 726.). SZAMOSKÖZY (IV. 1880. 13) jeles matematikusnak (peritus mathematicus) nevezi. Felesége Baráth Zsófia.

3.) Kakas Istvánra: VERESS Endre: Zalánkeményi Kakas István. Bp., 1905. (ebben részletesen szól Kakas padovai egyetemi éveiről és külföldi utazásairól) - P. Andreas Buzau 1586-i jelentése szerint "Stephanus Kakas iuvenis nunc primum ex Italia rediens" Martinus Literatus centumvir-rel együtt védi a jezsuita kollégiumot (Fontes II. 1913. 180).

4.) Bogner Gelyén Imre (Emericus Bogner filius Chilianus - Szamosközy III. 1877. 91) "a híres, neves, nemzetes, becsületes kolozsvári bíró" 1558-ban született, meghalt 1621 június 24-én 63 éves korában. A kolozsvári bíróságot 14

esztendeig viselte "sok háborúságos időkben, az ki az maga jóvát is nem szánta az szerelmes hazája mellett. . ." Hivatalának önfeláldozó betöltéséért nagyra becsülték. Temetésén a nagy templomban Bethlen István gubernator is részt vett. (Segesvári Bálint feljegyzései. Erd. Tört. Adatok IV. 1862. 187-188, 204-205. JAKAB II. 1888. 173, 237). 1604-ben Somogyi Ambrus egyik művét neki ajánlotta. Házában szállt meg Bethlen Gábor 1622-ben (Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 191. JAKAB II. 1888. 424).

Fő tér. Nagy Salathiel háza

1559 ápr. 18. A városi tanács oklevele Nagy Salathiel végrendelkezéséről, amikor "ad domum proprie residence dicti Salathielis Nagh in maiori theatro (nagy piac, azaz a Fő térnek a Szent Mihály templomtól délre eső része) fundatam accessissent. Ac in superiori pallacio preminatus Salathiel in lecto egritudinis decumbens. . ." (Jakab Okl. I. 1870. 391). 1521-ben "Salathiel magnus" iuratus civis (Szádeczky L. : Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Bp. , 1913. II. 32). – 1588-ban az ifj. Salathiel hagyatékában "irott madarakkal, vadakkal" diszitett kárpitot leltároztak (Jakó 1957. 371), feltehetőleg flandriai munkát.

Monostor utca 3. sz. "N I" monogramos magyar ötvös háza (a XIX. században Naláczy ház)

Maradványai: ajtó 1586-ból magyar felirattal (II/47. kép); ajtópárkány, a cimerpajzsban kehely, azaz ötvösjelvény és "N I" kezdőbetűk. (II/46. kép). Valamennyi a Muzeumban.

A XVI. század második feléből két "N I" kezdőbetűs magyar ötvös ismeretes. Az egyik Ioannes Nagibaniai, aki 1583-ban jutott magisterségre (JAKAB II. 1888. 313), valószínűleg annak a Bányai Ötvös Jánosnak a fia volt, akinek 1574-ből való sírköve a várfalból került elő (1. a sírkövek jegyzékében – V. Közl.). A másik Ioannes Nireo, aki 1580-ban lett magister (JAKAB II. 1888. 313). 1585-ben pedig a város kupákat vásárolt Nyreo Jánostól (Kvár szkve III/XXII. 57.). Valószínűleg kisfia sírköve "Nyirő János fia Istók" emlékköve 1585-ből, amely éppen a Széna utca és a Monostor kapu között, a várfal belső oldaláról került elő (1. a sírkövek jegyzékében – V. Közl.), tehát a Monostori utcai háztól nem messze. 1630-ban kelt Nyirő Ötvös János hagyatéki leltára, amely többek között két képet, kis című arany ládát, szarvas agancsból való gyertyatartót sorol fel (JAKÓ 1957. 375, 378, 388.).

Irodalom: BALOGH 1934. 145, 139 képpel. 1935. 22, 44. kép. 1940. 545, 539 képpel. GEREVICH 1940. XXXVI. tábla (BALOGH Jolán felvétele). BIRÓ 1941. 33. BALOGH 1942/I. 105. RADOS 1942. 23/2. GOLDENBERG 1958. 108.

Monostor utca déli során ház (13. sz. ?)

E ház pincéjében a bejárat felett triglyphekkel tagolt párkány volt befalazva, amelyet az 1930-as években láttam és fényképeztem, 1962-ben azonban már nem találtam meg. Debreczeni jegyzéke sem jelzi. Nyilván elpusztult. Triglyphes tagolása, rozettás disze hasonló volt az E B monogramos ajtópárkányhoz (Muzeum – II/83. kép).

Monostor utca, Kőműves Lőrincz háza.

Kőműves Dabó Lőrinczet (1584-1598) 1588-ban Monostor utcáinak nevezik.

Külmonostor utca 5. sz. (egykori jezsuita rendház).

Ajtókeret szemöldökkő a XVI. századból, említi DEBRECZENI (1957. 230).

Hid utca, Bernardus pictor háza (tévesen un. Zápolya-ház)

Ajtópárkány 1512-ből, "Bernardus pictor" nevével (II/29. kép). Jelenleg a Muzéumban. Mivel felirata Zápolya János erdélyi vajdát említi, tévesen arra következtettek, hogy a ház Zápolya-ház volt.

Irodalom: Századok. 1868. 580. JAKAB Rajzok. I. 1870. VIII. tábla. JAKAB II. 1888. 83. BALOGH 1943. 62, 85, 174, 257, 359, 378, 63. kép. ENTZ 1957. 253. GOLDENBERG 1958. 107. SEBESTYÉN 1963. 87. MURÁDIN 1965. 1438. Muzeul Cluj. 1967. 48. PASCU-MARICA 1969. 70., 66. kép.

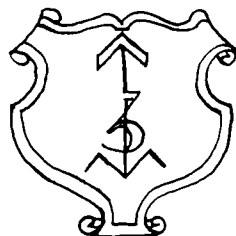
Hid utca, Pulacher ház

1632 dec. 26. Segesvári Bálint feljegyzése: Pulacher István bíróról: "kinek az atyja Hid utcában lakott az napkelet (felől) való szeren negyed házban az felső szegeleten alól." (Erd. Tört. Adatok IV. 1862. 204-205.) – Pulacher István királybíró neve szerepel a Szamoshid 1580-ból való építési emléktábláján. Simon Fischer, a kvári schola lectora 1599-ben neki ajánlotta dialektikai munkáját (Régi Magyarországi Nyomtatványok. I. Bp., 1971. 859. sz.).

Hid utca 15. sz. (a XIX. században Dunki-ház).

A blak-keret hármas osztással, fogsoros párkánnyal, a cimerpajzsban szabójelvénnnyel, azaz ollóval, befalazva a ház tűzfalába. Felirata: ENDRES HERTELL ANNO DOMINI 1598. Rajza Pákei Lajostól (BALOGH 1944. 20. 29. kép, baloldalt fent).

A blak keret egyszerű tagolással, fogsoros párkánnyal, a cimerpajzsban monogrammal (hasonló a Magyar utca 4. sz. ház kapuja felett lévő cimerpajzs mo-

nogramjához). Felirata SEMPER AD MEMENTO. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 29. kép (a lap jobb felső szélén).

Irodalom: BALOGH 1944. 12.

Hid utca 22. sz. (a XIX. században 292. sz.)

Kapuzata 1584-ből. (II/41. kép). Félköríves nyílása két sima félpilléren nyugszik, ívezetén a kulcskő akanthuszlevéllel díszített, ezt az építészeti szerke-

zetet kétoldalt egy-egy kannelurás pilaszter keretezi, melyeket széles párkány zár le. A párkány alsó keretén közepesen cimerpajzsban H B R monogram, felette a frizen felirat, megosztva a középre helyezett rozettával, legfelül fogsorral díszített párkánylezárás. A kapu párkánya befalazva a Pákei villában a veranda ajtajába, az ívezet kulcsköve ugyanitt a villában külön befalazva, az egyik pilaszter töredéke ugyanitt a kertben (IV/45. kép). – A kapuzat rajza eredeti állapotában Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 26. – ugyanezen a lapon részletrajzok a cimerpajzsról és a kulcskőről, – és II/41. kép.

Ajtó 1586-ból, triglyphes párkánnyal, a cimerpajzsban B H R monogrammal, a frizen felirat (II/55. és IV/47, 48. kép). Az ajtó befalazva a Pákei villába. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 25. kép.– II/55. kép.

Ajtó 1585-ből, ajtó 1586-ból B H R monogrammal, ajtó H B monogrammal (II/42-44. és IV/32-35. kép). Mind a három a Pákei villa verandájába (vestibulumába) volt befalazva. 1936-ban mindegyiket átszállították a Muzeumba.

Ablak 1584-ből, keretelő pilasztereinek fejezetén egy-egy dombormű: geniuszok lefelé fordított fáklyával (IV/44. kép). Befalazva a Pákei villába.

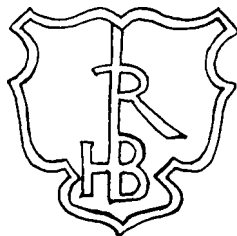
Ablak háromszögű oromzattal, valószínűleg a XVII. századból. Befalazva a Pákei villába.

Kettős keresztosztású ablak párkányának töredékei B H R monogrammal. Felirata: IVS HENCZEL (cimerpajzs) WLINVS. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 27. kép. (Rajzán az IVS szőmaradvány téves kiegészítése BASILIVS-ra.) Ez a párkány több darabban külön-külön befalazva a Pákei villába. A darabok a következők: friz-töredék a fenti felirattal; kannelurás keretelő gyámkő; cimerpajzs monogrammal (IV/43. kép).

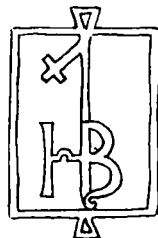
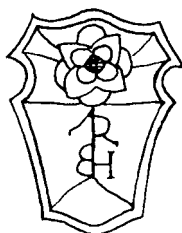
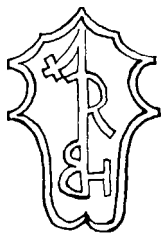
Boltozattartó gyámkő kannelurás tagolással. Ez a darab elkallódott. Rajza Pákei Lajostól: BALOGH, 1944. 28. kép.

Kannelurás tagolású gyámkövek az olasz késő renaissance építészetben fordulnak elő; megtaláljuk a firenzei Biblioteca Laurenziana egyik fülkájén is (The Art Bulletin. XVI. 1934. 140). Olasz közvetítéssel került Erdélybe, Kolozsvárra (Fő tér 5. számú háznak és Fő tér 32 [31] számú Wolphard-Kakas háznak a gyámkövei). Erdély-szerte igen elterjedt, gyakori a XVII. században is.

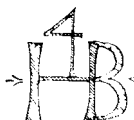
A faragványokon háromféle tulajdonos monogram fordul elő. Az egyik változat H B R összefonásából áll (kapu 1584-ből). A másik változat ennek a fordítottja,

ugyanis B H R betűkből van összeállítva (1586-os ajtó a Pákei villában, 1586-os ajtó a Muzeumban, cimerpajzs a kettős keresztosztású ablak párkányáról a Pákei villában – IV/43. kép). A harmadik változat csupán H B betűkből áll (ajtó a Muze-

umban), ez a monogram azonos Hensler Benedek ötvösmesternek egyik munkáján, egy ezüst paténán látható monogramjával (unit. egyház). Egy 1619-ből való szer-

ződés valóban említi is Hensler, másképp Eötvös Benedeknek a Hid utca nyugati során, az Óvár falához épült házát (JAKAB II. 1888. 529). Kérdés azonban, hogy 1584-1586-ban ő építkezett-e, vagyis, hogy a monogramok első és második változata őt jelöli-e avagy más személyeket. Az 1586-ban építkező valószínűleg azonos az ablakpárkány feliratában szereplő Henczel nevű személlyel. Kérdés az is, hogy ez a Henczel nevű polgár a Hensler családba tartozott-e.

A faragványokról részletesebb adatok részben a Pákei villa, részben a Múzeum anyagának az ismertetésében (lásd a 281-284. lapon).

Megjegyzendő még, hogy a Hid utca 261 számú ház a Pákei család tulajdonában volt. Pákei Lajos közvetlenül értesülhetett a 292. számú ház bontásáról és így kerülhettek azután a lebontott há faragványai a Pákei villába, még 1906 előtt.

Irodalom: THALY K.: Régi ház és harang feliratok. Századok. 1869. 269. BALOGH 1934. 145. RADOS 1942. 24. BALOGH 1944. 12. 25-28. kép. GOLDENBERG 1958. 108, 7. jegyzet; SEBESTYÉN 1963. 25, 26, 30. H. TAKÁCS 1970. 111. kép (tévesen mint a volt Pákei-ház ajtaja említve).

Magyar utca 1. sz. (ev. püspökség)

Keret-töredék egyszerű renaissance tagolással, befalazva a kapualjba. Mérete 74 x 26 cm.

Félköríves kapu gótikus profillal.

Magyar utca, északi sora, régi házak.

Ezeket a házakat az új unitárius kollégium építéskor lebontották. Alaprajzukat felmérte Pákei Lajos 1896-ban (Balogh 1944. 24. kép). – IV/31. kép). Ezekből a házakból a következő töredékek, illetve maradványok kerültek elő.

Háromosztatu ablak szemöldökköve fogsoros disszel, szabójelvény-nyel. XVI. század második fele. (Múzeum). – II/84. kép (téves felirattal mint ajtópárkány).

Háromosztatu ablak szemöldökköve fogsoros disszel, S S monogrammal. 1599. (Múzeum).

Ajtó fogsoros párkánnyal. XVI. század vége. (Muzeum).

Ajtó 1595-ből, Petrus Daumen nevével és monogramjával (II/80. kép).
Mérete: 187 x 107 x 17; belvilág 168 x 76; pilaszterszélesség 15. Felirata:
15 DAS HAVS STECH IN GOTTES GEVALDT 95

PETRVS

DAVMEN

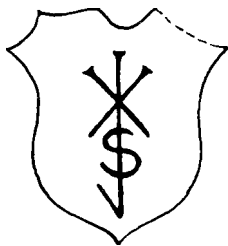
A fríz közepén címerpajzs, mezejében P D betűk, és mészárosjelvényként balra forduló ökör. Az ajtó jelenleg befalazva az Unit. Kollégium egyik udvari helyiségében. Az ajtó rajza Pákei Lajostól (II/80. kép), Sebestyén Györgytől.

Petrus Daumen egykori háza – Kelemen Lajos közlése szerint – az unit, templom tőszomszédságában állott, vagyis annak a keleti oldalán; félköríves, kőbéléses kapuja és boltozatos kapualja volt, két ablaka nyílt az utcára. Pákei Lajos alaprajzán (IV/34. kép) a bal szélső épület. Távlati képe látható Veress Ferenc felvételén (BALOGH 1935. 123. kép).

Irodalom: K. L.: Lebontott régi házak. Erdély. 1899. 85-86. GERECSZE 1906. 437. BALOGH 1935. 22. BALOGH 1944. 11-12. SEBESTYÉN 1963. Pl. 30.

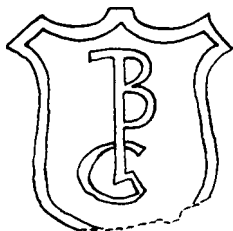
Magyar utca 4. sz.

A kapu felett befalazva címerpajzs S betűs monogrammal. A pajzs formája alapján a XVI. század második negyedéből származhatik

Magyar utca 32. sz.

Ajtó 1559-ből, a címerpajzsban G B monogrammal (II/32, 33. kép).
Jelenleg pincelejárát. Mérete: 266 x 165 x 21 cm; belvilág 175 x 113 cm, keret-

szélesség 25 cm. A koronázó attika mezejének alsó sávjában felirat, felső széle-
sebb sávja üres, talán dombormű díszíthette.

Évszáma az ívhajlás jobb és bal felén: 15 59.

Felirata: AVDI VIDE TACE SIVIS VIVERE PACE

A felirat eredete: Lucianus (Lukianos) görög mondásának latin változata (Adagia
1670. 677. MARGALITS 1895. 57. WALTHER II/1. 1963. Nr. 1720).

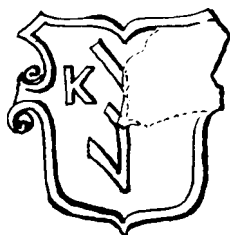
Irodalom: BALOGH 1934. 145, 138. képpel. 1935. 21. 42 kép. 1940. 145. RADOS 1942. 25. GOLDENBERG 1958. 107 (feltételezése szerint itt volt a Szent Erzsébet ispotály és ennek maradványa az 1559-es ajtó). SEBESTYÉN 1963. T1. 28. MURÁDIN 1965. 1440. H. TAKÁCS 1970. 110. kép. (Sebestyén György rajza).

Magyar kapu melletti ház

Ajtó kannelurás pilaszterekkel, frizén két rozetta között üres cimerpajzs. Ezt a faragványt a ház lebontása után Nagy Lajos Hosszu-Szappan utcai háza tűzfalába falazták be. Ugyanezen a helyen 1962-ben is megvolt. Rajza Pákei Lajostól (II/81. kép).

Közép utca 32. sz. (régí számozás szerint 33.)

Kapuzata (II/34. kép) félköríves nyílással, kulcskövén cimerpajzs, benne K betű és sérült kőfaragó-jel, az ívezet felett jobb és baloldalt egy-egy medail-

lon arckép. A félköríves nyílást kétoldalt egy-egy, korinthusi fejezetű féloszlop keretezi, amelyeket fogsoros párkány zár le. A párkány frizén felirat:

PSALMO 18 HATALMASSAGNAK WRA BODOG EMB. . . .

BENNED BIZIK HIERO IX. ATKOO [az O betűkben TT] EMBER AKI EMBER. . .

A felirat szövege csak Pákei Lajos rajzáról ismeretes, szövegmásolata azonban hiányos, sőt tévedések is csuszak bele, – feltehetőleg a párkányfriz rongáltsága miatt. Az idézetek ezért pontatlanok. Ugyanis a Károli Gáspár-féle fordításban a 18. zsoltárban ilyen ige nem található, de hasonló szövegű igék vannak a következő zsoltárokbán: 2. 12; 34. 9; 40. 5; 84. 13. stb. A második sorban a hivatkozás szintén téves, Jeremiás (Hieronymus) könyvének 9. fejezetében ilyen ige nincs, ez valójában Jeremiás 17. 5. igéje ("átkozott az a férfi, aki emberben bizik"). A kaput 1928-ban bontották le, töredékei sokáig a ház udvarán feküdtek. A kapu rajza Pákei Lajostól: BALOGH 1944. 22. kép.

Irodalom: KELEMEN 1902. 30. MÁRKI 1902. 289. 16. sz. GERICZE 1906. 437. kl. [KELEMEN Lajos]: Elpusztult kolozsvári faragott kőemlékek. Művészeti Szalon. 1928. 10. sz. 13. BALOGH 1934. 145. 1935. 22, 43. kép. 1944. 11. 22. kép. GOLDENBERG 1958. 108.

Közép utca. Eötvös Ágoston Gergely kőháza

1572-ben a reformátusok ebben a házban istentiszteleteket tartottak. Ennek emlékére feliratos táblát illesztettek a ház falába. Szövege:

Hic locus est, Lucas hic pastor in urbe Marothi
Eloquio docuit mystica verba Dei.

Haec fuit ipsa domus, domus haec cunabula quondam
Prima Reformatae Religionis erat.
Parvus hic populus, primum grex parvus, in unum
Convenit, populi concio parva fuit,
Donec in immensum nascens Ecclesia Coetum,
Ter Sancti crevit Numinis auspicio.

Georgius Agoston Eötvös

Possessor harum aedium haereditarius
Monumentum hoc marmoreum memoriae
ergo locavit.

Létavay közlése szerint az utolsó szó nem "locavit", hanem "curavit". Ugyanő írja 1818-ban, hogy az emlékkövet néhány évvel ezelőtt a Reformátusok Könyvtárába vitték.

Irodalom: Descriptio 1734; LÉTAVAY 1818. 139. l. 29. sz. VASS J.: Emléklapok Kvár előkorából. Kvár 1865. 33-34, JAKAB II. 1888. 503.

Király utca, Kőmyves András háza

Kőmyves Andrást 1589-ben "Király utcabeli Keomies Andrásnak" nevezik.

Farkas utca, kőfaragó mesterek házai

Georgius Wywary – Georgius lapicida (1525-1530);

Keomyes Ambrusné (1555-1588);

Komyes Máté (1555);

Benedictus Valazwthy – Benedictus lapicida (1530-1556);

Keomyes Gergel (1554-1570);

Seres János (1571-1579).

Megjegyzendő, hogy a kőművesek (kőfaragók) bástyája a Farkas utca déli ház-sora mögött végighuzódó városfalnak mintegy a közepén volt, a Bethlen bástyától a harmadik (SZABÓ 1946. 71, térképén [32-33] a 39. sz.).

Széna utca, Viczei Máté ötvösmester háza

Viczei Máté 1580-ban lett magister (JAKAB II. 1888. 313.), 1623-ban halt meg. Háza a Széna utca sarkán állott. Itt szállt meg Bethlen Gábor 1615-ben (HEREPEI 1971. 43). Házát 1627-ben 3200 forintra becsülték, hagyatékában 20 festményt és "kilenc remek gypszbeol eonteot tablat", azaz stukkó domborművet leltároztak (JAKÓ 1957. 368. 374-375).

Széna utca, Seres János ötvösmester háza

1633. Segesvári Bálint feljegyzése: mikor a nagy templom tornyát villámütés érte és a toronygomb lezuhanva kettévált, "forrasztotta Seres János Szén utcában öszve." (Erd. Tört. Adatok. IV. Kvár, 1862. 207). Seres Jánost 1640-ben és 1651-ben ötvösmesternek nevezik (SZÁDECZKY L.: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Bp., 1913. 141; JAKAB Okl. II. 1888. 221). Bethlen Gábor nagyra becsülte munkásságát. Ezt bizonyítja a fejedelemnek 1619. aug. 21-én Gyféhérvárt kelt levele a kolozsvári tanácsához: "Seres Eötvös Janosra byztrwk es adtrwk mi igien zorgos draga aranj ezust mijvunkett, hogij el kezijtene..." (Kvár, Áll. Ltár. Fasc. III/243. – O.L. Filmtár. 11543. sz. doboz).

Seres János kétségtelenül a Szécsi Seres családból származott. Talán azonos az-
zal a Seres Jánossal, aki 1624 októberében a nagy templom toronyórájának a táb-
láját festette (JAKAB II. 1888. 378).

Széna utca 6. sz.

Ajtószemöldök-kő. 1539 (befalazva a pincelejáróba). Méretei: 32 x 155
cm, belvilág szélessége 105 cm. Felírata: (feloldva a ligatúrás betűket): FORNIX
CELLARI FACTA ANNO 1539. A betűtípusok átmeneti jellegűek. Rajza Pákei
Lajostól (BALOGH 1944. 29. kép).

Irodalom: BALOGH 1943. 101, 261, 154. kép. BALOGH 1944. 12. DEBRECZENI
1957. 229.

Ajtópárkány 1561-ből. Elpusztult. (Debreczeni nem említi).

Óvár, Mátyás-ház (II/5, 6. és IV/36-39. kép).

Helye a Szentlélek és a Torony utca találkozásánál kiszélesedő kis tér déli során
a Klastrom utca sarkán, szemben az Óvár déli bejáratával (egykori kapujával), a
későbbi Mátyás király utcával. Tehát igen hangsúlyos központi helyen áll.

Történeti adatok:

1467 szept. 29. Kvár. Mátyás király, mivel "Regiam decet Majestatem domum
et locum nativitatis suae" kiváltságokkal felruházni, továbbá tekintetbe véve hi-
veinek kérését Stephanus Kolb-nak az érdekében és az ő apósának Jacobus Mehffi-
nek hűséges szolgálatait, "quendam fundum Curiae, seu domum ipsius lapideam
in veteri Castro Colosuar ex opposito nouae civitatis sitam et habitam, cui ab
orientali quaedam platea per quam iter ad Claustrum Beatae Mariae virginis in
eodem veteri Castro habitum, ab occidentali vero domus Anthonii Veres conti-
gue vicinari dicuntur", azaz ezt a házat minden hozzátartozandóságával együtt
(vineis, agris, pratis, terris arabilibus) minden adó alól felmenti, amelyeket
Stephanus Kolb és felesége Méhffi Orsolya, valamint testvére Méhffi Erzsébet
(mindketten Méhffi Jakab leányai) fizetni kötelesek voltak.

1648. dec. 23. A kolozsmonostori konvent ezt az oklevelet, melynek eredeti
pecsétes hártypéldányát Petrus Huszár senior Caspar Kovács főbíró megbízásából
bemutatta, átírja.

1649 dec. 12. II. Rákóczi György, a fenti okleveleket átírja és Kovács Gáspár
szenátor házáat, azaz "domum natalem quippe nunquam intermoriturae memoriae
Principis et Regis Hungariae Matthiae bono jure possideret, et aequitate et vene-
ratione tanti regis moti" minden adó alól felmenti (JAKAB Okl. II. 1888.
320-322).

1575. Heltaí Gáspár feljegyzése: "Kolozsvárban lőtt a felséges Mátyás király az
Óvárban egy régi házban, mely a déli kapunak szintén ellenében vagyon". (Hel-
tai Krónikája. I. III. r. sz). Heltaí korában a ház ajtaján és ablaka vastábláján
ott volt a Hunyadi család címere: a holló.

1743. Franciscus Fasching: "... In minori foro stat alterum Templum coenobio
in ruinas vergente, quod Mathias I. Hungariae rex cujus gentilitia quoque domus
non procul visitur, Ordini Praedicatorum Construi fecerat". (FASCHING, F. :
Nova Dacia. Claudiopoli, 1743. 81.).

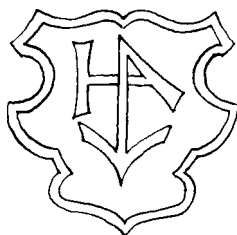
1746 január. Tanuk kihallgatása "az Óvárban Mátyás király nevezete alatt
lévő kőháznak proprietassa" felől. (JAKAB Okl. I. 1870. 410-413.).

1769. A házat kórházzá alakítják (JAKAB II. 130-131.; DEBRECZENI 1957. 234).

Rajzok a Mátyás házról Pákei Lajostól: földszinti alaprajza, emeleti alaprajza több példányban, ezek közül az egyik földszinti alaprajz a boltozatokat is jelzi; keresztmetszete és hosszmetzete egy lapon. Régi felvételek: Veress Ferenc fényképe; fametszet Kővári László könyvében (KŐVÁRI 1866, 303.): "Az öreg emeletes ház, mint képünk is mutatja, még mind régi felosztását bírja, jelenleg Kvár város tulajdona"; Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. XX. (Magyarország VII.) 1901. 153., NAGY 1926. 29. (Tóth István rajza).

A házat a XX. század elején restaurálták, akkor kapta ujonnan az emeleti hármasszoros ablakokat, valamint a teljesen hamis pilaszteres tagolást: ezeket 1941-1944 között eltávolították.

A kapuja csucsíves keretelésű, a kapu alja boltozatos, valószínűleg XVIII. századi. Első emeletén a délkeleti nagy szobában kicsiny csucsíves falifülke (52 x 37). Ugyanitt négyszögletes pilléren nyugvó kettős árkád, ívei félkörívesek és szélesek: ezt a kettős árkádot 1941-1944 között bontották ki, utóbb azonban befalazták; a pillér méretei: 118 x 76 x 27; az ivhajlás belvilága 274 x 365. Az 1930-as években az egyik emeleti helyiségben látható volt még egy ajtó egyszerű renaissance kereteléssel fogoros párkánnyal 1578-ból, a cimerpajzsban kőfaragó jegy vagy házjegy. Rajza Pákei Lajostól (Kvár, Unit. Levéltár).

Irodalom: KŐVÁRI 1866, 302-303. Visszapillantás a M. Tört. Társ. Kvárt tartott vidéki nagygyűlésére. Arch. Ért. I. 1869. 30 (a ház jelentősége). JAKAB Rajzok. I. 1870. XXXII. tábla. JAKAB II. 1888. 706-707. Erdélyi Múzeum. 1899. 396. SZÁDECZKY L.: Mátyás király születési háza. Erd. Muz., 1901. 373-378. Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képekben. XX. (Magyarország. VII) Bp., 1901. 153. MÁRKI 1902. 289. SZÁDECZKY L.: Mátyás király szülőháza. - Mátyás király Emlékkönyv. Szerk. Márki S. Bp., 1902. 302-307. (a ház Mátyás születésekor a magyar Méhfi Jakab tulajdonában volt, őtőle örökölték lányai és veje Kolb István). GERECZE 1906. 435 (régebbi irodalom). BALOGH 1935. 18., 31. kép. VÁSÁRHELYI 1942. 141 képpel. DEBRECZENI 1957. 227. 234. SEBESTYÉN 1963. 87. 1. 17 jegyzet. PASCU-MARICA 1969. 44. kép.

Óvár, Karolina tér északi sora, un. Basta-ház vagy un. Mikes ház (valójában a Mikes ház keleti szomszédja).

A házat 1902-ben lebontották. Homlokzatáról régi fénykép a kolozsvári Múzeum gyűjteményében, valószínűleg 1902-ből (II/9. kép). Homlokzatáról Cserna Károly rajza 1891-ből. Továbbá rajzok Pákei Lajostól dr. Korács István felmérése (1902) alapján: a ház földszinti és emeleti alaprajza (BALOGH 1944. 23. kép - IV/42.

kép). Maradványai: két kettős keresztosztású ablak, fogsoros párkánnyal (a kaputól jobbra eső földszinti ablakok) – II/30. és IV/41. kép. ; ajtó egyszerűen profilált kerettel fogsoros párkánnyal, a j t ó 1553-ból, H monogrammal (II/31. és IV/40. kép). Valamennyi faragvány a Muzeumban.

Irodalom: SZÁDECZKY L.: Kovacsóczy Farkas. Bp., 1891. 127. (Cserna K. rajza). MÁRKI 1902. 288. POSTA 1903. 28. sz. CSÁNYI 1913. 15, 26, 7. kép. BALOGH 1934. 144. RADOS 1942. 19/2. kép. BALOGH 1944. 11. GOLDENBERG 1958. 107. SEBESTYÉN 1963. Pl. 19, 20.

Óvár, Heltai Gáspár háza (nyomda műhely)

Ifjabb Heltai Gáspár nyomtatványában (1592, 1596) jelzés: "Helthay Gáspár házánál az Óvárban" (Régi Magyar Könyvtár. I. Bp., 1879. 257, 283. sz.; Régi Magyarországi Nyomtatványok. I. Bp., 1971. 686, 779. sz.)

1603. Az adószedők számadáskönyve szerint a "Domus Heltana Typographica" a "Vetus Castrum"-ban, "Intra Moenia" állott.

Herepei János így jelöli meg a helyét: "az Óvárba vezető utcácskának keleti során a hajdani várfal szomszédságában állott."

Irodalom: HERPEI 1971. 457, 466. (fenti adatok).

Óvár, Bernardus Jacobinus orvos háza

XVI. század végi, XVII. század eleji adójegyzékek szerint Bernardus Jacobinus orvosnak a háza az Óvárban volt. Szász patricius családból származott, 1587-ben a lengyel királyválasztásra küldött követség egyik tagja volt. 1602-ben halt meg. Kata leányának magyar nyelvű sírfelirata "Bernard doctor"-nak nevezi. Fia Jacobinus János humanista notárius, utóbb fejedelmi titkár, majd kancellár.

Irodalom: HERPEI 1971. 311-312. (fenti adatok).

Majális utca 29. [37.] sz., egykori Pákei villa

Lebontott kolozsvári házak maradványai, amelyeket Pákei Lajos építész gyűjtött össze és falaztatott be villájába. Ezek a következők:

1.) Ablak 1581-ből, egykor keresztosztással, párkányán Wolphard István címere (IV/17. kép). Mint a villa egyik ablaka magasán befalazva és két oldalt, alól megtoldva. Felirata: NIHIL VERITATE FIRMIVS 1581. Mesterjegye:

Leőhelye: Wolphard István Fő téri 32 (31) sz. háza. Rajza eredeti állapotában Pákei Lajostól (IV/17. kép).

Irodalom: SÁNDOR 1913/II. 58, 59.

2.) Boltozat záró-kő maszkkal (szakállas fej levéldiszes körbe foglalva)

Egykor befalazva a földszinti nagyterem mennyezetébe, utóbb elkallódott. Leőhelye: Kakas István Fő téri 32 (31) számú háza. Rajza Pákei Lajostól.

3.) Cimerpajzs E B monogrammal (befalazva) – IV/50. kép. Lelőhelye: Fő tér keleti sora, a Bogner-Gelyén ház.

4.) Ajtó rozettasoros kereteléssel 1574-ből (befalazva az előszobában) – II/27. és IV/9. kép. Felírata:

MVNDVS TRANSIT ET CONCVPISCENTIA EIVS
QVI AVTEM FACIT VOLVNTATEM DEI MANET
IN AETERNVM I IOAN II

(János apostol első levele 2. 17)

A cimerpajzsban M monogram és felirat: PETRVS MINCH 1574.

Mesterjegye:

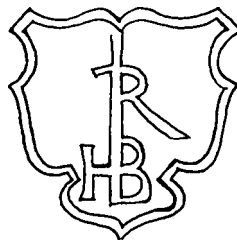

Lelőhelye: Fő tér 19. sz. ház. Rajza Pákei Lajostól: Balogh 1944. 16. kép, valamint jelen közleményben: IV/9. kép.

Az ajtó keret-disze – rozettasor levélkapcsolással – a firenzei mestereknek, főként Benedetto da Majanónak a formakincséből ered. Mátyás korától kezdve gyakori a hazai renaissance emlékeken (Buda, Visegrád, Veszprém, Pécs stb.); Erdélyben először Gyerőmonostoron fordul elő, a papi ülőfülkén (1536). Utolsó megjelenése a keresdi kastély ablaka 1598-ból. (BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában, Bp., 1966. 128, 218-219.)

5.) Baluster-oszlop leveles díszrel (IV/46. kép). Méretei: 50 cm magas (a középgyűrűtől a fejezetéig), 21 cm széles fenn. Lelőhelye: Fő tér 20. sz. ház.

6.) Kapuzat maradványai 1584-ből (II/41. kép). A párkány (cimerpajzsában HBR monogrammal) befalazva a veranda bejárata felett (kb. 363 cm hosszú); az

egyik kannelurás pilasztere, fejezetén két rozettával (82 x 42 x 29 cm) a kertben (IV/45. kép), párkányának kiugró sarka, mezejében széles leveles rozettával (42 x 27,5 cm) a kertben; ivezetének voluta-alaku levéldíszes záróköve (23 x 50 cm) külön befalazva.

Felirata:

FORTVNA · VITREA · CVM · (rozetta) · SPLENDET · FRANGITVR
HODIE MIHI CRAS · TIBI · DI · IW · X · 1584

(Az első szállóige idézve: MARGALITS 1895. 208; HENKEL-SCHÖNE 1967. 531; WALTHER II/2. 1964. Nr. 9878. A második szállóige idézve: MARGALITS 230, HENKEL-SCHÖNE 998; WALTHER II/2. 1964. Nr. 11085a).

Lelőhelye: Hid utca 22. sz. Rajza Pákei Lajostól; BALOGH 1944. 26. kép.

A rozettadíszes pilaszterfej antik eredetű motívum, előfordult a római Basilica Emilian (G. B. da Sangallo rajza – Huelsen, Chr. : Il libro di G. da Sangallo, Codice Vaticano Barberiniano, Lipsia, 1910. Tav. F.). Antik hatásra gyakori motívum az olasz renaissance építészetben (Róma, Palazzo Lante-Medici. – FROMMEL, Ch. L. : Der römische Palastbau der Hochrenaissance. Tübingen, 1973. Bd. 3. Taf. XIX/d, e.)

7.) Ajtó 1586-ból (II/55 és IV/47, 48. kép), befalazva mint kertre nyíló ajtó. Mérete: 280 x 170; belvilág 222 x 106. Felirata:

DVM · RECTE (címerpajzs) WIWAS · NE
CVRA · VERBA MALORVM
A D 1 5 8 6

(MARGALITS 1895. 438. WALTHER II/1. 1969. Nr. 6684. b.). A címerpajzsban BHR monogram. Lelőhelye Hid utca 22. sz. Rajza Pákei Lajostól (BALOGH

1944. 25. kép). SEBESTYÉNTől (1963. Pl. 22).

8.) Kettős keresztosztású ablak felső része a fogsoros párkány maradványával, címerpajzsban B H R betűk. Egyes részei külön-külön befalazva: egy voluta-alaku kannelurás keretgyámkő, a címerpajzs (31,5 x 21,3) – IV/43. kép; a feliratos párkány (34 x 73), közepén, a címerpajzs helyén önkényesen kiegészítve. Felirata: "... IVS HENCZEL WLINVS". Lelőhelye Hid utca 22. sz. Rajza Pákei Lajostól; Balogh 1944. 27. kép. (Pákei rajzán a felirat kiegészítése BASILIVS-ra téves és önkényes.)

9.) Ablak 1584-ből (IV/44. kép). Párkánya triglyphes tagolású, pilasztereit domborművek koronázzák; geniuszok lefelé fordított fáklyával (befalazva).

Mérete: 262 x 214 cm. Felirata:

MEMENTO MORI A D · 1 · 5 · 8 4

(WALTHER II/2. 1964. Nr. 14632a.) Utólagos bekarcolás: MATEFI DANIEL ANNO 1765. Lelőhelye: Hid utca 22. sz. Rajza Pákei Lajostól. SEBESTYÉNTŐL (1963. Pl. 25.).

A fátylós géniuszok motívumát az olasz renaissance szobrászok az antik művészetből vették át, és többször alkalmazták. Előfordul Lorenzo Colonna római sir- emlékén (SS. Apostoli – GRISEBACH, A.: Römische Porträtbusten der Gegenreformation. S. 44. Nr. 5.), mely tipológiailag mintegy távoli előzménye a kolozsvári domborműveknek.

10.) A blak háromszögű lezárással (befalazva). Valószínűleg XVII. századi. Rajza Pákei Lajostól, SEBESTYÉNTŐL (1963. Pl. 30.).

11.) Párkányfriz német felirattal:

"1 GOTTES SEGE [N] HAS..... ES GELEGEN SSSNR 5.."
Futólagos vázлата Pákei egyik rajzlapján, de nem Pákei kezétől, ezzel a megjegyzéssel: "kertben levő (most lépcső) felírása." Elkallódott.

A Muzeumba kerültek 1936-ban a következő darabok: Wolphard-cimeres párkány a Fő téri Wolphard házból, három ajtó (1585-ből, 1586-ból, és a H B monogramos) a Hid utca 22. sz. házból.

A jelenleg ott lévő maradványok leelőhelyek szerint így oszlanak meg: 1, 2 a Fő téri Wolphard házból; 3. sz. a Fő téri Bogner házból; 4. sz. a Fő téri 19. sz. házból; 5. sz. Fő téri 20. sz. házból; 6, 7, 8, 9, 10. sz. a Hid utca 22. számú házból.

Irodalom (általában a villában lévő faragványokra): MÁRKI 1902. 289. GERECEZ 1906. 437. LECHNER 1913. 3. BALOGH 1935. 22. BALOGH 1944. 9-13. DEBRECZENI 1957. 230.

*

Debreczeni (1957. 230) említ még XVI. századi ajtókeretmaradványokat a következő helyeken: Közép utca 13 és 27; Hid-utca 2. Továbbá XVI. századi boltokat a következő házakban: Fő tér 13 és 14; Közép utca 5, 13, 17, 27, 31; Magyar utca 16; Hid utca 27 (régí szám 22); Puskin utca 2; Béke utca 3.

*

Házak helymegjelölés nélkül (a történeti források feljegyzései)

Iratos ház 1553-ban. Tinódi Sebestyén: "Loen enec írása az io Kolosuarba, Tinódi Sebestyén egy iratos házban, Lette Croniciát ot nyomtatássába, Kis karczon koezbe irta oetuen haromba." (Históriás Enec János Királynac testamentomáról. – Heltai G.: Cancionale. Kolozsvár, 1574. Lij.)

Hospicium regium. 1561-ben itt istállót építenek, 1565-ben elhatározzák, hogy itt a király jövelete előtt "hypocaustun" építtessék meg (JAKAB II. 1888. 185).

A fejedelem szállása (hospicium). Említik 1573-ban a városi számadások (JAKAB II. 1888. 221). Valószínűleg azonos Kakas András Fő téri házával.

Báthory Boldizsár háza. 1592. febr. 5. Kvár szkve: "Báthory Boldisár maga házához száll", amikor menyegzőjére ment Gyaluba (V/XV, 128). Elfogatása után (1594. aug. 29) a fejedelem Báthory Boldizsár szállását (hospitium) lepecsételtette (BETHLEN FARKAS III. 468.).

Bornemisza Gergely háza. 1593. szept. 10. Gyfehérvár. Báthory Zsigmond megerősíti a gyfehérvári országgyűlés határozatait. "Helye az repositorynak Kolosvar legyen az Bornemisza Gergely házánál, kiről méltó conuentiot tegyenek az conservatorok, az bíró pedig az tanáccsal egyetemben szorgalmatos gondot viseljen annak őrzésére." (Erd. Orsz. Eml. III. 1874. 424-425). – Bornemisza Gergelyt 1563-ban vették fel az ötvösmesterek sorába (JAKAB II. 1888. 313). Utóbb kereskedéssel is foglalkozott (GOLDENBERG 1958. 272).

Seres István ötvösmester háza. 1594. aug. 29-én Szamosközy feljegyzése szerint a törökpartí főurak közül néhányat "Seres vagy Széczi István házánál" vonták kintpadra (IV. 1880. 46). Ugyancsak Szamosközy jegyezte fel, hogy 1598-ban: "Missi postea statim die Stephanus Seres, patria Zechi dictus, vir praetorius et Johannes Longus, perspectae virtutis et prudentiae cives" (II. 1876. 118.). Szamosközy feljegyzése tisztázza a Szécsi Seres család származását és névhasználatát. Seres házáról Bethlen Farkas is írt ugyancsak az 1594-es események alkalmából (III. 470). 1613. októberében és valószínűleg november 19-én is Bethlen Gábor itt szállt meg (Erd. Tört. Adatok. IV. 1862. 182.); 1630-ban a császár követe, Sennyei Sándor (ugyanott 199). Seres István ötvösmesterről adatok vannak, 1574-ből, amikor Stephanus Szetchi néven vették fel az ötvös magisterek közé (JAKAB II. 1888. 313), továbbá 1584-ből, 1639-ből (SZÁDECZKY L.: Iparfejlesztés és a czéhek története Magyarországon. Bp., 1913. 85, 137, 139). 1627-ben céhmester (JAKAB Okl. II. 1888. 276).

Kathonai Mihály főbíró háza. 1598 aug. 20-án este a visszatérő Báthory Zsigmond fejedelem egyenesen Kathonai Mihály főbíró házába ment (JAKAB II. 1888. 300). Feltehetőleg ugyanezen a házban dolgozott Kőműves Mihály Kathonai megbízásából 1598-ban (Kvár szkve VIII/III. 11). Kathonai Mihály ötvösmester volt, 1576-ban vették fel a magisterek közé (JAKAB II. 1888. 313). Kolozsvár városa 1585-ben "Katonai Eötvös Mihálytól" kupát vásárolt, amelyet Kendi Sándornak ajándékoztak (Kvár szkve III/XXII. 27). 1585-ből való "Katonai Eötvös Mihály regestruma", melyben a következő feljegyzés olvasható: "Bíró uram hagyásából csináltam pogán pénzt egy gyrat, melyet bíró uram elosztogatott. Az ezüstje, csinálása fl. 10." (Kvár szkve III/XXII. 58.)

Ötvös Ferencné háza. 1596 április 27-én "Petrus Paulus és Erdély Ferenc doctor" szállása (Kvár szkve VII/XXI-a. 14.).

Munich (Barát) Sebestyén háza. 1596-ban Munich Sebestyén kolozsvári kereskedő és felesége Viczey Anna hagyatékának felosztásakor "az elseo hazban negy eoregh kep-" et találtak, a többi szobákban még kilenc "keozepzerew" képet (JAKÓ 1957. 374). L. még az 1597 márc. elsején kelt magyar nyelvű hagyatéki jegyzéket (GOLDENBERG 1958. 400-402).

Rósás János orvos háza. A Rósás család tagja, aki Báthory István-tól 1581 márc. 18-án Varsóban címeres nemeslevelet kapott. (A címereslevél eredetije: Kvár, Román Akadémia Levéltára, régebben Erd. Nemz. Muz. Levéltára, elhelyezve az Egyetemi Könyvtár disztermében.) Ebben a neve így szerepel: "Johannes Rosas chirurgus ex comitatu Bachiensi". Házának maradványai: R I monogramos, címeres baluszter-oszlop 1580-ból, mely egykor udvari tornác árkádjait tarthatta. A címert (koronából kinövő egyszarvu) Kelemen Lajos azonosította a fent említett címereslevéllel, ugyanő közölte a darab kolozsvári provenienciadatát. Ez a töredék az 1930-as években a választói báró Bánffy kastély parkjában

állott, utóbb nyomaveszett. Rósás chirurgus háza valószínűleg nem azonos a hasonlónévű szenátor Fő tér 19 [20] számú házával (BALOGH 1944. 10. és 1974/2. 275. – téves azonosítás), mivel az utóbbit özvegye, Teomeosvari Sára 1610-ben kelt felíratos tábláján polgári (prudens et circumpectus), nem pedig nemesi títullal illeti.

"L á b a s h á z a k ." 1582-1586 közötti időből, valamint 1634-ből adatok vannak a kvári házak udvarán lévő emeleti fa- vagy kőoszlopos folyósókra és az un. "l á b a s h á z a k " - r a . (1582-1586 Protocolla iudiciaria p. 411; 1634. Divis. 105., a kvári Állami, régebben Városi Levéltárban. – JAKÓ 1957. 369.)

A II. Közlemény sajtóhibái (Ars Hungarica. 1974/2. Bp., 1975.)

- 254, alulról 6. sor: kőműves – kőművest
- 255, alulról 6. sorból törlendő: "negyedik" – helyesen: a szabók bástyájától (vagyis a délkeleti sarokbástyától) a harmadik volt.
- 260, alulról 8. sor: murario – muratore
- 264, felülről 9. sor: monumentali – monumentalitas
- 264, felülről 15. sor: Pulacher István – Pulacher Istvánt
- 265, felülről 7. sor: monumentalis – monumentalitas
- 271, alulról 6. sor: 1530-1550
- 275, alulról 2. sor: karolva – kezdve
- 277, utolsó sor: 1586-1583
- 280, 17. jegyzet: 1931-1943. 31.
2. kép. XVI. század eleje – XV. század eleje
15. és 16. kép. 1542-1541
56. és 57. kép aláírásai fel vannak cserélve
75. kép. Muzeum – Fő tér 32 [31] számú ház
84. kép. Ajtóparkány – Ablakparkány
- 347, alulról 19. sor: részei – részeit
- 257, a köv. címszó törlendő: Benedictus Lapidica – Benedictus Walazwthy –
Kőfaragó Benedek
- 358, kezdő sor a fenti címszó: BENEDICTUS LAPICIDA – BENEDICTUS WA-
LAZWTHY – KŐFARAGO BENEDEK
- 366, Pákai villa – Pákei villa
- 373, felülről 21. sor: Murardin – Murádin.

Forgács Éva

KÁLLAI ERNŐ ÉS A KONSTRUKTIVIZMUS

Kállai Ernő "kritikus és művészeti író" – ahogyan maga megjelölte – alakja köré a hallgatás és a legendás nagyraértékelés nehezen áttörhető rétegei rakódtak az elmúlt majdnem három évtized során. Ez az idő elég hosszú volt ahhoz, hogy eltávolítsa Kállait a kritika és a művészettörténet horizontjáról, s tevékenységének, a magyar művészet alakulásában játszott szerepének felmérése helyett különös ködhérosszá távolítsa. Ahogy ebben a helyzetben majdnem természetes, Kállai erényei és gyengéi egyaránt felfokozottan és megfoghatatlanul lebegnek a "szakmai köz-tudat" felett, s megragadásuk szinte reménytelen is mindaddig, amíg életműve nem kerül a nyilvánosság elé. Ugyanakkor a tisztázásnak még egy, még nehezebben teljesíthető feltétele van: annak a korszaknak az elemzése és értékelése, amely Kállait elhallgattatta. Az ötvenes évek képzőművészetének és művészet-politikájának feldolgozására pedig ugyátszik még nem jött el az idő. Mégis szükséges megállapítanunk, hogy Kállait egy ma már meghaladott kulturpolitika állította félre – ahhoz, hogy állításait és értékítéleteit: vizsgálva legalább attól a zavartól mentesüljünk, amely az ötvenes évek kulturális életével szembeni magatartásra oly jellemző. Együttal azt is ki kell mondanunk, hogy Kállai személyes tragédiája nem tarthat vissza attól, hogy vitatkozzunk vele.

Meg kell próbálnunk tehát úgy tenni, mintha a közel harminc éves hallgatás sem érdemeit sem tévedéseit nem növelte volna legendássá. Le kell küzdenünk azt a lelkiismeretfurdalást, amelyet a túlélő utókor érez az előző korszak áldozatával szemben. Emlékének tehát kegyelettel adózunk, munkásságát pedig azzal a nyitottsággal igyekszünk megközelíteni, amely vele szemben a magyar művészettörténeti tudománytörténetírás kötelessége.

Hogy Kállai mennyire nem leli helyét a már említett "szakmai köz-tudat"-ban, azt jelzi az, mennyire szélsőségesen különböző összefüggésekben találkozunk nevével. Kassák Lajos(1) és Bálint Endre(2) baráti emlékezései a lebilincselő előadót, az örök jókedélyű, frappáns ítéletű kritikust villantják fel, míg Szabó Julia(3) tanulmánya mint teoretikust, Worringer eszméinek közvetítőjét tünteti fel, Passuth Krisztina könyvében(4) pedig elsősorban mint "A bécsi Ma kritikusa" szerepel. Mindemellett Pernecky Géza(5) és Szabó Julia(6) a két világháború közötti magyar művészet és műkritika elemzésekor reálisan ítélik meg Kállai szerepét és jelentőségét, éppugy mint Németh Lajos(7) és Körner Éva(8), akik nagyobb távlatból, illetve más szempontból foglalkoznak a két háború közötti évekkel.

Kállai Ernő "felfedezését" legkorábbi írásain kell kezdenünk, az első megfogalmazásain azoknak a kérdéseknek és gondolatoknak, amelyek minden írásának középpontjában vannak. Kállai ugyanis egész életében kitartott a konstruktivizmus mellett, jóllehet ez a szó tulságosan rugalmasnak bizonyult, s szinte észrevétlenül csuszott át más és más tartalmakra. Ennek a csusztatásnak mechanizmusát első, szinte összefüggő füzért képező cikk-sorozatában is felfedezhetjük. Ezek az írások a Mában jelentek meg 1921 és 24 között.

Az Új művészet (9)

Hangvételét és az érvelés természetét tekintve ez az 1920/21-es keltezésű írás közelebb áll a röpirat mint a tanulmány műfajához. Minden sora és végső következtetése heves támadás, majd leszámolás az expresszionizmussal. A tabló teljességére törekedve Kállai jóformán minden expresszionista festőt és szobrászt felsorol: Delaunayt, Marckot, Kandinszkijt, Noldet, Heckelt, Schmitt-Rottluf-ot, Macke-t, Campendonk-ot, néhány kortárs holland festőt, a már halott Lehbruck-ot, Kokoschka-t, Meidner-t, Munch-ot, Klee-t – csak hogy keserű fölényrel mindannyiukat mult idejűnek nyilvánítsa – Chagall kivételével. Hirtelen úgy látta volna, hogy ezek mind rossz művészek, gyenge minőségű festők és szobrászok? Ellenvetései más természetűek. Marc-ról lemondóan írja: "Romantika ez, igazi kékcseresznye német romantika... ábrándos elkívánczolás a kemény kényszerűségek és formák világából." Nolde és Schmitt-Rottluf "egyenesen iskolás példája annak, hogy a veszét érző polgári intellektualitás hogyan görcsösödik el a szellemülés kívánatának mindenféle kalandos örületében.", "hiábavalók Meidner apokaliptikus extázisai"; "Delaunay elgiccsekedett... Mit érünk vele, hogy fékevesztetten keringő színei néha színes káprázatokot csóváznak?"

A döntő ellenvetés tartalmi és ideológiai. Az expresszionizmus individuális kifejezési mód: felfokozott egyéni érzelmek, szorongások, víziók a művek alapanyagai. Feltehetően(10) volt idő, amikor Kállai feltétlen igennel fogadta mindezt, mint a nemrég véget ért háborúnak az egyes ember számára áttekinthetetlen, hideg racionalitásával szembeni emberi káosz, félelem és gyűlölet kifejezésre juttatóját. Azonkívül, az expresszionizmus az igazság kihirdetését ígérte, Kállai szavaival "... l'art pour l'art dekorativitás helyett a világszemléletnek és vallásos kinyilatkoztatásnak jogát, sőt kötelességét...". Ez az, amit elsősorban számon kér: valami egyének felett álló közlést, új vallást, individuumok helyett közösséget. S mivel ez részéről követelés, leszámol azokkal – egyenként és elvileg is – akik ezt nem teljesítik. Az expresszionizmust "felelőtlen szubjektivizmus"-nak nevezi, és élesen veti oda: "Az expresszionizmus nem veszi figyelembe, hogy minden metafizikum egyén fölé hatalmasodó objektív törvényt, minden vallás kollektív dogmát, kategorikus imperatívust jelent. A szubjektív megindultság magában még nem elég az üdvösségre és hangulatos esztétikai taglejtéssé gyöngül, ha nem reális történelmi hatóerőkön emelkedik vízióvá."

Tehát: metafizikumra, objektív törvényre, vallásra van szükség. Az egyéni teljesítmény csak akkor léphet túl az üres esztétizáláson, ha az egyént valós történelmi erők mozditják cselekvésre.

A kérdés az: milyen objektív törvényre, milyen vallásra van szükség, és milyen reális történelmi hatóerőkkel számolt Kállai?

Nolde és Schmitt-Rottluf kapcsán a "vesztét érző polgári intellektualitás"-ról beszél, és a cikk más helyén az expresszionistákat "talajukat és kollektivitásukat veszített ... polgári intellektüelek"-nek nevezte.

Hogy mennyire lehetett 1920-21-ben a polgárság végnapjairól beszélni, ezt ma aránytalanul könnyű megállapítani. Tudjuk, és a korabeli újságok és folyóiratok világosan mutatják, hogy az 1917-es, 1918-as és 1919-es forradalmak folytatást ígértek. Németország tele volt forradalmárokkal, kelet-európai emigránsokkal, orosz művészekkel, trockistákkal, anarchistákkal, világmegváltókkal. Lukács György egy interjúban így emlékezett az 1919-es állapotokra: "... rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illuzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk." (11) Ezt a vágyat 1919-ben és még néhány évig nem illuzióként, hanem valóságos perspektivaként élte át az emigrációban élő magyar baloldali művész-értelmiség jó része. Hitről volt szó, nem helyzetelemzésről: az éppen hogy levert forradalmak varázsa és hatalmas ígérete elfátyolozta a lehalkulásával egyenes arányban erősödő magyar konszolidáció valóságát. Az emigráció – illetve, Kállai esetében egyszerűen a külföld – életformája és környezete még fel is erősíthették az átmenetiség érzetét. Különösen Berlin volt mozgalmas nemzetközi centrum, ahol hetente születtek és szüntek meg újságok, csoportosulások, folyóiratok, programok. Az avangard Kolozvártól Amszterdamiig készenlétben állt vala mire – cselekvésre, amely talán saját hivatalossá válásában ki is merült volna. Nem tudhatjuk: konkrét programok nem maradtak ránk. Az 1922 májusában Düsseldorfban megtartott "Haladó művészek első nemzetközi kongresszusa", amelyen minden fontosabb csoportosulás képviseltette magát, a széthúzás és tehetetlenség jegyében zajlott le. (12) Minden cselekvés utáni vágy újabb cselekvés utáni vágyat szült – s a fő tennivaló a cselekvésre való szakadatlan felkészülés volt. "Az egész csak arra volt jó – írta Kassák a Kongresszusról – hogy a világ új alkotó erői ettől az át nem gondolt, heterogén próbálkozástól is serkentve, végérvényesen hozzá lássanak a forradalmi alkotó erők összeszervezéséhez." (13)

Reális történelmi hatóerőkön tehát Kállai sem érthetett mást, mint a forradalom még jelenlévő ígéretét, s az erre a helyzetre való szüntelen készenlét szükségességét. A többi – az objektív törvény és a vallás, a kollektív dogma ezen az egyébként is egyre lazább szövetségű álmon túl terült el. Kállai valóban az ürben építkezett: az orosz konstruktivistáknál, Kassáknál, a Bauhausnál és a Stijl-nél talált elemekből makacs kitartással emelte és csiszolta minden konstruktivizmus szintézisét, saját következetes konstruktivizmus-eszményét. Ugyancsak az expresszionizmust ostromozva írta: "Nincs határozott gondolat, nincsen konkrét ténye semmiféle anyagi vagy szellemi valóságnak, etikumnak, nincsen objektivitás, amelyből ezek a képek születhettek volna" ... s azt hihetnénk, megsztletőfélben levő világképének és az adott napi valóságnak folytonossági hiányairól ír, ha nem tenné hozzá: Építkezésről, logikáról, konstruktivitásról szó sincs." Itt válik világossá, hogy Kállai azokat a mozzanatokot menekítette a konstruktivizmus módszerével alkotott Utópiájában, amelyek a való, jelen időben létező világból hiányoztak, de amelyeket más baloldali avangard csoportok is céljaik között soroltak fel.

Kállai konstruktívizmus-felfogása nem annyira egyes jellemzői tartalmai miatt sajátja, mint inkább a gondolat sorsa, az időben leirt íve miatt. Ezek tehát a kezdetek: az objektivitás, építkezés, logika, konstruktivitás követelményekként való megnevezése, és kizárólagos történelmi jogosultságának kijelentése. Azért jellemeztük az Új művészet első részét úgy mint röpiratot, mert a konstruktívizmus mellett éppugy nem hoz fel érveket, mint az expresszionizmus ellen: mindössze sokféle szempontból mutat rá ugyanarra a változatlan tényre, mely szerint a történelmi szükségszerűség a konstruktívizmust sürgeti megvalósulni, az expresszionizmus pedig egyetlen olyan vonással sem rendelkezik, amely ahhoz hasonlóvá, azaz történelmileg jogosulttá avathatná. Ezt axiómának tekintí, nem támasztja alá történetfilozófiai megfontolásokkal, és nem ad elemzést arról, milyen – a jelenben ható – reális történelmi erők meghosszabbítása lesz az a világ, amelynek világnézete lesz a tolla alól majd kibontakozó konstruktívizmus. A magyarázatot azzal a fordulattal kerüli meg, hogy az expresszionizmussal szemben "spontán . . . ütözködik ki a formák és tartalmak másik roppant komplexuma: az objektivizmus." Ezzel a spontaneitással igazolta az egyelőre – az Új művészet II. részében(14) – objektivizmusnak nevezett irány magától értetődő létjogosultságát.

Az új irányzat legfőbb ismérve, hogy az expressziók helyett konstrukciókat hoz létre, s hogy "Nem élmény, hanem megismerés, nem érzés, hanem tett, nem folyamat, hanem lezárt eredmény. Objektivitás." Tehát a valóság megismerése, alakítása, építése. Az elvont, rendszerint geometrikus konstrukcióknak (vagy ilyeneket ábrázoló képeknek) a valósághoz való szoros kötődése gondolatokban, megfontolásokban rejlik és logikai jellegű érveléssel igazolható leginkább: "Művészi alkotó ösztönök ilyen belső meghatározottsággal csak konkrét élet és valóságtényeken indulhatnak teljesedésbe . . . mindenütt félreérthetetlenül szembe-tűnik a vízióknak elsődleges tárgyi valóságok egy bizonyos köréhez való kapcsolódása." A tárgyi világhoz való kapcsolódás itt még igazoló erejű, de a későbbiekben elutasítja majd. Itt még toleráns módon a kubizmus, a futurizmus és a realizmus egyaránt szolgálhat az objektivizmus alapjául, amennyiben a szerkezetes, fegyelmezett művek létrehozására való törekvése nyilvánvaló, s e törekvés mögött világnézeti megfontolások garanciája áll. A cikknek ebben a második részében Kállai a konstruktívizmus szempontjából szóba jöhető művészeket veszi sorra, s közülük Archipenko-t, Picasso-t, Braque-ot, Leger-t, Gleizes-t, Georg Grosz-t és Otto Dix-et más-más szempontokból bár, de elfogadja, Ivan Puni-t, Tour Donas-t, Louis Marcoussis-t, Carra-t, és részben Kurt Schwitters-t is elveti. A konstruktívizmus ideája új motívumokkal bővül. Archipenko szobrai felvillantják az új világ – a "Szép új világ" – szép új emberét: "Archipenko asszonyaiban modern, sportúzéseket és táncok jól ápolt, tiszta testisége bontakozik ki a térből, hiszterikus vonaglások és problémás lelki terheltségek nélkül, . . . hüvös karcsúsággal, fölényesen és nyugodtan. . ." A sport és a problémamentesség motívuma mellett megjelenik a gépi világ, a varázslatos modern technika, amely létezésének egész súlyával szavatolni látszik a bontakozó konstruktivista utópia valóságosságát és a jelenhez való szerves kapcsolódását. A technika az az elem, amely a legmegtévesztőbb: minden más – a kollektivitás, a tömegsport, a szüntelen építkezés – még csak a jövő, de a technika nyilvánvalóan jelenvaló, és olybá lehet venni, hogy a jelenből egyenesen a bba a jövőbe fog vezetni, amelynek felépítése a

konstruktivizmus álma. Kállai elragadtatva írja: "Ne menjünk a művészetig. Mennyi klasszicizmus: világos, áttekinthető rend, finomság, mozgás- és forma-szépség van a modern gépek rendszerében! Mennyi földi, emberi fölmagasztosultság gyárak, felhőkarcolók büszke vertikalizmusában, gőzhajók vonulásában, eroplánok repülésében, hidak ívelésében!" Arról, hogy milyen történelmi illetve gazdasági erők mozgatják a gőzhajókat és repülőgépeket, és kik emelik a gyárakat és felhőkarcolókat, nem esik szó. Az egyes jelenségeknek ez az izolálása, azaz a történelmi összefüggésből való kiemelése az avangard ideológiák visszatérő, jellegzetes mozzanatának látszik. (A sport, mint olyan; a z építés, mint olyan -- a csak állításként létező világ oly elvont, hogy e nélkül az izoláció nélkül talán egyetlen jelenség sem absztrahálható annyira, hogy oda akár fiktilven is átültethető lenne.)

Most már együtt van Kállai konstruktivizmus-épitményének minden fontos alap-eleme: az objektivitás (amely fogalom hamarosan a kollektivitás mögé csuszik, annál is inkább, mivel az objektivitás eredetileg is az individuálissal szemben álló, a mindenki számára hozzáférhetőnek a principiuma volt), az építkezés, a logika, a sport, az egyéni problémáktól, konfliktusoktól való mentesség, és a mindenható technika. Mindezeket az alapelemeket a történelmi szűkségszerűségbe vetett hit tartja össze, az a szilárd hit, hogy maga a történelem ennek az építménynek az irányába halad előre.

Ennek megfelelően Kállai mint kritikus csak a konstruktivizmus felé mutató műveket fogadja el, mint az szelekciónak is kiderül. A festői és plasztikai értékekre érzékeny és fogékony, a megítélés alapja mégis az egyes művek mögött kitalintható szándék mérlegelése. A November-Gruppe konstruktivista jellegű próbálkozásait például elutasítja, mivel nem talál a művek mögött elfogadható elvi fogódzót, a megvalósítás rokonsága önmagában pedig számára nem lehet elegendő alap az igenlésre.

Moholy Nagy

Moholy Nagyról írt rövid ismertetése (16) újabb motivummal: a dinamikával gazdagítja a konstruktivista utópiát, és itt vetődik fel először a mű célszerűtleniségének gondolata. Moholy Nagy művein "Épület vagy hidszerkezetbeli részletek minden célszerűségi vonatkozás és gyakorlati relativitás alól felszabadulttan öncélú és önértelmű renddé jelentősödnek." A sport motívuma alakul itt tovább: az önfelelt, szép, problémátlan homo ludens boldog céltalanságáig. Másrészt, ebben az írásban megmozdulnak az Új művészetben megcsodált szerkezetek; Moholy Nagy egyik művéről szinte filmszerű leírást olvashatunk. "Az anarchia érezhetően az egytörvényűség felé rendeződik. Szétrobbant konglomerátumok helyén újból részek állnak össze tagozatokba, bár nem a magukban záródó építkezések centralizmusával. Még mindig nyitott, de már határozottabb, összefüggőbb középpontokból mozgatott szerkezetek támadnak. Itt a modern gépek mechanikája és mozgásrendszere váltódik művészetté..." Meg kell jegyezni, hogy a szerkezetek, mozgásrendszerek nyitottsága ugyancsak a kialakulófélben levő gondolati építmény fontos tulajdonsága. Még két további új motívum tűnik fel ebben a rövid írásban: a monumentalitás és a gyermeki csodálkozás - ha úgy tetszik: tabularasa motívumai. "Moholy Nagy nem csak

Egyre árnyaltabb, elképzeléseinek egyre pontosabban megfelelő képet rajzol az utópia emberéről: vas akaratú és monumentális erővel uralkodik a világon, konstant, s valójában céltalanul, önfeledten, csak önmaga tevékenységéről tudva (mint az ősgyermek, vagy barbár) játszik, élete állandó, céltól szabad alkotás.

Nyilvánvaló, hogy e tulajdonságok között egy sincsen, amely nem vágyalom, s amely ne a való világban adott lehetőségek pontos logikai ellentéte lett volna.

Moholy Nagyról írt cikkéből kitűnik, hogy Kállai e műveket – valószínűleg sokkal inkább, mint alkotójuk – egy dinamikusnak elképzelt, egyúttal monumentális dimenziójú jövőbeli társadalom hasonlatainak, sőt: modelljeinek tekinti. S noha még Moholy-Nagyról is leszögezi, hogy "Művészete mégis közvetlen kapcsolatban marad határozott tárgyi területeivel" utolsó mondatával mégis a műveken kívüli világ-tervre irányítja a figyelmet:" Moholy-Nagy a jelen minden problematikusságán túl végtelen jövő perspektívákba világító törvényt és szabadságot hirdet. "

Kassák Lajos

Az eddig értéknek megjelölt jegyekből lassan összeálló utópia működéséről még nem sokat, karakteréről annál többet tudunk. Dinamikus térkonstrukció mintájára képzelhetjük el, állandó változásban és nyitottságban, játékos, céloktól nem bementített cselekvés örömeiben élő polgáraival, akiket rejtélyes módon, talán mindenre sugárzó monumentalitásának erejével, kollektívává gyurt.

A Kassákról szóló, ugyancsak rövid írás(16) más vonásokat helyez előtérbe. Értethető, hogy a Moholy-Nagytól művészi alkatban annyira különböző Kassákról Kállai egészen más hangon ír, hiszen kritikusai erényei közé tartozik érzékenysége, a művekbe való beleélés, a belülről interpretálás képessége. Itt azonban másról van szó. A konstruktivizmus jegyében fogant utópia nem egyszerűen új motívumokkal gazdagodik: változásokon esett át. Ezek a változások éppoly nyilvánvalóak, mint az a tény, hogy Kállai nem regisztrálta őket.

A nyitott mobil rendszer helyébe kötött – és szigorúan kötött – statikus rendszer ideája lép. A mozgó rendszerhez rendelt játékoság és öröm helyébe itt fegyelmezett, kegyetlen szigor lép. ("Mert minden új közösség befejezett ténnyé emelését jelenti egy uralomra jutott történelmi akaratnak. . . konstrukciót a szó legkegyetlenebb értelmében.") Másrészt, ugyancsak Moholy-Nagy világával szemben, itt nem keresendő a tárgyi megfelelők: a szigorú architektonikus rendnek ez a világa mintegy nem szorul már rá a valóságos tárgyak asszociációjára. Ez kissé Moholy-Nagy meghaladásaként jelentkezik.

Kassák-interpretációjának lényege a végletes absztrakciónak végletesen absztrakt ideákkal való összekapcsolása. Kassák azért mentes a tárgyi asszociációktól, mert művei kizárólag a jövő határköveit cövekelik a "végtelen és alaktalan térbe", tudatosan elszakadt minden tárgytól abban a jelenben, amelyet elutasít. Csak a jövőben gondolkodik és csak önmagából építkezik: rendje valami ezen a világon túli architektúra kristályos víziója. Ebből következően elnémitóan ünnepélyes és patetikus: hieratikus frontális és kötöttsége tiszteletet parancsolnak, monumentalitásának ereje fenyegető. Pontosan olyan, mint Kállai utópiája ezen a ponton. Jól lehet világosan látjuk a Moholy-Nagy művekkel párhuzamba állított világ-terv és a Kassák műveivel modellezett világ-terv különbségeit, a cikk hangvételéből

és fogalmazásából az a benyomásunk támad, hogy Kállai maga úgy tekinthette, hogy az ő következetesen meggondolt és fenntartott világmodelljét Kassák fejlet-
tebben, szugesztivebben valósítja meg műveiben, mint pl. Moholy-Nagy.

Ujból felveti a cselekvés, az aktivitás visszatérő motivumát: "Legsűrűtettebb és legegyszerűbb formába redukált cselekvő művészet ez: TETT." Nem csak az izolálást érzük tetten újra (a tett, mint olyan kiszakittatik mindenfajta történelmi összefüggésből) hanem az avangard egy másik jellegzetes gesztusát: a sz u g g e s z t i ó t is. Az aktivisták ráolvasásai, varázs-szövegeik hiába istenítik a tettet: az akti-
vizmus magva, központi principiuma – paradox módon – éppen az, hogy nem cselekszik: ráolvas. Imája a Tethez, a Tettről, a Tettért szól, de szá-
vának nincsen ereje a számára átjárhatatlan valóság megváltoztatásához – még csak fogyatékos módosításához sem. Ráolvasásával deklarálja teljes elhatárolódá-
sát a történelmi valóságtól, annak peremére vonul és onnan kiáltja a változás igéit. S az ígéire nem válaszoló világot azzal átkozza meg: jól tudja, bizonyosan hiszi, hogy a jövőt az ő igéi hordják magukban. Tisztaságának megóvása készletti a különállásra, s különállása akadályozza a cselekvésben. Hiszen nem lehet a világ peremén, a szinte már légüres térben olyan TETTet végrehajtani, amely elérheti a világ centrumát, ahol a változásnak – ha történik – történnie kell. A Tett-ben reménykedve már új időszámításban gondolkodnak: nem létezik más, csak eddig és ettől kezdve, s a jövő tervezésének minden mozzanatánál a fő indíték az, hogy az ettől kezdve... az eddig... ellentéte legyen.

A képarchitektúra monumentalitása a beszenyezett világtól megtisztított
üres teret veszi körül, monoton szuggesztíóval állítva azt, ami (még) nincs
– hisz tere szándékoltan a (még) nem létező dolgok számára fenntartott hely.
Minden hite az ebben a még -ben való hit.

Milyen tette gondolhatott Kállai 1921-ben, Berlinben?

Kubizmus és jövőendő művészet(17)

Ennek a terjedelmesebb írásnak nem annyira a kubizmus, mint inkább a jövőendő
művészet a lényeges tárgya. Finom elemzés során választja el a kubizmus két kor-
szakát, s főleg azt hangsúlyozza, hogy a kubizmus a konstruktívizmus egyetlen
méltó előzménye. Az elhatárolás természetesen ismét tartalmi jellegű: "A kubiz-
mus eljutott korunk civilizatív és konstruktív öntudatához, de nem vonja le azokat
a világszemléletre és tette szólító társadalom-forradalmi és művészeti következe-
tetéseket, amelyek ebből az öntudatból kínálkoznak." Ennek a bátor következe-
tességnek a hiányát a művekben is kimutatja: "a kubista szerkezetek arisztokrati-
kusan tartózkodó frontalitása sokkal rafináltabban mámorosa a szépnek, sokkal
törékenyebb, semhogy egy kollektív és civilizatív hatalom akarátának a paran-
csoló monumentalitását magába fogadhatná és viselhetné."

Ez az írás annyiban viszi előre Kállai konstruktivista utópiáját, hogy – sokkal
határozottabban, mint az előző cikkekben – jelen időben kezd írni a jövőről, és
már megcsendül a szuggesztíóval is megerősített jövő-kép felvázolásának különös,
magabiztos öröme. Az elvont fogalmak mintegy életre kelnek, a világ-modell
élni kezdi önálló életét: "... éppen a formának ez a demonstratív egyszerűsége
és mégis: világot áthidaló hatalomra vágyódása az, amiben a jövőnek minden

igérete benne feszül. Mert a tér és forma lázadó robbanásait architektonikus akarat uralja... A kifejezés és a forma... a legvégtetesebb szigorral távolodik parancsoló frontalitássá; sikba egyenesedve magasan áll a ma minden anarchizáló és lényegtelen, relativizált elkülönülései fölött. Vallássá emelt civilizáció, új kultúrperspektíva, tagadásból és szeretetből támadt kiáltvány: TETTREHIVÁS!" Az "architektonikus akarat", a forma "uralma" nagy sullyal nehezedik a jövő-moddellre. Arra enged következtetni, hogy Kassák erős hatással lehetett – ha csak átmenetileg is – Kállaira. Ezek a motívumok csak a Kassák-cikkben merültek fel, és attól kezdve a legfontosabb, legerőszakosabb védjegyei Kállai utópiájának, még azon az áron is, hogy oly nyilvánvaló ellentmondásban állnak a kezdetben felvázolt derüs örökmozgó rendszer gondolatával. Kállai megpróbálta összeegyeztetni a szigorú monumentalitás és kegyetlen rend világát a céltalanul, gyermekien játszó-sportoló, öntudatlanul állandóan alkotó emberekből álló dinamikus rendszer ideájával. Ugy tűnik, ez a kétféle elem még az absztrakciónak ebben a szférájában sem vegyül.

Technika és konstruktív művészet (18)

Ennek az írásnak már első szava a vallásról szól, és lényegében végig e körül a nyugtalanító, megoldatlan feladat-góc körül köröz. Bár nyugtázza, hogy az emberiség "meg tudott szabadulni" a dogmák szorításától, a vallásról mégis kijelenti, hogy "az embernek szilárd szellemi talapzatot nyújtott". A legfontosabb, hogy a vallásos világnézetben "A világ egysége és teremtő törvénye végül is egyet jelentett az emberi tudattal. "A " szilárd szellemi alapzat" az emberi tudatnak a világgal való teljes, minden ponton való azonossága számára megvalósítandó szellemi tett, követelmény, melyet itt egyelőre még csak kitűzött. Ez végső szellemi cél, efelé mozdul gondolati konstrukciója, alkotóelemei forrongva keresik végérvényes helyüket. Ebben az írásban a technika elve mentén igyekeznek elrendeződni. A technika itt a vallás helyébe lép: szelleme és formája van, az élet minden szférájában jelenvaló. Ugyanakkor saját hatalmasságát tárja fel az embernek, mivel maga is "emberi mű", – az ember tudatából jut a "természeti anyagok és energiák körébe", s a világ szervezőjeként szolgálja az embert. A technika embertől adományozott világ-szellem: "Térformáinak egyszerű és szigorúan törvényes viszonylatai olyan rendszert alkotnak, mely teljesen önmagára alapozva áll, tiszta önuralom, és a maga lényegét minden ponton teljesen képes áttekinteni." Tehát újraalkotható az az állapot, melyben – mint már idéztük – "A világ egysége és teremtő törvénye végül is egyet jelentett az emberi tudattal." A szándék világosan ez: a technika vallássá emelése. Pernecky Géza is rátapintott erre: "Némileg a protestantizmus megjelenésére emlékeztet az avangarde-nak ez a fejezete: – írja – az új apostolok feltalálják a mindennapi technika anyanyelvén írt bibliát; a konstruktív szerkezet." (19) A technika olyasféle centrum, amely gyakorlati szempontokhoz kötődik – mint a természet, amelyet a keresztény vallás átlelkesített – s amely körül szabadon rajzanak az emberi szellem megnyilvánulásai. A technika a modern természet: az emberi léthez nélkülözhetetlen funkciókban ölt testet, magában létező, és nincsen az életnek olyan szférája, amelyet ne determinálna. Biztos fedezete az életnek, s az embernek nem is kell rivalizálnia vele, hiszen

maga hozta létre. "Amily kevésbé tudta a régi művészet a természetet megismé-
telní vagy fölülmulnı, éppoly kevésbé áll módjában az új művészetnek, hogy a
technikai formák szigorú gazdaságosságát, cél és anyagszerűségét még csak meg
is közelítse." Önnön művének ez a mindenhatósága állandó győzelmi tudattal
tölti el az embert, s egyúttal megszabadítja a gondoktól, felszabadítja teremtő
energiáit: "A képarművészet ilyen fölzsabadult, elemi ember- és szellemenergiák
kinyilatkoztatása."

Valahol itt szakad el Kállai végleg a földtől, itt kezd a technika-centrumú új
világ képzetét valóságnak állítani, s azt mint "kezdetet . . . , mint intellek-
tuális formák ifjú tisztaságát és öröms lebegését" átélni. Ez az új, az előz-
ményekkel kontinuitást nem tartó, hanem azok fölött lebegő világ a szellem moz-
gásának a tere. Ez a szellem "a maga vázát akarja fölépíteni, mint az élet új,
tragédiás terhektől megszabadult rendjének és közösségének gerincét." Ez a váz a képarművészetben épül fel, a képarművészet azonos az emberi szel-
lemmel, az pedig a "világ egységével és teremtő törvényével" – vel – a kör már zárt.

Rendkívül fontos, hogy felfigyeljünk a tragédiáktól való megszabadulás gondo-
latára. Ez a motívum új és jelentős, éppoly mint az a jelenség, hogy ebben az
írásban kezd Kállai következetesen múlt időt használni az utópiáját megelőző
világ leírásakor. (Pl. az embernek eddig "torz kérdőjellel meredt volt az arcúta.
Végleges és tökéletes szabadsága ettől a tragikus összeütközéstől (ti. a fennálló
világrend – F. É.) lehetővé tette azonban, hogy önmagát egy új jövőre egészen
egyszerű, vidám kezdetének érezhesse.")

Látható, hogy Kállai már átlendült abba a birodalomba, amelynek centruma
van, amely csak a jelen és jövő időt ismeri, s amelyben a szellem maga mögött
hagyott minden összeütközést, kisszerűnek tűnő ósdi tragédiát. A történelem folya-
matossága nem ér ideig, itt a szellem "gondtalanul élhet a jelen pillanat,
az ittlevőség jövőt ígérő kisugárzásainak. Ezért a képarművészet játékos rit-
musa, sugárzó vertikálizmusa, lebegő ívelése. Ezért pompás röplése, tul tech-
nikán és hasznoson, ezért legtárgyilagosabb, legszigorubb geometriájának is tiszta
emberi, boldog, meleg szimbolikája." A cikket a legnagyobb amerikai repülő-
gépcsarnok és egy amerikai hídkonstrukció fénykép-felvételei illusztrálják, a
fotografikus hitelesség különös feszültségben áll az írásnak a fényképezhető való-
ságtól való eltávolodásával. Az a határozott benyomásunk támadhat, hogy Kállai
számára a fényképek és a szöveg nem váltak két univerzummá, s itt vissza kell
utalnunk a technika különleges státuszáról mondottakra. Ha Amerikában acél-
monstrumok épülhetnek, akkor Kállai utópiája talán nem is időben, hanem térben
van odébb? Mint minden utópia esetében, ez itt is ugyanazt jelenti. Fontosabb
kérdés az, miért éppen ilyenre formálódott ez az utópia? Mindenekelőtt próbáljuk
megismerni még kibomlottabb formájában a következő két írásból.

A konstruktív művészet társadalmi és szellemi távlatai (20)

Ebben az írásban a legszembetűnőbb az, hogy a technika ideájának absztrakt mag-
va köré vont rendszer politikai tartalmat nyer, nem más, mint "A termelésnek és
értékelésnek tökéletesen szervezett, technikai ütemű rendje: kommuniz-
mus." Szóhasználatából marxista műveltségre következtethetünk, amelyet
Troickij Kassákon átszűrt permanens forradalom elmélete színez.

Eszerint írja Kállai, hogy a kommunizmusban ugyan meg fog szűnni a család, a magántulajdon, az osztály, a nemzet és a haza, mint a létezés megannyi kerete, mégsem a kommunizmus a termelés és elosztás végső szervezési módja, hisz nincsen beteljesülés, új problémák adódnak majd, "A történelmi fejlődés távlatai beláthatatlanok.". Mindebből elsősorban a kommunizmus vállalása váratlan, hisz mindeddig egy általánosabb humánnum látszott mozgatni gondolkodását. Lehetséges, hogy személyes kapcsolódások mentén kellene felfejtenünk ezt a fonalat: körülbelül e cikk írásával egyidőben jelent meg a KMP illegális, Bécsben nyomott lapjában Moholy-Nagy László, Kemény Alfréd, Péri László és Kállai Ernő aláírásával egy Nyilatkozat, amelyben az aláírók kommunista elkötelezettségüket jelentik ki, valamint legszögezik a kommunista ideológiából fakadó konstruktivizmus kizárólagos jogát arra, hogy "konstruktivizmus"-nak neveztessék "A kommunista társadalom megvalósításáért a művészeknek a proletariátussal együtt kell harcolniuk, s ezért egyéni érdekünket a proletariátus érdekeinek alá akarjuk rendelni. – írják – Ezt csak a kommunista párton belül, a proletariátussal való együttmunkálkodással véljük elérhetőnek."

Hogy a cselekvés milyen felfogása, vagy milyen ujonnan kialakult helyzet, esetleg személyes kötődés vezette Kállait a kommunista párthoz, nem tudhatjuk. Annál is kevésbé, mivel nem maradt hír arról, hogy belépett volna a pártba, az Egységnek ez volt az utolsó száma, még a beígért vitacikk sem jelenhetett meg, amely a Nyilatkozatot bírálta volna. Így egyelőre Kállainak a kommunizmussal való találkozását epizódnak foghatjuk csak fel, amelynek valódi indítékait nem ismerjük. Kállai utópiájának szempontjából elsősorban az a jelentősége, hogy szilárd kötőanyag gyanánt tartja össze annak addig bizonytalanul egymást támogató elemeit. Határozott hangon, immár a legteljesebben kibontva tárja elénk az új világot. Leírása szinte élményszerű, az utazó szemével meglátott világ pontos ismertetése. Az ott-lét élményét szuggerálandó, sokat ismételi, az a - világi lét egyedül-értelmességéről és bizonyosságáról, természetes és szükségszerű létezéséről akar meggyőzni.

Ez a világ tökéletesen szervezett, egylényegű, lényege minden pontján azonos és jelenlevő. Tökéletes világ-gép: funkciói, alkatrészei egytől egyig nélkülözhetetlenek, mind olajozottan működnek, felesleges mozgás nincs, s minden funkció, alkatrész bensőséges kapcsolatban van a világ-gép egészével, lényegével, szellemével. Központ van, de periféria nincsen. A kollektivitás nem ismer térbeli távolságot. "Az egyes ember... elveszti a polgári individualizmus korából való jelentőségét. Összetevő lesz, melyen át a munka és öröm szakadatlan társadalmi aktivitása lendül." Nincs többé sors (ezt külön kiemeli), csak jelen idejű mozgás és kapcsolódás. A technika-centrumú világ-modell nem változott meg lényegesen, de a technikáról nem esik szó. Előtérbe kerül az egésznek, mint tökéletes technikai megvalósulásnak a víziója. Tökéletességén érzett örömeiben fel meri venni a vallás-gondolat fonalat: "Azok, akik a kollektív történelmi korok szellemi strukturáját multra támaszkodó analógiával csak vallásnak tudják látni, ám nevezzék ezt, az anyagi és szellemi fejlődés határtalanságán edzett világszemléleti aktivitást vallásosságnak."

A konstruktív művészet részletes ismertetése – inkább azt mondhatnánk: szellemidézése – gazdagon árnyalja, minden részletre kitérve, minden oldalról körüljárva hiteti el e vágy-világ létezését. Kállai minden mozzanatot aprólékos

gonddal, pontosságra törekedve ír le, szinte azzal a nehézséggel, mintha az általa már tapasztaltakat csak nehezen tudná igazán valóságként visszaadni. "A kommunista társadalom millió különböző funkciója ... az életnek óriási kollektív rendszerét alkotja. Ebben a rendszerben elvész az egyes életfunkció alanyi és tárgyi vonatkozásának jelentősége. Csak konstruktív jelentősége marad, mellyel az egyetemes társadalmi szellem- és anyagcserét, mint tökéletes folytonosságot egyik pontról átviszi a másikra" – fogalmazza meg sokadszor, s újból másképp.

A konstruktivizmus szó ebben az értelemben, ebben az összefüggésben egészen pontos jelentést kap: nem egyszerűen az építkező szellemet vagy építésre, önmagában megálló konstrukcióra való törekvést jelenti, hanem olyan rendszer állítását, amely kizárólagosan saját funkcionális (struktív) alkotóelemeit tartalmazza. Ez egyben etikai követelmény is: a maximális ökonómia, szervezethez és tisztaság igénye. Ha egy műről mindez elmondható, úgy "a tisztán formai megoldással tördő konstruktív művészet ... akaratlanul is a kommunista etikát példázza." Itt érvényét veszti az Egység-ben közzétett Nyilatkozat: e percben nem az ideológia szavatol a műért, hanem megfordítva. Még egy vonást kell kiemelnünk: a monumentalitás, a nagyság hangsúlyozását. "A konstruktív művészet egy minden mozzanatában hatalmas, architekturális renddé összegeződő társadalmi élet perspektívája felé fordul." Emelkedettebben, mint a technika-központú látomásban, Kállai a világrendet itt mint nagyszabású architektúrát képzei el, dinamikus, de törvény szabta pályákon mozgó tagozatokkal.

Talán a gropiusi Grosse Bau jövőbe vetítése, talán csak a technikai hasonlat szükségszerű ünnepélyessé felfokozása – a világ-gép ideájából műalkotás-idea lett, kinetikus építészeti modell.

Konstruktivizmus (21)

Ez a rövid írás a konstruktivizmus-utópia extatikus csucspontja. Lényegében az előző cikkbe foglaltak párlata: az önmagában nyugvó rendszer elvont idea-alkotó-elemeinek újbóli áttekintése, majdhogynem ritmikus újrapertgetése. Új vonás, új tartalom nincs benne, a már megnevezett vonásokat idézi fel újra, szuggerálja intenzívebben. Egyik leghangsúlyozottabb gondolata: "a konstruktív tudat térbeli és időbeli tekintetben egyaránt tökéletes ittlevőség, illetve jelenlevőség gyanánt éli önmagát. Nem mintha kiterjedése nem volna. Mindössze a látótér tovatünését nem ismeri, mely perspektívakusan vagy profetikusan távolba helyezett zónákba vezet: a konstruktív tudat ahisztórikus."

Egy új szempontot is hozzáfűz: "Ezzel a sajátossággal nem fér össze egy sors rendelte beteljesülésnek és tragikus dialektikának a gondolata. A konstruktív drámának már pusztá gondolata is képtelenség." Ismét ezt látjuk tehát: folyamat helyett időtlenség, illetve a létezés jelenje; kiszámíthatatlan sorsok helyett hal-kan gördülő, egymáshoz szervesen kapcsolódó automatizmusok. A konstruktív tudat a megvilágosodás, vallásos beteljesülés; "Nincsenek ontologikus és teleologikus szemlélethez való formái. Ok és cél nem állnak szemben egymással dualisztikusan. A legteljesebb lényegbeli azonosság mélyében gyökereznek."

Kállai addig hajszolta ezt a gondolatot, amíg megnyugvást találhatott benne egy rövid ideig. Ezen a ponton pozitív állításba sűrűsödött mindaz, ami a huszas években negatívum, hiány gyanánt volt csak átélhető. Az értelmetlenségéből értelmetlenségbe futó földi lét elől Kállai olyan mennyei Jeruzsálembe távozott, ahol az ok- és céltalanság maga a lét értelme, ahol nincsenek megoldhatatlan feladatok s az ember legfőbb dolga az, hogy vállalja önmagával való azonosságát. Ugy tűnik, ez a távlat az a tényező, amely segíthet Kállainak túlélni a történelmi környezet fojtását. Noha csak egy szimbolikus pillanatra juttatta szellemi és érzelmi beteljesedétség-élményhez, széttörése után is többször megkísérelte rekonstruálni.

Korrekturát (A De Styl figyelemébe) (22)

1923 a világforradalomba vetett hit válságának és megingásának éve volt Európában. A győztes és vesztes államok egyaránt megszilárdították belső rendjüket, nem hagytak réseket a forradalmi tevékenység számára. A Szovjetunió nehézségekkel küszködött, nem lehetett példa, nem inspirálhatta a magyar forradalmárokat. A törés megdöbbentő dokumentuma Mihail Szlonyimszkij szovjet író 1923-ban írt novellája (23), amelyet elsősorban Kállai utópiájával kapcsolatban, annak sorsával való meghökkentő párhuzama miatt indokolt itt viszonylag hosszan idéznünk:

"Olejnyikov ... részletesen magyarázta a művésznek, hogyan fesse ki a színház falait:

– A falakra hat festmény kerül. A művészet hivatása, hogy megmagyarázza a munkásnak munkája értelmét. A képek ezért a következők legyenek: az első ábrázolja a burzsoá paradicsom által elnyomott munkást, a második képen a munkás kiegyenesedik, ember, nem gép, a burzsoá paradicsom pedig összeomlott. Harmadik kép: a munkás összeszedi a világ roncsait, hogy ujjannan fölépítse belőlük az életet. Követi a gondolatmenetemet? A negyedik képnek a közös munkát kell ábrázolnia. Mindazok, akik vissza akarták állítani a burzsoá világot, megsemmisültek, földdé, nyersanyaggá változtak. Az emberek, ki-ki a maga munkaterületén, egyforma buzgalommal dolgoznak az új, igazságos civilizáció megteremtésén: sehol egyetlen naplopó, egyetlen ingyenélő. Ötödik kép: a munka gépesítve van, az ember megalkotta és irányítja a gépet. A legfontosabb: az ember semmilyen körülmények között sem rabja a gépnek, ezt valamiképp ki kell fejeznie a festményen. Végül az utolsó kép: az ígéret földje. Értsen meg jól: a gép mindenütt, minden munkaterületen felváltotta az embert, így mindaz az energia, amit ma a fizikai munka igényel, szellemi munkára fordítható; az új kultúra nem az ember véres verejtékéből nő ki, nem fojt el senkit, senkin nem követ el erőszakot, mindenki szabadon élvezheti, ezért a kultúra rendkívüli mértékben felvirágzik. Az ember új, nagyszerű gépek egész sorát találta fel. Ő irányítja az időjárást, az éghajlatot, dus termőfölddé változtatta a sivatagot meg a tundrát. Éhség, szegénység, fagyoskodás, az új ember mindezt nem ismeri. A felszabadult értelem gépek segítségével legyőzi az időt, tájfun, földrengés többé nem fenyegeti, a szél és a föld belsejének gáznemű anyaga is néki engedelmeskedik. Érti, kérem? Az ember ismeri a világegyetem minden zegét-zugát, föld, víz, levegő

ereje hódol hatalmának. Ért, kérem? Valósággá válnak a mágusokról, varázslókról szóló régi legendák, az ember megtalálta a bölcsék kövét, azt az őselemet, melyből az élet származik, azt az istent, akihez a régiek imádkoztak. Ilyen legyen a kép: az ember ott áll az élet forrásánál, de hatalma nem arra való, hogy mindent arannyá változtasson (az aranyra már nincs szükség), hanem arra, hogy mindent igazsággá és egyensúlyá változtasson. Érti, kérem? Az ember legyőzi a szeretetet és a gyűlöletet, az összefogást és a széthuzást. Élet és halál urává lesz. Ő a mindenség ura. És mindez ne tessen álomnak, úgy kell ábrázolnia, hogy aki csak megnézi a képet, értse meg belőle, hogy tőle és csakis tőle függ, hogy közelebb hozza azt a távoli jövődőt. ... (Olejnyikov barátjának levele:) ... Nem teketóriázom: főbe lövöm magam. ... Főbe lőttünk, összezuztunk, megsemmisítettünk mindent, ami csak a legkevésbé is emlékeztetett a régre. Egy ezredévet ugrottunk előre, egy évezred szakadéka választott el azoktól, akiket irtottunk. ... Röviden szólva: tér és idő ellen küzdöttem, jelenné akartam tenni a jövőt. Ez lehetségesnek látszott azokban a pánikkal, zürzavarral zsufolt esztendőkből, amikor eltűnt az idő; de most megszűnt a pánik, az élet megint térben és időben mozog. És ha a teret le is lehet győzni, az időt nem lehet. Az életet megint ugyanazok az indítékok mozgatják, mint azelőtt: szerelem, pénz, dicsőség."

Már csak azért is idéznünk kellett, mert Kállai ugyanezt a kort, lényegében ugyanígy élte át, de az idők változását nem – illetve nem így – tudatosította. Nem zökkent ki a már jelennek kinyilatkoztatott jövőből, nem tudta kívülről felmérni, mint Szlonyimszikij. Nézeteinek átértékelését, Korrekturát címmel a De Stijl figyelmébe ajánlotta. Cikkének hangvétele, magabiztossága arra enged következtetni, hogy változatlanul tudta gondolatait (nyilván nem olvasta újra egy-két évvel korábbi írásait), és fontosnak tartotta megvédeni a konstruktivizmus tisztaságát a megjelölést bitorló egyre heterogénabb csoportoktól. Már az 1922-es Nyilatkozat hasonló szándékban fogant, pedig az ideológiai zürzavar akkor még nem is jutott annyira mint 1923-24-ben. (24)

Hogy Kállai is mennyire visszazökkent a történelemből, azt első fontos, tanító érvényű megállapítása jelzi, mely szerint "A művészet lényege nem egy minden emberi tudatbeli vonatkozástól függetlenül is megálló, konkrét időhöz és térhez nem kötött igazságban, hanem élettani használhatóságában rejlik." "Ha úgy tesz, végtelenre beállított elveinek teljes fönntartásával, de... a rendszerezett egészből a részekben, töredékekben vajudó történelemre" kell helyezni súlypontját. Szlonyimszikij elbeszélésének ismeretében most legfeljebb azon csodálkozhatunk, hogy a történelem időjárásváltása még az arra csak intuitíven reagáló Kállai sorait is átrendezte. Kállai sosem elemezte az éppen adott történelmi, politikai helyzetet, nem valószínű, hogy olyan tudatosan követte volna az események görbét, mint Szlonyimszikij. Mégis ugyanígy reagált: ha nem is lőtte magát főbe jelképesen, nehezen felépített utópia-épitményét lassan bontani kezdte, és egyenként elhordta alkotóelemeit. A "konkrét időhöz és térhez nem kötött igazság" kiemelése után megvált a rendszer önmagában nyugvásától, időtlen jelenétől: "Miféle közösség lehet az olyan, amely a szerves leszármazás (= történelmi kontinuitás – F. É.) dialektikus sodrából kiemelkedve, időtlen téré lett? ... Ilyen rendszerbeli konstruktivitás csak matematikai vagy formális logikai levezetéseket vagy mémöki tervrészeket fűzhet össze egy egészé, de nem kapcsolhat egybe embereket társadalommá." Megtagadja a műalkotás

nyilvánvaló modell-voltát, amit éppen ő tett meg követelménnyé, és képtelenségnek nevezi azt, hogy egy-egy képzőművészeti alkotásból próbáljunk következtetni arra a társadalmi rendszerre, amit a mű "állítólag anticipált." Lebontja a funkciók mozgásából összeálló rendszert, értetlenül áll a felhőtlen, tragédiáktól megszabadult ember vágyképe előtt, sorsát a villamos játékvasutak előre kitervelt pályán, garantáltan összeütközések nélkül közlekedő kocsijaihoz hasonlítja, és magától értetődő igazságként szögezi le, hogy az emberi kapcsolatok "minden tragikus lehetőség és mult nélkül csak mechanikusak és külsőségesek lehetnek." Saját maga konstruálta vágy-világrendjét "exkluzív konstruktivista Utópiának" nevezi, mintha csakis a Stijl-csoport agyréme lenne, teljes reménytelenségét illusztrálandó jellemzi úgy, mint ami "gazdasági, politikai és emberiségi megkötések nélkül, szabadon lebeg az időtlen térben..." és lemondásának, megvetésének jeleként veti még oda: "Entellektúelek fölényes szellemi sportjáról... van itt szó." Más írásai is ugyanilyen új nézeteit tartalmazzák. Liszickijről például ugyanazért ír elmarasztalóan, amiért Moholy-Nagyot két évvel korábban püdesztálra emelte: Liszickij képei "fiktív mechanizmusok fiktív konstrukcióivá válnak"(25)-mintha Moholy-Nagy szerkezeteiben nem épp a célszerűtlenséget ünnepelte volna. Fájdalmasan zavart fejtegetésekbe bocsátkozik: olyan, mintha korábbi saját maga rosszindulatú s nem is túl bölcs vitapartnere lenne. A Konstruktivizmus című írásban az ok és cél nélkül való lét teljességéről írtak hajszálfinom szövegét most durván széttépi: "a folytonosságnak mult és jövő felé egyaránt éles, végleges megszakításával" előálló "kiegyensúlyozott, maradandó állapot"-ról diadalmasan jelenti ki: "Ez pedig teleológia." De, hogy a teleológiát miért veti meg éppúgy, mint hiányát, arról nem esik szó. Utópiájának várából nem sok maradt: az utolsó köveket ETIKA(26) és ARCHITEKTURA(27) című írásaiban hordja el.

ETIKA ?

Ebből a cikkből az világlik ki, hogy az a fogalom, amit Kállai számára korábban a konstruktivizmus jelölt, kiüresedett, s csak politikai felhangjai maradtak meg, amelyek a kommunista társadalom majdani művészetének deklarálják. Különböző még a monumentalitást és az etikát is visszaveszi Kállai: rezignáltan már a Korrekturát című cikkben vágyott tragikumot sem hívja. Egyszerű, minden pátosztól és nagyratöréstől mentes mindennapi életet hirdet ("szerelem, pénz, dicsőség"-írta Szlonyimszikij), amely számára még az etika is nagyozolás. A csöndes elkülönülés "mindenkire nézve több friss levegőt, mozgáslehetőséget, elfogulatlan nyíltságot jelent, és, szerencsére, kevesebb monumentalitást, heroizmust és tragédiás etikumot." Fáradtság, a napi élet kisszerű problémái felé fordulás járja át sorait. A konstruktivizmus régi jegyei új összefüggésben bukkannak fel: készségesen segídezhetnek a nyugodt életvitelű társadalom megszervezésében, ahol az emberek magánügy-(sic!)ként kezelik problémáikat.

Architektura

című írása ugyancsak a negatívumok jegyében fogant. Már nem képes vallásért küzdeni, fáradtan regisztrálja, hogy "Ahol nincs ideológiai absztrakció körül ki-

alakult kultusz, ott architektura sincsen a szónak régi, minden részletformát uraló értelmében." Néhány példán elemzi, mennyire nincsen egyetlen olyan mozzanata sem a jelen társadalmi berendezkedésnek, amely monumentumot kívánhatna emelni magának, vagy amelynek a közösség (ha volna, ha nem magánügyek halmazáról beszélhetne csak) hajlékot emelhetne. "Nincs ideológiai középpontunk – zárja le a hiábavaló keresést – ... Életünkben kivesszük a szakosztantnak és a profánnak a kettőssége". Ennek megfelelő építészeti elveket fektet le: az építészet ne akarjon többet annál, ami funkciója: nyújtson kellemes lakhatási lehetőséget, de ne kívánjon hivatkozni, városok, települések tetejébe nőni, "Ne kívánjon többet jelenteni feltűnés nélkül alkalmazott ... ruházatnál." A privát élet szférájába visszahuzódott élet programja ez, s ha visszagondolunk első, a Mű-ban megjelent cikkének lendületére, és arra a hatalmas darab jövőre, ami alig három évvel korábban még Kállai előtt állt, csak azt állapíthatjuk meg, hogy extatikus csúcok elérése után a görbe mélyebbre zuhant, mint ahonnan felfelé ívelni kezdett.

Ez a gondolatmenet Kállai kritikai ítéleteinek és a modern művészet interpretációjára vállalkozó írásainak forrásvidéke. Sokszor és sokféleképpen nyult vissza ahhoz, amit ebben a korszakban konstruktivizmusnak nevezett. Legmarkánsabban azok az írásai mutatják ezt, amelyeket a Bauhaus munkatársaként, a Bauhauszeit-schrift szerkesztőjeként írt 1928-29-30-ban.

FÜGGELÉK

Kállai Ernő életrajza

Kállai (Kannengiesser) Ernő 1890 nov. 9-én született Szakálházán. A dévai Ober-realschule elvégzése után 1910 és 1913 között a Polgári Iskolai Tanítóképzőben tanult, ahol 1913-ban kapott diplomát. 1913-14-ben hosszabb utazást tett Angliában, Skandináviában és az Egyesült Államokban. A háború miatt haza kellett jönnie, katonai szolgálatot teljesített a kárpáti fronton. Súlyos sérüléssel leszerelték és laktanyaszolgálatra osztották be. A háború után rövid ideig a kispesti munkás-telepi iskolában tanított, majd 1920-ban tanulmányi szabadságot, később állásából való felmentését kérte a kultuszminisztertől és Németországba ment. Kisebb megszakításokkal Berlinben élt, ahol a Kunstblatt c. folyóiratba kezdett írni, majd a Jahrbuch der Junge Kunst und Dekoration szerkesztője lett. Sok cikke és tanulmánya jelent meg a Cicerone, Die Form, Die Horen, stb. folyóiratokban, kritikái jelentek meg a Kölnische Zeitung, Das Neue Frankfurt, Augsburger Allgemeine Zeitung c. napilapokban. Hannes Meyer 1928-ban megbízta a Bauhaus folyóiratának szerkesztésével, és az igazgató távozásáig Kállai a Bauhaus munkatársa maradt. 1929-ben saját lap indításával próbálkozott. A Der Kunstnarr Berlinben jelent meg, mindössze egyetlen szám. Az élénk németországi, sőt az európai művészeti életnek is ismert személyisége lett. Több lapban nyilvános vitákat kezdtek vele, nyílt leveleket írtak hozzá, idézték véleményeit. Támadások, gunyolódások éppúgy érték mint elismerések. Nem csak kritikus volt: előadásokat tartott, vitákat vezetett, kiállításokat rendezett. (1931-ben Berlinben pl. a Vision és Formgesetz című, kiemelkedő jelentőségű kiállítást.) Magyar és német lapokon kívül Svájcban, Hollandiában, Romá-

niában és Csehszlovákiában megjelenő lapokba is írt, a rangos *weltbühne*-nek is munkatársa volt.

A nemzetiszocializmus elől 1935-ben hazajött. Addig sem szakadtak meg kapcsolatai a magyar művészeti élettel: mint berlini tudósító kritikákat, tanulmányokat és kiállítási beszámolókat közölt az *Ars Una*, *Nyugat*, *Magyar Írás*, *Magyar Művészet*, *Tér és Forma* c. lapokban, és Kassák két lapjának, a *Má-nak* és a *Munká-nak* is munkatársa volt. Nehezen szokta meg a lassu, passzív és korrupt magyar művészeti életet, de fokozatosan bekapcsolódott az Ernst Múzeum, Tamás Galéria kiállításainak rendezésébe. Kritikáit, cikkeit közölte az *Uj idők*, *Jelenkor*, *Magyar Csillag*, *Kortárs*, és más fórumok is. 1940-től 1944-ig a *Pester Lloyd* művészeti rovatvezetője volt.

A háboru után nagy lendülettel kezdte megszervezni a képzőművészeti életet és a modern művészet népszerűsítését: nagy sikerű kiállítást rendezett modern művekből Csepelen. Egy ideig az Európai Iskolához tartozott, majd Gyarmathy Tihamérral és Martyn Ferencsel kivált belőle és a Négy Világtájhoz címzett galériában rendezett kiállításokat. 1947-ig a Művészeti Tanács Képzőművészeti Szekciójának tagja volt. Erről a részvételről lemondott, mert véleményét nem érvényesíthette. 1946 és 1948 között az Iparművészeti Főiskolán tanított esztétikát (előadásainak anyaga *A tárgyformálás esztétikája* címen meg is jelent). 1948-ban elbocsátották, ezután visszavonultan élt Óbudán, fordításokat vállalt. Magyar irodalmat (pl. Móricz Zsigmondot is) fordított németre. 1954-ben halt meg.

Könyvei: *Neue Malerei in Ungarn* (Leipzig, 1925), *Uj Magyar Piktura* (Bp. 1925), *Ludwig Kozma* (Leipzig 1926), *Czöbel Béla* (Bp. 1934), *Mednyánszky László* (Bp. 1943), *Cézanne és a XX. század konstruktív művészete* (Bp. 1944), *A természet rejtett arca* (Bp. 1947), *Picasso* (Bp. 1948).

A Kállai életére vonatkozó források: Művészeti Lexikon, illetve az Életrajzi Lexikon Kállai-cikkei, az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjában található dokumentáció, valamint a Művészettörténeti Dokumentációs Központ Bauhaus-számban F. Mihály Ida életrajza. Ezek közül az Életrajzi Lexikon néhány olyan adatot közöl, amelyeknek forrása nem ismeretes. Így pl. azt, hogy Kállai a "British Museumban dolgozott" és "Hosszabb időt töltött Amerikában", ezt az 1913 nyarától 1914 nyaráig terjedő rövid időszakban – Skandináviai tartózkodását is beszámítva, nehéz elképzelni. Önéletrajzában sem említi (MDK-C-I-11/308), más forrásban sem fordul elő ez az adat. Ugyanígy az sem, hogy a dessau-i Bauhausban esztétikát tanított volna, vagy szerkesztője lett volna a *Bauhausbücher* sorozatnak.

Arról viszont egyetlen életrajzban sem esik szó, hogy 1929-ben saját lappal próbálkozott, amelybe Kandinszkij is írt egy cikket. A *Der Kunstnarr* egyetlen száma megtalálható a lipcsei *Deutsche Bücherei*-ben.

JEGYZETEK

- (1.) KASSÁK L.: Emlékezés Kállai Ernőre, *Valóság*, 1965/8, 55-61.
- (2.) BÁLINT E.: *Hazugságok naplójából*, Bp. 1972, 14-15.
- (3.) SZABO J.: *Worringer és magyarországi visszhangja*, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1968/3, 595-601.
- (4.) PASSUTH K.: *Magyar művészek az európai avangardban 1919-25*, Bp. 1974, 86-93.

- (5.) PERNECZKY G.: Kortársak szemével, Bp. 1974, 42-49.
- (6.) SZABO J.: Derkovits és a magyar műkritika a két világháború között, Művészettörténeti Értesítő, 1966/1, 40-52.
- (7.) NÉMETH L.: Modern magyar művészet, Bp. 1968.
- (8.) KÖRNER É.: Derkovits, Bp. 1968.
- (9.) Ma VI/7, 1921 jun. 99.
- (10.) KASSÁK: i.m. 55-56.
- (11.) LUKÁCS GY.: A Tanácsköztársaság kulturpolitikájáról, Magyar irodalom, magyar kultúra Bp. 1970, 626.
- (12.) A Ma 1922/aug. száma közli a dokumentumokat, köztük: "A kongresszus cselekedetei igazolták, hogy az individuális álláspont tultengéséből folyólag nemzetközi haladó szolidaritás e kongresszus elemeiből nem építhető fel." - El Liszickij, Hans Richter.
- (13.) u. o.
- (14.) Ma VI/8, 1921 aug, 114-115.
- (15.) Ma VI/9, 1921 szept, 119.
- (16.) Ma VII/1, 1921 nov. 139.
- (17.) Ma VII/2, 1922 jan. 26-32.
- (18.) Ma VII/5-6, 1922 május, 7-9.
- (19.) PERNECZKY: i.m. 28.
- (20.) Ma VII/8, 1922 aug, 55-59.
- (21.) Ma VIII/7-8, 1923 ápr. 8.
- (22.) Ma VIII/9-10, 1923 jul. 14-16.
- (23.) SZLONYMSZKIJ, M.: Az Emery-gép. Kegyetlen szerelem c. antológia, Bp. 1969, II. kötet 209-242, Szöllőssy Klára ford.
- (24.) Hans Richter is szóvátette a "G" c. folyóirat 1924/1 számában a konstr. pluralizálódását.
- (25.) KÁLLAI, E.: El Liszickij, Der Cicerone, 1924/II, 1058-1063.
- (26.) Ma IX/2, 1923 nov, 2.
- (27.) Ma IX/3-4, 1924. febr. 2.

Zusammenfassung

ERNST KÁLLAI UND DER KONSTRUKTIVISMUS

Ernst Kállai (Kannengiesser) wurde 1890 in Szakálháza geboren. Nachdem er als Lehrer in Ungarn gearbeitet hatte, fuhr er 1920 nach Berlin, wo er als Kunstkritiker berühmt und bekannt geworden war. Er hat Artikeln für Zeitungen wie "Neue Frankfurt", "Augsburger Allgemeine" usw. geschrieben, und hat auch für Fachzeitschriften und Avantgardzeitschriften gearbeitet. Er hat sich auch mit der ungarischen Kunst beschäftigt und hat viele Artikeln für *Ars Una* und *Magyar Művészet* (Ungarische Kunst) gegeben. Während seines Aufenthaltes in Berlin arbeitete er auch mit Ludwig Kassák zusammen, der damals als Emmigrant im Wien lebte und redigierte die Avantgardzeitschrift *Ma* (Heute). Kállai hat einige Artikel in dieser Zeitschrift veröffentlicht, wo er eine eigenartige Idee über den Konstruktivismus entwickelt hat. Am Anfang hatte er den Kubismus und Expressionismus analysiert und er kam auf die Konklusion an, dass die Kunst der Zukunft - einer kommunistischen-utopistischen Zukunft - nur der Konstruktivismus werden kann.

Die Idee - die er über den Konstruktivismus konzipierte-, hat sich innerhalb 4 Jahren sehr viel verändert. Am Anfang (1921) war der Konstruktivismus für ihn zweckloses, freies Spiel des neuen Menschen. Später, wenn er Ludwig Kassáks Bildarchitekturen analysiert hat, sprach er über statische Elementen und Monumentalität statt Dynamik und Offenheit.

Die Richtung – in die er diese Idée weiterentwickelt hat – war politisch und Gesellschaft-orientiert. 1922-1923 hat das Wort Konstruktivismus für Kállai den Modell einer vollkommen organisierten Gesellschaft bedeutet, in denen Einheit alle Teile bestimmte Funktionen hatten. Dieser gesellschaftliche Modell war kommunistischgebunden. Diese Tendenz in Kállais Konstruktivismus-Konzeption hat dem wirklichen gesellschaftlich-historischen Bewegungen und Tendenzen der fünfziger Jahren entsprechen, indem die Illusion einer Weltrevolution der Intellektuellen und politisierenden Avantgard-Künstler ganz wahrscheinlich und realistisch gescheint hat.

Später, als diese Illusion schon vorbei war, hat auch Kállai – obwohl unbewusst – seine Konstruktivismus-Idée verändert. Er kritisierte den sogenannte "exklusive Konstruktivismus" der Stijl-Gruppe. In letzter Phase 1924, hat er fast alle seine Konstruktivismus-Prinzipien zurückgezogen und behandelt sich nur mit Privatarhitektur ohne Monumentalität. Kállais eigene Konzeption vom Konstruktivismus ist sehr lehrreich, als Spiegelung der weitgehenden Verschiedenheit utopistischer-Konzeptionen zwischen 1920 und 1924.

DOKUMENTUMOK

Badál Ede

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI REGESZTÁK A KIRÁLYI HATÁROZATOKBÓL ÉS RENDELETEKBŐL VII.

Az *Ars Hungarica* 1975. évi 1. számában megjelent VI. közlemény bevezetőjében megírtam, hogy a *Benigna Mandata* sorozat átkutatása – Kaposy elveszett regesztáinak pótlása céljából – még időt vesz igénybe, s ezért az ebből készített regesztákat később fogom közölni. Azóta a kutatással elkészültem, s most először B/70. jelzéssel közlöm azt az egyetlen regesztát, amelyet a *Benigna Mandata* sorozat 1656. januártól 1665. augusztusáig terjedő részében ismeretlenként – mint amely adat nem szerepel a *Benignae Resolutiones* sorozatban – találtam, így a Kaposy-hagyaték kiegészítése, elveszett regesztáinak pótlása teljes egészében megtörtént. A továbbiakban Kaposy regesztáinak közlését folytatom az eredeti, Kaposy-féle sorszámmal, kezdve a soron következő 1052. sz. regesztával.

*

B/70. Bécs, 1656. okt. 31. *Benigna Mandata* 1656. okt. No. 6.

III. Ferdinánd utasítja a szepesi kamarát, hogy 2000 Ft-ot fizessen ki a Bornemisza-örökösöknek azért a kassai házért, amelyet hadadi gróf Wesselényi Ferenc nádor néhai Bornemisza Jánostól a fenti kötelezettséggel örökölt, s amelyet most a kincstárnak engedett át "pro residentia Generalium illarum partium, loco prioris nostrae Domus, Religiosis Patribus Societatis collatae".

1052. Bécs, 1665. aug. 16.

Az udvari kamara a pozsonyi fegyvertár kiépítésére vonatkozóan előterjesztést kér.

1053. Bécs, 1666. jan. 9.

Utasítja a kamarát, hogy a pesti ferencesek erősen megrongált kápolnája – *Ecclesiae velut unicae inter Paganos existentis* – helyreállítására 300 Ft segélyt adjon.

1054. Bécs, 1666. febr. 9.

Utasítja a kamarát, hogy a kassai élelmezési raktár építésének teljes befejezésére 600 Ft-ot folyósítson a szepesi kamara utján.

1055. Bécs, 1666. febr. 24.

A minoriták magyarországi "Beatissimae Mariae Virginis" provinciájának kérelmére, mivel a minapi török harcok és protestáns zavargások során Szent Katalin

kolostorukat feldúlták és kirabolták, 300 birodalmi tallér, azaz 450 Ft segélyt engedélyez.

1056. Bécs, 1666. febr. 28.

Utasítja a kamarát, hogy a pesti ferenceseknek "in restaurationem ac reaedificationem Ecclesiae Pesthiensis" korábban engedélyezett 300 Ft segély hátralékos részletét, miután eddig csak 150 Ft-ot fizetett ki, haladéktalanul folyósítsa.

1057. Bécs, 1666. ápr. 29.

Az udvari kamara – másolatban mellékelt, 1661. márc. 10-én kelt királyi rendeletre hivatkozással – elrendeli, hogy a kassai fegyvertár épületét adják át a minoritáknak kolostor és templom céljaira – "ad Sanctuarium etiam corpus, sive navis Templi applicetur" -, s fegyvertárat és gondnoki lakást másutt építsenek.

1058. Bécs, 1666. máj. 8.

Ledecz Hermann ágyuöntő – "tormentorum fusor" – özvegyének 400 Ft-os követelése ügyében rendelkezik. (Nb. Csak az index alapján; az eredeti rendelet hiányzik.)

1059. Bécs, 1666. jul. 29.

Értesíti a kamarát, hogy Pozsony város 11835 Ft-ot kitevő hátralékos taxáját, valamint a folyó évre kivetendő dietális taxát elengedi "pro cinctura muro aut vallo sui suburbij."

1060. Bécs, 1666. aug. 14.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a bebörtönzött gróf Balassy Imre javaiból származó jövedelmeket Dévény vára erődítésére tartalékolják.

1061. Bécs, 1666. szept. 16.

Az udvari kamara elrendeli, hogy Andreas Kriesner körmöcbányai kőfaragó – Suae Maiestatis Lapidica in montana Civitate Cremnicij – Bécsbe irányított márványszállítmányát "pro usu Suae Maiestatis hic perficienda" a pozsonyi harmincadnál vámmentesen engedjék át.

1062. Bécs, 1667. febr. 19.

Miután Lucas Schiga hadiépítésznek – "Architecto nostro Campestri", aki "tanquam in Architectura Militari et Civili bene perito, prouti etiam in fortificatione Praesidorum nostrorum in Partibus Regni nostri Ungariae superioribus praeclara specimina edidit" a kassai erőd építési tisztségét adományozta, utasítja a kamarát, hogy nevezett évi 400 Ft járandóságát a kassai kamarai adminisztráció útján ez év február 1-től kezdődően részletekben folyósítsa.

1063. Bécs, 1667. márc. 16.

Rendelkezik a kassai új fegyvertár és ágyuöntő ház építéséről. (Nb. Csak az index alapján, az eredeti rendelet hiányzik.)

1064. Bécs, 1667. ápr. 20.

Utasítja a kamarát, hogy az elmúlt évben leégett varasdi jezsuita templom és kolostor helyreállítására – "pro restauratione Residentiae et Templi" – a nedelici főharmincadhivatalnál négy évi részletben 2000 rénes Ft-ot utalványozzon.

1065. Bécs, 1667. jun. 18.

Utasítja a kamarát, hogy a pozsonyi vár beomlott falának – "certa pars muri ad portam primi ingressus Arcis seu Residentiae nostrae" – újjáépítéséről gondoskodják.

1066. Bécs, 1667. szept. 27.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér Ovár város közönségének adandó segély ügyében "pro extruendo templo".

1067. Bécs, 1668. febr. 16.

Az óvári róm. kat. templom építésére 300 Ft segélyt engedélyez, és utasítja a kamarát, hogy az összeget az óvári harmincadhivatalnál folyósítsa.

1068. 1668. márc. 1.

Rendelkezés a tokaji vár helyreállításáról és tervrajzairól. (Nb. Csak az index alapján; az eredeti rendelet és a tervrajzok hiányoznak.)

1069. Bécs, 1668. márc. 6.

Az udvari kamara jóváhagyólag visszaküldi a kassai öntőház és a szatmári fegyvertár helyreállításához s részben újjáépítéséhez készített tervrajzokat azzal, hogy mindkét építkezést a korábban megállapított pénzügyi keretek között kezdjék meg.

1070. Bécsujhely, 1668. márc. 8.

Utasítja a kamarát, hogy a romba dőlő szatmári fegyvertár újjáépítésére, valamint a kassai öntőházban az új fegyvertárnok számára "secundum illam nobis transmissam, et vobis iterum iam antehac reinclusam delineationem" építendő lakás és megfelelő átalakítás költségeire 1000 birodalmi tallér folyósításáról a szepesi kamara útján gondoskodják.

1071. Laxenburg, 1668. máj. 5.

Elrendeli, hogy a Kassay-örökösök által a kincstárnak fizetendő 1300 Ft-ot a kassai öntőház építésére – "pro structura domus illius nostrae fusoriae Armamentariae Cassoviensis" – fordítsák.

1072. Bécs, 1668. jul. 27.

Elrendeli, hogy a kamara a pozsonyi vár szükséges helyreállítási munkálatairól – tető, királyi lakosztály, felvonóhid, apróbb javítások stb. – a közelgő országgyűlésig gondoskodják.

1073. Bécs, 1668. aug. 17.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a Bazin város közönségének adandó segély ügyében "pro erectione templi".

1074. 1668. szept. 28.

Schiga kassai építész – Architectus – a kassai tűzérőség alparancsnokává történő kinevezésre ajánlják. (Nb. Csak az index alapján; az eredeti rendelet hiányzik.)

1075. Bécs, 1668. okt. 13.

Az udvari kamara értesíti a pozsonyi kamarát, hogy a gróf Petheo Zsigmond által – a neki adományozott Butkai-örökségért – befizetett 15000 Ft-ból az uralkodó 7500 Ft-ot "in usum fabricae seu reparationis fortalitii Zattmariensis" kíván fordítani, amely összeget a szepesi kamara utján folyósítsák. A további 7500 Ft-ot "pro restauracione propugnaculorum fortalitii Fileckiensis" rendeli.

1076. 1668. okt. 19.

Megküldi a szatmári vár parancsnokának az udvari kamarához intézett, s a vár érdeinek kiépítésére vonatkozó előterjesztését.

(Nb. Csak az index alapján, az eredeti rendelet és melléklete hiányzik.)

1077. Bécs, 1668. okt. 29.

Rendelet a Butkai-féle javakból a szatmári vár erősítési munkálataira rendelt 15000 Ft elszámolásáról.

(Nb. Csak az index alapján; az eredeti rendelet hiányzik.)

1078. Bécs, 1668. dec. 19.

Az udvari kamara felkéri a magyar kamarát, gondoskodjék 4-5000 Ft előteremtéséről a pálosok római székházának építésére s a szentatyától engedélyezett telek vásárlására kért segély céljára.

1079- Bécs, 1669. jan. 8.

Mínthogy a szatmári vár erősítési munkálataira rendelt 7500 Ft-ot a haditanács utasítására a győri építkezéseknél használták fel, az udvari kamara utasítja a magyar kamarát, hogy e célra a szepesi kamara utján egyelőre 3000 Ft-ot folyósítson.

Az udvari kamara sürgeti az összeg folyósítását: Ben. Res., 1669. jan. 29.

1080. Bécs, 1669. aug. 9.

Utasítja a kamarát, hogy a székelyhídi vár lerombolására kiküldött "Architecto Campestri penes Fortalitia partium Regni nostri Hungariae superiorum", Lucas Georgius Schiga – 1665. jan. 1-től márc. 2-ig járó s még hátralékos – napidijainak "propter iter Zattmario usque ad arcem Zekelhidianam pro demoliendo ac funditus destruendo eodem fortalitia" –, összesen 180 Ft-nak kifizetése iránt a szepesi kamaránál intézkedjék.

1081. Bécs, 1669. nov. 6.

Utasítja a kamarát, hogy a pálos rend generális procuratorainak nyugtájára az új pápa által átengedett római székház vételárára adandó segélyként 4000 scudi-t utalványozzon.

A kifizetést sürgeti: Ben. Res., 1669. nov. 26. és Ben. Res., 1669. dec. 30.

1082. Bécs, 1669. nov. 14.

Utasítja a kamarát, hogy a pápai ferenceseknek "in subsidium structurae Templi noviter erigendi" 300 rajnai Ft-ot folyósítson.

1083. Bécs, 1669. nov. 16.

Korpona város hátralékos 1400 Ft adó tartozását elengedi "pro restauratione et fortificatione eiusdem Civitatis", s utasítja a kamarát, hogy az összegnek a mondott célra történő felhasználását ellenőrizze.

1084. Bécs, 1670. márc. 13.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a füleki várórség által katolikus templom építéséhez kérelmezett segély ügyében.

1085. Bécs, 1670. márc. 29.

A füleki katolikus helyórség kérésére a várban építendő új templom – "in structuram noviter erigendae ibidem in Praesidio Filekiensi Ecclesiae" – költségeire 300 rénes Ft segélyt engedélyez, és utasítja a kamarát, hogy az összeget megfelelő részletekben folyósítsa.

1086. Bécs, 1670. ápr. 21.

Elrendeli, hogy "in monte Libano Arabiae" lakó szerzeteseknek "in fabricam seu restorationem Templi a Turcis devastati" a kamara 300 Ft segélyt folyósítson.

1087. Bécs, 1670. ápr. 21.

Az udvari kamara közli, hogy a lipótvári (Galgóc) vár építéséhez 14 kőműves érkezik Felső-Ausztriából, és felkéri a pozsonyi kamarát, hogy Pozsonytól Lipótvárig szabad közlekedésükről s esetleges védelmükről gondoskodjék.

1088. Bécs, 1670. aug. 29.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a károlyvárosi vár erősítési munkálataihoz a kamara a Zrínyi- és Frangepán-jobbágyoknak robotmunkára történő kirendeléséről gondoskodjék.

1089. Bécs, 1670. aug. 29.

Elrendeli, hogy a kassai fegyvertár kiépítésére, amelyen a folyó évben egyetlen követ sem mozdítottak meg, a kamara a szepesi kamara útján minden eszközt vegyen igénybe.

1090. Bécs, 1670. okt. 18.

Mínthogy a bécsi ágostonrendiek a gróf Nádasdy Ferenc által "pro aedificando illius ordinis templo et Monasterio in Luckenhaus" (Léka) tett 20000 Ft-os alapítvány felől s az e célra szolgáló egyéb kegyes alapítványokról is érdeklődnek, az udvari kamara tájékoztató jelentést kér.

1091. Bécs, 1670. dec. 16.

Utasítja a kamarát, hogy az eddig nagy költséggel épült, de tetőzet híján romlásnak kitett kassai fegyvertár – domus armamentaria – kiépítéséről s a szükséges költségekről a szepesi kamaránál haladéktalanul intézkedjék.

1092. Bécs, 1671. jan. 30.

Értesíti a kamarát, hogy a Lipótvárt (Galgóc) építendő vár költségeire egyebek között a felkelőktől elkobzott vagyonból 50000 Ft-ot kíván fordítani, s utasítja a kamarát, hogy addig is, amíg az összeg rendelkezésre áll, királyi quotájainak terhére 10000 Ft-ot folyósítson a tavasszal megindítandó munkálatokra.

Quotája terhére újabb 10000 Ft utalványozását rendeli el: Ben. Res. , 1671. máj. 28.

1093. Bécs, 1671. febr. 20.

Mínthogy Nagyszombat város közönsége a minapi török harcok során feldult és leégett Szent Erzsébet templom újjáépítéséhez – "pro reaedicanda Ecclesia Tirnaviae vulgo ad Sanctam Elisabetham" – segílyt kér, az udvari kamara felszólítja a magyar kamarát, hogy ez ügyben véleményes javaslatát terjessze elő.

1094. Bécs, 1671. márc. 3.

Leküldi a kamarának másolatban az Eperjes, Bártfa és Lőcse városokhoz intézett rendeleteit a ferencesek egykori kolostorainak és templomainak visszaszolgáltatása tárgyában, s utasítja, hogy az átadáshoz a szepesi kamarától megfelelő biztost rendeljen ki.

Az átadó biztosok költségeiről: Ben. Res. , 1671. márc. 13.

1095. Bécs, 1671. márc. 4.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a kassai fegyvertár kiépítéséhez a hat szomszédos házacskát vásárolják meg, és folyósítsák a szükséges összegeket.

1096. Bécs, 1671. márc. 14.

Utasítja a kamarát, hogy a kassai fegyvertár terjeszkedéséhez a szomszédos hat kis házacskára megvásárlásáról gondoskodjék.

Engedélyezi a megvételhez szükséges 3880 Ft 38 kr-t: Ben. Res. , 1671. máj. 20.

1097. Bécs, 1671. ápr. 8.

Megküldi a kamarának a Trencsén vármegyéhez intézett rendelete másolatát, amelyben az újvári vár erődítésére szánt 3000 Ft-nak a trencsényi vár helyreállítására történi felhasználását engedélyezi.

1098. Bécs, 1671. jun. 17.

Az udvari kamara – kérvényeik átküldése kapcsán – véleményes javaslatot kér, milyen segíly volna adható

1.) a nagyszőlősi ferenceseknek "quondam inter primos celeberrimum, nunc autem ob ruínam miserrimum" kolostoruk helyreállítására ("ubi et Corpus illius quondam S. Joannis Capistrani indubitanter nos reperituros speramus"),

2.) a beckői ferenceseknek a gróf Nádasdy Ferenc által alapított és bőkezűségéből az építésben is előrehaladt – "non solum inchoatum, verum etiam sat in altum a solo erectum" – kolostoruk és templomuk teljes – "ad perfectionem" – kiépítéséhez,

3.) a nagyszombati szlovák egyházközség Szent Mihály arkangyal templomának helyreállításához.

1099. Bécs, 1671. jul. 20.

Az udvari kamara sürgeti a pozsonyi vár erődeinek kiépítésére – in continuationem structurae fortalitii Arcis Regiae Posoniensis – rendelt összegek folyósítását.

1100. Bécs, 1671. jul. 22.

Leküldi a kamarának másolatban a Kassa városhoz intézett rendeletét, amelyben az erődök építkezéseinek utjában álló néhány külvárosi ház lerombolását rendeli el.

1101. Bécs, 1671. szept. 28.

Értesíti a kamarát, hogy a lipótvári (Galgóc) vár kiépítésére évi quotájából 3000 Ft-ot engedélyezett, s utasítja, hogy az összeg folyósításáról gondoskodjék.

1102. Bécs, 1671. okt. 6.

Mínthogy a lipótvári (Galgóc) vár építkezéseinél munkaerőhiány jelentkezik, az udvari kamara véleményes javaslatot kér megfelelő munkásoknak a szomszédos községekből hetenként történő kirendelése tárgyában.

1103. Bécs, 1671. okt. 12.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a pozsonyi Nádasdy-háznak és kertnek a karmeliták számára történő átengedése; a beckői ferenceseknek a Nádasdy Ferenc által megkezdett kolostor- és templomépítésére adandó segély; valamint a Keglevich Miklós által az elkobzott Nádasdy-javakból nyolc templom restaurálására kért 300 tallér engedélyezése ügyében.

1104. Bécs, 1671. oki. 25.

Leküldi a kamarának másolatban Besztercebánya városhoz intézett rendeletét, amelyben a várbeli templomnak – e pluribus Altariis . . . per antelatos Catholicos fundatis constans – a katolikusok részére történő átadásáról rendelkezik, s az átadó bizottságba a kamara részéről Gillányi György tanácsost jelöli ki.

1105. Bécs, 1671. okt. 30.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a komáromi hid helyreállításáról a kamara mielőbb gondoskodjék.

Ugyanezen tárgyban az uralkodó rendelete: Ben. Res., 1671. nov. 28.

1106. Bécs, 1671. dec. 4.

Hogy a lipótvári (Galgóc) erődök kiépítésében pénzhiány miatt fennakadás ne álljon be, az udvari kamara elrendeli, hogy a kamara 5000 Ft-ot mielőbb folyósítson, és további 3000 Ft utalványozásáról is gondoskodjék.

1107. Bécs, 1671. dec. 14.

Az udvari kamara utasítja a magyar kamarát, hogy az uralkodó rendelete értelmében a komáromi vár erődítési munkálataira – "in fortificationem" – a már korábban utalványozott összegeken felül további 4000 Ft-ot, – a guttaei vár erődítésére pedig 2000 Ft-ot folyósítson.

1108. Bécs, 1672. febr. 26.

A Lipótvárt (Galgóc) építendő vár költségeire újabb 6000 Ft folyósítását rendeli el. További 15000 Ft folyósításáról rendelkezik: Ben. Res., 1672. márc. 31.

1109. Bécs, 1672. márc. 20.

A komáromi jezsuitáknak az építendő várkápolna költségeire – "in structuram Templi sive Sacelli in usum Praesidiariorum" – 1500 rénes Ft-ot engedélyez, s utasítja a kamarát, hogy az összegből 500 Ft-ot azonnal, további 1000 Ft-ot pedig szükség szerint folyósítson.

1110. Bécs, 1672. jun. 8.

Az udvari kamara sürgeti a lipótvári (Galgóc) vár kiépítésére rendelt összegek folyamatos folyósítását, minthogy az építkezést a nyáron minden eszközzel elő kell mozdítani.

1111. Bécs, 1672. jun. 23.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a Győr és Komárom között, Német községnél építendő negyedik Duna-hídra vonatkozóan.

1112. Bécs, 1672. jul. 19.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a komáromi ferenceseknek adandó segély ügyében "ad erigendam Templi catholici structuram reparationemque illarum residentiae".

1113. Bécs, 1672. aug. 4.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a lipótvári (Galgóc) vár építéséhez – a kedvező nyári időszak minél jobb kihasználása érdekében – a kamara a hátralékban lévő 26000 Ft-ot – akár kölcsönként felveendő pénzekből is – haladéktalanul folyósítsa.

1114. Ebersdorf, 1672. okt. 1.

Utasítja a kamarát, hogy a komáromi ferenceseknek – "pro extruendo ibidem Templo" – 400 rénes Ft segélyt folyósítson.

1115. Bécs, 1672. okt. 24.

Elrendeli, hogy a kamara a lipótvári (Galgóc) vár kiépítésére rendelt 60000 Ft még hátralékos összegén felül további 16000 Ft előlegként történő folyósításáról gondoskodjék.

Az udvari kamara ugyanezen ügyben: Ben. Res., 1672. okt. 21., Ben. Res., 1672. okt. 11., Ben. Res., 1672. okt. 6. – Korábbi sürgetések: Ben. Res., 1672. jun. 25., Ben. Res., 1672. jun. 18.

1116. Bécs, 1673. jan. 2.

Minthogy az uralkodó elrendelte, hogy évi 60000 Ft quotáját a Lipótvárt (Galgóc) építendő vár költségeire fordítsák, az építkezés mielőbbi megindítása érdekében az udvari kamara utasítja a pozsonyi kamarát, hogy épületanyag beszerzésére 6000 Ft-ot folyósítson.

1117. Bécs, 1673. jan. 6.

Utasítja a kamarát, hogy a pálosok római székházára évekkel ezelőtt engedélyezett 4000 scudi folyósításáról mielőbb gondoskodjék.

Ugyanezen ügyben az udvari kamara: Ben. Res., 1673. jan. 28. A kifizetést sürgeti: Ben. Res., 1673. márc. 4.

1118. Bécs, 1673. febr. 20.

Mínthogy az uralkodó az ez évre járó 60000 Ft quotáját teljes egészében a lipótvári (Galgóc) vár kiépítésére – "in perfectionem structurae Fortalitii Leopoldopolitani" – kívánja fordítani, s az ebből utalványozott 6000 Ft-ot már fel is használták, az udvari kamara elrendeli, hogy a további 54000 Ft folyamatos folyósításáról a kamara gondoskodik.

1119. Bécs, 1673. márc. 4.

Megküldi a kamarának továbbítás végett a gróf Forgách Ferenchez és a Nyitra megyei főispánhoz intézett rendeletét, amelyben a lipótvári (Galgóc) erődök kiépítésének útjában álló közeli erődök kiirtását s néhány galgóczi és vörösvári ház lebontását rendeli el.

1120. Bécs, 1673. márc. 20.

Az udvari kamara közli, hogy az uralkodó hozzájárult a fiumei jezsuitáknak "pro aedificandis scholis" adandó vas árának elengedéséhez.

1121. Bécs, 1673. ápr. 19.

Utasítja a kamarát, hogy "Joanni Georgio Mulner Sigillorum nostrorum Lapicidae in Officina nostra Monetaria pro confectis binis nostris Sigillis Caesareis maioribus, in usum Gubernij nostri Regij, ibidem Posonii existentis destinatis" nyugtája ellenében 500 rajnai Ft-ot fizessen ki.

1122. Bécs, 1673. jun. 6.

Az udvari kamara Keresztury László vice Palatinus által a nyitrai vár építkezésére hagyományozott 30000 Ft mikénti felhasználásáról részletes elszámolást kér, minthogy az eddigi költségkimutatás "in structuram dicti Fortalitii Nitriensis" 18254 Ft-ról szól.

1123. Bécs, 1673. jun. 13.

Utasítja a kamarát, hogy a kassai és szatmári erődök bástyáinak kiépítéséhez a szükséges anyagi eszközökről gondoskodik.

1124. Bécs, 1673. jun. 24.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a Győr és Komárom közötti Duna-híd helyreállításáról a kamara minden eszközzel gondoskodik.

1125. Bécs, 1673. okt. 15.

Mínthogy a haditanáccsal megtárgyalandó volna a komáromi vár erődítési munkálatainak folytatása, továbbá a séllyei várkastélynak a jezsuitáktól történő átvétele s a lipótvári (Galgóc) lovas helyőrség házának építése és magának a városnak kiépítése, az udvari kamarának Bécsben hátrahagyott részlege utasítja a kamarát, hogy e kérdésekben véleményes javaslatát terjessze elő, különösképp arról, mi volna még a lipótvári vár kiépítésére rendelt évi 60000 Ft-ból felhasználható, lehetne-e a pozsonyiakra kirótt bírságpénzekből és a felkelők vagyonából valamit az építkezésekre fordítani, s végül minő összegű váltság volna felajánlható a jezsuitáknak a séllyei várkastélyért.

1126. Graz, 1673. okt. 30.

Mínthogy a haditanácstól nyert értesülés szerint a kassai erődítési munkálatokat pénzhány késlelteti, s az építészek és kézművesek sem kapják rendesen járandóságaikat, az udvari kamara elrendeli, hogy a magyar kamara ez ügyben mielőbb intézkedjék.

1127. Bécs, 1673. nov. 28.

Az udvari kamara elrendeli, hogy Dominus Ingenier Schiga-nak, akit a felvidéki várak felülvizsgálatára küldtek ki, rendes fizetésén felül napi 1 Ft utisegélyt folyósítsanak.

1128. Bécs, 1673. nov. 29.

Utasítja – egyebek közt – a kamarát, hogy a gróf Forgács tulajdonában lévő galgóczi várat a közeli török veszély miatt vagy rombolják le, vagy csatolják az ujonnan épült Lipótvárhoz; egyben szorgalmazza Lipótvár városának kiépítését.

1129. Bécs, 1673. dec. 14.

Az udvari kamara utasítja a pozsonyi kamarát, hogy a komáromi vár erődítési munkálataira 4000 Ft-ot, a guttaira pedig 2000 Ft-ot folyósítson.

1130. Bécs, 1674. febr. 8.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a lévai vár helyreállításán dolgozók járandóságai felől.

1131. Bécs, 1674. febr. 12.

Utasítja a kamarát, hogy Nagyszombat város szlovák hiveinek "in aedificanda et amplianda Ecclesia sua concioni slavonicae destinata" 300 Ft segélyt folyósítson.

1132. Bécs, 1674. febr. 20.

Hozzájárul, hogy Pozsonyban új pénzverdét – "officina nova monetaria" – állítsanak fel, s az körmöci mintára 5 garasos pénzeket verjen.

1133. Bécs, 1674. máj. 18.

Mínthogy a Lipótvárt (Galgóc) építendő vár költségeire a minap elrendelt 15000 Ft-ból a kamara mindössze 3000 Ft-ot folyósított, utasítja, hogy a hátralékos 12000 Ft-ot haladéktalanul fizesse ki, s egyben gondoskodjék arról, hogy az udvartartásra befizetendő évi 60000 Ft quotát teljes egészében a vár építésére tartalékolják.

1134. Bécs, 1674. máj. 22.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a lévai vár helyreállítási munkálatainak mielőbbi megkezdésére a kamara 6000 Ft-ot előlegezzon.

1135. Bécs, 1674. máj. 25.

Mínthogy az uralkodó elrendelte, hogy évi 60000 Ft quotájából 30000 Ft-ot a lipótvári (Galgóc) vár építésének folytatására fordítsanak, az udvari kamara utasítja a pozsonyi kamarát, hogy az összeg hátralékának folyósításáról "pro residua structura Fortalitii Leopoldopolitani" gondoskodjék.

1136. Bécs, 1674. jun. 5.

Mínthogy az uralkodó a kincstárra háruló bizonyos javakért letétbe helyezett 7500 Ft-ot a fülteki vár helyreállítására – "pro restauratione propugnaculi seu fortalitii Fülekiensis" – kívánja fordítani, a haditanács pedig "pro necessaria certorumque aedificiorum ibidem ruinam minantium reparatione" további pénzeket is sürget, az udvari kamara elrendeli, hogy a kamara a munkálatokról és azok költségeiről gondoskodjék.

1137. Bécs, 1674. jun. 18.

Elrendeli, hogy a lévai várat "valde ruinosum et derutum" mielőbb állítsák helyre, és hozzák védelmi állapotba, s utasítja a kamarát, hogy a helyreállítás költségeire – addig is, míg az összeget bizonyos hagyatékokból visszatéríthetik – 6000 Ft kölcsönt vegyen fel.

1138. Bécs, 1674. jun. 21.

Mínthogy a haditanács sürgeti a szatmári vár helyreállítását, az udvari kamara elrendeli, hogy a kamara "in prosequendam Fortalitii Szatthmariensis structuram et reparationem" szükséges összegekről a szepesi kamara útján gondoskodjék.

1139. Bécsujhely, 1674. jul. 18.

Utasítja a kamarát, hogy a pozsonyi várból a város falai közé leköltöző "Regni nostri Hungariae Gubernator" szállásának megfelelő átalakítására és a szükséges építkezésekre 985 Ft-ot folyósítson.

1140. Bécs, 1674. jul. 18.

Mínthogy a lipótvári (Galgóc) vár építésére ez évben engedélyezett 30000 Ft-ból Johann Andreas von Raab Bauinspector jelentése szerint már csak 5000 Ft áll rendelkezésre, s a felügyelő az építkezés folytatásához még legalább 10000 Ft-ot kér, az udvari kamara elrendeli, hogy a kamara a szükséges összegek folyósításáról gondoskodjék.

Sürgeti a 10000 Ft folyósítását: Ben. Res. , 1674. jul. 30.

1141. Bécs, 1674. jul. 22.

Az udvari kamara sürgeti a szükséges összegek folyósítását a kassai citadella kiépítéséhez.

Ugyanezen ügyben: Ben. Res. , 1674. nov. 13. , Ben. Res. , 1674. dec. 20.

1142. Bécs, 1674. aug. 11.

Elrendeli, hogy a kamara a lipótvári (Galgóc) vár építésének folytatására – hogy még a kedvező időben befejezhető legyen – jövő évi quotájából visszatérítendően 10000 Ft-ot folyósítson.

1143. Bécs, 1674. aug. 18.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a zágrábi ferenceseknek adandó segélyre vonatkozóan "ad restaurandum ipsorum claustrum, quod per horribile incendium totius civitatis Zagradiensis usque ad nuda murorum rudera destructum fuit".

1144. Bécs, 1674. aug. 20.

Az udvari kamara leküldi Lucas Georg Schiga kassai Ingenierius kérvényét, amelyben – arra hivatkozván, hogy a kassai és kállói munkája mellett Spalla kiválásával a szatmári vár erősítési munkálatait is neki kell ellátnia, s így soká uton lennie – napi 1 Ft utiköltség folyósítását kéri nemcsak az utazás tartamára, hanem a Kassától távol, helyben töltött napokra is, s utasítja a kamarát, hogy a szepesi kamaránál ily értelemben intézkedjék.

(Sk. aláírása: Lucas Geörg Ssicha)

1145. Bécs, 1674. aug. 28.

Az udvari kamara utasítja a pozsonyi kamarát, hogy Johann Joseph Spalla-nak – "ingenirio praeteritorum annorum Cassoviensi" – a fizetéséből hátralékos 2970 Ft-ot fokozatosan folyósítsa.

1146. Bécs, 1674. szept. 22.

A zágrábi ferenceseknek "pro restaurando ipsorum claustro per insperatum incendium in cineres redacto" 300 rénes Ft segélyt engedélyez.

1147. Bécs, 1674. szept. 22.

Az udvari kamara véleményes javaslatot kér a ferenceseknek adandó segély ügyében "pro restauratione Monasterii Blumbensis in partibus infidelium".

A ferencesek mellékelt beadványában: "pro restauratione Monasterij Plumbensis a tot annis ruinati, in quo conservatur Sanctissima et miraculosissima Virgo Maria a Sancto Luca viva depicta cum Jesulo Salvatore nostro".

1148. Bécs, 1674. okt. 18.

Mínthogy a gyöngyösi jezsuiták az elmúlt júniusban 11 oltárával és szerelvényeivel együtt leégett templomuk és a gimnázium helyreállítására segélyt kérnek, az udvari kamara erre vonatkozóan a magyar kamara véleményes javaslatát kéri.

1149. Bécs, 1674. nov. 9.

Az udvari kamara véleményes jelentést kér a komlósi (Abauj m.) g. kat. plébániának adandó segély ügyében "ad reparandum templi per nefarios Rebelles modo currenti anno totaliter ruinati et expilati".

1150. Bécs, 1674. nov. 13.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a szatmári vár folytatólagos erősítési munkálataihoz szükséges 6000 Ft folyósításáról a kamara a szepesi kamara útján gondoskodik.

1151. Bécs, 1674. nov. 16.

Elrendeli, hogy a kassai élelmezési raktár céljaira az évszázad óta romokban lévő templomot kell átépíteni az elkészített tervrajz szerint, úgy azonban, hogy idővel a templom istentisztelet céljaira, a hozzá csatlakozó – ugyancsak romladozó – kolostor akár egyházi célra, akár kórháznak legyen – kellő helyreállítás után – visszaadható.

1152. Bécs, 1674. dec. 16.

Gróf Montecuccoli Raymund előterjesztésére elrendeli, hogy a kamara Michael Ketelath ágyuöntő alkalmazásáról, Kassára történő küldéséről és járandóságainak rendszeres folyósításáról gondoskodják.

1153. Bécs, 1674. dec. 20.

Az udvari kamara elrendeli, hogy a lipótvári (Galgóc) vár építkezéseihez az "Ers Innerpergerisch Haupt Eisen Gwerckschafft der Stahel vnd Eisenhandlung Landts Österreich vnd Steyr" vállalattal 1669. márc. 27-én kötött szerződés értelmében szállított különböző vasanyag vételárából még hátralékos 1872 Ft 7 schilling és 26 denár folyósításáról a kamara haladéktalanul gondoskodják.

1154. Bécs, 1674. dec. 22.

Az udvari kamara elrendeli, hogy azokat a ládákat, amelyeket a haditanácstól nyert értesülés szerint ezüsttel és drágaságokkal megtömve Felső-Magyarországról küldtek Pozsonyba, s amelyeket jelenleg az ottani élelmezési raktárban őriznek, kiküldött biztos jelenlétében bontsák fel, s tartalmukról a kamara terjesszen be részletes kimutatást.

1155. Bécs, 1675. febr. 14.

Az udvari kamara elrendeli, hogy Johann Michael Ketelath kassai ágyuöntőnek az utiköltség címén már kifizetett 100 Ft-on felül jövő fizetése terhére a szepesi kamara utján további 200 Ft-ot utalványozzanak.

1156. Bécs, 1675. márc. 28.

Utasítja a kamarát, hogy a már-már romokban lévő – "prope ad ruinas verrens" – guttai erőd helyreállítására 2369 Ft-ot folyósítson.

1157. Bécs, 1675. ápr. 24.

Mínthogy gróf Volkra Otto Ferdinánd, a lipótvári (Galgóc) vár építési igazgatója – Director Caesareus huius aedificii – jelentése szerint a várban további építkezések szükségesek, az udvari kamara felhívja a magyar kamarát, hogy ezek költségeiről gondoskodják.

A rendeletekhez mellékelve gróf Otto Ferdinand Gottlieb Volkra "Röm. Kais. May. Bau Director zu Leopoldstatt in Ungarn" és Bernardo Ceresola "Burger in Wien auch Kays. Leopoldstattl. Maurermeister in Ungarn" s. k. aláírt és pecsételt eredeti szerződése – Bécs, 1675. ápr. 7-i keltezéssel – a lipótvári várban tervezett élelmezési- és lőszerraktár építéséről.

1158. Bécs, 1675. ápr. 26.

Utasítja a kamarát, hogy a zágrábi klarisszának "pro restaurando earundem Monasterio per insperatum ... incendium in cineres redacto" 300 rénes Ft segélyt folyósítson.

1159. Bécs, 1675. máj. 20.

Elrendeli, hogy a kamara az óvári vár helyreállítására megfelelő részletekben 800 Ft-ot folyósítson.

Borghida István

KÉT LEVÉL BOROMISZA TIBOR HAGYATÉKÁBÓL

A nagybányai művésztelep képviselőinek hatalmas levelezés-anyagából még mindig sok a közletlen okirat. Ismertebbek és feldolgozottabbak az alapítók írásai, így többek között Hollósy Simon levélváltása Réti Istvánnal és Thorma Jánossal, Réti hosszantartó baráti levelezése Thormával, vagy Réti levelei a festőtelep adatainak összegyűjtése kapcsán.

Számos adatközlő, vagy adat-regisztráló levél mellett, nemcsak művészeti, de irodalmi érdekességű is akad. Ezuttal Boromisza Tibor hagyatékából, két hozzá intézett izes, humoros írást adunk közre; mindkettő az ott élő művészek helyzetének, viszonyainak hangulati összképét gazdagítja.

Előljáróban, néhány sorban emlékeztetünk arra, hogy Boromisza Tibor 1880-ban született Bácsalmáson és katonai pályán indult. A jókötésű huszártiszt azonban hamarosan hátat fordított a hadseregnek. Rebellis lényével sehogy se illeszkedett be a kaszárnyák merev szellemébe, s a díszes csákót szalmából font nagykarimájú festőkalapra cserélte fel.

1904-ben, tehát két évvel a Szabadiskola létesítése után telepedett le Nagybányán, ahonnan egy időre Párizsba is kiment tanulni. A katolikus püspök unokaöccse református lányt vett feleségül. Mindketten baloldali nézeteket vallottak, politikai tevékenységet fejtettek ki, s ezt Boromisza később, a Tanácsköztársaság idején is folytatta. (A Direktórium idején sajtóügyi megbízott volt.)

1906-ban, köztudomásulag Czóbel Béla terjesztette el a telepen a francia festészet új törekvéseit, Cézanne-től Matisse-ig. Hamarosan számos művész tért át az új utra, amelyet ott neo-impresszionizmusnak neveztek, képviselőit röviden "neos"-oknak. Boromisza is szembe helyezkedett az alapítók naturalista-impresszionista szemléletével, azonban nem Czóbel agitálására, hanem párizsi útja nyomán, közvetlen élmények alapján. Ki is tette magát ezzel a támadások tömegének, gyors és jelentős eredményeit azonban még a rosszindulatubbak sem vonhatták kétségbe.

Figurális kompozícióin Boromisza gyakran szerepeltet szekeres, vásározó román földműveseket, munkásokat, bányászokat. Vizuális élményét, a realitást expresszionisztikusan felfokozza, lendületesen adja elő, s többnyire egészséges, erőteljes humorral fűszerezi, csak ritkán dramatizál. Nagyméretű, színben és fakturában erősen stilizált kompozíciói ezzel szemben bukolikusan, a csönd, a nyugalom érzését árasztják.

Az 1918-ig terjedő nagybányai időszakában, mintegy évtizeden át agitatív hangú újságcikkekben kora képzőművészeti kérdéseivel, művésztársai tevékenységével, máskor modelljeinek nehéz, megalázó társadalmi helyzetével foglalkozott. Művészi hitvallását egy barátjához intézett levélben fejtette ki nagy vonalakban, ebből ismertetünk néhány részletet:

"A természet örök mozgásainak pillanatnyi változásaiiban van minden érték. Ezt érezni kell, s azután meglátni, tehát együtt kell élni a pillanattal. A művészet nem kényelmes, tetszetős polgári foglalkozás, hanem harc és háború."...

"Forrongás az elemem: nincs stáció. Száguldó gyorsvonat füstjeként maradnak el produktumaim gondolataim mellől"...

"Tíz éve élek Nagybánya vidékén, egy csodás természeti szépségekben gazdag helyen... Igyekszem a természet jelenségeinek szellemébe hatolni. Együtt élek ezzel a vidékkel – de csak a vidékkel. Önkénytelenül is teljesen szeparálódtam, s így az ugynevezett "Nagybányai festők társaságához" mi közöm sincsen."

Ezek után következnek a két levél:

Ziffer Sándor Párizsból Boromisza Tiborhoz Nagybányára. (NB. M. M. A.)

Párizs, 1910 XII. 26.

Kedves Boromisza barátom!

Isten látja a lelkem, már rég nekikészültem, hogy irjak neked, de okok, amiket nem akarok szószertint kiírni, folyton hátráltattak. A legfőbb az, hogy a heiteimet korántsem találom azoknak a mézesheteknek, amelyek állítólag minden jónevelésű fiatal házaspárnak legalább az első időkben kijutnak. Ellenkezőleg, van keserű napom több mint a házasságom előtt bármikor volt. Becsaptak engem barátom úgy, hogy így még alig...? ...s most nem marad más hátra mint jó képet vágni a mulatsághoz.

Nem kaptam pénzt egy vasat sem ígéretet ellenben pazarul, de ezt is csak az elején s már ezzel is szűken bánnak. (1)

Minden dolgot amire szükségem van beleértve a lakást, kosztot, festéket stb. nékem kell beszereznem s a drága anyósom (bárcsak főzték volna olajba, mielőtt megismertem) csupán az utiköltséget fizette idáig, a többit pedig: lakást, kosztot, mosást, festékvásárlást úgy bevasalta rajtam most, ahogy egy eladott pesti képem után pénzt kaptam, mint a pinty!

Azt mondja, hogy elég hozomány nékem az, hogy feleségemről és róla nem kell gondoskodnom.

Egyszóval ott vagyok barátom, ahol a mádi zsidó, azaz még annál is hátrább, csak úgy meg kell magamért kinlódni mint eddig. Még tartom magam egy kissé türelemmel, de ha végig így lesz, akkor bizony én megszököm a nagy dicsőség elől. (2) Láthatod barátom, hogy sok ok mellett már csak ez is elég arra, hogy megfélekedzek levélírási kötelezettségeimről. Hogy mi lesz ezután, arról egyelőre fogalmam sincs. Ha lesz türelmem várok egy kicsit, talán megváltozik a helyzet, de ha nem akkor mint említettem szököm.

Igy persze az ördög élvezi Párizst és nem én! Alig dolgozom önállóan, inkább kopírozok a Louvrebán, de nem nagy kedvvel. (3) Mi történt Bányán ezekben az időkben? Dolgozol-e sokat? Kik vannak ott, hogyan telnek a napok? Mennyire

vagytok a retrospektív kiállítás előkészületeivel? Lesz belőle valami? Én már tettem említést egy csomó itt élő ismerősömnek róla, s az ötlet mindenkinek tetszik, s eddig mind megígérte, hogy résztvesz. Prottmann, Lanow, Galimberti, Stickyold stb. Ha van róla valami közölni valód (a kiállításról), úgy kérlek ird meg, esetleg adj utasítást a továbbiakra nézve is.

Írj kérlek egyszóval mindenről, amiről gondolsz, hogy érdekelne. De a leveledet okvetlenül várom. Egyenlőre csak ennyit írok Neked, azt hiszem ez is elég. Van több is, de akarok a papíron egy kis fehér helyet is hagyni, nehogy még a levélben is mindent befeketítsek. Tehát a kedves nődet veled együtt szívélyesen üdvözölve ugyszintén a jó ismerősöket is, maradtam régi barátsággal

Ziffer Sándor.

Címem: Alexandre Z. Paris, 30 rue de Vaugirard, Hotel du Boghstene

(1) A nála 12 évvel idősebb, betegeskedő Käthe Beckhaus berlini festőművésznővel kötött házasságnak a művész bevallása szerint az lett volna a célja, hogy anyósa a nyugodt alkotó munka lehetőségét biztosítsa számára.

(2) Az anyagi viszony mindvégig így maradt, a művész azonban kitartott felesége mellett, annak 1945-ben bekövetkezett haláláig.

(3) A másolatokat Ziffer hazai megbízásból, létfenntartásának biztosítására készítette.

Tersánszky Józsi Jenő – Boromisza Tiborhoz. (NB. M. A.)

Nbánya 911. dec. 19.

Kedves Tibor,

én nekem igazán felette gondolkodóba kell esnem, hogy valami Téged érdeklőt irhassak. Nagy Gáborhoz(1) pár napja elmentem és mint beszélünk, mondtam Böndőnek,(2) hogy vegyen ki akármely dolgom a Nyugatból, amely ép alkalmas. Azt a piacon hallám B-től, hogy N.G. azt hitte, hogy valami eredeti elbeszélést adok.(3) Így egy kissé szégyelem az ügyet, de Te jól tudod, hogy ha volna is készen, hát 60-80 koronát nem áldozhatok fel amit eredeti dologért kapok. Most már nem tudom mi lesz? Kádárnak(4) egy ramazuri alkalmával egy földhöz vágott pezsgős pohár sebet ejtett a hüvelyk ujján, s most 100 koronát kap a biztosítótól a szentséges égit neki. Krizsán János el van vonulva Gizába(5) végleg. Duma honn tekereg. Ezek a kispizkosok csak most nyitották meg a kiállításukat. Voltam ott. Szerencsére alkonyat volt. Köpe-delem. Barátom, méteres vásznakat piszkítottak be. Az ember elhül ekkora ön-bizalomra.

A Nsgos asszonyt nem láttam azóta. Kádár sokszor találkozik vele. Én meg voltam rökönnyödve, hogy megnehezteltek a nachmuzsikálásért. Szentségit neki, még

délben is talpon voltunk. Már ki kijén, ki lábán. A cukrászdában megettük a becsületet. A piacon csaknem csődület lett, mert kocsin jöttünk a veresvizről(6) és valami tolvaj színész volt velünk és úgy ordított a nyomorult a fiákeren mintha követválasztanánk. Pokoli volt. Egy kocsin. Én: az irodalom, – Kádár: a képzőművészetnek mondjuk fele(7), a színész: a színművészet, – a kocsis: a nép. És egytől-egyig infernalis ordításban, hogy a lovak halálra ijedtek.

Ziffert egyedül nem látni. Katya(8) olyan édes mint a sacharin. És ép az este vettem észre, hogy az öreg(9) egész jól megérti ha suttog.(10) Suttog – a kutya istenit – ennyire vitte Zifferrel. Én szegény fejem, míg barátkoztunk, majd kiköptem a tüdőmet az üvöltésben. Mít irjak még? Rétit alig látom, Thormát egyáltalában. Már utána tudakozok, hogy tán megint lovaggá lett útve valahol. Irjál még ha lesz időd, neked módodban van érdekes dolgokat írni. Hogy Bornemisza(11) miféle madár, azt én már megéreztem már akkor este Nálad. Lesz a kutyára dér – monják a jómagyarok. Ölel barátod

T. Jenő

- (1.) Ajtay Nagy Gábor.
- (2.) dr. Berényi Béla ügyvéd
- (3.) Egy novella közléséről van szó a nagybányai sajtóban.
- (4.) Kádár Géza festőművész.
- (5.) Akkortájt Krizsán János festőművész szerelme és modellje.
- (6.) A Veresviz bányásznegyed Nagybányán.
- (7.) Kádár Géza szokatlanul apró termetű volt.
- (8.) Käthe Beckhaus a művész felesége.
- (9.) Az "öreg" akkor 31 éves volt, pontosan egyidős Boromiszával, Tersánszkyknál 8 évvel idősebb.
- (10.) Gyermekkori betegsége következtében, Ziffer erősen nagyothallott.
- (11.) Bornemisza Géza, a "neo"-sokhoz csatlakozott festőművész. Tersánszky valószínűleg arra a "pártútsra" utal, amelyet Réti is említ jóval később egy 1935, IX, 20-i dátumu levelében.

A T. Jenő jelzésű levél sokáig feküdt a Nagybányai Múzeum adattárában, amíg e sorok írója azonosította. Szerzője, Tersánszky Józsi Jenő író, Nagybányán született 1888-ban, s az odakerült Boromiszával hamarosan jóbarátságot kötött.

Tersánszkyt sok szál fűzte a festőművészekhez. Az elemi iskolában a korán elpusztult, rendkívüli tehetségű tájfestő, Maticska Jenő padtársa volt és iskolatársa Krizsán Jánosnak. Siheder korában gyakran cipelte néhány krajcárért Hollósy és más mesterek festőállványát, székét, festődobozát. Ő maga is festőnek készült. Miután a Nyugat 1910-ben leköszölte egy novelláját, végleg az irodalmi pálya mellett döntött. Több művészeti vonatkozású írást jelentetett meg ugyanott, 1947-ben megjelent Félbolond című regényében pedig a nagybányai festőtelep életét idézi.

Boromiszka a hozzá intézett levél keltezése utáni évben, 1912-ben megfestette Tersánszky arcképét. 1914-ben a képet a Könyves Kálmán Társulat szalonjában rendezett kiállításon szerepeltette.

TÁJÉKOZÓDÁS

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓ CSOPORT KÖZÉPKORI ÉS RENESZÁNSZ MŰVÉSZETTEL FOGLALKOZÓ FELOLVASÓ ÜLÉSÉRŐL

A Művészettörténeti Kutató Csoport 1974. november 11-13. között felolvasó ülészakot rendezett, amelyen a magyar művészettörténeti kézikönyvet előkészítő 1-4. sz. munkacsoportok tagjai vitatták meg a magyarországi középkori és reneszánsz művészet kutatásának legfontosabb kérdéseit. Számot adtak a folyó kutatásokról, a legidőszertűbb kutatási és módszertani kérdésekről, hogy felmérjék a kézikönyv előkészítő munkálatainak állását, és megkönnyítsék az elvégzendő feladatok meghatározását.

Mivel az ülészakon elhangzott egyes beszámolók, előadások közlésére később visszatérünk, illetve szándékunkban van az ott felvázolt kérdésekről később kidolgozandó tanulmányokat is közzélni, szükségesnek tartjuk, hogy addig is kivonatos formában rögzítsük az ülészak eredményeit. (Ez a beszámoló részben a referátumok szerzői által készített kivonatok, részben (+) – ezek hiányában – az ülészak jegyzőkönyve alapján készült.)

Az ülészakot dr. Székely György akadémikus nyitotta meg.

Tisztelt Egybegyültek!

Az a megtisztelő feladat hárul rám, hogy megnyissam a magyar művészettörténet kézikönyvét előkészítő 1-4. sz. munkacsoportok felolvasó ülését. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja, ennek a szép és számos más érintett tudományág számára is sokat ígérő vállalkozásnak kezdeményezője és szervezője ettől az új formától tartalmi kérdések megoldását is várja: a magyarországi középkori és reneszánsz művészeti kutatások legfontosabb kérdéseinek felvetését, megoldását. Nyilvánvaló, hogy ezt a célt elősegítheti a felolvasó ülés forma, amely új anyagot, új kérdéseket, reméljük, új összefüggéseket is feltár. Míg a megelőző munkacsoport- vagy munkacsoport-együttesekben folyó viták teoretikus és módszertani kérdések, korszakjellegek, kötetvázlatok kialakítását, megoldását célozták, most már elengedhetetlen azoknak az új eredményeknek a bemutatása, tapasztalatcseréje, amelyek a magyarországi művészet fejlődéséről készülő modern szintézis hagyományos elemeit, megállapításait módosítani hivatottak. Kérdés természetesen, hogy az előadásos forma ilyen mennyiségű alkalmazása mennyiben egészítheti ki a más formában (előzetes beszámolók társulatokban, folyóiratokban, hírlapokban, előadások régészeti, műemlékvédelmi, várostörténeti konferenciákon) nyert ismereteket. Illetve milyen módon lesznek felhasználhatók

az új megállapítások a készülő szintézis építőkövei, mozaikjai gyanánt, hogyan kapjanak helyet annak tudománytörténeti fejtegetéseiben, jegyzetanyagában. Nagy feladat vár ebben a tekintetben az üléseknél, akik a szétágazó kérdésköröket összefoglalhatják, kiérleltébb vagy hevenyészettebb ítéletet mondhatnak az egyes megállapításokról, felfogásokról, vázolhatják azok súlyát az egész szintézis szempontjából. Szerepüket azonban nemcsak ez a feladat teszi indokolttá, hanem az előadások csoportosítása is – amiben tematikai és kronológiai elvek fonódtak össze. Az első két ülés az új leletek és kutatások bemutatására szolgál címe szerint is, ami nyilván nem menti fel az előadókat az új tárgyi leletek képzőművészeti, építészettörténeti, esztétikai, hozzájuk tapadó esztétörténeti elemzésektől, ettől a joguktól fel sem menthetők a kiváló kutatókat. Éppen így a következő két ülés – amelyeket a képzőművészeteknek szentelnek –, majd az utolsó előtti – iparművészet – és a befejező ülés – építészet – sem érheti el célját, ha megmarad a téma szűkebben felfogott, megtisztított keretében. Éppen a közöttük feszülő összefüggések, az új leletekkel, feltárásokkal, forrásokkal egybevetett összegezési kísérletek tehetik gazdaggá az üléseket és az előadásokat követő vitákat. Ezért legyen szabad már kezdet gyanánt hangsúlyoznom a témák, ágazatok közötti belső összefüggések fontosságát, mert ez visz előre a szintézishez.

A témák áttekintő érintése nélkül, inkább arra utalnék, milyen örömdetes, hogy a legkülönbözőbb tudományágak képviselői jöttek össze alkotó hozzájárulásra, régi kérdések megoldására és új felvetésre: a művészettörténeti kutatás megbecsülése nemcsak saját művelőit mozgósította, hanem a régészek, a műemlékvédelemben dolgozók, a forráskutatók szép számát is. A feladat és a lehetőség a magyarországi művészet térképén meglévő, már a munkálat kezdetén megjelölt fehér foltok eltüntetése, a műhelyek és műemlékek, műtárgyak összefüggéseit jelző vonalak hálózatának kiegészítése, ha kell, átrajzolása. Tisztázni kell még következetesebben, mi tartozik bele a magyarországi művészeti élet multjába, a hitelesség és adathűség jegyében gyarapítva, vagy – ahol az szükséges – csökkentve a művészeti emlékek magyar vonatkozását, a történeti Magyarországhoz kötődő állományát. Az előadások hosszú listája mindezek szempontjából ígéretes. Jelentőségüket növeli, hogy számos új lelet, új értelmezési adat, változott megközelítés rejlik a címekben a nemrégiben megjelent fontos szintézisekhez képest. Ez ugyanis nem amazok le nem zárt, végig nem gondolt voltára utal, hanem a bennük már foglalt vitás kérdések, kutatási célok tovább munkálására. Ez áll mind a több kiadást méltán megért rövidebb szintézis, A magyarországi művészet története változásaiban, bővüléseiben is maradandó értékű megállapításaira, mind a téma területén messze túl tekintő Budapest története kötet sorozat művészeti részeire (Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest története I. Bp. 1973. 351-401. uő: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. uo. II. Bp. 1973. 241-334.). Ha ezekhez képest is, sőt szerzőik kutatásaiból nem kevéssé, gyarapodott az ismeretállomány – és ezt tényszerűen mondhatjuk el –, akkor máris igazolódott a mostani rendezvény referáló jellege és az adatfeltárás módszerősége.

Örömmel hallunk a magyar művészet keleti gyökereit felfejtő újabb leletekről, értelmezésekről, amelyek tovább gazdagíthatják a magyarországi művészet szintézisét, amely kérdések a legutóbbi irodalom tanúsága szerint széleskörű nomád, oroszországi, bizánci érintkezések részét alkotják és a pécsi háromkaréjos építmény

festett diszitményeinek értelmezéséig, datálásáig nyulnak el kihatásaikban. Az előadások témái érintik Magyarország legkorábbi királyi és egyházi centrumainak művészeti, építészeti emlékeit. Így együttesen lesz alkalom hallani a két első főváros, Székesfehérvár és Esztergom egyházi, világi emlékeiről, a királysírok kérdéséről. Az esztergomi latinnyelvű iskoláskönyv (Főszékesegyházi könyvtár Mss. III. 184.) feljegyzése még a 12. század első feléből mintegy lokalizálja a királyokhoz, sirjaikhoz kapcsolódó történeti tudatot és ezek csaknem fele Székesfehérvárhoz kapcsolódik (scts stepan sepult albe ... salomon extra muros alb ... calman albae ...), értelmezésük nagy figyelemre tarthat számot. A temetkezési jegyzék említi András és Béla király ugyancsak lokalizált és méltóan feltárt, konzervált környezetben fekvő sírjait (andreas in monasterio abat de tihan belasezar). Ha a veszprémi székesegyház déli homlokzatán az utóbbi években előkerült románkori falazatra és ablakra gondolunk, megértjük Istvánffy Miklós magasztaló, az első királyra visszatekintő látásmódját (Besprimio ... Templum eximii operis, tegulis tectum, ac crypta subterranea, Diui Stephani primi regis opus, turrisq;... – Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarvm de Rebus Vngaricis Libri ... Coloniae Agrippinae, 1622. 466.) Az egyháztörténeti szempontból régóta méltatott somogyvári kolostor további királyi alapítvány, amelynek ásatásai és műelemzése ma már lehetővé teszik, hogy a magyarországi művészet ismert emlékei között is kiemeljük. Ha a közelmúltban Dercsényi Dezső akadémiai doktori vitájában méltathattuk a nemzetségi monostorokkal kapcsolatos elemző és összefoglaló megállapításokat, ezt kiegészíthetjük a kaposszentjakabi feltáró és konzerváló, a faragott kövek sorsára is gondoló munkálatokra utalással, vagy a típus kevesebb emlékét ismerő Tiszántul egyik fontos régészeti kutatását, Vésztfő-Mágoron a Csoltmonostor feltárását említhetjük. A dél-magyarországi munkálatok közül éppen jeles történeti eseményhez kapcsolódása miatt érdemelt ki országos figyelmet a pusztaszeri ásatás, művészettörténeti jelentőségű leleteivel. Egy, a 11-14. században fénykorát élő vidék, Csanád megye románkori emlékeit dolgozta fel Dávid Katalin (Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiaja. Bp. 1974. 74 lap + 39 kép). Az Árpád-kor uralmi szimbolikája kapcsán történészek figyelmét is felkeltette a magyar koronával kapcsolatos zománcművészeti problematika. Már ennek kapcsán világosan kell látnunk a külföldi és a hazai készítés, a hazai szereplés és funkció eltérő lehetőségét. Így nem szabad mereven ragaszkodnunk mindenhez, amit magyarországi készítésűnek tartott a korábbi kutatás. Ha a Csatári Biblia mint a magyar könyvfestészet legnevezetesebb darabja, ill. mint magyar irodalomtörténeti emlék is szerepelt (Entz Géza: A középkori Magyarország művészete. Bp. 1959. 22., Klaniczay Tibor szerk.: A magyar irodalom története 1600-ig. Bp. 1964. 49.), ezzel mégis indokolt szembesíteni Wehli Tünde egyetemi doktori értekezésének eredményeit (Az Admonti Biblia. 1974.), amely szerint a salzburgi körön belül jelölhető meg a készítése az 1130-as években.

Izgalmas kérdéskör a művészeti korszakváltás, amin ma már művészettörténetírásunk sem csupán stílusváltást ért. III. Béla uralmi korszaka a maga külpolitikai érintkezéseivel, a 13. századelő nagy társadalmi-politikai átalakulása úgy jelentkezik ma már művészettörténeti kutatásunkban is, mint amely átmeneti korszak. Gerevich László pilisszentkereszti ásatásai, a pilisi ciszterci apátság gazdag eredményű feltárása és igényes művészeti elemzése új anyaggal huzzák alá ezt a korszakváltást. Ugyanezt a Bizáncról nyugati irányba való átorientálódást állapította meg

Gedai István a III. Béla utáni pénzverésben, éppen a "Magyarországi művészet a 13. században" szinopszis vitájában, ebben a Kutató Csoportban. Több szempontból is módosul tehát az a tömör megállapítás, ahogyan 35 éve foglalta össze ismereteit a magyar történettudomány kitűnő reprezentánsa ("Bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts wurden die ungarischen Kirchen ausschliesslich im romanischen Stil erbaut und standen unter starkem lombardischen (italienischen) Einfluss." Elemér Mályusz: Geschichte des ungarischen Volkstums von der Landnahme bis zum Ausgang des Mittelalters. Bp. 1940. 108.) A francia tájékozódást és a későromán-koragótika átmenetet érzékelt Gergelyffy András a belpátfalvi templom ciszterci művészetének elemzésével. A kérdést általánosabb igénnyel kívánta feloldozni – mint könyv- és előadásterveiből ismerem – Marosi Ernő, aki az 1200 körüli stílusfordulatot Magyarországon és Közép-Európában szélesebb művészeti körben és társadalmi környezetben (megbízók eltérő igénnyel és hagyománnyal) vizsgálja, a francia 13. századi udvari stílus mint tendencia érvényesülését keletre, így Magyarországon művészeti és történelmi tényezőivel kutatja. Ennek az átmeneti korszaknak érdekes kérdése Villard de Honnecourt magyarországi tevékenysége, akinek magyarországi (esetleg esztergomi) katedrálisépítései szerepelnek a modern nemzetközi irodalomban, 1241-ben vagy éppen éveken át (pl. Jacques Le Goff: La Civilisation de l'Occident médiéval. Paris 1964. 539, 654.; Leonardo Olschki: Guillaume Boucher. A French Artist at the Court of the Khans. New York 1969. 3.). A budai Mária-templom kapcsán Gerevich László művében sokkal kritikusabban és feltételesebben szerepel (Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. 382-383.). Így megvilágítását ezen az előadónál érdeklődéssel várjuk.

Nem követheti ez a megnyitó fejtegetés mindazt a korváltást, ami a munkacsoportok témakörébe esik. Már az eddigiekből is látszik, hogy kutatásunk nagy jelentőséget tulajdonít a tatárjárásnak, mint a gótika elterjedésénél szemléleti változást okozó illetve nagyarányú új építkezéseket szükségessé tevő eseménynek (Dercsényi Dezső a Művészettörténeti Kézikönyv 3. és 4. munkacsoportjának 1972. II. 3-i vitáján; Gerevich L. i. m. 375.). De a romanika-gótika váltás kapcsán felmerült tanulságok az udvari művészet, az országközpét és a perifériák, a falvak stíluskülönbségeire, az ötvösség tárgyainak maradandóbb stílusára nézve, érvényesíthetők a gótika és renaissance váltására is.

A gótika és a renaissance korszaka már új települési, társadalmi-gazdasági képlet kutatását is igényelte, mind több művészettörténeti vizsgálódás ekkor már várostörténeti kutatásokhoz kapcsolódik. Plasztikusan jelölte meg ezt az összefüggést Gerevich László: "Egy város történetében a művelődés ágazatai közül a művészetnek, de különösen az építészetnek kiemelkedő jelentősége van, hiszen ez alkotta a város még ma is látható, egykor élő testét." (i. m. 353.). A felfogást igazolják Sopron középkori építészetének, művészetének beható kutatásai éppúgy, mint a budavári gótikus szobrok váratlanul, de rendszeres munkálat során való előkerülése. De a 14. század mezővárosi és falusi felfedezései mutatják, hogy ez a korszak új szintézist érlel. Örömmel adhatjuk át a szót az elnököknek és előadóknak, hogy az új anyag gazdagítsa a kutatást, a művészettörténeti és rokontudományi szemléletet.

Az ülésszak első napján, november 11-én, Új leletek és kutatások címmel az előadók a legfontosabb, még nem publikált régészeti eredményekről,

különösen a korszak művészettörténeti összképét jelentős mértékben befolyásoló új leletekről adtak áttekintést.

A délelőtti ülésen Gerevich László akadémikus elnökölt. Elnöki bevezetőjében hangsúlyozta a régészet és a művészettörténet közötti szoros kapcsolat fontosságát, felhívta a figyelmet arra, hogy különösen a magyarországi művészettörténet kutatása elképzelhetetlen a két egymásra utalt tudományág szoros együttműködése nélkül.

Fodor István: A honfoglaláskori művészet kelet-európai kapcsolatai (+) című előadásában kétségbe vonta a honfoglaláskori magyar emléksanyag iráni-szasszanida származtatásának lehetőségeit. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szogd művészeti anyag újabb feldolgozásai, különösen e művészet műhelyeinek újabban történt elválasztása alapján párhuzam vonható a 8. században, az arab hódítás óta bekövetkező stílusváltás idején ellaposodó, a növényi ornamentika uralmát mutató szogd művészet és az e korban feltehető magyar művészet között. Egyes magyar tárgyak, mint pl. a zempléni csésze, e kapcsolatokra vezethetők vissza.

Ugyanakkor kevésbé számolhatunk kaukázusi művészeti kapcsolatokkal. A nagyszentmiklósi kincs ilyen vonatkozásai nem lehetnek döntőek, mivel ez a kincs kereskedelmi úton kerülhetett a magyarsághoz. Feltételezhető viszont, hogy a magyarsághoz szogd kézművesek csatlakoztak. Erre utal, hogy a kámai lelőhelyeken hasonló eredetű tárgyak, az obi ugorok számára idegen, ezüst edények, melyeket bizonyára áldozati célra használtak, szent ligetek leletanyagában kerültek elő.

A tarsolylemezek, amelyek a Kiev-Szmolenszk-Ladoga területen kerülnek elő, valószínűleg normann vonatkozásokat hordoznak, s a magyarságnál Levédia elhagyása után, a 850-es években jelennek meg. Erre utal, hogy a cseremiszmordvin-volgai bolgár területen előforduló tarsolylemezek más típushoz tartoznak. Erre utal a csernigov-berjuzki és az ujfehértó-miskapuszta-i tarsolylemez párhuzama. Magyar mesterek druzsina-tagokként működtek a korai orosz kultúrában, amire a tarsolylemezek mellett magyar eredetű szabványok elterjedése is utal.

A továbbiakban előadások egész csoportja foglalkozott a székesfehérvári régészeti és várostörténeti kutatások eredményeivel.

Kralován szky Alán: Székesfehérvári ásatások (+) címmel az utóbbi évek legjelentősebb székesfehérvári építészeti leleteit mutatta be.

1. A székesegyház nyugati homlokzata előtt előkerült centrális alaprajzu templom négykaréjos alaprajza feltehető, de régészeti módszerekkel a falak károsodása miatt ki nem mutatható. Keleti jellegű. Cs. Tompos Erzsébet véleménye szerint talán kaukázusi eredetű a falazástechnika, amire a fehér mészkő kváderekből álló fal kötőanyaga utal. A talán az épület belső tagolásából megmaradt egyetlen pilléralapozás római téglák felhasználásával épült. Az épület típusa megfelel a kelet-európai fejedelmi-királyi szálláshelyek templomainak. Analógiája Kézdiszentlélek négykaréjos temploma, amely talán az Ojtozi szoros belső védelmére kialakított fejedelmi szállásterület központjának kápolnája lehetett.

2. A Rózsa utcában előkerült, a Szent Kereszt templommal azonosítható, római építőanyag felhasználásával épített háromkaréjos szentélyű templommaradvány szoros párhuzamban áll Tarnaszentmária templomának szentélyrészével.

3. A királyi bazilika kutatásai során a bazilika területén római kori épületek maradványai kerültek elő. A főhajó délkeleti részén egy pseudo-izodomosz technikájú épület maradványai láttak napvilágot, míg a nyugati toronyrész két másik római kori épületre épült. Az ásatások új adatokat hoztak a templom belső elrendezésének ismeretéhez: a főhajó közepén egy sirkamrát tártak fel, igazolták a bazilika szentélykorlátjának és szőszékének itáliciai típusú elrendezését, s napvilágra hozták a bazilika fehér márványból téglamustrázattal készített korai padlózatának részleteit is. A szentély felmagasítása a másodlagosan beépített 12. századi kőfaragványok alapján a késői románkorra vagy a korai gótikus korszakra datálható. A bazilika gótikus építészeti periódusához jelentős új ismereteket szolgáltat az Anjou-sírkápolna lokalizálása az északi mellékhajó nyugati részére.

Nagy Árpád: Székesfehérvári királysírok (+). Kralovánszky Alán feltevéseivel szemben megállapítja, hogy az Anjouk temetkezőhelyének lokalizálása a történeti források alapján továbbra sem egyértelmű. Bonfini pontosnak tekinthető adatai alapján az Anjouk sírkápolnájának helye a bazilika déli oldalán keresendő. Ugyancsak Bonfini leírása alapján Imre oltárát szintén a templom déli részén kereshetjük. Mátyást Bonfini adatai szerint "temporaliter" "in medio domus" temették el, s ez a kifejezés általában a kereszthajós templomok négyzetére értendő. Így István sírja is Bonfini leírása alapján a főhajóban (annak tengelyében) lokalizálható. Hartvik legendája István sírjának felnyitásával kapcsolatban említi, hogy a sír fedőlapját "de pavimento" emelték fel, ezért a templom tengelyében lévő sírkamra csak 1083 táján keletkezhetett, kapcsolatban az ugyanekkorra valószínűsíthető oltárral. Az Árpád-kori temetkezéseket általában kővel bélelt, földbe ástott sírok jellemzik, amelyeknek megjelölési módját egyetlen esetben sem ismerjük. A megjelölés módjaként szabadon álló szarkofágokat, illetve a Bonfini által említett "aedicula" -formát tételezhetünk fel (ennek párhuzamaként a krakkói Nagy Kázmérsíremlék szolgálhat).

Tumbafedél-töredékek maradtak ránk a bazilika kőfaragványai között (páncélos vitéz, talán Ozorai Pipó – †1427 – sírköve). A korábbi, Árpád-kori töredékek nem Kálmán, hanem valószínűleg II. Béla vagy II. István sírjából származhatnak. Az István-szarkofág fedéltöredékeiként tekintett darabok viszont legalább két síremlék részei. További három, a kőtárban őrzött hasonló töredék alapján valószínűsíthető legalább három önálló szarkofág egykori létezése. Ezek egyike talán Kálmán síremléke lehetett.

Kovács Péter: A székesfehérvári királyi palota kérdése (+). A székesfehérvári ferences templom és kolostor helyén levő épületnek a középkori királyi palotával való azonosítása Dillich és Siebmacher Székesfehérvárt ábrázoló metszeteinek alapján terjedt el. A Siebmacher metszeten szereplő "Die Burg" felirat olyan új elemet jelent, amely az 1601-ben készült francia metszeten nem található meg. Negatív eredményre jutunk az oklevelek vizsgálata alapján is. Ezek alapján feltehető, hogy a királyok középkori székesfehérvári szállása azonos a prépostság épületével. Ezt a nézetet középkori források, Kottanner Ilona, Eschenloer, Seibolt adatai is alátámasztják. Choque 1502-ben Székesfehérvárról logis-ról beszél, míg Budára következetesen a Chateau elnevezést alkalmazza. Szerémi György adata is megerősíti ezt a feltevést. Eszerint 1543-ban a polgárság a szultánnak

szállásul a prépost palotáját ajánlotta fel. Valószínűnek látszik, hogy amint Óbudán is csak 1354-ben szüntette meg I. Lajos a prépostság és a király közös birtoklását, hasonló lehetett a székesfehérvári prépostság helyzete is. A Péter és Pál templom dombján esetleg állott királyi palota feltételezése kizárhatónak látszik. A kérdés megítélésében fontos figyelembe venni azt a körülményt, hogy a királyok általában csak rövid ideig tartózkodtak Székesfehérvárott.

Gerevich László: Villard de Honnecourt művészetének származása (+) A pilisszentkereszti cisztercita monostor ásatásainak eredményeként Villard de Honnecourt-nak tulajdonítható Meráni Gertrud síremlékének faragása, valamint az esztergomi és pilisi építkezések befejezése. Az előkerült, Villard Albumában is lerajzolt padlőtöredékek alapján megállapítható Villard Saint-Quentin-i működése. Villard a gótikus művészet érett, klasszicizáló stílusának legjelentősebb mesterei közé tartozott, s közvetlen előzménye Nicolas de Verdun művészete volt. Művészetének rokonságát a chartres-i székesegyház kereszthajóinak szobrászatában, mindenekelőtt a déli kapuzat két lovagszent szobrán és a déli előcsarnok négy pillérének reliefsjén lehet kimutatni. Megállapítható, hogy a Gőg és az Alázatosság ábrázolása Villard Albumában nem a chartres-i reliefs, hanem mintakönyv alapján készült, s e kompozíciók tökéletesebb megoldásai az előcsarnok pillér reliefsjei. Ezek mestere a pilisi Gertrud síremlék töredékeivel való rokonságuk alapján Villard de Honnecourt lehetett.

A délelőtti ülés vitájában

Fodor István referátumával kapcsolatban Mesterházi Károly hangsúlyozta, hogy az un. klasszikus honfoglaláskori réteg csak a honfoglalók egyik rétegének művészete, amelynek a 10. század eleje kerámia-anyagában is megfelel egy a Kusván kerámiából kiinduló, káliz eredetű csoport. A chorezmi kapcsolatok 8. századi történetének felderítéséhez a dél-oroszországi muzeumok anyagát kellene tanulmányozni.

Kralovánszky Alán előadásához Cs. Tompos Erzsébet megjegyezte, hogy a székesfehérvári székesegyház előtt előkerült alapfalak egyértelműen négykaréjos alaprajzzal egészíthetők ki, és az épület kapcsolatba hozható a kaukázusi Dzsvári-típusú templomokkal. Entz Géza jelezte, hogy a négykaréjos kápolna további székelgyházi párhuzamai Gyergyószentmiklóson és Csíksomlyón található. Tóth Sándor vitatta a székesfehérvári épület négykaréjos elrendezésének elképzelését, és felhívta a figyelmet arra, hogy észak felé orientált háromkaréjos épület állt a pécsi székesegyház nyugati homlokzata előtt is. Hasonló kápolnákra Clunyben és Plockban lévő példákat idézett. Levárdy Ferenc hangsúlyozta, hogy Feldebrő nem állítható kapcsolatba a Kralovánszky által említett példákkal, és kétségbe vonta Feldebrő és Tarnaszentmária bizánci eredetű emlékként való tárgyalását. A típusnak Székesfehérvárról kelet felé elképzelt terjedésével szemben inkább e típus párhuzamos megjelenését tartja valószínűnek. Utalt a feldebrői templom építése közben, valószínűleg a 11. század folyamán bekövetkezett koncepció-változásra.

A délutáni ülészakon Fülep Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója elnökölt.

Nagy Emese: Legkorábbi világi építészetünk külföldi kapcsolatai. Az 1964-69. évek között az esztergomi várban végzett ásatások során előkerültek a Géza fejedelem és István király idején kiépült fejedelmi-királyi központ, a legkorábbi ismert magyarországi világi rendeltetésű kőépület maradványai.

A rekonstrukció során megbizonyosodtunk arról, hogy a két korai periódus egymástól eltérő rendszerben épült: a 10. század végén a várhegy középső, magasabban fekvő szakaszát elszórt, egymáshoz nem kapcsolódó épületekkel telepítették be, melyekből az ásatás folyamán kettőnek a maradványait tártuk fel. Ehhez az együtteshez tartozhatott a várhegy északkeleti oldalán a Szent István protomártír kápolna is. A terület védelmét vagy körben, vagy csak a támadhatóbb pontokon sánc és árok biztosíthatta. A második periódusban (11. sz. eleje), amikor az északi rész az érsek birtokába került, a megkisebbedett királyi terület a déli, eddig betelepítetlen, keskeny sziklanyelven terjeszkedik tovább. Itt részben a terepadottságok, részben az új építési koncepció következtében az épületek sűrűsödnek, sőt, kapcsolódnak egymáshoz és a körkápolnához, s az egész együttest már vastag kő védőfal övezi.

A csak részleteiben feltárt körkápolna visszaserkesztési kísérletei közül a legrealisabbnak egy ötszöges alapon való szerkesztés tűnik. Apszis-megoldásának talán az Esztergomtól nem messze fekvő, későbbi kisbényi rotunda lehet a visszatükrözője, míg belső, falhoz támaszkodó pilléreinek analógiáját a távoli, s Esztergommal valószínűleg semmiféle közvetlen, vagy közvetett kapcsolatban nem lévő Novi Pazar kápolnájánál látjuk viszont.

Az ily módon rekonstruált együttesnek hazánk határain kívüli kapcsolatait az előadás három részre bontva vizsgálta: erődítés- és betelepítési rendszer, a 11. századi palota együttese, valamint a körkápolna kapcsolatai szempontjából.

Az erődítés, valamint a kőfaragás- és falazástechnika kapcsolatait illetően: a magyarság a várépítés bizonyos ismereteit magával hozhatta előző hazájából is. A honfoglalás előtti szálláshelyek vidékén komoly várépítési tevékenységgel találkozunk, méghozzá a földvárak mellett kő- és téglavárakkal is, melyeket őseink is ismertek. Az esztergomi kőfalak építéstechnikája szorosabban kapcsolódik az ilyen példákhoz. A Don és Dnyeper környéki alaprajzok (Sarkel [tégla], Majáck, Cimljanszk stb.) nem hozhatók kapcsolatba Esztergommal.

A 10. század végére a társadalmi és kulturális változásokkal az építési koncepció is változik – különösképp a fejedelmi és királyi udvarban –, de a kétkezi munkát végző réteg a legalapvetőbb technikai ismereteket tovább viheti. Természetesen ezután is kérdéses marad még a tovább-örökítő réteg társadalmi helyzete.

A 9-10. (sőt a 11.) századi erődítésépítés Nyugaton is nagyobb mértékben földszáncos történet, csak jelentős, igen kiemelkedő helyeken, az Ottó-kori erődített Pfalzok esetében találkozunk részben, vagy egészében kő védőfalakkal (Quedlinburg, Querfurt, Werla, Tilleda), így a kőfallal erősített István-kori együttes ezek között is előkelő helyet foglal el. A szemmel látható lényeges különbségek ellenére a lengyel és magyar anyag között mutatkozik a legtöbb kapcsolat: amennyiben a lengyelországi paloták legtöbbjénél a palota és kápolna közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz (Ostrów Łodniczki, Giecz, Przemyśl, Plock). Az összeépítés elvén túl azonban több egyezés nincs a lengyel anyaggal sem.

Az előadás nem tért ki részletesen az európai centrális elrendezésű palotakápolnák általános, s az utóbbi időben sokat vizsgált problematikájára, csak azt jegyezte

meg, hogy az egyszerű kör alaprajztól a komplikáltabb pilléres karéjos, belső fülkés megoldásokon át a típusok különféle rendszerű keveredéséig terjedő változatok hosszú sorába egy variációként Esztergom is beilleszthető. Lényeges különbség márpedig, hogy Aachen és az Aachen-Ravenna-Konstantinápoly körre visszavezetett palotakápolnák visszazszerkesztése zömmel négyszög, vagy többszöröseinek, ritkábban a hatszög, vagy többszöröseinek alapsémáját mutatja.

Szóke Mátyás: A visegrádi várispánsági központ. Visegrádon a Salamontoronytól északkeletre emelkedő Sibrik-dombon épült későrómai táborról Soproni Sándor 1951-52-ben végzett ásatása óta tudjuk, hogy azonos a veszprémi püspökség alapító oklevelében említett Visegrád civitas-szal.

Az 1970-es években végzett további ásatások megerősítették a korábbi megállapításokat. A római tábor a 10. században biztosan használatba vették. A birtokbavétel nem egyszerűen a római romokra való rátelepedést jelenti, a betelepedéssel egyidejűleg valószínűleg kijavítják a torony- és a főfalakat, és a tábort újra védelmi funkciójának megfelelően használják.

Ez, valamint a Sibrik-domb kitűnő stratégiai helyzete – innen a Duna-szoros vizen és szárazföldön lezárható – ad magyarázatot, hogy miért éppen ez az egykori római erőd vált az egyik legkorábban alapított vármegye központjává.

A 11. század folyamán a vár védelmi rendszerében jelentős átalakítást hajtanak végre. Egyes tornyokat kiiktatnak a védelemből, vagy megtartják, és csak a bejáratot helyezik magasabbra az első szintre, más esetben új torony épül a régi helyén.

A legjelentősebb építészeti emlékünk ebből a századból a déli főfal mentén épített, belső válaszfalal két nagy helyiségre osztott épület maradványa. A megmaradt részletek alapján az épületfalak valószínűleg kváderesen megfaragott kövekből épültek.

Héjj Miklós: A visegrádi királyi palota (+). Az újabb kutatások az épületegyüttes 14. századi kialakulásának újabb bizonyítékait szolgáltatották, s bebizonyították, hogy a 15. századra kisebb átalakítások elvégzése maradt. Tisztázódott, hogy az északi nagy épület 14. századi eredetű. A mai utcai kerítésfalak mindentűtt a palota romjaira épültek. A palotaépületből megmaradt az alsó szint 3 pillérállása és borda nélküli keresztboltozata, a belsőben a mestergerendás födém nyomai kerültek elő. A nyugati homlokzati falon az ut 15. századi szintjén in situ baldachinos csorgókut töredékeit találták. Ez a palota már ismert, az 1360-70-es évekből származó diszkutjaival rokon. A Fő utca házai alatt előkerült a palota nyugati homlokzati fala, tisztázódott, hogy hozzá különböző helyiségek sora csatlakozott. A főbejárat is tisztázódott, amikor a mai bejárat közelében torony maradványait ásták ki, nagy mennyiségű faragványtöredékekkel együtt. Ezek boltozati töredékek, figurális darabok, címerek és növényi ornamensek fragmentumai. A kaputorony díszítése a stílus és a címerek alapján a 15. század második felére, az oroszlanos diszkut és a reneszánsz Herkules-kut keletkezése közötti időszakra tehető.

Trogmayer Ottó: A pusztaszeri ásatások (+). A 19. század végén részben még álló pusztaszeri romok korábbi, Rómer-Göndöcs féle ásatása és publikációja pontatlannak, megbizhatatlannak bizonyult. Az ásatások során elkülönít-

hetővé vált három egymást követő épület összesen nyolc, régészeti eszközökkel meghatározható periódusa. Az első patkó alakú apszissal zárt, egyhajós épület volt, amelyet utóbb homlokzati toronnyal bővítettek és megtoldottak. Egy következő periódust jelez az e templom alapozásait részben áttörő cölöplyukak sora. Datálására 1000 körüli temetkezések nyomai adnak lehetőséget, továbbá egy T formájú pásztorbot, amely ehhez a korszakhoz tartozó apáti sirből került elő. A közelben előkerültek a 10. századi település és honfoglaláskori, lovassirokat tartalmazó temető maradványai is.

A második templom két szentélyes, két végén toldalékokkal bővített épület volt, amelynek nyugati részén keresztelők medence alapjai is előkerültek. Ezt háromhajós, 6 pillérpárral tagolt nemzetségi monostor váltotta fel, amelynek nyugati homlokzati falánál karzat tartópillérei is előkerültek. Ehhez a templomhoz utóbb két tornyos nyugati homlokzatot építettek, amelynek átriumához eredetileg az oszlopszobrok tartoztak. Valószínűleg a tatárjárás pusztította el ezt az épületet, amely a 13. század közepén egyszerűbb formában épült újjá.

A kolostorban a második templom építési korszakához tartozó nagyméretű terem falai kerültek elő. Később a kolostor épülete újjáépült. A második kolostorépület kerengőjének alapfalából kerültek elő a gótikus kapuzathoz tartozó, 13. század eleji oszlopszobrok töredékei. Előkerültek az ásatások során régebbi, valószínűleg a korábbi templomhoz tartozó, növényi ornamentikával díszített faragványok is.

Valter Ilona: Cisztercita monostorok kutatása (+). Az utóbbi években a cisztercita monostorokon végzett régészeti kutatások jelentős mértékben hozzájárultak a magyarországi cisztercita építészet ismeretéhez, sok ponton módosították is a művészettörténet-írásunkban róla kialakult képet.

1. Szentgotthárd alapítási ideje 1183- vagy 1184-ként szerepel. Az eltérés valószínűleg a rendi annalesben feljegyzett benépesítés illetve a királyi alapítás időbeli különbségére vezethető vissza. A kutatás során előkerült a kolostor armariuma, a barokk sekrestye falában a déli kereszthajó nyugati fala, a magtár falában pedig a templom déli fala is. Az ásatás felszínre hozta a nyugati homlokzati falat és a conversi épületének egy részét, tisztázta, hogy a keleti zárást félköríves főszentély alkotta. Az alaprajz párhuzamait nem Troisfontaines-ben, az anyaapátságban, hanem provençe-i emlékeken (Sénanque, Le Thoronet) találjuk meg.

2. A Pilisről telepített apátság település belsejében, talán királyi curia közelében állott, korábban, 1128-ban már említett monostor épületét foglalta el. Négyzetes főszentéllyel, és egy-egy mellékapszissal zárt temploma provinciális bencés változatnak felel meg, későbbi poligonális záródású főszentélye 13. századi átépítés eredménye.

3. Bélapátfalván az ásatás tisztázta a kolostor elrendezését, a templom déli kereszthajójának nyugati falában fennmaradt armarium-fülkéből kiindulva.

Az újabb kutatások fontos eredménye az a tanulság, hogy az építkezéseknél nem várható a cisztercita rendi előírásoknak teljesen szigorú érvényesítése.

Kozák Károly: Középkori székesegyházaink, kolostoraink és templomaink feltárása. A fenti témakörben az elmúlt 25 évben végzett feltárások száma és mérete jelentős mértékben meghaladja a korábbi 40-50 évben végzett hasonló kutatások mértékét. A most nyert adatok lehetővé teszik az előbbrelépet román kori építészetünk kutatásában.

A fentiek nyomán mondhatjuk, hogy legkorábbi székesegyházaink és templomaink általában egy félköríves szentéllyel zárultak a 11. század első évtizedeiben és kisebbek voltak, mint amilyenek korábban tartottuk azokat (Gyulafehérvár [Alba Julia], Kalocsa, Kaposszentjakab, Kisbény [Biňa], Apáti-puszta, Pécsvárad, Székesfehérvár, Zalavár, Zámmonostor stb.). Ezekkel párhuzamosan kisebb körtemplomok is épültek.

Szent István halála után kissé fellazult az építészet terén is a korábbi kötöttség, és új formák jelentek meg román kori építészetünkben (három- és négykaréjos templomok). Ezt bizonyítja Feldebrő, Székesfehérvár (Szt. Kereszt kápolna), Szekszárd, Tarnaszentmária példája. A központi hatalom megerősödésével, I. Géza és I. László uralkodásával esik egybe a három félköríves szentéllyel záródó székesegyházak, kolostortemplomok építése. Ezek közül az eddig biztosan meghatározható legkorábbi templom a garamszentbenedeki apátság (1075) és a somogyvári apátság temploma (1091). A hasonló alaprajzu pécsi székesegyház építésének idejét 1038-46 közé teszi a kutatás, de annak korszerű régészeti feltárása még hátravan. E templomtípushoz tartozik az egri várszékesegyház is, amelynek kutatása az elmúlt években fejlődött be. Ennek eredményeként jól szétválasztható a tatárjárás előtti és utáni építkezés, valamint két nagy gótikus bővítés maradványa.

A háromhajós, három félköríves szentéllyel záródó templomok mellett a 12. század 2. felében megjelent hazánkban egy új, nagy valószínűséggel Franciaországból, a premontreiek közvetítésével hozott a sokszögzáródású szentély mellett két kápolnával bővített, egyhajós, nyugati toronypáros templomtípus. (Bény [Biňa], Esztergom [palotakápolna], Jánoshida). A jánoshidai templom feltárását, helyreállítását az elmúlt évben fejeztük be. A déli kápolna falában feltárt román kori kapu fejezetének finoman megformált fejecskéi ismeretlen megoldásnak számítanak ezideig a hazai épületplasztikában. A jánoshidai templom alaprajza, déli kapuja, egy domborműve és két körös kereszttel megjelölt kváderköve arra utal, hogy ott egy Franciaországból jött, vagy francia mesternél tanult "premontrei" dolgozott a 12. század 80-as éveiben. A rend a tatárjárás után egyhajós, egyenes szentélyzáródású, nyugati toronypáros prépostsági templomokat épített (Adony, Hatvan, Kökényes, Mórchida, Turóc stb.).

Falusi templomaink általában a mintát székesegyházainkról, kolostorainkról vették alapvető vonásaik tekintetében. Így történt ez a kapu és az ablakok esetében is. Az elmúlt évtizedben végzett kutatások megállapították, hogy falusi templomaink kapuja a hajó déli falának nyugati felében helyezkedett el, s fölötte három szimmetrikus elrendezésű kis félköríves ablak volt (trinitász szimbólum). A kapu – mint a nagyobb templomoknál – a 13. századtól kezdődően kerül a nyugati homlokzatra, a toronnyal összehangoltan.

H. Gyürki Katalin: A budai domonkos kolostor kutatásai (+). Az előadás a kolostor (melynek végleges pusztulása 1530-ban kezdődött) 13. századi történetével foglalkozik. E maradványok azonosítása az egyes korszakok alapozási technikáinak megkülönböztetésével történt.

A 13. században a kolostor egyetlen épülettömbből állott, mérete később is csak a keleti oldalon változott. A templom hosszú, keskeny "koldulórendi" alaprajza tehát úgy jött létre, hogy szélességében nem tudott növekedni, csak hosszában.

A templomhajó 13. századi falai alatt, többek között a félköríves, ablakkal áttört északi fal alatt előkerült egy korábbi, 50 cm magasságig visszabontott, de azonos kiterjedésű templom falmaradványa. Az első szentélyválasztó építmény sarokleves lábazatai ehhez a periódushoz csatlakoztak, tehát már ez is kora-gótikus építmény volt:

vagy a korai település temploma, melyet a domonkosok átalakítottak,

vagy pedig 1258-61 között bontották le és építették újjá, Humbertus de Romanis rendfőnöksége (1254-) alatt. Humbertus 1258-ban hozta nyilvánosságra szándékát, miszerint a rend építészeti előírásainak betartását ellenőrizni kívánja, és küldött visítorokat minden rendtartományba. A mértékét túllépő épületeket szigorúan lebontatta. (Ennek az akciónak esett áldozatul a kölni domonkos templom Albertus Magnus által tervezett szentélye is.) A mi templomunkban a másik periódus falán találtunk egy néhány cm hosszú párkánydarabot. Ez módot adott arra, hogy a 13. századi belső magasságot megismerjük és megállapítottuk, hogy az újjáépített hajó az előírt "középszerű és alacsony" magasságnak megfelelt.

A magyar és a lengyel rendtartományt Itáliából, Bolognából telepítették. Első kolostorainkat nem ismerjük, de a budai kolostor most már elárulja, hogy a 13. századi kolostoraink az olasz domonkos építészetet utánozták.

A templom nyugati homlokzatán nem volt más díszítés, mint egy, a homlokzataból előreálló, bélietes kapu és fölötte egy rózsaaablak. Mindkettőből találtunk töredéket. Az ásatásnál előkerült tetőcserepek pedig az épületek un. "apáca-barát" fedéséről tanuskodnak, ami ugyancsak a mediterraneumra emlékeztető.

A kolostor területén talált három fűtőberendezés közül az egyik 13. századi. A fűtés mellett a kenyérsütés feladatát is elvégezte.

A kolostor felépítménye az alaprajzon kívül a faragott kövek alapján rajzolódik elénk. A 13. századi kőanyagot az újjáépítéseknel másodlagosan felhasználták.

Bertalan Vilmosné: A középkori Óbuda kutatásának újabb régészeti eredményei (1973-74). Óbudán a szanalási munkák lehetőséget nyújtottak arra, hogy az előzetes régészeti kutatások, valamint az írásos emlékek egyeztetésével nagyobb arányú tervszerű ásatásokat folytathassunk Óbuda középkori történetének és topográfiájának tisztázására.

A fenti időszakban meghatároztuk és részben feltártuk a ferences és klarissza kolostorokat, a 14. századi plébániatemplom egyik kápolnáját. Több középkori polgári épületet és utcarészletet határoztunk meg. A feltárásokat a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának régészei: Altmann Julia, Bertalan Vilmosné és Csorba Csaba végezték.

Ferences templom és kolostor (Vöröskereszt utca 10-23. között). A feltárt templom egyhajós, saroktámpilléres egyenes záródású szentéllyel. A szentélyben, illetve a hajóban a diadalív előtt kváderekből falazott sírhelyeket találtunk. A templom nyugati zárófala már nem volt meghatározható. A kolostor keleti traktusának egy-két helyiségét a templomtól északra tártuk fel. A kolostort a 14-15. században átépítették. A kiásott részletek a mai szint alatt 30-50 cm körül láthatók. Az ásatás során előkerült leletek közül sírkövek, oszloptörzs és lábazat említhetők. (Altmann Julia)

Klarissza kolostor és templom (Mókus-, Perc- és Fényes Adolf utca közötti terület). A templom és kolostor egy részletét tártuk fel. Az alapfalakig

lebontott templom hossza 65 m, szélessége 20 m. A hajót megközelítőleg a közepén az apácakarzat fala osztja meg. Az apácakarzattól keletre háromhajós osztás, az apácakarzattól nyugatra egy nagyméretű középpillér tagolja a hajót. A templom területén téglával és kővel falazott sírhelyeket találtunk, ezek közül csak háromban volt bolygatottan csontváz. A templom déli oldalán helyezkedett el a kolostor, egy kb. 35 x 35 m széles udvar körül. A kolostor épületei közül a keleti traktust, a déli szárnyon egy helyiségsort, a nyugati oldalon több udvart, illetve épületet határozhatunk meg. A templomot és a kolostort körülvevő kőkerítés egy részletét ástuk ki.

A kolostort Erzsébet királyné építtette, 1334. június 15-én kapott engedélyt a pápától a kolostor alapítására. Az építkezés 1348 körül fejeződik be. Ünnepeles felszentelésére 1350 októberében került sor. 1541-ben elhagyják a kolostort az apácák, az üresen álló épületekbe a 16-17. század folyamán polgári lakosság telepedett be és átalakításokat végzett a kolostor és a templom területén. A kolostor pusztulása az 1686 utáni nagyarányú bontásoknál következett be, olyannyira, hogy a 18. században már nyoma sincs, a helyét sem ismerték. (Bertalan Vilmosné).

Középkori kápolna (Óbuda utca). Földmunkáknál sokszög záródású, 10 m hosszú kápolna került elő a mai templom déli oldalán. A középkori kápolna feltehetőleg a 14. századi plébániatemplomhoz tartozott, amely a 12-13. században említett Margit kápolnából alakult. A kápolna járószintjei a mai járda alatt 20-25 cm-re lehettek. (Csorba Csaba)

Lajos utca 158. Az előző években végzett régészeti kutatáshoz az épület keleti homlokzatán vakolat leveréssel kiegészítő kutatást végeztünk. A ház középkori eredetű részlete a Lajos utcai szárny, melynek keleti és északi homlokzatán további azonos méretű élszedéssel tagolt kőkeretes ablakait bontottuk ki. Az ablakok osztás nélküliek. A befalazott középkori ablakok közébe nyitották a 18. századi ablakokat. (Bertalan Vilmosné)

Középkori palota (Fő tér 1. udvar). A 14. századi prépostsági templomtól keletre nagyméretű 13. és 14. századi palota falmaradványait tártuk fel. A 14. századi épület pincéjét, ill. a 13. századi épület udvarát és egy déli szárny falait találtuk meg. A 13. századi járószint egy elbontott római épületre huzódott rá. (Bertalan Vilmosné)

Az eddigi kutatásoknál előkerült leletanyag, ill. épületmaradványok alapján már megállapítható, hogy a középkori Óbuda Buda, ill. az ország egyéb jelentős művészeti alkotásaival legszorosabb kapcsolatban állt. A feltárt két 14. századi templom az eddig ismert legrégebbi magyarországi csarnoktemplom. A délutáni ülés vitájában

Nagy Emeséhez kérdést intézett Entz Géza: Azonosítható-e a kerek kápolna a Szent Vid kápolnával? Válasz: a késői okleveles említés idején a kerek kápolna már nem állt. Várnai Dezső kérdésére válaszolva a körkápolnától délre lévő épületet Kálmán király korára, a 12. század elejére datálta.

Fülep Ferenc elnöki összefoglalójában hangsúlyozta, hogy az ülészak előadásainak közös jellemzője: a régészeti módszerrel folytatott kutatások sokoldalú, történettudományi, művészettörténeti, építészettörténeti, várostörténeti, egyháztörténeti szempontú értékesítése révén a beszámolók kellően rávilágítottak az új kutatások során módosuló történeti kép legfontosabb változásaira.

November 12-én a délelőtti ülészak G. Aggházy Mária kandidátus elnöklétével a képzőművészetek kutatási eredményeivel foglalkozott.

Végh János: Táblaképfestészetünk stílusproblémái (+). A referátum az elmúlt husz évben, Radocsay Dénes corpusának kiadása óta megjelent, a táblakép-festészetre vonatkozó munkákról adott kutatási beszámoló-igényű áttekintést. A legjelentősebb problémakörök: az emlékanyagnak a szárnyasoltárok összefüggésében való szemlélete és a falfestészetre, ötvösségre gyakorolt hatásuknak ilyen vizsgálata, a társadalmi rétegek izléskülönbségeinek kimutatása, s ennek érdekében a donátorok társadalmi megoszlásának vizsgálata; a 14-15. századi magyarországi művészet egységének, illetve iskoláinak és központjainak kérdése. Megállapította, hogy a legszámottevőbb elmaradásaink a monografikus tanulmányok hiányaiból, az erdélyi festészet kutatásának elhanyagolásából, az átfogó ikonográfiai studiumok hiányából adódnak.

Mucsi András: 15. századi predella-oltár az esztergomi Keresztény Múzeumban (+). Az esztergomi Keresztény Múzeum Evagationes spiritus-táblaképének hátoldalán passió-képekkel díszített oltár részének tartotta. Az oltár passió-oltárként rekonstruálható, amelyhez az Olajfák hegye, a Keresztvitel és az Elfogatás ábrázolásai is tartoztak. Valószínű, hogy a Genthon által ismeretlen magyar mesternek attribuíált oltár az 1440-es években, Ausztriában keletkezett.

Urbach Zsuzsa A németalföldi és a magyarországi művészet kapcsolata a 14-15. században. Az előadás megkísérelt egy stilisztikai és ikonográfiai kutatási programot felvázolni, egy-egy példával illusztrálva a tételeket.

Feldolgozatlan és összefoglalóan még nem rajzolható fel magának a németalföldi művészet expanziójának, európai hatásának kérdése. E téma alig vizsgált fejezete a Közép- és Kelet-Európával való kapcsolat. Pedig a németalföldi művészet relative stabil és konstans ikonográfiai formulái (melyek a nemzeti iskolán belül keveset változtak e két évszázadban) éppen más nemzeti iskolákkal találkozáva támadtak új életre.

A német, osztrák és nyomukban a hazai kutatás a németalföldi hatásokat elsősorban a Rajna vonalával követte nyomon, a különböző német művészeti központokon át kelet felé. Kérdés azonban, hogy hazánkban csupán nyugatról érkezhettek ez a hatás, vagy pedig, ahogy feltételezzük, nagyjából közvetlenebb és rövidebb uton, észak felől (Hansa városok, Lengyelország, Szilézia stb.). Ugyancsak teljesen feldolgozatlan a németalföldi eredetű ikonográfiai formulák elterjedése is.

A magyar művészettörténet feladatai ebben a témakörben: I. Németalföld és Magyarország történeti kapcsolatainak (politika, gazdasági stb.) összefoglaló kutatása.

II. Történeti, okleveles, irodalmi stb. források vizsgálata a két terület kapcsolatát illetően. Ezek művészeti vonatkozásainak értékelése. Művészek, mesterek, ill. műtárgyak vándorútja. Példa: "... Darnach ist Albrecht Dürer, mein lieber Vater, in Teutschland kommen, lang in Niederland gewest bei den grossen künstern..." (A. Dürer, Familienchronik, 1524)

III. Művészettörténeti kutatás feladatai. 1.) Metszetátvételek kérdése. Hoffmann Edit és mások kutatásainak folytatása, elmélyültebb összehasonlító részletvizsgálatok elvégzése. De: a metszetátvétel önmagában nem "kapcsolat" és nem is "hatás",

vagy nem feltétlenül az. 2.) Németalföldi típusu kompozíciók vizsgálata (freskó, táblakép, szobor, majd miniatura esetében is.) A kompozíciós típusok közvetlen átvételére nincs példa. A közvetítés útját és lehetőségeit kell tisztázni. a.) Szó szerinti átvételek ("idézetek"): Példa Szepeshely, Szt. Mihály oltár – Rogier van der Weyden Beaune-i oltár, 1450 k. – ill. 1470/5 k. A Szt. Mihály alaknak nem ismert egykoru másolata a németalföldi művészetben! Csupán két esetben bizonyítható közvetlen hatása: 1. Vrancke van der Stockt-nak tulajdonított oltár Valenciából (ma Madrid, m. tul.) talán 1494 előtt (Friedländer, II. k. Nr. 158, Répertoire... D'Espagne, No. 46/.2.) Colijn de Coternek a kölni St. Alban templomból származó oltárán (ma Bonn, m. tul.), 1510 előtt. A "lélekmérés", a psychostasia motívuma a szepeshelyi oltáron, kiválva az Utolsó Ítélet jelenetéből, a Justitia megszemélyesítőjeként megjelenő arkangyalt ábrázolja. b.) Németalföldi kompozíciós típusok vizsgálata (lazább átvételek, hasonlóságok). P. N. Mester: Angyali üdvözlete Liptó-szentmáriáról, 1450/60 k. Rogier van der Weyden Louvre képének (1435 k.) típusa, esetleg a sterzinger főoltár (1456-9) vagy más mű közvetítésével. Jánosréti Szt. Miklós főoltár (1476 k.) Kálvária kompozíciója stb. c.) Németalföldi eredetű motívumok, formulák átvétele (egyes figura, csoportfűzés, gesztusok vagy más típusok átvétele). A Bártfai Madonna az olvasó Gyermekkel, a könyben lapozgató kis Jézus rogiéri eredetű motívuma; a térdelő, keresztet átölelő Magdolna alakja a Kálváriákon (Jánosréti oltár), kazula az Iparművészeti Múzeumban stb. (eycki motívum, Schongauer révén jut el ide is (pl. medgyesi oltár), vagy olyan páthos-formula, mint a siró, könnyeit törölő Szt. János a kassai főoltár Sirbatételén. 3.) Németalföldi ikonográfiai típusok (átvétele, elterjedése, ezek gyakorisága és lokális átalakulása.)

A magyar kutatásban eddig elhanyagolt ikonográfiai összefüggések:

1. Az 1400-as évek ikonográfiai változásainak ismeretében újra vizsgálando a trencsényi oltár (1410-20 k.) kérdése: az Eleousa és az Ég királynője típusu Madonna valójában Gnadenbild-típus, eredetileg az is lehetett! A triptichon legközelebbi rokona a Meister der hl. Veronika Madonna mit der Wickenblüte triptichonja. A trencsényi Madonna típusa és stílusa egyaránt R. Campinhez áll nagyon közel. 2. G. H. Mester mosóci Gnadenstuhl kompozíciója (1471) ikonográfiailag és stílusban egyaránt németalföldi eredetre utal. A két gdanski táblával való összevetés (1425-35 k.) fényt deríthet a németalföldi típus terjedésének útjára is. 3. Bártfa, Szt. András oltár, 1460 k. A félablakos Mater Dolorosa, a "Notre Dame en pleurs" a németalföldi intercessio diptichonok ismert típusát mutatja, ill. annak egy sajátos típusához tartozik, melyeken Mária keze ima helyett mellén van keresztbe téve, a passión való kontempláció jeleként. A német művészet ezeket a németalföldi diptichon típusokat sokkal később vette át (Pleydenwurff, id. H. Holbein). A magyar emléanyagban analógiái: a hunyadi ferences zárdából való kép (Kolozsvár, Múzeum) és az esztergomi kincstár textildiptichonja. Bártfán sz oltáron való megjelenése ikonográfiai unikum (?), Vir Dolorum nélkül, de az oltármű táblái nem eredeti helyükön vannak. 4. A Fájdalmas Szentháromság szobor Bártfa 1480-90 k. 5. Pihenő Krisztus, azaz "Christus op de koude steen": Eperjes, 1500-10 k. 4. Stíluskapcsolatok kérdése. A kutatás legproblematisabb része, nem feltétlenül az objektíve meglévő kvalitáskülönbségek miatt. A németalföldi kismesterekkel való összevetés jogos és szükséges (ha nem is stílusban, de fejlődési fokban a kassai főoltár és a Sainte-Gudule mester műveinek összevetése stb.). A mosóci Gnadenstuhl Bouts-i reminiscenciái tények, közvetítő ismeretlen.

Török Gyöngyi: A Mateóci Mester. A Mateóci Mester tevékenysége igen érdekes egyfelől annak a stílusfejlődési folyamatnak a szempontjából, amelynek során az 1450-es évek festészetében a lány stílus hatása alól való végleges elszakadás bekövetkezik. Másfelől rávilágít arra a problémára, hogy a közép- és kelet-európai művészet kutatásában a nemzeti jegyek keresése helyett regionális fejlődési folyamatok vizsgálatára van szükség. A Mester munkái a Felvidékről és Kislengyelországból, azaz két egymással szomszédos területről származnak. A Mester tevékenységével kapcsolatos problémát e két területre kiterjedő műhely stílusának vizsgálata jelenti: az a kérdés, hogy hogyan különíthetők el a Mateóci Mester munkái az egyazon műhelyben dolgozó és ugyanazon stílust követő társak alkotásaitól.

A Mateóci Mester művészetének egyik összetevőjét azok a csehes elemeket sajátos módon feldolgozó táblaképek alkották, amelyek a magyar és lengyel emléksanyagban egyaránt megtalálhatóak (Aranyosmaróti Királyok imádása, a ptaszkwai két oltárszárny, a bártfai oltár két oromsucsa). A Mester saját kezű munkáinak fogadhatók el: a korzennai kis Keresztrefeszítés, a kassai Szt. Antal oltár szárnyai és két grybówi próféta oromképe. A Mester nedeci oltára már a mateóci eredményeket is felhasználja, sőt azokat továbbfejleszti. A mateóci és nedeci oltárnak a kislengyel emlékektől való bizonyos különállása a nürnbergi festészet, valamint Konrad Witz művészetével rokon vonásokkal magyarázható.

Szieniai Szt. Bernardin alakjának a mateóci oltáron való megjelenése a Krakkóból kisugárzó Bernardin-kultusz következménye, egyben az oltár datálásához nyújt segítséget. A Fájdalmas Mária és Krisztus ikonográfiai típusának kialakításában a Mateóci Mester döntő hatással volt a kislengyel, szandenci körre. A mateóci oltár Szt. István és Szt. Imre ábrázolásai a magyar szent királyok ikonográfiai vizsgálataikhoz kulcsfontosságúak.

Levárdy Ferenc: Aquila János (+). Az aquila építészeti tevékenységére vonatkozó kutatások alapja a mártónhelyi falképek felirata. A részletek formálása alapján Aquila építészeti stílusának összefüggései a 14. század ötvenes-hatvanas éveinek csehországi építészete (Kutna Hora, Szent Jakab templom, Sázava) felé mutatnak. Megállapítható képtémáinak a szokástól eltérő rendszere. Különösen nyilvánvaló, hogy a Szent László élete sorozat nem a legendáriumok, hanem a krónikák alapján készült. Aquila oeuvre-jéhez radkersburgi freskók is sorolhatók. Neve valószínűleg nem családnevet rejt, hanem az Aquila szó a János névhez járuló, az evangelistára utaló epitheton.

Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészet egyetlen önálló ikonográfiai alkotása. A falképeken ábrázolt történet hiányzik az egyházi vita-ból és középkori forrásaink egyikében sem található meg abban a formában, ahogy azt templomainkban ábrázolják. A kialakult ikonográfiai típust – két kivétellel – minden falképsorozat pontosan követi, s mindig megtalálhatók a következő jelenetek: a kun üldözése, birkózásjelenet, ahol az elrabolt lány elvágja a kun lábát és a kun lenyakazása, a későbbi ciklusokon pedig a "fejbenezés" jelenete. A falképciklusok ikonográfiájával szemben a Képes Krónika nem tud a leány Lászlót segítő,

aktiv szerepéről, nem is ábrázolja. A vatikáni Képes Legendárium sem követi a falképeken kialakult típust: összekeveri a horgasinelválás és a nyakazás jelenetét, hiányzik a birkózás motívuma, végül az utolsó jelenettel – a lány Mária alakjában jelenik meg – a keresztény ikonográfia szerint értelmezi át a történetet.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a két királyi megrendelésre készült kézirat vagy nem ismerte, vagy szándékosan alakította át azt a mondakört, ami a falképeken egységesen jelentkezik, egy kivétellel: Ócsán a birkózás jelenetének kompozíciója a Képes Krónikához hasonló, a lány térben a birkózók mögött áll és hátulról figyeli a küzdelmet, melynek eldöntésében nem vesz részt, míg másutt, ahol a kun lábára sujt, mindig a küzdőkkel egy síkban áll. Az ország központjában, belső területén feltételezhetően a László-legendák más variánsa terjedt el, mint a határvidékeken fennmaradt legendaábrázolások. A feltételezett nagyváradi ciklus szintén az előbbiekhöz lehetett hasonló. A hagiografikus irodalom jellemző vonásait véve figyelembe, szokatlan elemekkel találkozunk a falképeken: a szent nem tud egyedül győzni, pogány ellenfele vele egyenlő erejű, szükséges az elrabolt lány segítsége. A legendaábrázolások bővebb változatában feltűnő "fejbenzés"-jelenetben – ami néprajzi analógiák alapján egyértelműen szerelmi jelenet – a szent világi jutalmat kap győzelme után. A legenda e problematikus mozzanatai különböző értelmezésekre adtak alkalmat: egyrészt a lovagi kultúra hatását vélték megtalálni, másrészt a régészet és a folklór felől közelítve meg a kérdést, csupán honfoglalás előtti hagyományok továbbélését hangsúlyozták. A kétfajta megközelítés nem egyeztethető össze, de feltételezhető, hogy különböző korokban és környezetben más-más értelmezések kapcsolódtak a legendához, illetve az annak előzményét képező mondához. A kérdés az, mikor, hol és hogyan kapcsolódtak össze a legenda elemei úgy, ahogy végül a középkori Magyarország templomaiban megjelentek.

A megmaradt emlékek két csoportra oszlik: a) a királyi udvarral kapcsolatba hozható ábrázolások; b) a középkori határvidéken fennmaradt ciklusok: ezek – Bántornya kivételével, melynek ikonográfiája az Orosz Évkönyvekkel függ össze – azonos típust képviselnek. Ez utóbbi csoportnál a donátorok lehettek azok, akik a legendában jelentkező hagyományokat megőrizték és azok ábrázolását is igényelték. A téma kialakulásának a datálása a megrendelőreteg történetének vizsgálata alapján lehetséges. A legendába nyugatról bekerült motívumot (a lány aktív szerepe) csak a vallon és német telepések közvetíthették, s a keleti elemekkel való keveredés legkorábban a 12. század második felében mehetett végbe, amikor a monda még nem kapcsolódott Lászlóhoz, mert a szent esetében erre már nem lett volna szükség. A terminus ante quem a tatárjárás idejére tehető, mert ekkor vesztette erejét a szepesi lándzsásnemesség, mely a keleti elemeket és a László-kultuszt a betelepült szászok felé továbbadta. A legenda képi megfogalmazása a 13. század második felében történhetett, s a kunok elleni harcok adták meg történeti háttérét. A megfestett legenda – az egykoru szemlélő számára még közérthető mondaelemeket megőrizve – már a barbár betörésekkel szembenálló szent király harcát ábrázolja, úgy csoportosítva a hagyományokat, hogy azok László védő, édszent mivoltát hangsúlyozzák. Ezért terjedt el a legenda főleg azon a területen, ahol maga a lakosság is hasonló szerepet játszott a középkor folyamán Magyarországon, mint László a legendában.

Prokopp Mária: Az itáliai trecento hatása a 14. századi magyarországi falfestészetben. Az előadás – bevezetőben – az itáliai trecento kisugárzásának néhány jellemző példáját (Párizs, J. Pucelle, St. Florian, Klosterneuburg, Prága, Avignon, Barcelona).

A hazai falképek közül Esztergom, Nagyvárad és Zágráb emlékeit emelte ki, mint az itáliai trecento festészet egyik legtisztább és legerőteljesebb megjelenését az Alpokon túl. Jellemző, hogy a három emlékcsoport a trecento három különböző központjához kapcsolódik, Esztergom a sienai, Várada firenzei és Zágráb inkább a rimini műhelyekhez. E három, az ország különböző részein fekvő püspöki székhely vezető szerepet játszott a 14. századi magyarországi politikai, gazdasági és kulturális életben. Így a trecento hatás vidéki elterjesztésében – más, ma már elpusztult központokkal együtt – fontos szerepet tölthettek be.

Az ország egész területére kisugárzó olaszos formanyelv megjelenésében – a hazai töredékes emlékműanyag alapján – négy csoportot különböztethetünk meg:

- 1) Az itáliai mesterek művei, illetve közreműködésükkel készült falképek: Esztergom, Várada, Zágráb.
- 2) A helyi mesterek által készített falképek, ahol a stílusban más vonások, a nyugat-európai gótika hatása és bizáncias elemek is asszimilálódnak a helyi hagyományokkal. E csoport legjellegzetesebb példái a gömöri falképek, továbbá Sűvete, Erdélyben Gelence stb. Az újabb feltárások közül a Nógrád megyei Maconka és Mátraszőlős.
- 3) A stílusban már nem, de ikonográfiában még számos trecento elemet őrző csoport: Csaroda, Kiszombor, Tápé, Bögz, Magyarfenes stb.
- 4) A negyedik csoportnál már csak a kozmateszk keretdísz jelzi, hogy milyen mély gyökeret eresztett a trecento hatás a hazai festészeti gyakorlatban (Tereske, Ludrova, Rudabánya, Barcaszentpéter stb.).

Az előadás a 2. csoporthoz tartozó Maconka falképeinek elemzésével mutatta be a trecento hatás provinciálissá, falusivá válásának főbb sajátosságait.

Faludy Anikó: A bizánci ikonográfia hatásának kérdése a magyar középkori falfestészetben (A szepesdaróci Annuntiatio vizsgálata. Az eddigi kutatás főképpen stíluskritikai alapon vizsgálta a bizánci hatás kérdését a magyarországi középkori falfestészetben és e hatás eredetét kutatva a szóba hozható néhány emléket itáliai analógiákból vezette le. Önmagában az ikonográfiai módszer sem lehet célravezető, mert ha ki is tudjuk mutatni néhány motívum bizánci eredetét, az ikonográfiai séma azonossága még nem elég érv a bizánci művészet közvetlen vagy közvetett hatásának feltételezése mellett vagy ellen, hiszen a legtöbb modell szinte megjelenése pillanatától kezdve széles körben terjedt Keleten és Nyugaton egyaránt.

A szepesdaróci (Spišské Dravce) volt antonita kolostor templomának freskói közül a szentély falát díszítő Annuntiatio és Keresztrefeszítés ábrázolások esetében a bizánci ikonográfiai modell egyben olyan stílushatásokat is hordoz, amelyek valóban megengedik, sőt szükségessé teszik a közvetlen vagy közvetett bizánci hatás kérdésének felvetését. Az Annuntiatio egyik érdekessége a jelenet "tanujaként" szereplő szolgálóleány. Ábrázolása az apokrif evangéliumok alapján a bizánci művészetben született meg, innen került a karoling és Ottó-kori művészetbe. A szepesdaróci leányalak abba a ritkábban előforduló genre-szerű típusba tartozik, amelyet a 12-14. századi un. Paleolog reneszánsz művészet elevenít fel.

A freskó építészeti háttere is figyelemreméltó ikonográfiai szempontból. Az Annuntiatio kő baldachinnal lezárt toronyszerű építmény előtt játszódik. A bizánci ikonográfiában a baldachinos torony vagy kapuzat – a császári reprezentáció szelvényében – azt szimbolizálja, hogy az ábrázolt szereplők egyike szent, isteni eredetű. Számos bizánci Annuntiatio ábrázolás ismert, ahol a jelenet hasonló baldachinos építészeti háttér előtt játszódik, véleményünk szerint a szepesdaróci kompozíció is erre a hieratikus bizánci ábrázolásmódra vezethető vissza.

A szóban forgó freskó stílusát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy – különösen az angyal alakja – a 13. század végi, 14. század eleji bizánci Paleolog reneszánsz stílus jegyében született. Ez a harmonikus nyugalmat árasztó, líraián expresszív "dolce stil nuovo" Bizánctól kiindulva meghódította a Balkánt és végül Itáliát is. A szepesdaróci freskó stílusának eredetét Mileseva, Sopocani, Pec freskói között éppen úgy kereshetjük, mint az e stílus hatását tükröző itáliai emlékek között.

A délelőtti ülészak előadásaihoz fűzött megjegyzéseiben Entz Géza a Végh János által kifejtett alapkérdésekre vonatkozó kutatásoknak az egész 14-16. századi művészettörténetre és nemcsak a táblaképfestészetre való kiterjesztését szorgalmazta. Lukács Zsuzsa előadásával kapcsolatban kérdésesnek tartja a határvidék szerepének erős hangsúlyozását, mivel az emlékek eleve a peremvidéken maradtak meg. Helyesebbnek tartja a népi szemlélet szerepének feltételezését, amit a tereskei bencés templomban feltárt László-legenda falképsorozat is igazol.

Aggházy Mária Török Gyöngyi előadásával kapcsolatban felhívta a figyelmet az Imre-Dávid párhuzam ikonográfiai jelentőségére.

A témakör tárgyalása a délutáni ülészakon folytatódott. Ezen Entz Géza kandidátus elnökölt.

Wehli Tünde: A Csatári Biblia lokalizációs kérdései. Az előadás első része a Csatári Biblia (Admonti óriásbiblia, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2701-2) helyét rajzolta meg a magyarországi romanika történetében, rámutatva arra, hogy sem a biblia stílusa nem vezethető le a korabeli magyar művészetből, sem a későbbre datálható magyar könyvfestészeti emlékeken nem lehet kimutatni a biblia hatását. Különösen vonatkozik ez a megállapítás az esztergomi Expositiones in cantica canticorum (Esztergom, Főszékesegyház könyvtár, Mss. II. 3.) nevű kéziratra és a Pray-kódexre (Budapest, OSZK, Nyelvelmékek 1.)

A második rész a biblia stílusának és ikonográfiájának speciális vonásaival foglalkozott. A biblia stílusának analizálásakor főleg az abban fellelhető ottónikus bajor és salzburgi jegyeket hangoztatta, kiemelte a bibliában a Walter bibliával való szoros kapcsolatát. A kódex ikonográfiájával kapcsolatban megállapította, hogy a képciklus a korabeli nyugati (moseli, rajnai és burgundiai), a keleti (palesztinai, kopt és egyéb elemek, melyek többnyire katalán közvetítéssel juthattak Salzburgba) és a bizánci (képrombolás utáni Oktatéka, Pentatéka és Királyok könyve illusztrációk) művészetét ötvözte.

A biblia stílusának és ikonográfiájának programjának háttérében a gregoriánus mozgalom áll. Ebben a hosszú harcban Salzburg érsekeinek személye és az érsekség sajátos, Regensburgot ellensúlyozni akaró egyházpolitikai helyzete különös jelentőséget nyert –, összegezte az előadás harmadik egysége.

Zentai Loránd: A 14-16. századi kolostori könyvfestészet néhány kérdéséről. A középkori könyvfestészet legrégebb ága, a főleg liturgikus könyvek díszítését magába foglaló kolostori kódexfestészet a késő-középkor folyamán a korábnál szerényebb, de mégis számottevő, önállóan vizsgálható csoportot alkot. A magyarországi emléktanyag zömének díszítő stílusa, periodikusan változó hangsúlyal osztrák, cseh, lengyel-sziléziai analógiákhoz kapcsolódik. A közepes színvonalu emlékeknél az összehasonlító anyag publikálatlansága okoz főleg problémát. A proveniencia megállapításánál elengedhetetlen a hagyományosan ismert és közölt bejegyzések felülvizsgálata, liturgikus és egyháztörténeti vonatkozások figyelembevétele. "Miniátornevek" kérdésében legtöbb esetben analógiák alapján csak feltételes következtetések fogadhatók el.

A megtizedelt emléktanyagból, valószínűleg a 15. század második felében a szerzetesi élet valamelyes felendülését hozó kolostori reformmozgalom eredményeként, két jóminőségű, gazdagon díszített kódex emelkedik ki. Mindkettő magyarországi kolostor számára készült import termék. A győri antifonale (Győr, Püspöki Könyvtár) a legvalószínűbb feltevés szerint a vágújhelyi ágostonrendi kolostorban volt használatban, festett díszítése századvégi cseh munka. A fennmaradt rész miniaturáin legalább három mester dolgozott, a legjobb a prágai Matheus illuminátorral állhatott közvetlen kapcsolatban. A feltűnően nagy számú groteszk iniciálé analógiáit feltehetőleg a Prága környéki dekoratív freskófestészetben kell keresnünk. A pannonhalmi evangelistárium (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 113) a miniaturák stílusa, minősége alapján, a helyi könyvfestésre utaló történelmi tényeket számbavéve, nyilvánvalóan nem pannonhalmi mester munkája, hanem valószínűleg a tiroli S. Stetner eddig fel nem ismert 4. műve. A kódex Tolnai Máté főapát számára készülhetett, donátorát azonban csak a kódexben látható címer feloldása után lehetne megnevezni.

Csapodiné Gárdonyi Klára: A Rosselli-kérdés mai állása (Francesco Rosselli működése a budai könyvtárban) Francesco Roselli (Firenze, 1448- Velence, 1513?) bizonyíthatóan két vagy talán több évet töltött Budán (1480-1482), ahol mint miniátor és mint kartográfus működött. Miniaturái stílusára újabban (1965) M. Levi d'Ancona vont le következtetéseket, átvizsgálva a sienai dóm kartonkönyveit, melyek díszítésénél 1470-71-ben Rosselli kimutathatóan közreműködött. Az említett szerzőnő stíluskritikai alapon levont tanulságai alapján azonban nem áll módunkban teljes határozottsággal megállapítani, hogy a Corvinák közül melyek lehetnek azok, amelyeket Rosselli díszített. Mindamelllett a magunk részéről két lehetőséget vetettünk fel erre nézve: vagy Rosselli volt az un. "első címerfestő", aki 17 (a korábban ismert 16-hoz csatlakozik az 1973 óta ismert Vat. Palat. lat. 1587. jelzetű Corvina) budai kódexbe azonos címet és címer körüli díszítést festett, vagy pedig, ha M. Levi d'Ancona által Rosselli-nek tulajdonított kódexek ill. miniaturák egy csoportját vesszük alapul, akkor az eddig a "fiatal Chericó"-nak tulajdonított Corvinákat (modenai Strabo, modenai Origenes, budapesti és talán a bécsi Regiomontanus) kell Rosselli munkáinak tartanunk. Mindkét feltételezést alá lehet érvekkel támasztani. Az sincs teljesen kizárva, hogy mind a két, voltaképpen egymással közeli rokonságban álló apróvirágos díszítés Rossellitől származik. Mindenesetre ahhoz képest, hogy korábban miniaturatörténszeink (Berkovits, Hoffmann) még

csak javaslatot sem tettek arra nézve, hogy Rosselli mely kódexeket diszithette Budán, úgy érezzük, hogy sikerült lényegesen megközelítenünk a kérdés megoldását.

Koroknay Éva: A magyarországi reneszánsz könyvkötések stílusfejlődése (+). Az előadónak a Művészettörténeti Füzetek sorozatban megjelent könyve csak egy kis csoportot ismertette a Bibliotheca Corviniana anyagából (Mátyás életének utolsó három évéből). A könyvtárban kellett hogy legyenek görög és keleti kötések, másrészt Mátyás-cimeres és un. vaknyomásos kötések is. A legkorábbi diszkötések selyemből és bársonyból készülhettek.

A referátum beszámolt egy 1470 körüli esztergomi csoport azonosításáról, mely az 1470-es évek budai kötéseire jellemző, un. leveles stílus előzménye, majd a keleti stílusjegyek magyarázatául összefoglalta Mátyás késői diplomáciájának főbb törekvéseit, végül kitért a budai könyvművészet környező területekre gyakorolt hatására.

Tóth Melinda: A pécsi műhely "francia rétege". Az előadás a pécsi székesegyház román kori szobrászati díszén belül a kriptalejárók domborműveivel foglalkozott. E műalkotás-csoporton belül az előadó a mesterek műhelyszerű együtt-dolgozását, stílárís, motívikus közkincsét jellegzetesebbnek tekintette az egyes mesterek individuális művészeti sajátosságainál, a kezekben az irodalomban gyakran tárgyalt megkülönböztetését ezáltal nem tekintette feladatának. A pécsi anyag kutatástörténetében szereplő Moissac-i analógiát az előadó sem stílárís, sem kronológiai szempontból nem érezte meggyőzőnek.

A Pécssett megtalálható sajátos plasztikai alakítás (elsősorban a ruhás alakoké) kissé közelebbi párhuzamait Cluny burgundiai hatókörében lehetne keresni. A korai gótika első katedrálisplasztikájával való felfogásbeli rokonság és kronológiai megfontolások azonban arra mutatnak, hogy a burgundiai hatásokat ornamentális és figurális vonatkozásban egyaránt alighanem az Île-de-France egész Európára nagy hatást gyakorló szobrászata közvetítette Magyarországra felé. Hogy ezt a közvetítést bizonyos áttételekkel lehet elképzelnünk, arra a Rajna- és Maas-vidék francia hatás alatt keletkezett néhány alkotása utal, valamint Maas-vidéki (s így végső soron francia) impulzusok nyomán keletkezett lengyelországi alkotások (Wrocław) a 12. század utolsó negyedében.

Tóth Sándor: 15. századi sirplasztikánk és a Kassai Jakabkérdés. Az előadás gerincét egy stílárís szempontból szoros összefüggéseket mutató siremlékcsoport képezi: egy veszprémi töredék, mely valószínűleg Mátyás püspök (+1457 k.) sírkövéből származik, továbbá Széchy Dénes esztergomi érsek (+1465) siremléke, valamint egy székesfehérvári töredék, amely esetleg Bodó Miklós prépost (+1472-74) személyéhez köthető. A csoportot később kiegészíthettem Berzeviczy György nyitrai püspök (+1438 k.; B. Péter tárnokmester fia) siremlékével. E vörösmárvány faragványok azonos mesternek, vagy legalábbis egymással szoros kapcsolatban lévő mestereknek tulajdoníthatók.

Valamivel távolabbi stílusrokonság figyelhető meg e csoport tagjai és Johannes Grünwalder freisingi püspök (+1452) siremléke között; ez utóbbit a helyi kutatás Jakob Kaschauer művének határozta meg. Feltűnő, hogy ez az emlék a német szakirodalom szerint is erősen különbözik a helyi plasztikai stílus egyéb emlékei-

től; figyelemre méltó továbbá, hogy Grünwalder a bécsi egyetemen is működött. A korábbi generációba tartozó Gathalóczi kivételével a 20-as, 30-as években ugyanezen az egyetemen tanultak az említett magyar főpapok (Széchy és Berzevichy csaknem egyszerre, 1424-25-ben iratkoztak be), sőt, elődeik, ill. utódaik egy része is (Büki István fehérvári prépost, †1443, Vetési Albert veszprémi püspök, 1458-85). Kassai Jakab 1429-től mutatható ki Bécsben; történetileg tehát a főpapok és a bécsi művész közötti kapcsolatnak fennáll a lehetősége.

A freisingi sírkő (1452 előtt) németes-aszimmetrikus kompozíciója kronológiailag nem egyeztethető össze minden további nélkül a csoport emlékeivel, amelyek közül a továbbiakra szimmetrikus-italizáló elrendezés jellemző. (A korábbi síremlékek itáliai jellegű ikonográfiája a hazai 15. századi emléktanyagban Scolari András püspök – †1426 – váradi síremlékére vezethető vissza.) Az aszimmetria csak a csoport későbbi tagjain bukkan fel (Széchy, Bodó?), de az erősen frontális beállítás a Széchy-sírkövön is megmarad, míg a freisingi sírkövön a félrebillent fej más művész felfogásra vall. Óvatosságra intenek az attribúció tekintetében Kaschauer hiteles freisingi oltárszobrai is.

A freisingi oltárszobrokra és síremlékre, valamint a hazai sírkövekre egyaránt jellemző a lágy stílus formafelfogásának szerves és hosszas továbbélése. A hazai síremlékek említett csoportja tehát olyan stílusáramlathoz kapcsolódik, amely a Kassai Jakabéval párhuzamos. E stílusáramlat itthon bécsi kapcsolatokkal rendelkező főpapok személyéhez köthető, és a 15. század közepén valószínűleg eléggé fontos szerepet játszott a hazai művészet fejlődésében.

Henszlmann Lilla: A heraldikai motívumok szerepe gótikus és reneszánsz szobrászati emlékeink meghatározásában. Az előadás a családi cimerekkel, vagy cimerebra részletekkel ellátott magyarországi szobrászati emlékek feloldásra váró hosszú sorából öt kőfaragványt emelt ki a 14. század második fele és a 15. század vége közötti időszakból. E példákön mutatott be néhány lehetőséget az előforduló problémák megoldására, megállapítva, hogy a nyilvánvaló, vagy latens heraldikai motívumok felismerésével általában nemcsak a nemzetséget, vagy mindjárt a családot, szerencsés esetben magát a címerviselő személyét lehet meghatározni, s ezen keresztül a cimeres emlék keletkezésének biztosabb időpontját; de olykor a környezetébe tartozó, vagy vele összefüggésbe hozható művészeti alkotások kronológiájára, történetére is következtetéseket lehet levonni.

A tárgyalt kőfaragványok egyikének sincs ma felirata; történeti adatokkal egy izben – a zágrábi székesegyházról származó (ma Zagreb, Povijesni Muzej Hrvatske), annak építkezésével kapcsolatban álló cimerek esetében – sikerült a tulajdonos személyét is a cimerekép tanuságán kívül azonosítani. A megfejtés eredményeként a cimerek, mely az Osl nemzetség cimereképe és a hatalmi jelvények együttese, a szlavoniai helytartó Kanizsai István püspöké (1356-1375), s nem Kaboly László püspöké, akinek az újabb irodalom tévesen tulajdonítja. Ettől a felismeréstől függően alakul a székesegyház déli tornyán egykor fölülte elhelyezkedő Anjou cimerek kora, s vele együtt az építkezés időpontja is.

A továbbiakban ismertetett három kassai sírkő, s egy sárospataki – eddig ismeretlen rendeltetésű és ábrájú vörösmárvány töredék – cimerebráinak meghatározásához is általában az oklevél-pecsétek adtak támpontot. A szlavoniai helytartóé-

hoz hasonlóan ugyszintén tisztségviseléskor felvett királyi hatalmi jelvény alakította családi cimert látszik segítséget nyújtani annak a kettőskeresztes cimerpajzsú kassai sarkónak a kor- és nemzetség megállapításához (Ákos-nembeli méltóságviselő. Bebek István ob. ? †1369), mely a korai kassai polgári cimerrábrás sarkóvek markáns csoportjából két társával együtt elkülönül (mind Orbán torony). – A 14. század második felének cimerrábrás darabját, melynek pajzsát sarkány tölti ki, az előadó szintén a nemzetségi jelvény alapján a Herman-nembeli Lackfi család egyik, eddig meg nem határozható tagjának tulajdonította. A sárospataki plébánia templomból származó (ma Rákóczi Múzeum) 15. század végi relief-töredéket pedig, mely kalapos férfifejet ábrázol profilban, főleg cimermép analógiákra támaszkodva a Sidó-nembeli Csáki család körébe utalta.

Eisler János: Adalékok az un. Zsigmond-nyergek és a Sárkányos Társaság jelvényeinek kérdéséhez (Eberhardt Windecke és 15. század eleji, Magyarországon járt utazók nyomán) Az előadó Eberhardt Windecke Denkwürdigkeiten-jének újraolvasása során arra a megállapításra jut, hogy a hazai szakirodalomban polgárjogot nyert állítás, mely szerint Zsigmond király 1431-ben Vlad Drakulnak a Sárkányos Társaságba való felvétele alkalmából disznyerget adományoz, nem tartható fenn, mivel a krónika egyetlen helye sem tesz akár közvetlen, akár közvetett említést Zsigmond-féle nyeregadományozásról. Ezért felül kell vizsgálni, hogy a 15. század első évtizedeire datált disznyergek kapcsolatba hozhatók-e Zsigmonddal, mint adományozóval.

Az 1408-ban életre hívott Sárkányos Társaság alapítóokmánya alapján arra lehet következtetni, hogy a Társaság sem közismert, sem titkos politikai célkitűzése nem állhat közvetlen kapcsolatban a nyergeken látható Minne- és egyéb, a lovagi kultúra világába tartozó ábrázolásokkal. Az alapítóokmány, továbbá Windecke két szöveg helyének segítségével kimutatható olyan jelvények megléte, melyeket a Sárkányos Társaságba felvételt nyertek, kaptak és viseltek. Windecke a jelvények két típusáról tudósít, egy feltehetően 1439-ben Magyarországon járt spanyol utazó, Pedro Tafur, arról számol be, hogy Zsigmond utódjától, és ennek feleségétől, Zsigmond lányától megkapja a társaság "devisa"-ját.

Egykoru ábrázolások közt Oswald von Wolkenstein Sárkányos Társaság lovagjának miniatúra-portréján (Innsbruck, Universitätsbibliothek, 1432) látható a jelvény: a miniatúra segítségével azonban nem dönthető el, hogy a jelvény "lieberige" azaz ruhára akasztható himzéssel készült dísz volt-e.

Tafur említése alapján nyakban hordható, fémből készített jelvény meglétére kell következtetnünk, melyekből korunkra csak néhány maradt. (Ilyen az egykor a berlini Kunstgewerbe Museumban őrzött példány, továbbá az Europäische Kunst um 1400 Wien, 1962 katalógusába felvett, aranyozott ezüst munka Nr. 509, 430.)

A 14. század végi, 15. század eleji elbeszélő források és utleírások említései nyomán kísérlehető meg a korszakban használt nyergek előfordulására és használati körére, típusaira való következtetés. Az 1433-ban Budán járt Brocquiére tornajátékoknál használt nyergeket mint "selles basses"-okat említ. Megfigyelése alapján messzevezetők következtetések nem vonhatók le, mert megjegyzése szerint ilyen nyergeket Budán és Bécsben egyaránt használtak, tornajátékok alkalmával.

Zsigmonddal és környezetével nyergekre vonatkozó, közvetlen kapcsolatba hozható említést a dolgozat szerzője eddig csak Konrád Justinger berni krónikájának egy 1414-re vonatkozó szöveghelyénél talált. Ebből inkább felújítási és karbantartási munkálatokra, és nem új disznyergek készítésére vagy adományozására lehet következtetni.

A délutáni ülés vitájában Kovács Éva Eisler János referátumához fűzött megjegyzéseket: utalt a nyergekkel kapcsolatban egyértelműen Párizsra utaló adatokra, s az Embriachi-körben kereshető párhuzamokra.

Tóth Melinda előadásával kapcsolatban Marosi Ernő arra utalt, hogy a Maas-vidéki összefüggések feltételezése nem áll ellentmondásban a 12. század végi észak-itáliai és francia művészeti hatások szintézisével. Erre példa a hasonló stíluseredetű lengyelországi szobrászat is. Levárdy Ferenc a datálás kérdésével foglalkozva, feltételezte a 12. század végéig elhúzódó munkamenetet. Tóth Sándor az Ercsivel kimutatott párhuzam alapján a pécsi szobrászati emlékeket az 1170-80-as évekre datálja, és hangsúlyozza: kérdéses az egységes koncepció megléte. A "népoltár" más szobrászati stílust képvisel, mint az altemplom lejárói, s ez a stílus hat Somogyvár, Székesfehérvár, Jásd szobrászatában. Tóth Melinda közli megfigyelését, amely szerint az északi altemplom lejáróban a népoltár stílusát képviselő részleteket utólag illesztették be a reliefekbe. Valószínű, hogy a Genézis-ciklushoz utólag alkalmaztak apostol-ábrázolásokat.

Entz Géza elnöki zárszavában hangsúlyozta, hogy a pécsi szobrászat értelmezése körül kialakult vita szükségessé teszi a korábbi tudományos felfogás felülvizsgálatát.

November 13-án a délelőtti ülészak az iparművészeti kutatásokkal foglalkozott. A beteg Radocsay Dénes helyett az ülést Marosi Ernő vezette.

Lovag Zsuzsa: A középkori magyar gyűrűk. A gyűrű a középkorban is a leginkább elterjedt, legváltozatosabb ékszerfajta volt. Funkciója elsősorban a diszítés, de egyúttal jelezhette viselője rangját, mint pl. a főpapi gyűrű, családi hovatartozását (címeres pecsétgyűrű), s a 13. századból más írásos adatunk van esküvői, ill. eljegyzési gyűrűk használatára.

Az Árpád-kori pecsétgyűrűk többsége ezüstből, néhány darab aranyból vagy bronzból készült, a pecsétképet hordozó, többnyire kerek lapra hátul ráforrasztott huzalszerű, vagy a fej két oldalán egyszerű rovátkolással csatlakozó pántabronccsal. A gyűrűfejek vésete körirattal, vagy anélkül, állat- és emberalakokat, növényi és geometrikus mustrákat, keresztet ábrázol.

Hlatky Mária szerint a legkorábbi pecsétgyűrűk az életfát ábrázoló és az emberalakos gyűrűk (11. sz.). Erre a keletkezésre támpontot nyújtott, hogy az említett ábrázolások körül nincs körirat. Ez azonban önmagában még nem korhatározó, későbbi időkből is bőséggel ismerünk körirat nélküli pecsétgyűrűket. (A többi Árpád-kori pecsétgyűrű közé illeszthető: emberalakos gyűrű, talán keresztel, Urban fia Supan 1226-45 közti oklevelén). A 11. században még csak pecsétgyűrűink formai előzményeivel találkozhatunk. Ezek a 11. századi temetőkből szép számmal előforduló olyan – többnyire bronz – pántgyűrűk, amelyek abroncsa elől kiszélesedik, s itt néha vésett diszítést is alkalmaztak. A rácsos, vagy egyszerű vonaldiszes, néha csillagot vagy madarat ábrázoló minták azonban sekély vésetük miatt pecsételésre nem voltak alkalmasak, kizárólag a gyűrűk diszítését

szolgálták (mámai, pilinyi, biharudvari, szécsényi gyűrűk). Legkorábbi, valódi pecsétgyűrűnk a Beszenszőg község határában előkerült, IANVS körirattal ellátott aranygyűrű. Kerek pecsétlőlapjának közepén szembenéző, szakállas férfifej vésete látható, ez Árpád-kori pecsétgyűrűinken máshol nem fordul elő (királyfejes gyűrű). Ugyancsak egyedülálló, hogy köriratát nem választja el vonalkeret. A betűtípusból ítélve a gyűrű a 12. század második felében készült. Pecsétgyűrűink zöme mind betűtípusában, mind a gyűrűfej ábrázolásában, annak beosztásában eltér az IANVS gyűrűtől.

A közvetlenül keltezhető, érmekkel együtt előkerült gyűrűk a legkorábban a 13. század első felében kerültek földre, köztük nem egy a tatárjáráskor elrejtett kincsleletből származik (péceli, geszti, szabadbattyáni, hajduszoboszlói, Esztergom-szentkirályföldi stb.). Megjelenésük összefügg a pecséthasználattal. A magánpecsétes (azaz nem királyi) oklevél használata nálunk a 12. század végén indult meg, s szélesebb körben fokozatosan fejlődik ki a 13. század első harmadára. Ez időben egybeesik a királyi uradalmak és várbirtokok tömeges eladományozásával. Az eladományozott birtokok felülvizsgálatának és a nemzeti birtokjog igazolásának széleskörű folyamata II. András uralkodásának az Aranybullát megelőző szakaszában indul meg országszerte. A vizsgálatokat végző bizottságok tagjai és az ispánok azok, akik az uralkodón, az országos méltóságviselőknél és a főpapokon kívül először használtak nálunk okleveleiken pecsétet. Kumorovitz mutatott rá, hogy az ilyen pecsétek egyrészt éremkép-átvételek (pl. a kolozsmonostori konvent III. Béla kori pénzbrát mutató pecsétje), másrészt a királyi hatalmi jelvényt, ill. annak egy részét ábrázolják. Erre az egyik legkorábbi példa a zalai szerviensek kettőskeresztet ábrázoló pecsétje az 1232. évi kehidai oklevélen. Indoklásul itt az szolgál, hogy a szerviensek ebben az első "megyei" birtokperben közvetlenül a királytól kaptak engedélyt a bíraskodásra.

Nyilvánvalóan ugyanezen okból ábrázol kettőskeresztet a Somogyban földinquisitoroként működő Jakab, és Dég comes 1236-ból származó gyűrűsbecsétje.

Természetesen megindul pecsételési gyakorlatunkban a nemzeti címeres pecsétek használata is. Az első ismert példány az Osl nemzeti címérbeli Gergely comes 1222-ből származó pecsétje, s ettől kezdve a tatárjárásig Kumorovitz 13 hasonló sorol fel.

13. századi pecsétgyűrűink ábrázolásai a fentiekkel messzemenően megegyeznek.

1. Kettőskereszt ábrázolások, éremkép-átvételek. Itt az átvétel nem annyira közvetlen, mint a már említett kolozsmonostori pecséten, a gyűrűk és az érmek ábrázolása inkább csak témabeli rokonságot mutat. A gyűrűk vésetei elsősorban II. András érmeivel (Agnus Dei, sas, visszatekintő négylábu állat), kisebb részben IV. Béla és V. István pénzeivel (ugyancsak Agnus Dei, galamb, két felugró állat) mutatnak hasonlóságot.

2. Nemzeti címerekkel díszített gyűrűk. Biztosan azonosíthatók az ökörfej-ábrázolású gyűrűk (Hahót nemzeti címérbeli), szárnyas sasláb (Osl nemzeti címérbeli). A többi, gyűrűn szereplő állatalak között is feltehetően van olyan, amelyik nemzeti címérről ábrázol, de ezeket már nehezebb meghatározni. A liliosos gyűrűk tulajdonosai között talán a Győr nemzeti címérbeli, a sok sas-ábrázolás közt pedig akár az Aba, akár a Kaplony vagy a Miskolc-Bors nemzeti címérbeli egyikét-másikát sejtethetjük. Ugyancsak feltehető, hogy a csillaggal-félholddal díszített gyűrű a Hont-Pázmány nemzeti címérbelihez tartozhatott. Vattai Erzsébet közzölt egy oroszulános

vésütü antik gemmával díszített, Sigillum Secreti köriratu, 13. századi gyűrűt, amelyről feltételezi, hogy olyasvalaki használta, akinek oroszlános címere volt. Megnehezíti az egyes esetek elbírálását, hogy a címerkép megjelenése még nem állandósult, lásd a királyi pecsétek oroszlánjait, még egyetlen uralkodó, II. Andráshoz is (Aranybulla: szembenálló, 7 oroszlán, alul visszanező, 1231-32. évi viaszpecsét: libasorban 11 oroszlán).

A nem heraldikus megfogalmazású állatalakokat ábrázoló gyűrűkről Hlatky Mária is megjegyzi, hogy bár a 12-13. századból származnak, még "perzsa-szasszanida" formákat mutatnak. Ezt a jelenséget nem az általa feltételezett, elveszett 11. századi gyűrűk közvetítette formái kontinuitás okozza, hanem a címerválasztáskor felújított nemzetségi totemállat archaikus megjelenése.

Egyszerű kivitelű ezüst pecsétgyűrűink mint ékszer is nagy valószínűséggel ahhoz a középbirtokos nemesi réteghez (magisterekhez, milesekhez és szerviensekhez) kapcsolhatók, akik a megyei önkormányzatban ekkor, a 13. sz. folyamán kezdenek nagyobb szerephez jutni, s ezzel együtt pecsétet használni.

H. Kolba Judit: A körvélyesi cibórium. A középkori magyar ötvösség gótikus cibóriumait összegyűjtve, külső formájukban két élesen elváló csoport mutatkozott:

1. Korábbi típus: pyxis – cibórium, szögletes alaprajzzal (MNM két cibórium, 3 esztergomi, valamint 4 erdélyi cibórium: kisdisznódi, nagysenkí, hégeni és nagysinkí emlékek a 14. ill. a 15. század elejéről).

2. A kerek pyxisű és talpu cibóriumok.

A korai típus legjellemzőbb képviselője az 1915-től a MNM tulajdonában lévő körtvélyesi cibórium. Körtvélyes neve a szepességi kolostorok birtokadományai között a 14. századtól kezdve szerepel. 1346-ban 40 napi bucsut engedélyeznek "visitatoribus Ecclesiam Parochialem S. Catharinae in villa Körvélyes."

A cibóriumot, mely a legkorábbi és párhuzam nélküli a magyar emléktárhelyen, ikonográfiai és technikai szempontból egyaránt alapos vizsgálat alá vettük.

1. Ikonográfiai szempontból szokatlanul egyszerű alakok és jelenetek sora látható az edény tetején és oldalain. A tető hat, háromszög alaku mezőjében ülő padokon Szt. Péter, Szt. Pál és a négy evangélista. Szt. Péter (szakállal, kezében tollal felfelé fordított kulccsal) és Szt. Pál (karddal) alakja hasonló, Szt. Jánost fiatal, szakálltalan feje, és könyve árulja el; a többi evangélista attribútumok nélküli.

A pyxis oldallapjainak képsora Jézus életének egy-egy mozzanatát eleveníti fel: angyali üdvözlés, Jézus az olajfák hegyén, Jézus elárulása, megostoroztatás, Jézus Pilátus előtt, keresztrefeszítés. A képsort ötvösünk egy közkezen forgó Paszió ábrázolás, feltehetően Biblia Pauperum alapján készítette.

Stilusjegyei alapján az olasz és a közép-európai kultúra metszéspontjába kívánkozik a cibórium. Az iglói pacifikálét készítő fiatalabb Gallicus köré kapcsolódhatott az a ma még ismeretlen műhely, melynek szerintünk egyik kvalitásos tagja lehetett cibóriumunk készítője.

2. A technikai vizsgálat több korszak mesterének keznyomát bizonyítja. Három ilyen periódust állapítottunk meg: 1. Az eredeti állapot, mely a ma már nem látható csuklós szerkezettel különbözött mai formájától. 2. Az első, 16-17.

századi javítás, amikor a csuklós szerkezetet eltüntetik, kisebb javítások, a szár részeinek forrasztása történik, majd végül az egész cibóriumot újra tűzaranyozták. 3. A 19. század végén újabb javítások.

A cibórium alapanyaga réz. A tető azonos alapanyagunak látszik a pyxissal. A fedél tetején a kereszt aranyozott ezüst lemezből van kivágva, a 16. századi felújításkor készült. A fedél szerkezetileg kiterithető hatoldalú palást. Az előre vésővel meghuzott oldalélek mentén hajlitották be, majd forrasztották össze. A tetőlemezek alsó élére forrasztással került a háromélű bordasor. Az ostyatartó készítése a tetőével egyező. Az oldallapokat keretelő felső és alsó bordázat is azonos szisztéma szerint készült. A pyxis alján kb. 1 mm-el kiugrik egy hatszögletes lemez. A pyxis belsejében aranyozott vörösréz kupa mult századi lehet.

Technikailag a legtöbb problémát a szár veti fel. Összes kis eleme a 16. századi javításkor összeforrasztott rögzítést kapott, az újraaranyozás borítja be az egész együttest. A legmunkásabb a két pogácsa alaku részből összeforrasztott nádusz, melynek élén beforrasztott négyyszögletes küllők tartják a későbbi piros köveket. Talpát kézi kalapálással készítették s az éleket poncolóval ütögette ki a mester. Nem a cibórium fedelének és pyxisének mestere készítette.

A stíluskritikai és technikai elemzések alapján a cibórium készítése ideje az 1360-as évek tájára tehető.

Kovács Éva: Mátyás király arany kálváriája (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár). A mű ronde-bosse zománcos felső részéről köztudott volt, hogy a késő-gótikus párizsi ötvösség egyik legjelentékenyebb emléke. Stílusának megtévesztően érett patetikája és egy tévesnek bizonyult forrásadat alapján a műfaj legutóbbi összefoglalói, Th. Müller és E. Steingräber igen későn keltezték. A késői keltezés nagyobb lehetőséget látszott nyújtani a burgundi lokalizálásra is. Az eddig többnyire általánosságban idézett forrásanyag következetes művészettörténeti szempontu feldolgozása alkalmat nyújtott az esztergomi mű, a toledói Madonna és az egykor Ingolstadtban őrzött Szent Mihály azonosítására, az egyes tárgyak és a műfaj történetének részletesebb megvilágítására. Az esztergomi kereszt 1402-ben készült Flandriai Margit megrendelésére Merész Fülöp burgundi herceg számára, s a párizsi ronde-bosse zománc virágkorának legérettebb stílus emléke.

Szilágyi András: Kevéssé ismert ötvösművek a 14-15. századból (+). Az előadás feltételesen a magyarországi ötvösséghez sorolt tárgyakkal foglalkozott. A németujvári urmatató (1517) megrendelői a Paumkircher család tagjai voltak. Rokonai, melyek között a soproni kehely is megtalálható, részben a felső-rajnavidéki, svábföldi ötvösségben kereshetők, részben a krainburgi oltár ornamentikájában mutathatók ki. Mivel a Paumkircher család birtokai Krajnában, Karinthiában vannak, ez az összefüggés valószínű.

A pozsonyi székesegyház monstranciája (1517) a Smigrodban (Galicia) lévő és a chabi Szent Miklós templomban őrzött monstranciákkal tart kapcsolatot.

A vizaknai kehelyről megállapítható, hogy nem a 14. századi itáliai emlékekkel, hanem a típus 15. századi darabjaival (Victoria-Albert Museum, Dortmund, Stadtmuseum) tart rokonságot. Aquileia-istrisi eredete teljesen nem zárható ki, de valószínűbb firenzei származása.

Beke László: Sodronyzománcos ötvösművek. Beszámoló célja annak a munkának az ismertetése, melyet hasonló című doktori disszertációmmal kapcsolatban eddig elvégeztem. Szándékomban áll a sodronyzománcos emlékek korpuszának összeállítása, melybe e beszámoló megtartásáig 234 ötvösművet vettem fel. A korpusz tartalmazza 1. A szakirodalom által magyar munkának tekintett tárgyakat (tehát pl. a lengyelországi anyag egy részét nem), 2. A történeti Magyarország területéről származó emlékeket. Problematikus egyelőre az ortodox anyag kérdése (Gyulafehérvár, Krusedol, Karlóca stb.), mely ugyan hazánk akkori területén készült, összefüggései azonban az orosz, szerb és más ortodox egyházakkal szorosabbak. (A magyar és a nem magyar emlékek száma összesen jóval meghaladja az ezret!)

Jól ismertek mindazok a problémák, melyek a sodronyzománc kutatásának stagnálásához vezettek – a kezdeti fellendülés után. A technika eredetére vonatkozóan mindmáig két ellentétes nézet uralkodik: 1. Bizánc – Velence – Magyarország (Radisics, Mihalik) 2. autochon magyar eredet; az olasz emléktanyag magyar hatásra alakult ki (Hampel, László Gyula). A kérdés eldöntésére pillanatnyilag nem vállalkozhatom, feltételezem azonban, hogy az egészen korai, a sodronyzománc analóg technikák, továbbá az ortodox emlékek diszperziójának jobb ismerete egy harmadik lehetőséget is felvethetne: a Bizánc és vallási utódjai közötti kontinuitását. Az eredet kérdésénél némileg nagyobb eredményekkel biztat a sodronyzománc-technika 16-18. századi sorsának kérdése: remélhető, hogy tisztázható összefüggése az ún. "erdélyi zománc" s az ezzel párhuzamosan fellépő más zománcozási eljárásokkal.

Véleményem szerint a további kutatást már annak is előre kell lendítenie, ha végre előtűnik áll a teljes emléktanyag pusztán leíró jellegű lajstroma. Ezen túlmenően az anyagon belül tárhatunk fel mindaddig kevésbé ismert összefüggéseket – részben a sodronyzománc-mustrák egzakt tipologizálása, részben pedig a zománcnak a hordozó tárgy strukturájában játszott szerepe alapján.

Héjjné Détári Angéla: Szériagyártás és műhelykérdés a magyar ötvösségben. A rövid beszámoló tárgyát a késő-középkori filigrános-börtűs kelyhek technikai megfigyelésére irányuló, folyamatban lévő kutatás eddigi eredményei képezték.

Azoknál a daraboknál, melyeknek részletes összevetése már megtörtént, kitűnt, hogy a korban általánosan gyakorolt technikai eljárásokon és általánosan elterjedt motívumkincsen túlmenően olyan azonosságok találhatók, melyek arra engednek következtetni, hogy nemcsak azonos műhelyben, hanem a kelyhek bizonyos részletei azonos öntőmintákban készültek. A megfigyeléseinkről összeállított grafikai táblázatok bizonyossága szerint – melyeket műanyagból levett plasztikai minták fognak majd kiegészíteni – ezek a halhólyagos, lóherés, indás, árkádos, öntött pántok nagy szériában, nagy hosszúságban készültek. A szükségletnek megfelelően vagdalták és forrasztották össze a kelyhek egyes alkotóelemeiként: talpsáv, szárgyűrű, noduspánt, pártá, természetesen variálva. Ugyanígy előregyártott nagyobb lemezek is készültek felforrasztott filigránsszálas diszitményekkel, melyeket különféle formára felvagdaltak a talpmezők, nodus-szeletek céljára. Így nemcsak térkitöltő kompozíciós és motívumazonosságok figyelhetők meg, hanem félbevágott motívumok: körök, koncentrikus körök, lóherék stb.

Az észlelhetően színvonalasabb egyedi példányoknál – melyeknek részletelemei méretben sem egyeznek a szériadarabokkal – a díszítendő felületeket is tervezet-ten (szerkesztetten) forrasztották tele vékony sodrott filigrándróttal. Félmotívumok nem találhatóak rajtuk. – A bőrtű (granuláció) készítésének fizikai törvényszerűségeiből adódóan a felforrasztott golyócskák szabályosan gömbölyűek. Alkalmunk volt megfigyelni félbevágott bőrtűt, ami szintén az előregyártott, elvágott lemez létezését támasztja alá. – A kehely kosarának szegélyét, avagy a talpmezőket "sodrott drót" kereteli. Kelyheinken sok esetben "álsodrony", csak mérőlegesen bordázott öntőformában előállított "drót" található, az eljárás leegyszerűsítése és gyorsítása érdekében. (A drótot huzzák és nem öntik, a sodronyt pedig egy vagy több drót összesodrásából készítik, s törvényszerűen mindig ferde bordázatot mutat.)

A fentiekből levonható következtetések alapján feltételezzük, hogy az azonos eljárásokkal – azaz sokszorosítással – készült díszítőmotívumokat mutató kelyhek, mint pl. a gyöngyösi hét darab, gyöngyöspatai, győri, ecsegi, az elveszett budaujlaki vagy a Göteborgba került stb. kelyhek azonos időben, 1500-1510 között készült magyar alkotások. S bár a technikai megfigyelések a vizsgált műtárgyak egyedi becsét csökkenteni látszanak, ugyanakkor rávilágítanak a reneszánszban jelentkező korszerűbb, gyakorlatias tendenciákra.

A műhelykört a felvidéki bányavárosok körzetében keressük.

Vadászi Erzsébet: Gótikus butorok Magyarországon. Középkori magyar butorművészetünk megirandó történetében elsődleges a tárgyi emlékek számbavétele.

Egyházi butorművészetünk legjellegzetesebb darabjai a stallumok, azok a rendszerint a szentély két oldalán álló, fából faragott ülőpadok, amelyeket egykor a kanonokok, később kegyurak, városi tanácsurak, céhmesterek használtak. A stallum összetett butor: az imazsámoly, trónus és baldachin egyesítéséből keletkezett. 1469-1533 között harminc stallum készült Kézsmárkon, Szepesdarócon, Bártfán, Gölnicbányán, Lőcsén, Szepesolasziban, Csetneken, Maldurban, Nagyőrött, Küküllővárott, Besztercén, Leibiczbén, Prázmáron, Bogácson. A stallumok baldachinhajlásában gyakori ún. relief en creux faragás díszíti a nagybobróci rk. templom misekönyvpólcát és a szászhermányi sekrestye három faliszekrényének ajtókeretét. Európai viszonylatban legrészletesebb bártfai könyvszekrényünk.

Főúri és polgári butoremlékeinket legcélszerűbb butortípusok szerint vizsgálni. E korszak szinte egyetlen tárolóbutora a láda; a vályuláda (MNM, Wilczek, Figdor) és az ácsolt láda. Utóbbi házikó illetve koporsó formájú (halott ember háza). Díszítőmotívumaik alapján vannak festett és vésett (geometrikus) ládák. Előbbieket hivatásos képirók festik. A fejlődés következő fázisa a már fűrészelt deszkából alakított ún. "asztalosbutor": a káposztafalvi láda és a kassai ládahomloklap. Az ácsolt ládahasználat nem zárja ki a faliszekrény használatát (MNM, Nagyvácsy, Kadosa Gy.). Gótikus butoraink "továbbélését" mutatják 1500-1600 között készült bölcsős és kamarás asztalaink (MNM, IM, Kassa, Bártfa). Az MNM ollós székén kívül megemlítendő Marchiai Jakab karosszéke 1450 körül, amely iparművészet-népművészet határán álló butor.

Butoremlékeink számbavételével célunk a tárgyi emlékekből való kiindulás fontosságának hangsúlyozása volt. Középkori magyar butorművészetünkről nyert képünk csak akkor lesz teljesebb, ha figyelembe vesszük írásos emlékeinket, nyomon követjük gótikus butoraink ábrázolását falfreskóinkon, táblaképeinken, miniatúráinkon, domborműveinken, záróköveinken és pecséteinken.

Csernyánszky Mária: A középkori textilművészet emlékei Magyarországon és kapcsolatuk táblaképfestészetünkkel. A 14. századból sem táblaképeink, sem textiliáink nem maradtak. Utóbbiakról több adat van. 1302-ből magyar öltésről, "punctum de Ungaria" van feljegyzés az Aragon-udvar öltözék-lajstromában (II. Jakab felesége, Blanche d'Anjou alsóruháján, aki V. István unokája, II. Anjou Károly és Árpádházi Mária leánya). Árpádházi Mária (1323) a Pannolhalmi apátságban ornatust hagyományoz. Habsburg Ágnes, III. Endre özvegyének testamentumában magyar cimerez miseruha szerepel. Ismeretek a magyar Anjouk, Nagy Lajos és anyja záróköveknek adott textilajándékairól szóló feljegyzések. Utóbbi végrendeletében az óbudai Klarisszák műhelyében készült paramentumokról rendelkezik. A 15. századból kevesebb adat és több emlék ismert. A miseruhákon megőrzött himzések koruk, stílusok és technikájuk szerint 5 csoportba oszthatók. 1) A 15. század első felének anyaga. Kvalitásos rajzu és finom, apró öltésű gondos művek. 2) A század második felében, zömével utolsó negyedében készült, néha kissé domboru, tulnyomóan lapos öltésű, előbbieknél jóval durvább kivitelű keresztimzések; témájuk a Kálvária apostolokkal, Mária a Gyermekekkel, szentekkel. Az egyes alakok más és más darabokon újra szerepelnek. E késő-gótikus egységes stílusú ábrázolások a környező országokban, sőt Európa-szerte gyűjteményekben elég gyakoriak. 3) Laposreliefhimzésű kálvária-ábrázolások; rokon jellegűek Gdanskban, Csehországban. 4) Domboru, néha kerek szoborra emlékeztető késő-gótikus kazulahimzések. Keresztrefeszítés, Mária a gyermekkel, szentek alakjaival. 1470 körül már előfordul és a 16. század végén is vannak még emlékei. Leggazdagabb sorozata az esztergomi kincstárban kiállítva. 5) Ugyanezen időben az olasz import reneszánsz himzések hatására itt készült, tehát 1470 tájáról való darabok, legnevezetesebbjei a magyar szent királyokat ábrázoló (Esztergom, Iparművészeti Múzeum).

A táblaképek közvetlen hatásáról nem beszélhetünk. Hasonlóság az azonos ikonográfiai típus ábrázolásában előfordul. A fennmaradt és ábrázolt olasz brokátok között sok a hasonlóság, sőt egy velencei bársonybrokát pontos mása szerepel egy táblaképen háttérként.

Bobrovsky Ida: A 16. századi magyar református zsinatok végzéseinek művészeti vonatkozásai. A reformáció elterjedése, az ország egyes területein egyedulalomra jutása új szituációt teremtett a művészi alkotótevékenység számára.

A referátum a 16. századi egyházi élet leghitelesebb dokumentumainak, a teológiai, egyházzervezeti és egyéb témákban állásfoglaló zsinatok határozatainak segítségével próbálta a reformáció állítólagos művészetellenességének kérdését megvizsgálni. A lutheránusokkal közös korai zsinatok művészetet érintő kérdésekben hozott liberális határozataiktól a szigorú református állásfoglalásokig

vonultatta fel a tárgyra vonatkozó dokumentumokat, a képekkel, szobrokkal, ol-tárokkal, egyházi ruhákkal, öltözködéssel, harangokkal, templomba temetkezés szokásával és a katolikusokkal közös templomhasználattal kapcsolatos cikkelyeket, amelyek tiltást és engedményt egyaránt tartalmaznak. Kitért a zsinati határozatok végrehajtásának módjára is, bizonyítva, hogy a hitújítók tisztogatási akciója nem járt együtt szükségszerűen rombolással.

A 16. századi magyar református zsinatoknak a tárgyra vonatkozó mérlegét elkészítve megállapította: művészetellenes határozataik mindig célra irányultak. A művészi alkotómunkát megfosztották ugyan néhány igen fontos területétől, de ugyanakkor más területeket nyitva hagytak a művészi tevékenység számára. A Méliusz koncepcióját kifejtő egervölgyi hitvallás és a debreceni nagy alkotmányozó zsinat dokumentumai tulajdonképpen csupán a katolikus egyházi művészet ellen agitáltak, minden egyebet a maguk elképzelt keretek közé szorítva meg kívántak tartani.

A referátum megállapította: ahhoz, hogy a 16. század második felének magyarországi művészetéről helyesebb képet nyerjünk, árnyaltabbá kell tenni ismereteinket a református területek, s a reformáció okozta problémák alapos tanulmányozásával.

A délutáni ülés az építészeti kutatásokkal foglalkozott. Elnökölt Dercsényi Dezső, a tudományok doktora.

Kovács Béla: Várak, lakótornyok a román kori Magyarországon. A cimben foglalt téma vizsgálata során közel négyszáz év építészeti emlékeiről kellene összefoglalást adni, olynokról is, amelyek nagy része elpusztult, más része romokban áll ugyan, de nem vagy alig tartalmaz művészettörténetileg értékelhető részleteket. Ezért adataink legnagyobb részét a történeti forrásokból merítettük.

A várak fejlődését elsősorban a gazdasági és társadalomtörténeti tényezők határozták meg, illetve ezek függvényében a mindenkori funkció: a védelem, a lakásra alkalmas hely, illetve a gazdasági – és igazgatási központot betöltő mivoltuk.

A fentieket figyelembe véve a korszak védelmi jellegű építményeit az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

1. Gyeprendszerű erődítmények (10-11. század): a terep földrajzi adottságait kihasználva bizonyos mesterséges akadályok beépítésével kialakított védelmi vonal.

2. Föld- és favárak (10-13. század): könnyen védhető, többször dombon és hegyen, árokkal, sánccal körülvett, palánk- és sövényfallal erősített védelmi rendszer, belsejében fából és kőből emelt épületekkel, esetleg védőtoronnyal.

3. Kuriák, lakok, lakótornyok (11-13. század): az előző védelmi rendszer elemeit is felhasználó, kőből és fából épült lakóépületek. A lakótornyok esetében a reprezentatív megjelenés és a védelem igénye egyaránt érvényesült: ezek építését minden esetben prominens személyekhez köthetjük.

4. Kővárak (11-14. század): kőből készült védőfalakkal megerősített rendszer, amely a korábbi védelmi rendszerek egyes elemeit is felhasználja.

Az egyes típusok nem közvetlen előzményei vagy folytatásai a másik típusnak. Egyidőben többfajta erődítési rendszert találunk, az erődítések egyes elemei is

váltakozva jelennek meg a korszak során, mindig a célszerűségnek megfelelő módon és mértékben.

Entz Géza: A gótikus építészet kutatásának problémái az újabb forráskutatások alapján (+). A referátum a különböző középkori írott forrástípusok építészettörténeti felhasználására mutatott be példákat. A gerendi templom építési feliratai (1290 és 1299) az egyes épületrészeket pontosan datálják, a Losonczi család két építkezésén, Szászrégenben (1330) és Gácsfaluban (1350) is felirat datálja az építkezést. A nyitrai székesegyház egész 14. századi építéstörténete megvilágítható okleveles adatok segítségével, s a tatárjárás utáni öregtoronyok építkezéseire is fontos források az oklevelek. A 13. század végének osztályoslevelei ellentmondanak annak a feltevésnek, hogy a kor várai csak öregtoronyokból álltak volna. A Buda beépítésére vonatkozó rekonstrukciós elképzeléseket ugyancsak igazolja egy oklevél. Heraldikai következtetések alapján határozható meg pl. Szentpéterfalva templomának építése.

Csorba Csaba: Középkori magyar kőfaragójegyek a mesterjegyek rendszerében (+) A referátum a polgári címerek és a kőfaragójegyek között megfigyelhető összefüggésből kiindulva, tagadta azt az elterjedt nézetet, hogy a kőfaragójegyek minden esetben szerkesztési rendszerbe foglalhatók, s ily módon távoli építőpályókkal való kapcsolatokat árulnak el. A geometrikus kőfaragójegyeket összefüggésbe hozta a különféle középkori mesterjegyekkel és a néprajzban ismert tulajdonjegyekkel, s megállapította, hogy a mesterjegyek a tulajdonjegyek magasabb rendű formáját jelentik. A geometrikus ábrákat utóbb betűjelzések váltják fel. Ez az ötvösjegyeken már a 15. század folyamán megfigyelhető.

Marosi Ernő: Magyarországi gótikus templomhomlokzatok. A magyarországi gótikus homlokzatképzésben feltűnően fontos szerepet játszik a nyugati résznek tornyos tömegként való kialakítása, a "Schauwand" értelmében felfogott gótikus homlokzatalakítás helyett. Ez a jelenség nem annyira a románkori tradíció továbbélésével magyarázható, mint azzal, hogy a magyarországi gótikus épületek többségén a kőfaragómunkának kisebb szerepe van, mint a kőművességnek. A konzervatívnak ható stílárius vonások a kőművesmunka uralkodó szerepéből következnek. A homlokzattervezés és -építészet nagy teljesítményeivel a magyarországi építőpályók hatáskörében számolhatunk, emlékanyaguk igen kevés. A 13. században főleg koldulórendi templomokon (Segesvár, Beszterce, Sopron) toronytalan, oromzatos homlokzattípus terjed el. A freiburgi Münster homlokzatának a 14. században széles körben követett példája tükröződik a négyszögletes alapon álló, nyolcszögű 14-15. századi tornyokban (Sopron, Szent Mihály templom), de még Kassán, a kéttornyos homlokzat tervezésekor is. A kassai homlokzat megvalósításában bécsi, prágai hatások okoznak tervváltozást. Az így kialakult homlokzati típus harmonikusabb példái Kolozsvárott, Brassóban épültek meg.

Dávid Katalin: Csanád vármegye gótikus művészete. A középkori Csanád vármegye az (ujkori Csongrád, Békés, Torontál és Csanád vármegye) több

olyan sajátossággal rendelkezik, amely Dél-Magyarország általában vonatkozatható.

A most ismertetendő időszak az 1280-as kun lázadást követő újjáépítéssel indul. Róbert Károly udvarát Temesvárra helyezi és többször tartózkodik Csanád városában is. Ennek az időnek építkezéseit csak az oklevelek, illetve a 14. század közepén készült Gellért Nagyobb Legendája alapján rekonstruálhatjuk. Emlékünk nem maradt, csupán a kiszombori templom freskói utalnak a korszak művészetére.

A rekonstruálható korai gótikus emlékek legjelentősebbje, a csanádi vár Szűz Mária monostorának e korszakra eső átépítése. 1361-ben történt, amikor Piaszt Erzsébet a monostort újabb épületekkel kibővítette és teljes berendezését megújította. Új síremléket készíttetett oltárral és aranyozott ezüst koporsóval. Itt helyezték el Gellért nagyobb csontjait néhány ereklyével együtt, a kisebb csontokat pedig a cilíciummal, a korbáccsal és köpenyével a márvány oltárra tették.

A síremlék analógiáját a zárai Szent Simon ereklyetartó nyújtja. A két ereklyetartó koporsó szinte egyidőben készült. Így jogos a feltételezés, hogy a csanádi a záraival azonos királyi műhely munkája.

Az első korai gótikus felvirágzás mecénásai (építkezéseik közül romjaiban is csak a szőregi monostor helyébe épült plébánia templom maradt fenn): Benedek püspök, vagy közvetlen utóda Piacenzai Jakab, Róbert Károly orvosa, aki több ízben járt a pápai és a nápolyi udvarban; a Herman nemzetségbeli Lampert, hosszú időn át országbíró, majd Csanád vármegye főispánja és a megye élén őt követő Miklós, Csanád esztergomi érsek öccse.

Ekkor épül fel a csanádi Szent Anna templom és ispotály, a Szent Erzsébet templom. A székesegyházban ekkor készül oltár Szent Albert, Jakab, Katalin, Kristóf, Dorottyá, Gergely stb. tiszteletére; külön egy kápolna Mindenszentek tiszteletére.

A szőregi plébánia templomot a kun lázadáskor elpusztult bazilita Szent Fülöp monostor helyébe építették Szent Katalin tiszteletére. A feltárt alapfalak kisebb egyhajós templomra utalnak, amelyhez észak felé sekrestye kapcsolódott. A hajóban téglalépcsőfok és néhány idomtégla került elő és kis freskőtöredékeket is találtak, sárga alapon zöld folyondár díszítéssel, az egyikken gótikus mausculát, S és D betűt (Móra Ferenc Múzeum).

A terület gótikus művészetének második virágkora a 15-16. század fordulója, ami a megye északi részén a falusi templomépítkezések fellendülését hozta, s amelynek mecénása a Hunyadi család volt. A templomok megegyeznek abban, hogy volt Árpád-kori előzményük és a gótikus újjáépítés tulajdonképpen a román templom kibővítését jelentette. Kovácsháza, Kopáncs, Pereg, Csatókamrás, Tompaegyháza, Pitvaros, (Tót) Palota, Komlós, Pereskutas, Sóstóegyháza, Csókás stb. ebben az időben kapta gótikus formáját. Ez a rész a tatár pusztítás óta lakatlan volt; az újratelepítés a 15. században történik, amikor a Hunyadiak birtoka lesz a terület.

A megye déli részén is erre az időre datálhatjuk a gótikus művészet második fénykorát (zárókorozaka 1514-20 között). Ez utóbbi a Dózsa parasztháború által lerombolt és rögtön újjáépített templomok építkezéseit jelenti. Mecénásuk a humanista műveltségű főpap, Csaholi Ferenc volt, középpontjuk a csanádi székesegyház gótikus átépítése állott.

Ebből a korszakból egyetlen templomunk, az óföldréai maradt épen. A templom analógiát nyújt az északi terület ma már csak ásatásokból rekonstruálható templomaihoz. Ugyanakkor a parasztháború pusztítása is érintette, így a Csaholi féle restaurálás eredményét, tehát a gótikus művészet második virágzása zárókorszakának építkezéseit is láthatjuk rajta.

Óföldréának is volt Árpád-kori előzménye, amelyet a tatárjárás elpusztított és csupán a 15. században épülhetett újjá. A mai templom felmenő falai ezt a kort mutatják. Új szentélyboltozata 1514 után készült. A padlástéren világosan látszik a felmenő falak és a boltozat építésének időbeli szétválása.

Az Anjouk idejében indult fejlődés szinte töretlen a 16. század közepéig. 1550-ben a szultán Cserepovics Miklóssal ostromoltatta Csanád városát, ekkor pusztult el a megyeközpont, majd az 1596-os török hadjárat végigrombolta az egész területet. A megye csak a 17-18. század fordulóján kapcsolódhatott vissza az ország kulturális vérkeringésébe.

ifj. Entz Géza: 14-15. századi építőiskolák Erdélyben. A kutatás mai helyzetében csak vázlatosan körvonalazhatóak a 14-15. századi erdélyi építőiskolák összefüggései. Általánosan jellemző, hogy – hasonlóan az ország más területeihez – az építészetben a kezdeményező szerepet a gazdasági és politikai virágkorukat élő városok ragadják magukhoz. A 14. század első felében egy jellegzetes épületcsoport vonja magára a figyelmet. Kerc, Ótorda, Szászbogács, Szászrégen templomait és a marosvásárhelyi ferencesek egyházát egyaránt a homlokzati sík elé lépő és csucsos oromzattal záródó, tömbszerűen formált építménybe mélyesztett kapuzatok jellemzik. A kapubéllet vállvonalát hangsúlyozó díszítőelemekben két csoport figyelhető meg. Egyiket két sorba rendezett puposhátú levelek alkotják, a másik pedig szőlőgerezdekből és levelekből épül fel. A típus erdélyi kiindulópontját a kerci apátság nyugati portálja jelezheti, és továbbélése a 14. század második felében is nyomom követhető. Az említett emlékek és kapcsolataik közelebbi vizsgálata további kutatás feladata. A 14. század közepétől indulnak meg a nagyméretű, reprezentatív városi plébániatemplomok építkezései. 1350 körül a kolozsvári Szt. Mihály templomon, nem sokkal később Szászsebesen és a század végén a brassói Fekete templomon kezdődnek meg a munkálatok. 1429 után a segesvári Hegyi templom átalakításához láttak hozzá. Ezeknek az építkezéseknek a kassai Szt. Erzsébet templommal fennálló stíluskapcsolatai tisztázottan tekinthetők. A királyi udvar művészetével való összefüggésük Szászsebes közvetítésével kézenfekvőnek látszik. Nem egy részletmegoldás stílári eredetének illetve elterjedésének tisztázása és az épületek datálási problémái viszont még nem tekinthetők lezártnak. Ujabban Paul Niedermeier egy nagyszabedű ev. templomtól függő 14. századi helyi iskola emlékeire hívta föl a figyelmet (Riomfalva, Szászsáros, Ecel, Küküllőkörös és Szászivánfalva).

A szászfenesi, szászrégeni és almakeréki templomok alaprajzi elrendezése a 13. században elterjedt beugró tornyos típus továbbélését bizonyítja. A 15. század folyamán a falusi építkezések szembevető gazdagodásának lehetünk tanúi. A szászokat és a székelyeket azonos külső veszély templomaik erősítésére készíti, de ez a két nép eltérő életmódja következtében más és más formában valósul meg. Mindkét területen azonban párhuzamosan bontakozik ki a templomépület

építészeti kiteljesedésével. A síkmennyezetet boltozat, az egyszerű bejárásokat kapuzatok váltják fel, általában a nyugati oldalon erőteljes tornyokat emelnek. A Székelyföldön elterjedt toronytípus mintaképe a marosvásárhelyi vártemplom 1440-es években épült tornya lehetett. A 15. század végén jól kitapintható a kolozsvári ferences kolostor és templom körül kialakult koldulórendi műhely tevékenysége. A korszak kiemelkedő jelentőségű emléke, a vajdahunyadi épület-együttes korszerű feldolgozásra vár. Kivánatos lenne a városi lakóházaknak és egyéb épületeknek a jelenleginél sokkal alaposabb megismerése. Végül pedig teljesen mellőzött, bár az erdélyi gótika kisugárzása szempontjából figyelmet érdemlő probléma a moldovai 15. századi kolostorok gótikus részleteinek az erdélyi emlékkanyaggal való összefüggése.

Détszy Mihály: 16-17. századi építési szervezetünk kérdéséhez. 16-17. századi reneszánsz építészetünkkel foglalkozó szakirodalmunk gyakran tételezett fel stílárís alapon egyes vagy több építkezésen működő építő műhelyeket. Az előadás az ónodi vár 1516 és 1520 közötti palotaépítkezésének számadásait elemezve megállapítja, hogy még a viszonylag kis léptékű építkezés kivitelezésében, sőt csupán kőfaragó munkáiban is több, egymástól függetlenül dolgozó, részben környékbeli magyar, részben távoli helyeken települt vagy éppen vándorló olasz mester és segédek vettek részt. Munkájuk során nem kerültek egymással kapcsolatba, nem álltak egy vezető mester irányítása alatt, és járandóságaik elszámolása is személyenként külön történt. Ilyen módon nincs alapja olyan feltételezésnek, hogy az építető Perényi Imre nádor és családja birtokain az építkezéseket lebonyolító állandó építő műhely alakult, amely Mohács után Perényi Péter építkezésein működött tovább.

A 15. század végéről fennmaradt esztergomi és egri érseki, ill. püspöki udvartartási számadások is azt bizonyítják, hogy ezekben az udvarokban sem jött létre nagyobb építkezés esetén sem építő műhely. A mestereket alkalmoszerűen, helyben vagy többnyire Pesten és Budán fogadták fel. Egymástól függetlenül vállalt és végzett munkájukat az építető főbb tisztviselői hangolták össze.

Hasonló gyakorlat mutatkozik a 17. században, pl. I. Rákóczi György nagyszámu és nagy léptékű építkezésein is. Az irodalomban ismételtlen említett műhelyeknek és műhelykontinuitásnak, amely Perényi Péter 1540 körüli és Rákóczi 1630 utáni sárospataki építkezéseit egyetlen építési folyamattá kötötte volna össze, sőt Erdélyre is hatott volna, a forrásadatok ismeretében nincs alapja.

Horler Miklós: Ujabb eredmények a magyarországi renaissance építészet kutatása terén. A közelmúltban fejeződött be a simontornyai vár helyreállítása, amely a magyar renaissance építészet történetére nézve több új eredmény megállapítását tette lehetővé.

Az első eredmény az épület külső homlokzatainak helyreállításából keletkezett, amely a keresztablakos renaissance homlokzatoknak a mai Magyarország területén egyetlen fennálló, nagyméretű példáját adta. Több töredék arra enged következtetni, hogy az erdélyi renaissance gazdagon díszített, levélornamentikás stílusának már korábbi magyarországi előzményei is voltak. Két olyan töredékcsoport került elő, amely egyértelműen mutatja a néhány hazai példáról ismert,

félköríves timpanonnal koronázott, akrotériákkal diszitett olasz ajtótipus itteni jelenlétét.

A homlokzatok kialakításának egy érdekes részeredménye volt az északi oldalon lezuhánva talált hatalmas zárterkély konzolrendszerének rekonstrukciója, amely budai és felvidéki analógiákra utal.

Talán a legjelentősebb eredménynek tekinthető az udvari loggia rekonstrukciója. Az épületen in situ talált részletek, az adott hosszúsági és magassági méretek, valamint a számos töredék alapján egyértelműen sikerült rekonstruálni első ízben egy, a renaissance fénykorából származó, közvetlen olasz hatás alatt készült nagyszabású loggiás palotahomlokzatot hazánkban. A kaputorony emeleti termében egy eddig nálunk ismeretlen renaissance kandallótipus teljes rekonstrukciója vált lehetővé, valamint ezzel együtt több más, Urbinóra utaló kandalló elméleti rekonstrukciója.

Érdekes eredmények születtek a gótika és a renaissance egymás mellett élésére nézve is. Számos töredékből elméletileg rekonstruálható volt egy késő gótikus, hálóboltozatos várkapolna, amelynek részletei a siklósi várkapolnával mutatnak kapcsolatot, az öregtorony II. emeletén egy gótikus profilozású kandalló, valamint az északi szárny romjaiból egy késő gótikus pálcátagos ablaktípus, amelynek budai, sőt erdélyi előfordulásai is ismertek. A simontornyai vár helyreállításának építészettörténeti eredményei egyrészt a Jagelló-kori renaissance Budáról való kisugárzását és elterjedését világítják meg, másrészt lehetővé teszik számos más lelőhely eddig ismert anyagának értelmezését és a renaissance építészetről alkotott kép gazdagabbá tételét.

G. Sándor Mária: A pécsi reneszánsz kőfaragóműhely működése. A magyarországi reneszánsz kialakulását már a 14. század végétől kezdődően a protoreneszánsz előzi meg. Az olasz és délvidéki hatások már ebben az időben jelentősek voltak. A reneszánsz gyökerei Pécsen Janus Pannonius nevéhez fűződnek. Pécsi püspökségének idejéből építkezéseket nem ismerünk. Janus utóda a Ferrarában tanult Ernust Zsigmond, akinek a pécsi várból származó címere 1498-ból az első reneszánsz emlék Pécsről. Ő építteti a pécsi vár barbakánját és a hozzá csatlakozó erődítési rendszert.

Szathmáry György püspök (1505-1521) korszaka a pécsi reneszánsz virágkora. Megrendelésére készült az un. "Szathmáry pasztofórium", amely feltételezhetően olasz mester munkája. Ezenkívül még több reneszánsz építkezés fűződik nevéhez Pécsen.

A pécsi műhely működésének kisugárzása már Szathmáry idejében Siklóson is megfigyelhető Perényi Imre építkezéseinél. Szathmáryt követően a műhely tovább dolgozik Pécsen a Káptalan utca 2. sz. ház reneszánsz átalakításánál. A mohácsi vész után a felbomló műhely magyar mestereinek Bakics Pál ad munkát Mára várának építkezéseinél, Perényi Péter pedig később Siklóson dolgozó mestereit Sárospatakon foglalkoztatja tovább. A Pécstől nem messze fekvő Mára várának finoman faragott építészeti töredékei a magyar kőfaragó mesterek alkotó készségét mutatják a mohácsi vészt követő időkben is.

Feuerné Tóth Rózsa: A magyarországi reneszánsz építészet szimbolizmusának kérdéséhez. A 14. században kialakult, feltehetően

francia eredetű kőkeresztes osztású gótikus ablakkeret a 15. századra Európa-szerte elterjedt. Magyarországon a 14. század utolsó negyedétől kezdve honosodott meg. Példái a budai vár Zsigmond-kori anyagában minden kőkeresztes ablak, gótikus terem ablakai is. Itáliában a kőkeresztes ablakkeret a 15. század közepe tájáig ismeretlen. Reneszánsz, a környező faltömegektől függetlenül kialakított, a falnyílásba utólag elhelyezett, önhordó szerkezetű változata az 1450 körüli pápai építkezéseken tűnik fel először: innen olasz elnevezése is: "finestra a croce guelfa". A típus domináló homlokzatai elemként azonban csak II. Pius nagyszabású pienzai építkezésein került felhasználásra. Alkalmazásukhoz maga a pápa ragaszkodott, aki a Piccolomini palota homlokzatára saját szavai szerint "fenestras quadratas et lapides modum crucis" helyzetetett el. Az "in modum crucis", "forma crucis" terminusok a középkori és a reneszánsz építészet, kortárs latin nyelvű irodalmában egyaránt Krisztus keresztjére, mint a keresztény vallás legfőbb szimbólumára utalnak. Feltehető, hogy a "crux"-nak, mint építészeti motívumnak az alkalmazását azért kívánta meg II. Pius a pienzai Piccolomini palotán, mivel annak építésekor (1458-1462) a pápa éppen a török elleni nagy kereszties hadjárat szervezésén munkálkodott. Ennek a középkori eredetű formának a reneszánsz szerkezetű variánsát feltehetően Bernardo Rossellino fejlesztette ki, aki a motívumot nem Firenzéből, ahol az a 15. században nem fordul elő, hanem Rómából hozhatta magával, ahol V. Miklós építészeként korábban már működött. Az ablakkeret-típus fejlődésének következő állomását II. Pál pápa palotája, a római Palazzo Venezia első emeleti ablaksora képviseli. (1460-1477). Itt a keretprofil a pienzai elődöknél klasszikusabb tagolása: két lemeztag között kymatag huzódik meg. A tojásoros párkány és a profilozás azt bizonyítja, hogy ezt a fejlődési állomást már közvetlenül befolyásolták az antik római emlékek. A Palazzo Venezia ablaktípusai – amellet, hogy a pápai állam területén a 15. század folyamán széles körben elterjedtek – megjelentek Nápolyban is.

Az önhordó szerkezet és a két-kymás klasszikus profilozás gyakori előfordulása jellemzi a budai reneszánsz királyi palota egykori kőkeresztes reneszánsz ablakkereteit is. Az ásatáson nagy számban felszínre került töredékeik azt bizonyítják, hogy Mátyás palotájának talán a legdominánsabb építészeti elemei voltak. Ezeket az ablakokat általában helyi gótikus hatásra készült reneszánsz alkotásoknak tartják. Véleményünk szerint a budai, klasszikus tagolású "finestra a croce guelfa"-t az itáliai reneszánsz mesterek készen, kiforrott alakban, talán közvetlenül Rómából hozták magukkal. Feltehető, hogy ezt a keretformát Mátyás nem pápa-párti, guelf érzelmei miatt választotta ki az olaszok repertoárjából, hanem azért, mert – II. Piushoz hasonlóan – még 1479-84 között is aktuálisnak érezte a török elleni kereszties hadjárat gondolatának szimbolikus hangsúlyozását.

A kőkeresztes reneszánsz ablakkeret a magyar reneszánsz építészet jellegzetesége maradt Mátyás király halála után is. A 15. század utolsó évtizedétől kezdve azonban a klasszikus elemekkel tagolt profilonal gyakran módosult, prizmás sarokátmenettel bővült, részben regotizálódott. (Pl. Kőszeg, vár; Simontornya, vár, Bártfa, városháza stb.) Más esetekben megmaradt a profilonal reneszánsz vezetése, de a "crux"-ot gótikus példára megkétszerezték. (Pl. Siklós, vár; Kolozsvár, Wolphard ház stb.) Ezeket a variánsokat nem tekintették a jelek szerint "gótikusnak". Bártfán, 1508-ban az ilyen, profil szempontjából nézve "regotizált" ablakkereteket "finestra ytalices"-nek nevezték. Ezt joggal tették, mivel a bárt-

fai Elek mester, a városháza építője az ablakkeret tipikusan reneszánsz önhordó szerkezetét és reneszánsz arányait egyaránt megtartotta.

Nem tudni biztosan, ki hozhatta magával Itáliából Budára a "finestra a croce guelfá"-t. Lehetséges, hogy Giovanni Dalmata, aki egyes, neki attribúált munkák tanúsága miatt az 1470-es években Rómában a Palazzo Venezián is dolgozott Rómában. Johannes Duknovich de Tragurionak, Mátyás király szobrászának az utóbbi években egyre több építészeti vonatkozású munkát is tulajdonítanak. Ezeknek a számát növelhetjük az egyik budavári kandallófríz-töredékkel is, amit régebben (helytelenül) "Duna" fríznek neveztek. Jellegzetes sisak és trófeadiszitése igen közel áll ugyanis a Capella Sistina, Dalmatának tulajdonított "Cancellatáján" lévő hasonló motívumokhoz.

A délutáni ülészak vitájában Kovács Béla referátumához Entz Géza fűzött megjegyzéseket. Utalt a gyepü-várakra vonatkozó erdélyi kutatások fontosságára, kétségbe vonta Sirok 13. századi datálását.

Tóth Rózának a kereszt-ablakokra vonatkozó elméletét ikonográfiai és technikai megfontolásokból, a gótikus kőkeresztes ablakokra való utalással Marosi Ernő, Détszy Mihály, Urbach Zsuzsa, Sedlmayr János vitatták. Tóth Rózsa eredeti értelmezését a forrásokban előforduló "per modum crucis" kifejezéssel támasztotta alá.

Détszy Mihály előadásával kapcsolatban Entz Géza utalt arra, hogy a kornak nem minden műhelye olyan laza szerkezetű, mint a Détszy által bemutatott példák. Számolni kell egységes koncepciók érvényesülésével is. Dávid Ferenc ezzel szemben arra utalt, hogy a 16-17. századi építkezések a városi kőfaragóipar termelésére épülnek. A világi építészeti műfajok lassu kifejlődése következtében ezeket hosszú ideig nem tekintették művészi vállalkozásnak. Marosi Ernő referátumával kapcsolatban megjegyezte, hogy a kőművesnek a városok világi építészetében is más kapcsolata volt a feladat egészével, mint az építésznek. Munkamódszerét a népi építészetből ismert eljárás jellemzi.

Dercsényi Dezső elnöki zárszavában hangsúlyozta, hogy a felolvasó ülés sikeres kezdeményezés, és feltétlenül folytatást igényel. Kívánatos, hogy a jövőben a kézikönyv előkészítésén dolgozó egyes munkacsoportok olyan témákról rendezzenek vitát, amelyek egy-egy korszak feldolgozásában csomópontoknak bizonyulnak.

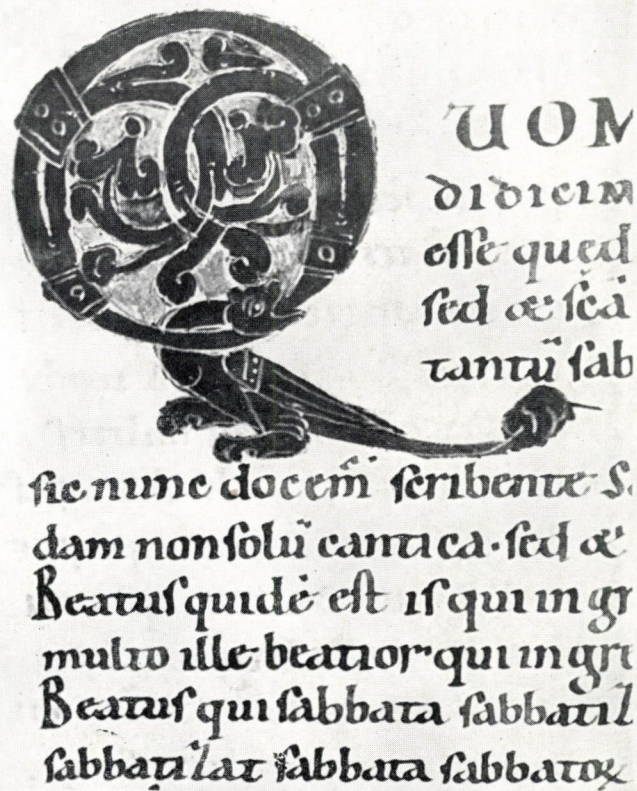
... post effecta ...

HVN·LODI
CEM·DEDIT·
PH·RDVS·
SCO·ADAL
BERTO·

1. Donáció tényét rögzítő felirat. Perugiai Bernát kódexe (Esztergom, Mss II. 3) fol. 1r.

2. O inicialé. uo. fol. 1v.

3. Q inicialé. uo. fol. 29r.

CVM
 STUDI
 diuina
 cogor huius temporis
 litterale defecit studiu
 & contentationis reman
 sunt. qui sub scolaris fe
 lectice studiu imbui

4. C inicialé. uo. fol. 48r.

INCIPIT EXPOSITIO
 PERGENSIS A
 C A N
QU
 SCVL
 OSC
 VEM SLI
 oscula p
 quem mib
 Nunc etiã p se presens.

5. O és Q inicialé. uo. fol. 49r.

6. IAM felirat. Petrus Lombardus (Admont, Benediktinerstift, Hs. 16) fol. 9

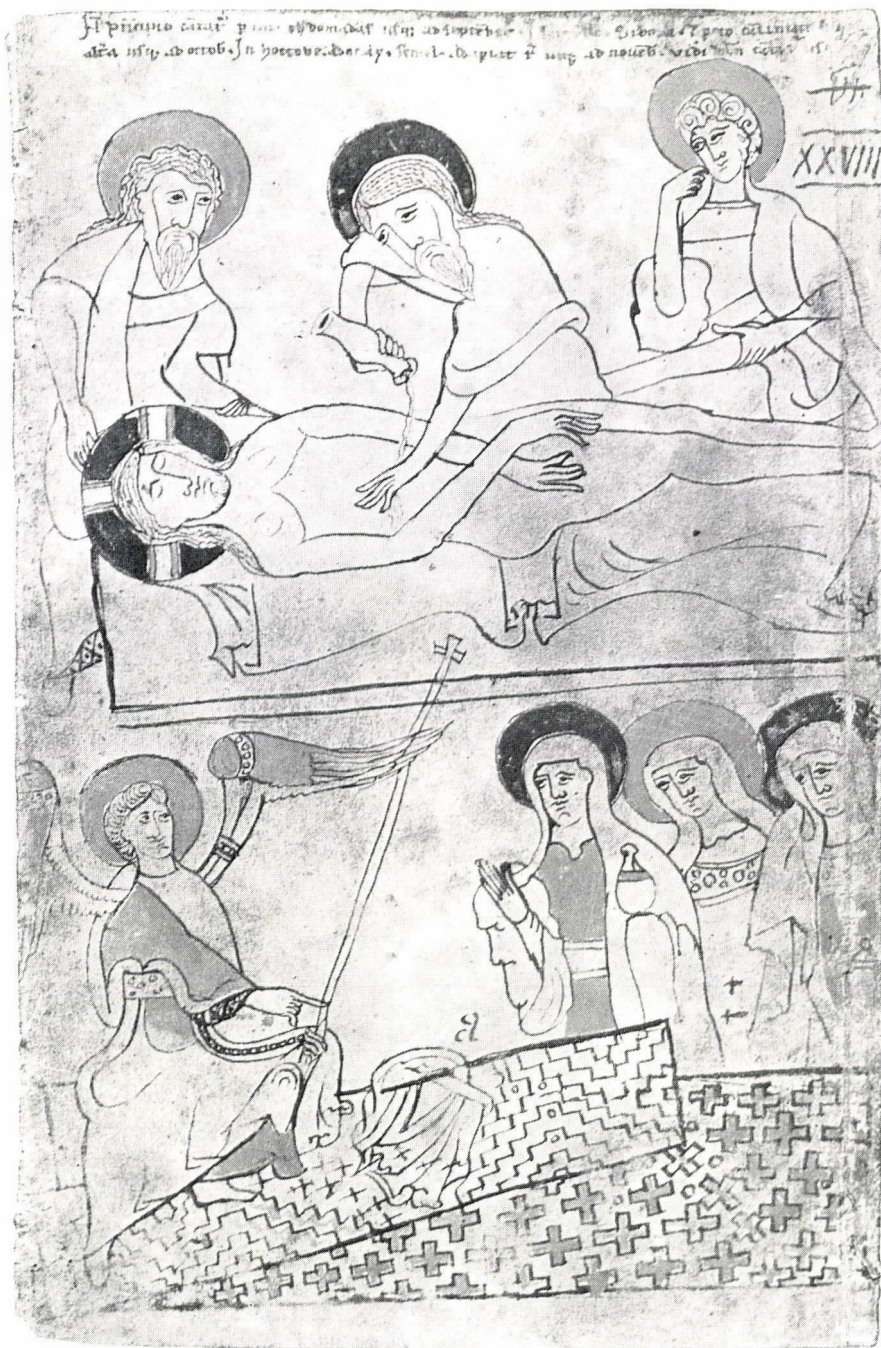
7. Q̄ iniciálé. Jeremias, Threm cum glossa (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1093) fol. 31v

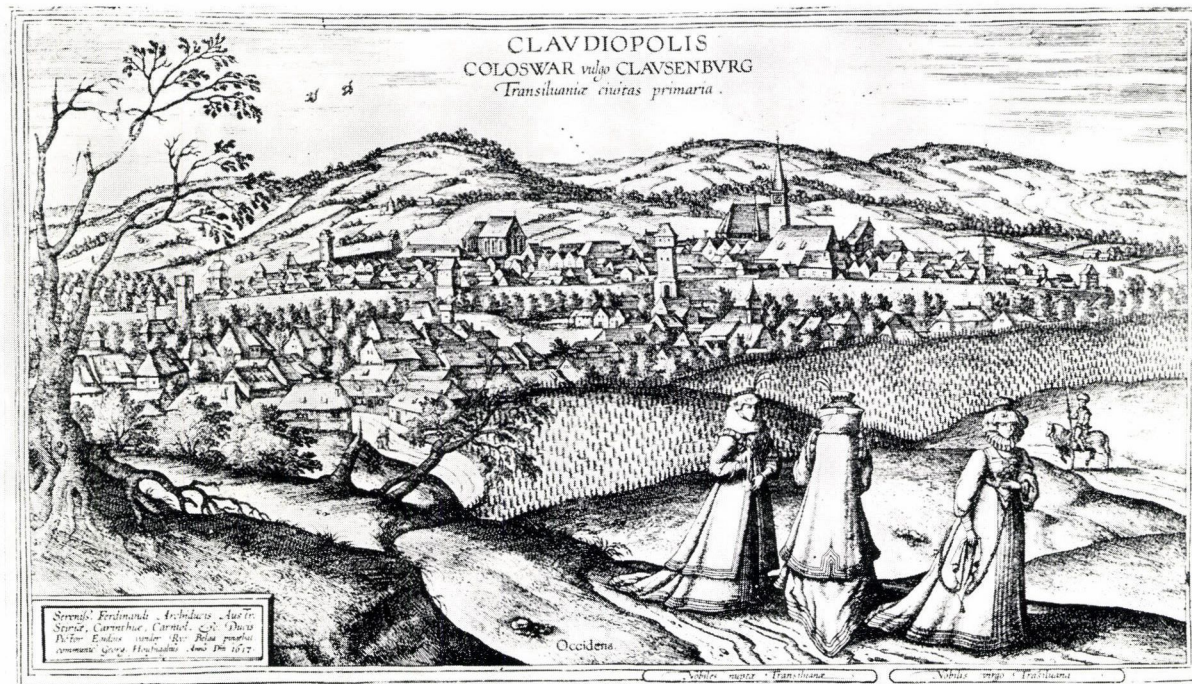
8. Krisztus a kereszten. Pray-kódex (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Nyelv-
emlékek 1) fol. XXVIv

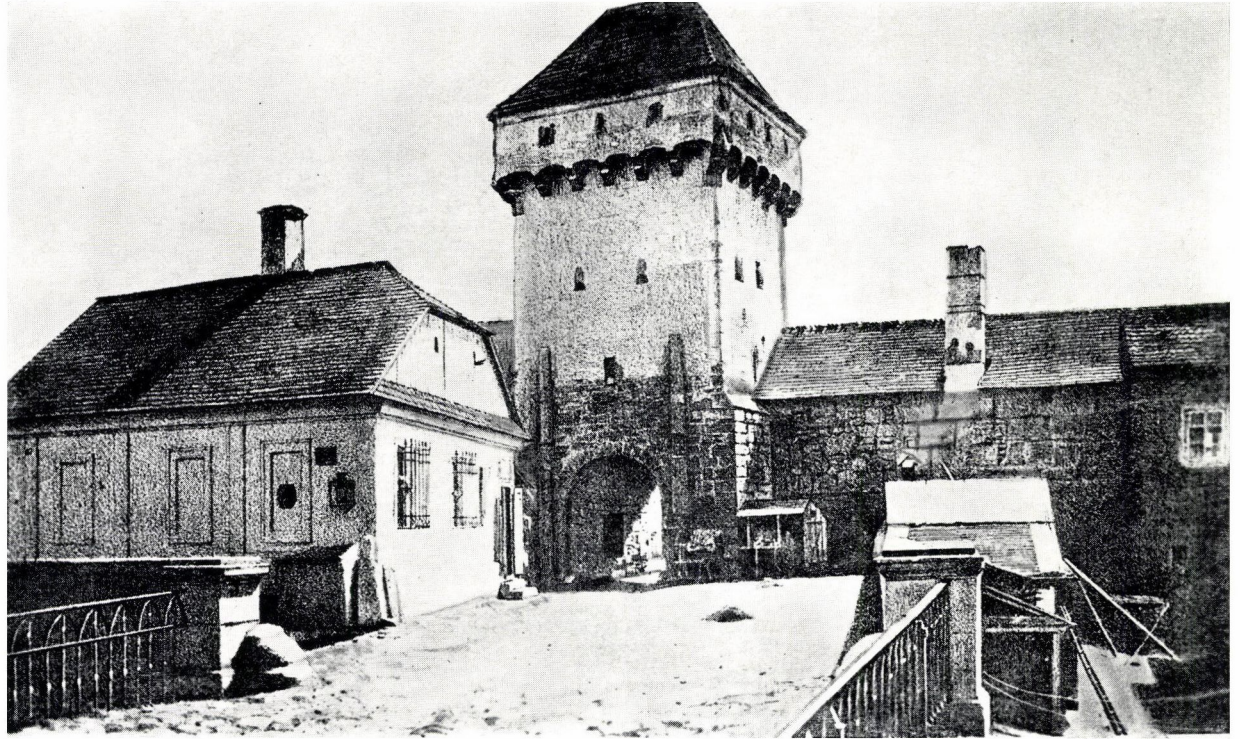
9. Levétel a keresztről. uo. fol. XXVIIr

10. Krisztus sírbatétele és Három Mária a feltámadt Krisztus sírjánál. uo. fol. XXVIII

13. Kolozsvár látképe 1600 körül. Rézkarc Egidius van der Rye festménye után 1617

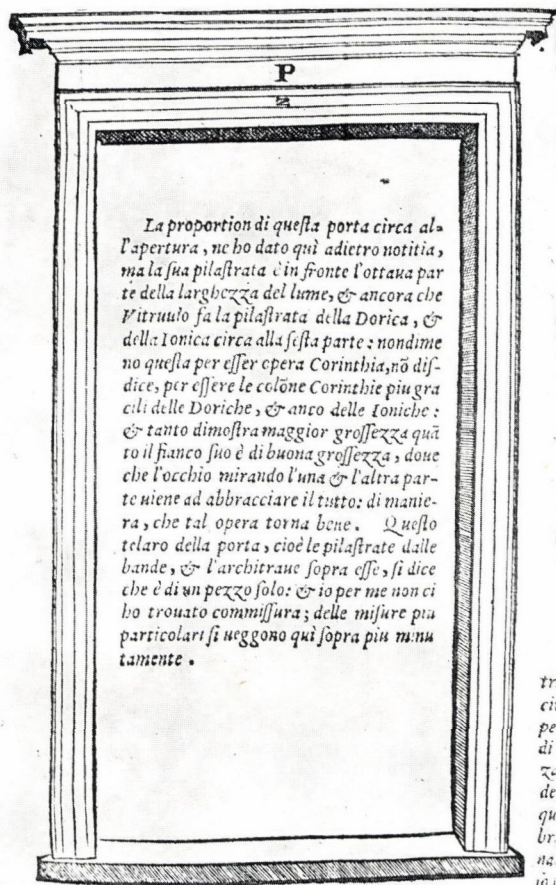
14. Hídkapu külső homlokzata a Szamoshid felől. Veress Ferenc felvétele 1859 – 1860 körül

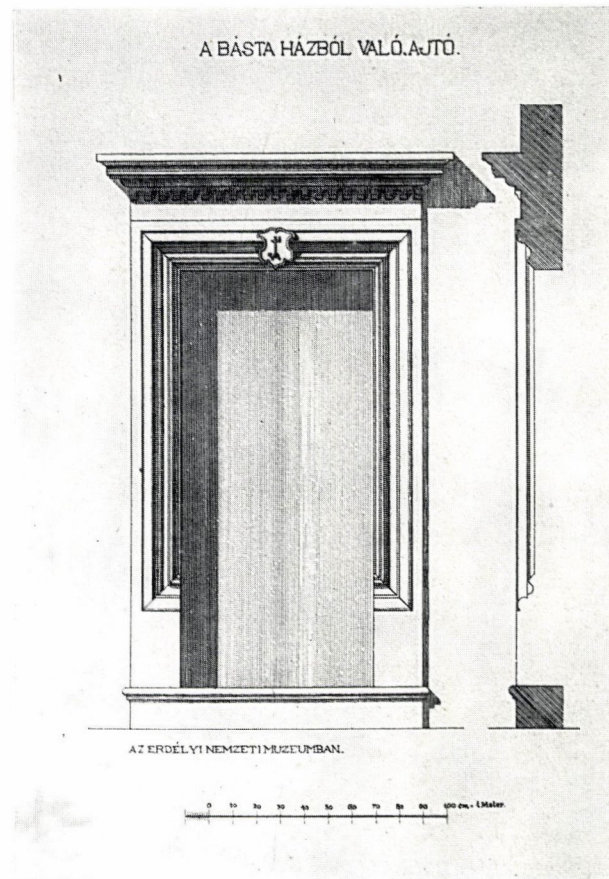
15. Ajtó a Fő tér 4. számú házban.
XVI. század utolsó negyede

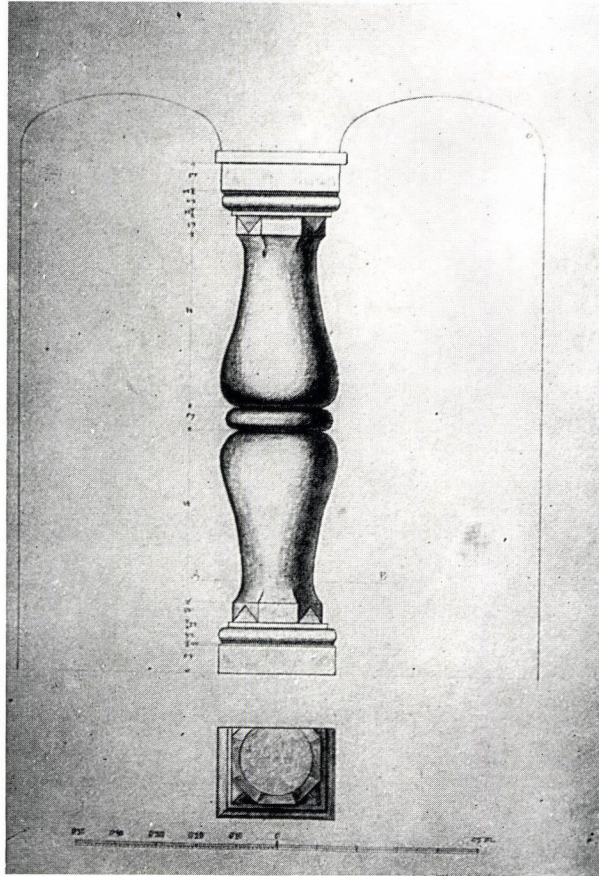
16. Ajtó a Fő tér 4. számú házban. Részlet

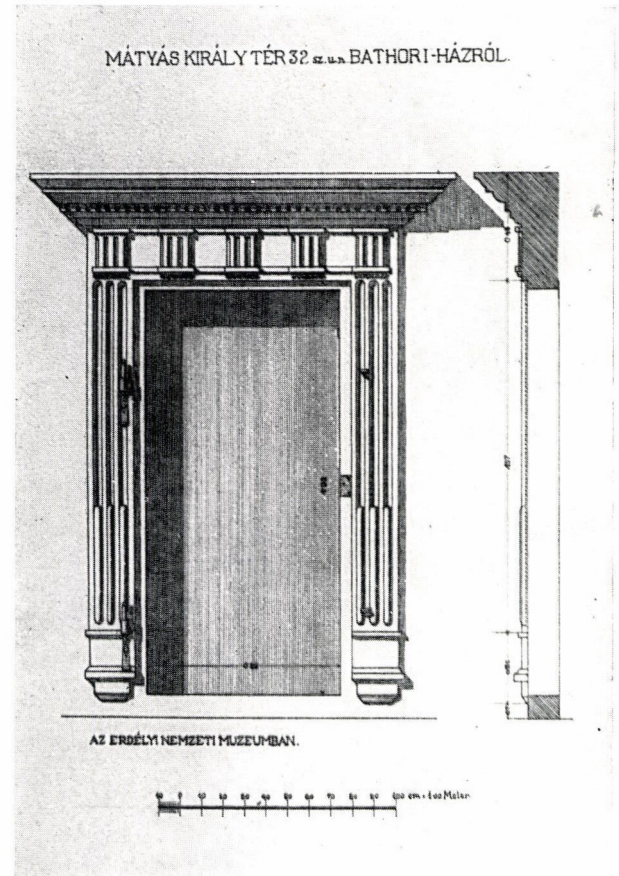
17. Ajtókeret rajza Sebastiano Serliotól. 1566

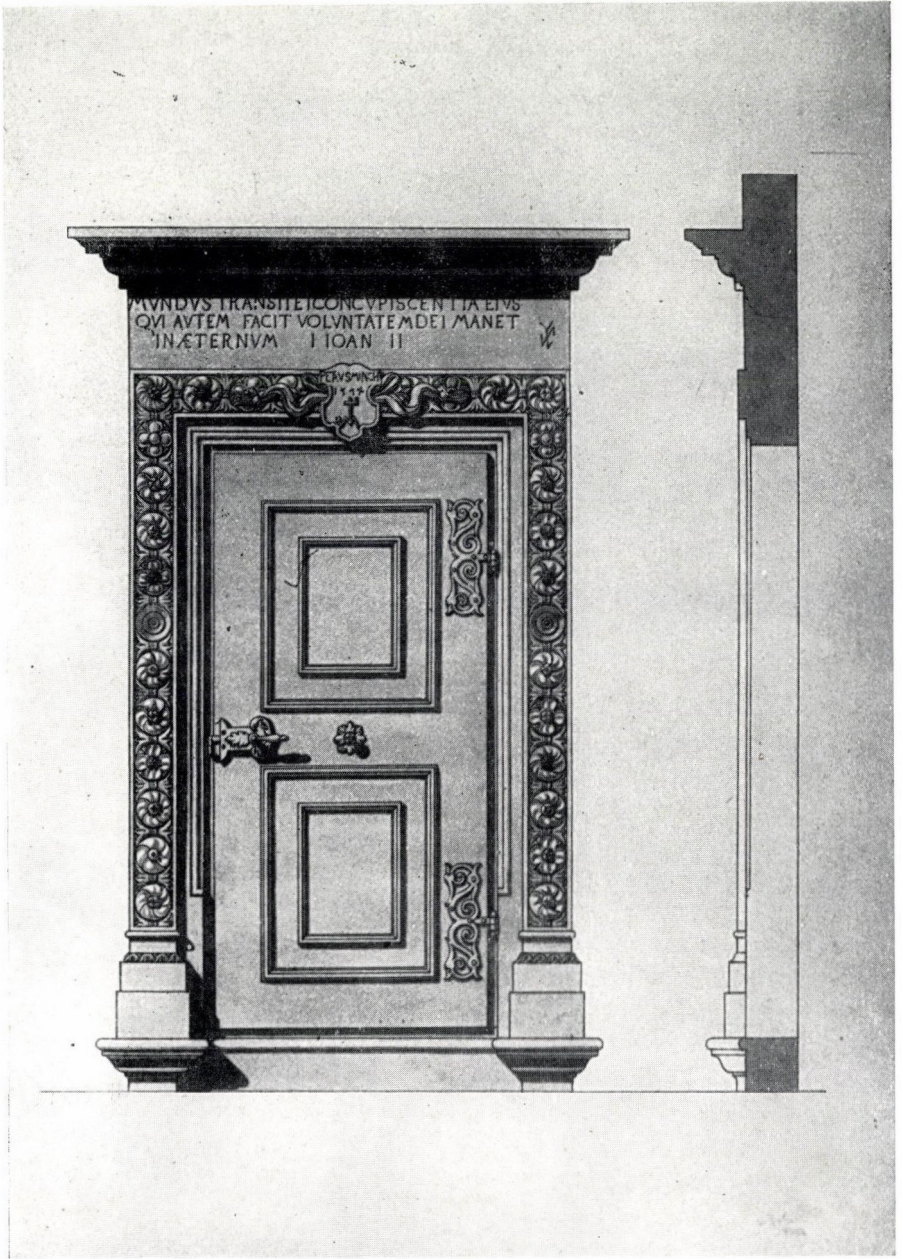
18. Ajtókeret Petrus Minch monogramjával a Fő téri 19 (20) számú házból. 1570-es évek. Múzeum. Pákei Lajos rajza

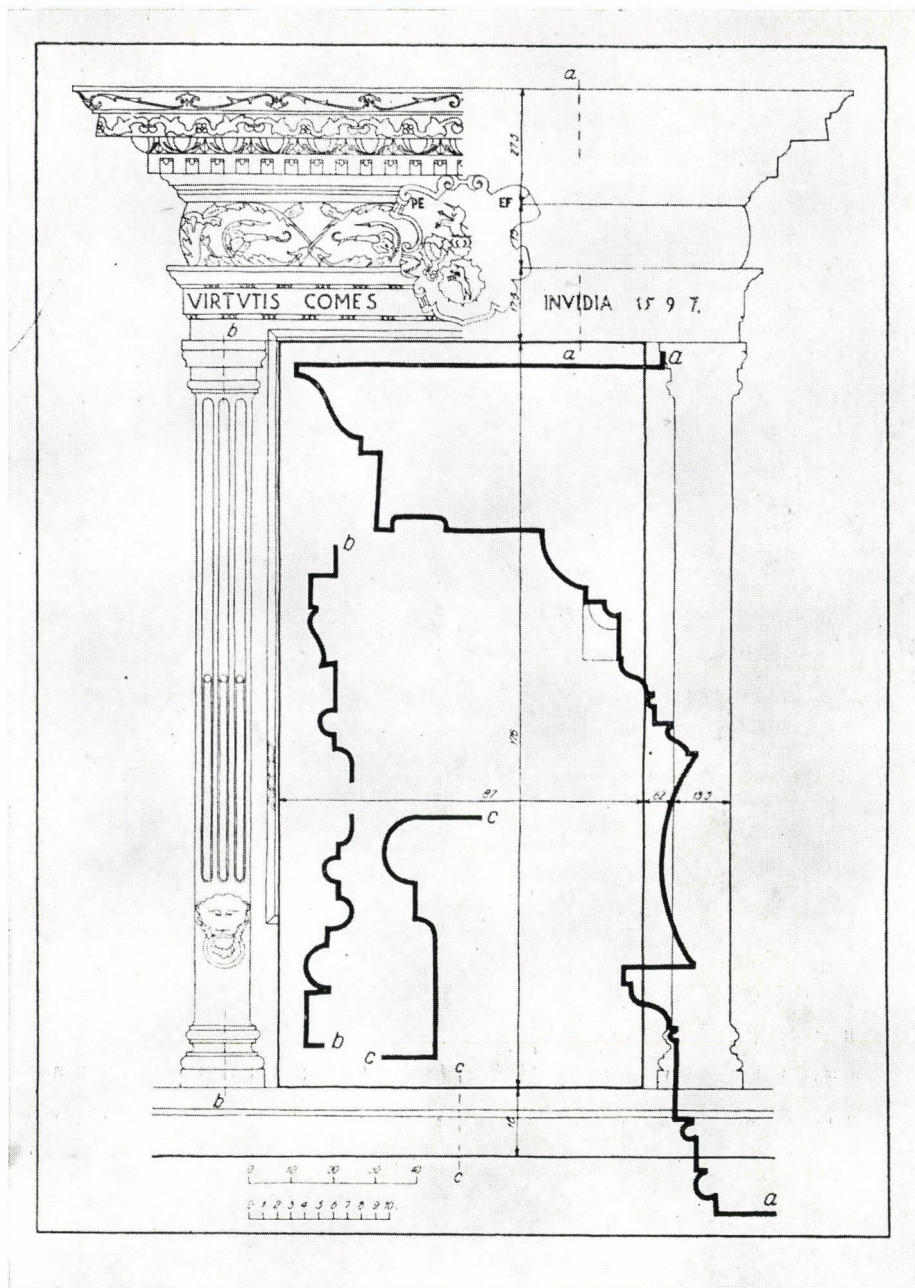
19. Baluszter-alakú oszlop a Fő téri 20/21 számú házból.
1570 – 1580-as évek. Pákei Lajos rajza

20. Ajtó triglyphes frízzel a Fő téri 20 (21) számú házból.
1580-as évek. Pákei Lajos rajza

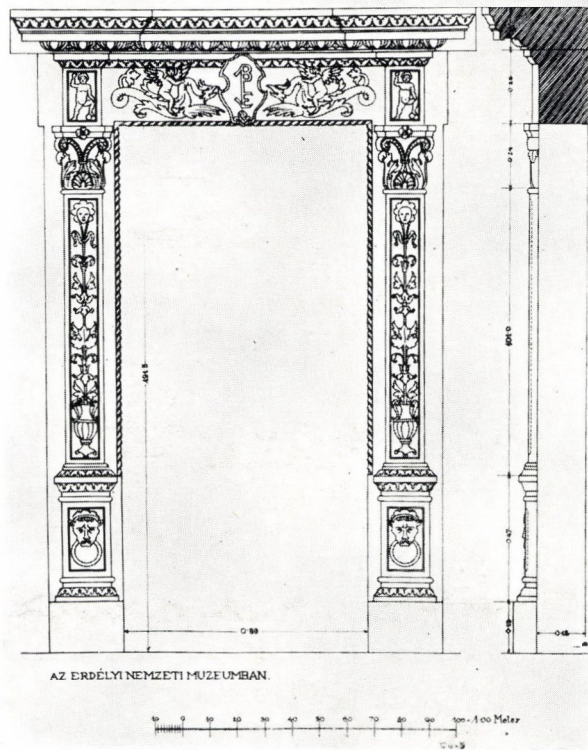

21. Ajtó Petrus Minch monogramjával 1574-ből. A Fő téri 19 (20) számú házból, befalazva az egykori Pákei villába. Pákei Lajos rajza

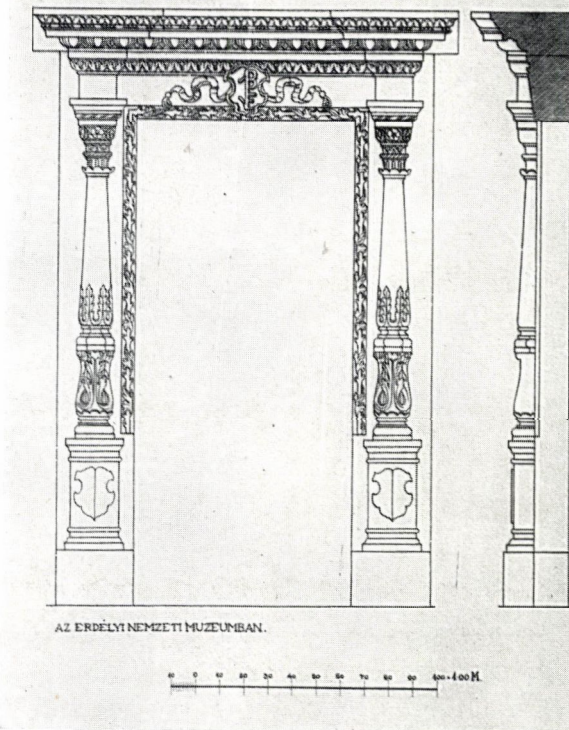
22. Ajtó Filstich Péter Fő tér 26 (27) számú házában. 1597. Sebestyén György rajza

A MÁTYÁS KIRÁLY TÉRI GYERGYAI HÁZBÓL,
MELYNEK HELYÉRE
A RÓMKATH. STATUS SZENTEGYHÁZ UTCZA 2.sz. HÁZA
ÉPÜLT.

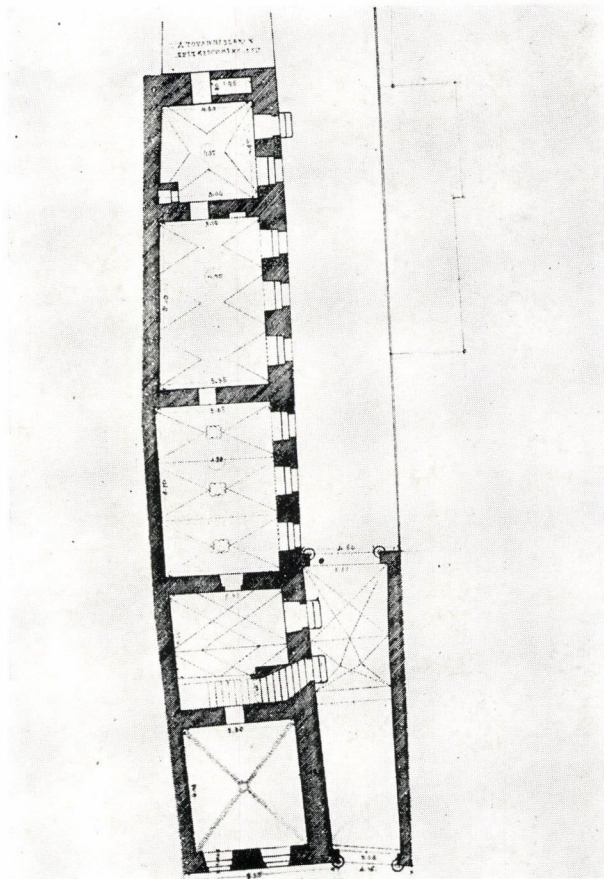

23. Ajtó a Fő téri Bogner házból. 1560-as évek. Múzeum
Pákei Lajos rajza

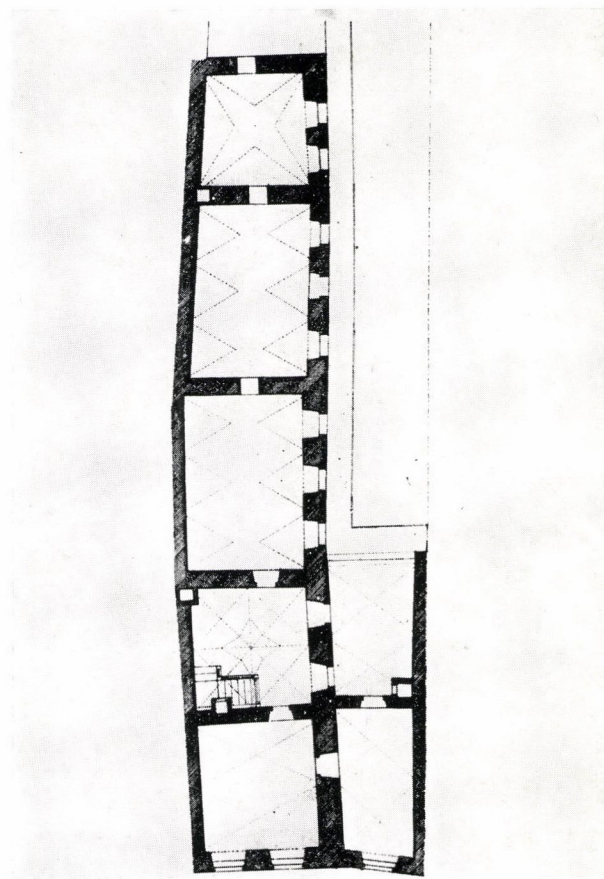
A MÁTYÁS KIRÁLY TÉRI GYERGYAI HÁZBÓL,
MELYNEK HELYÉRE
A RK STÁTUS SZENTEGYHÁZ UTCZAI 2.sz. HÁZA ÉPÜLT.

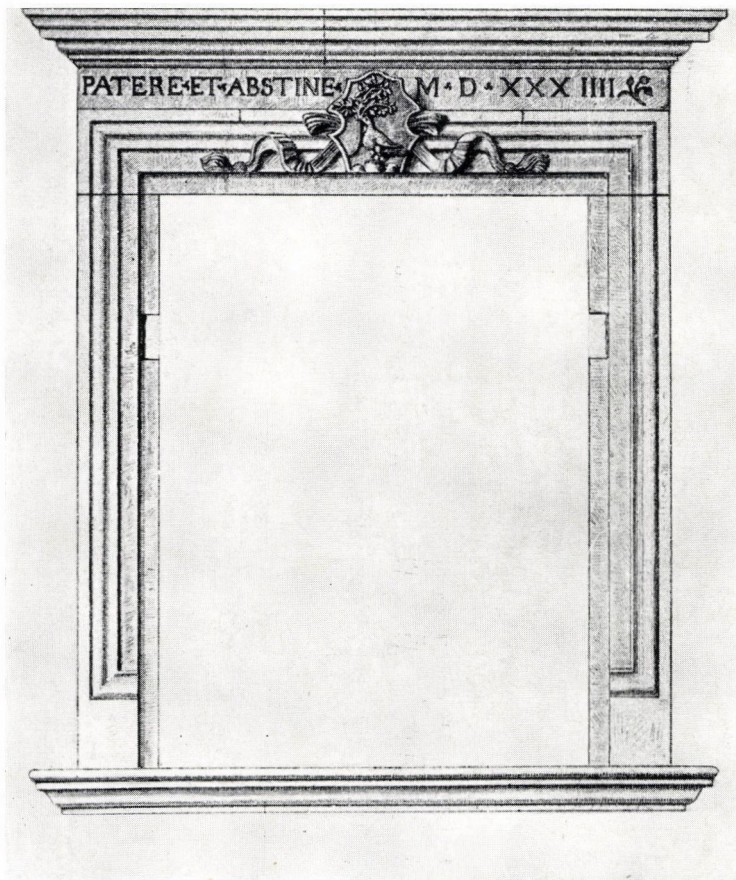
24. Ajtó a Fő téri Bogner házból. 1569. Múzeum.
Pákei Lajos rajza

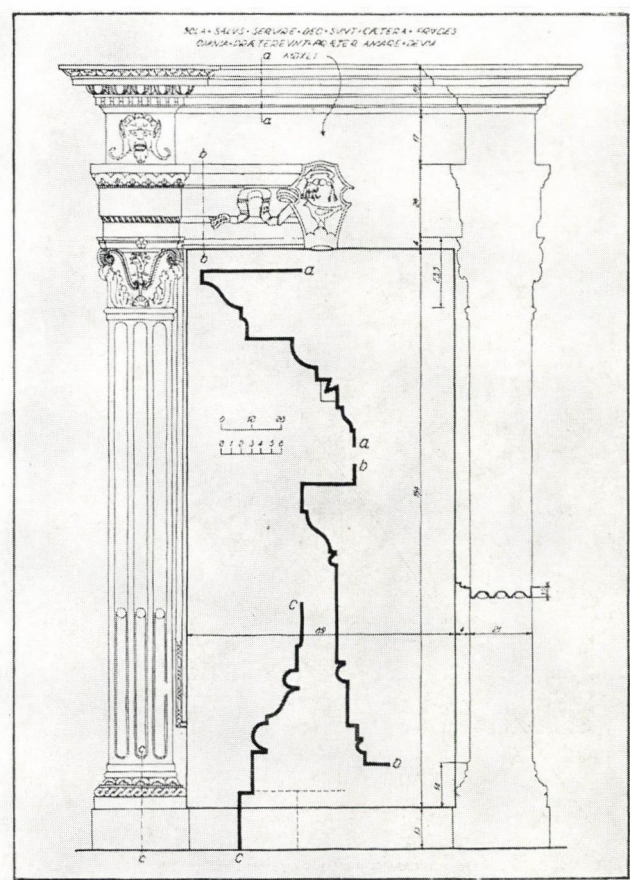
25. A Wolphard-Kakas ház földszinti alaprajza.
Fő tér 32 (31) sz. Pákei Lajos rajza

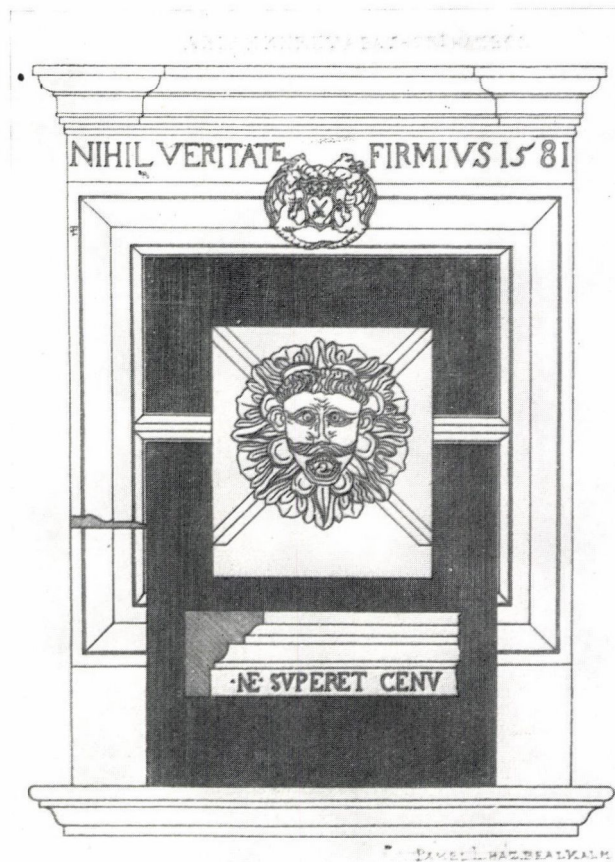
26. A Wolphard-Kakas ház emeleti alaprajza.
Fő tér 32 (31) sz. Pákei Lajos rajza

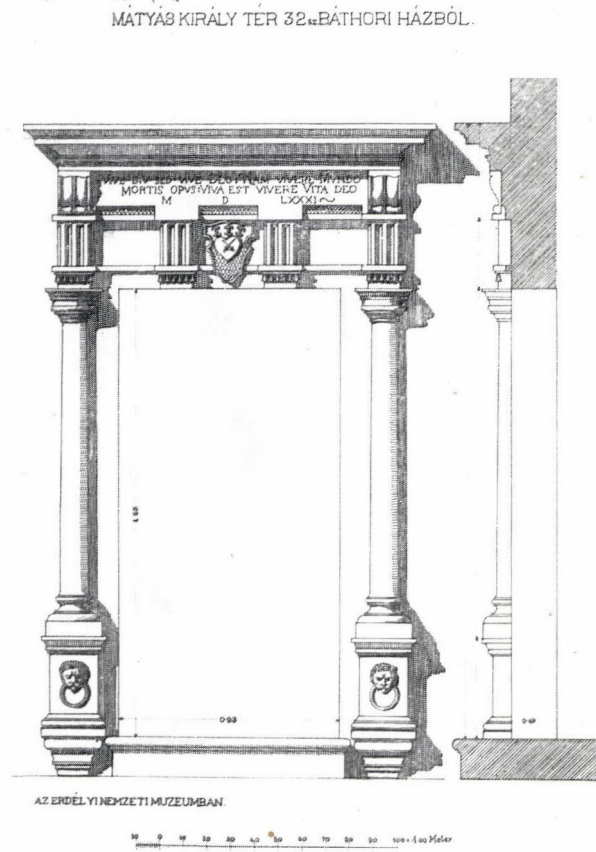
27. Ablak Wolphard Adorján címerével. 1534. A Fő téri 32 (31) sz. házból. Múzeum. Pákei Lajos rajza

28. Ajtó Wolphard Adorján címerével. 1541. A Fő téri 32 (31) sz. házból. Múzeum. Pákei Lajos rajza

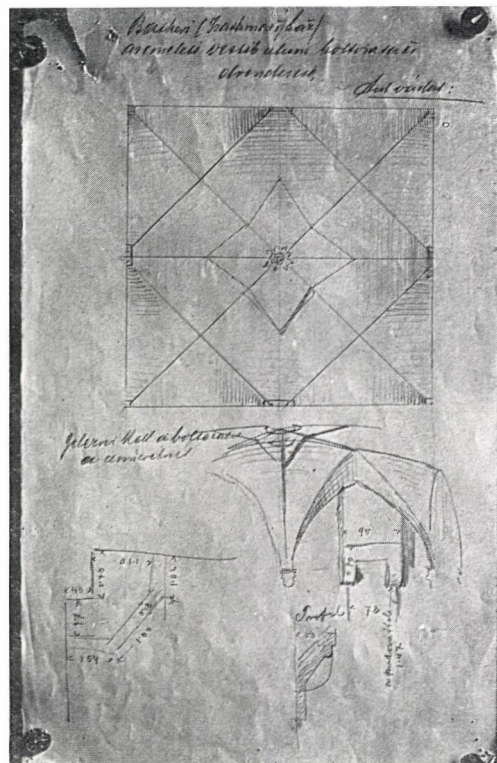
29. Ablak Wolphard István címerével. 1581. A Fő téri 32 (31) számú házból. Befalazva az egykori Pákei villában. Pákei Lajos rajza

30. Ajtó Wolphard István címerével. 1581. A Fő téri 32 (31) számú házból. Múzeum

31. A Wolphard-Kakas ház homlokzata 1893-ban. Fő tér 32 (31) szám

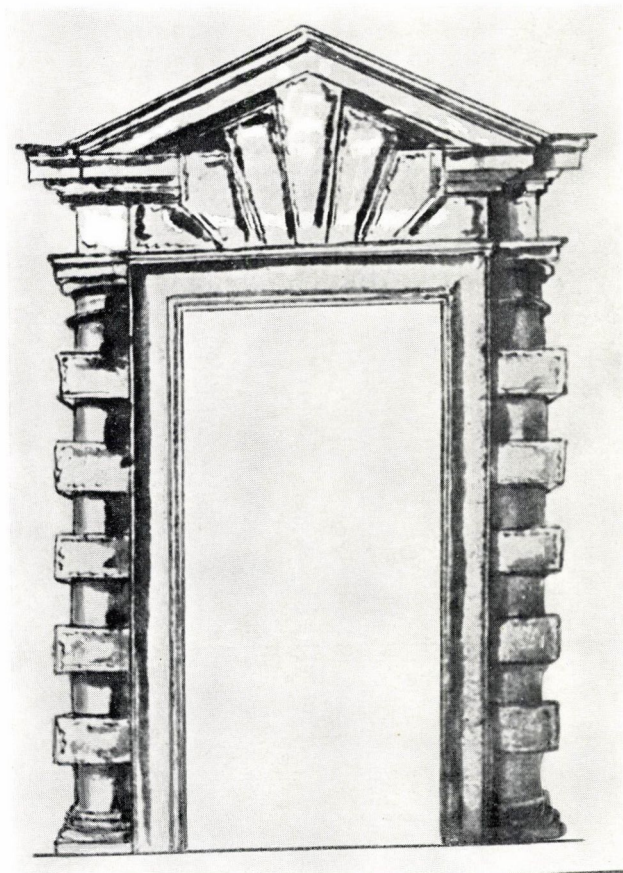
32. A Wolphard-Kakas ház egykori vestibul-
mának a boltozata. Pákei Lajos rajza

33. A Wolphard-Kakas ház egykori emeleti
vestibulumának a nagy kandallóval és
az 1581-ből való ajtóval. Pákei Lajos rajza

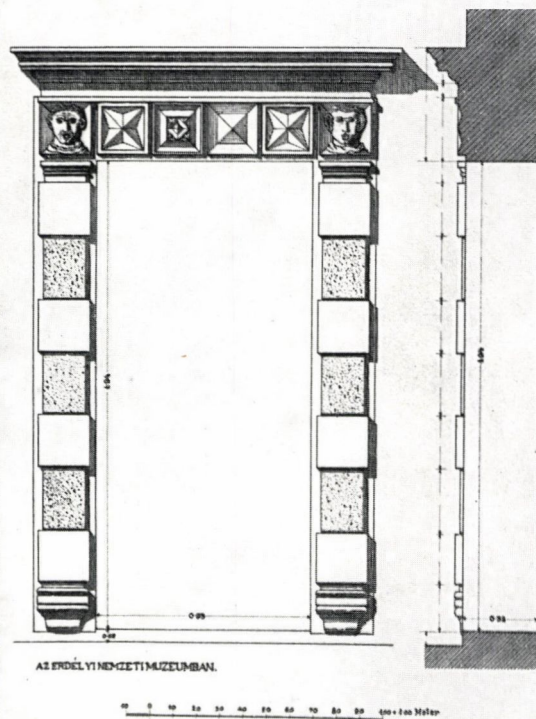

34. Róma, Palazzo Maccarani. Giulio Romano műve.
1520-as évek

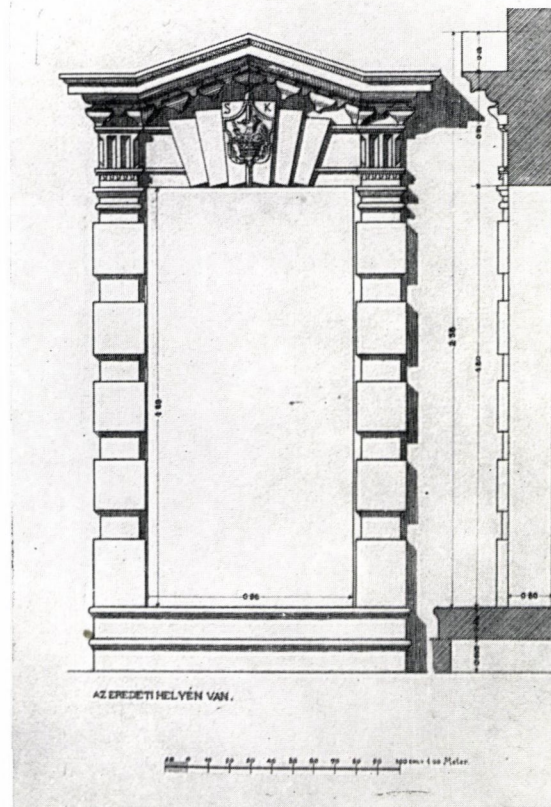
35. Giovan Antonio Dosio rajza. XVI. század második fele.
Firenze, Uffizi

A MÁTYÁS KIRÁLY TÉR 32. BÁTHORI HÁZBÓL.

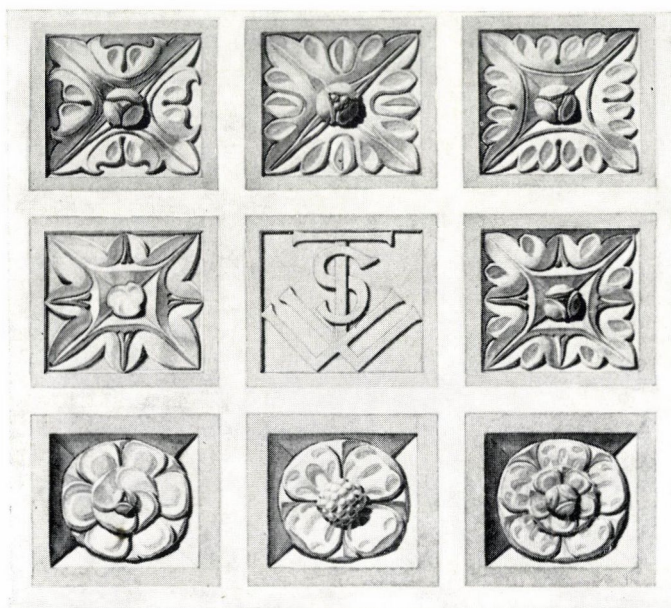

36. Ajtó Kakas István házából. 1590. A Fő téri 32 (31) számú házból. Múzeum. Pákei Lajos rajza

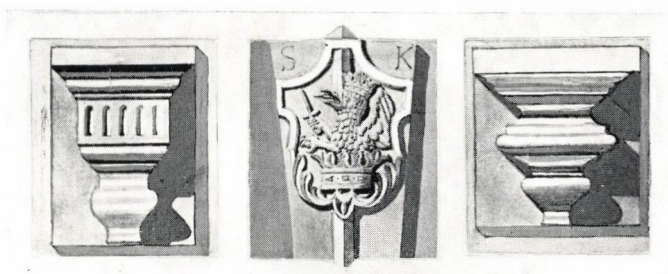
A MÁTYÁS KIRÁLY TÉR 32. BÁTHORI HÁZBÓL.

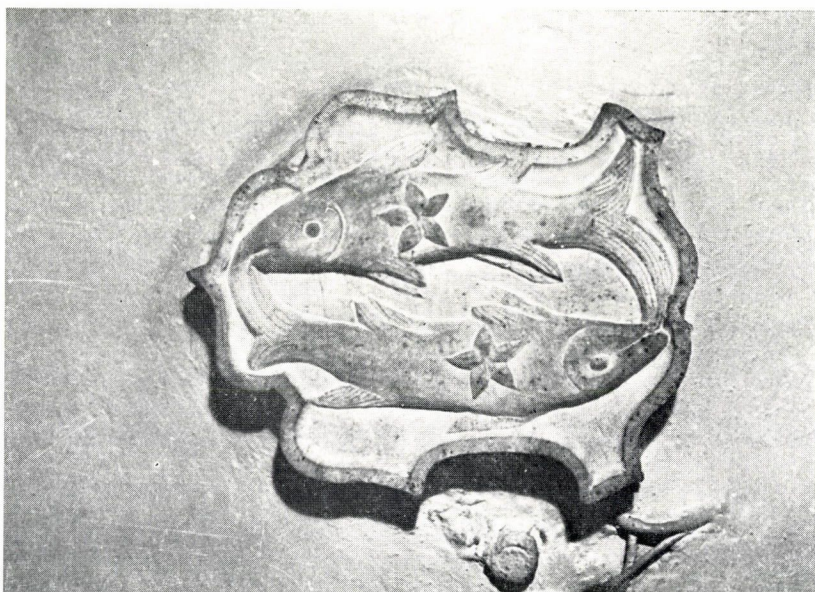
37. Ajtó Kakas István címerével. 1590-es évek. A Fő téri 32 (31) számú ház udvari ajtaja Pákei Lajos rajza

38. Kandalló Wolphard István monogramjával a Fő téri 32 (31) számú házból. 1579–1580 körül. Részletek a párkányfrízről. Múzeum. Pákei Lajos rajza

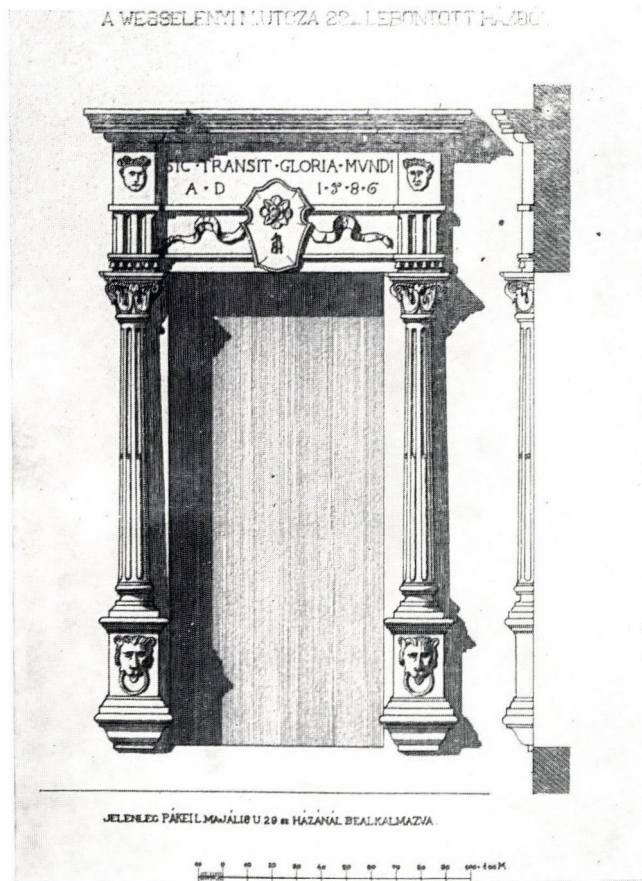
39. Gyámkövek a Wolphard-Kakas házból, középen Kakas István címere az udvari ajtóról. Fő tér 32 (31) számú ház. A jobboldali gyámkő a Múzeumban. Pákei Lajos rajza

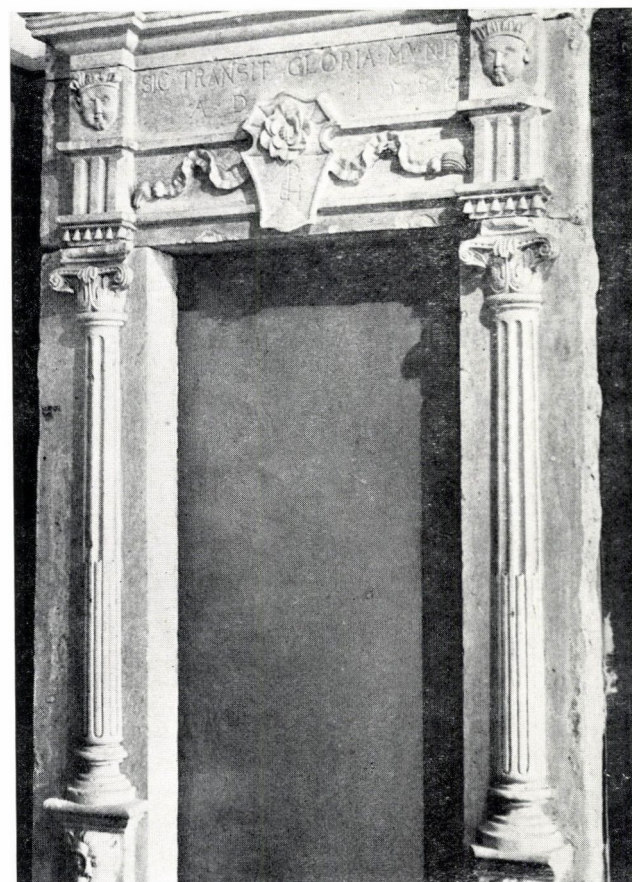
41. Zárókő a „Halak” csillagképével a zodiakus terem boltozatáról.
1590-es évek. Fő tér 32 (31) számú ház udvari szárnyában.

42. A zodiakus terem (részlet). 1590-
es évek. A Fő tér 32 (31) számú
ház udvari szárnyának
a földszintjén. Felvétel 1934-ből

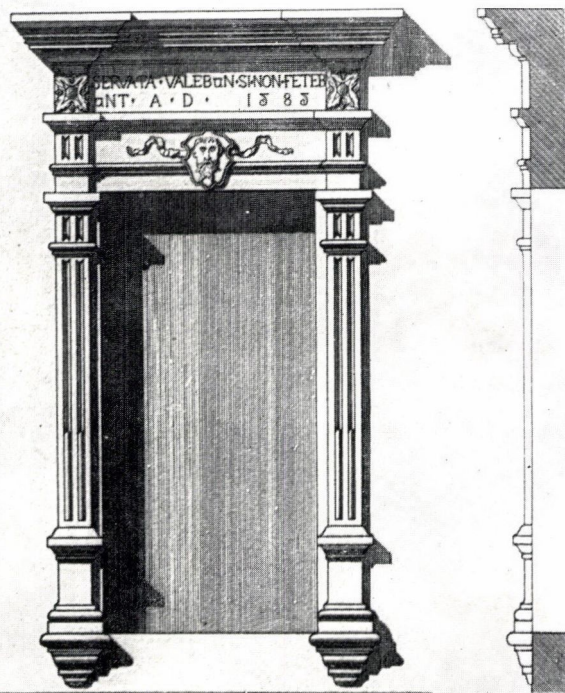

44. Ajtó 1586-ból, a Híd utca 22. számú házból. Múzeum.
Pákei Lajos rajza

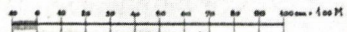

45. Ajtó 1586-ból a Híd utca 22. számú házból. Múzeum

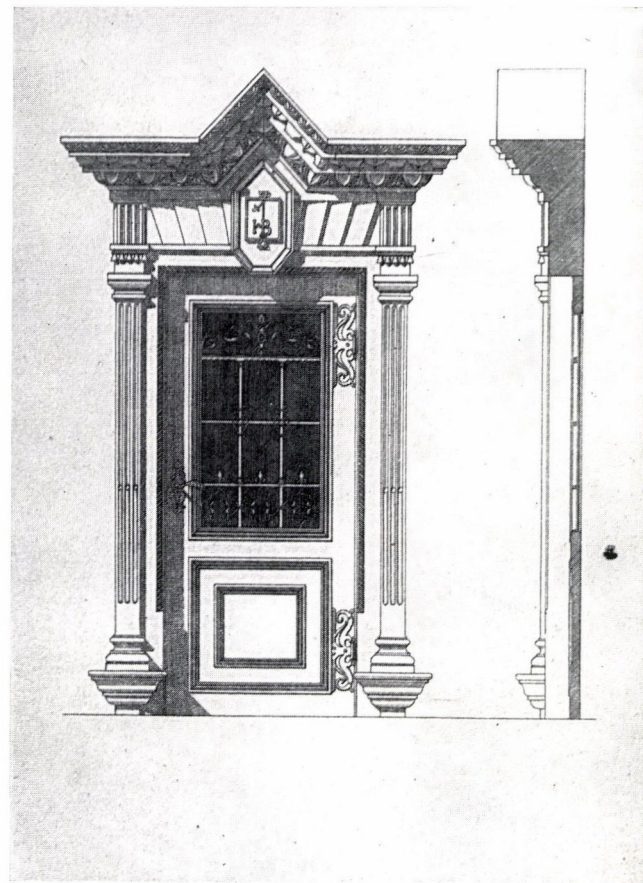
A WESSELÉNYI M. UTCZA 22. LEBONTOTT HÁZBÓL.

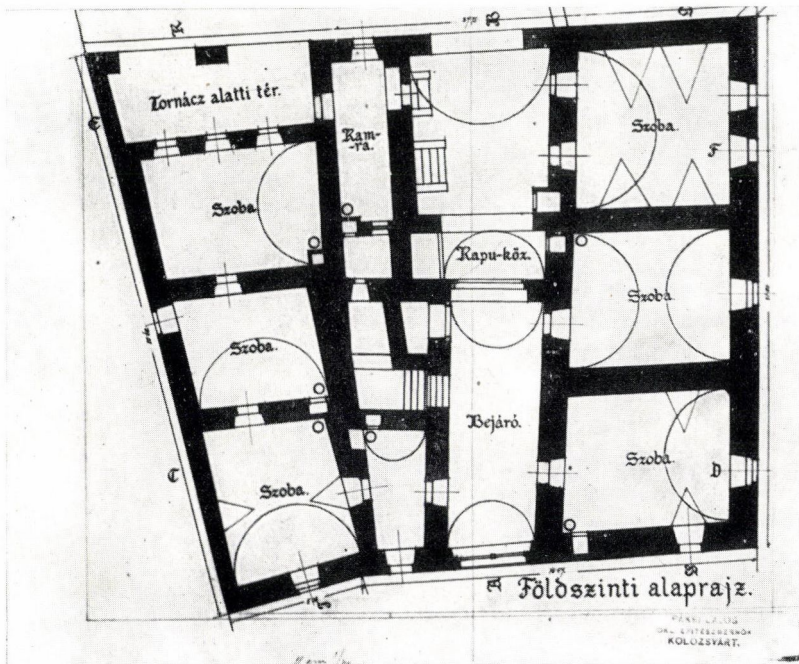
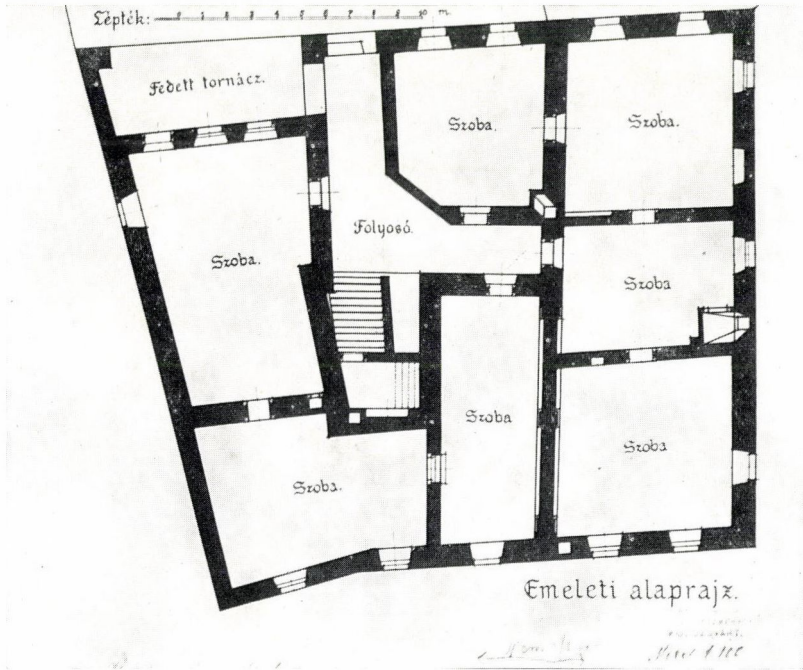
Jelenleg Pékei Lajos u 29. sz. házából bealkalmazva.

46. Ajtó 1585-ből, a Híd utca 22. számú házból. Múzeum. Pékei Lajos rajza

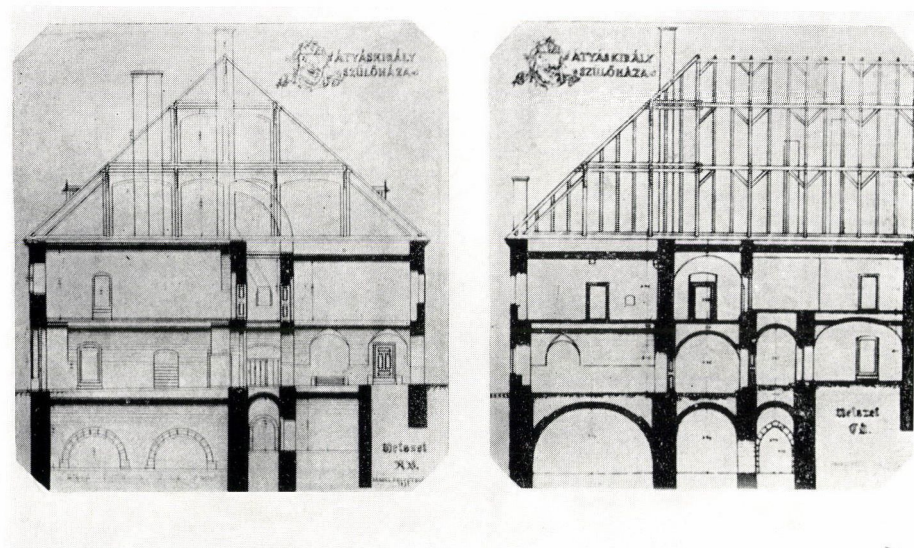
47. Ajtó Hensler Benedek monogramjával a Híd utca 22. számú házból. Múzeum. Pékei Lajos rajza

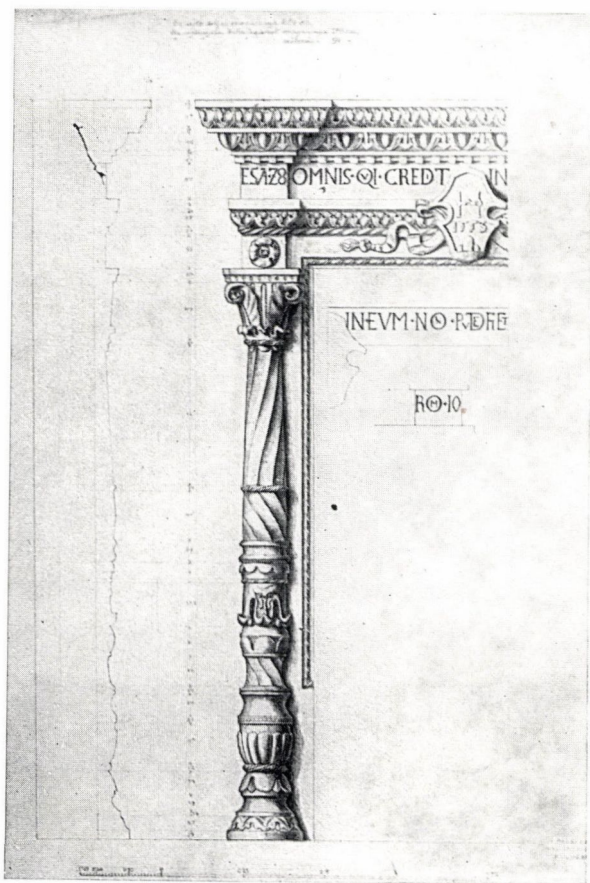
48—49. Az óvári Mátyás ház földszinti és emeleti alaprajza. Pákei Lajos rajzai

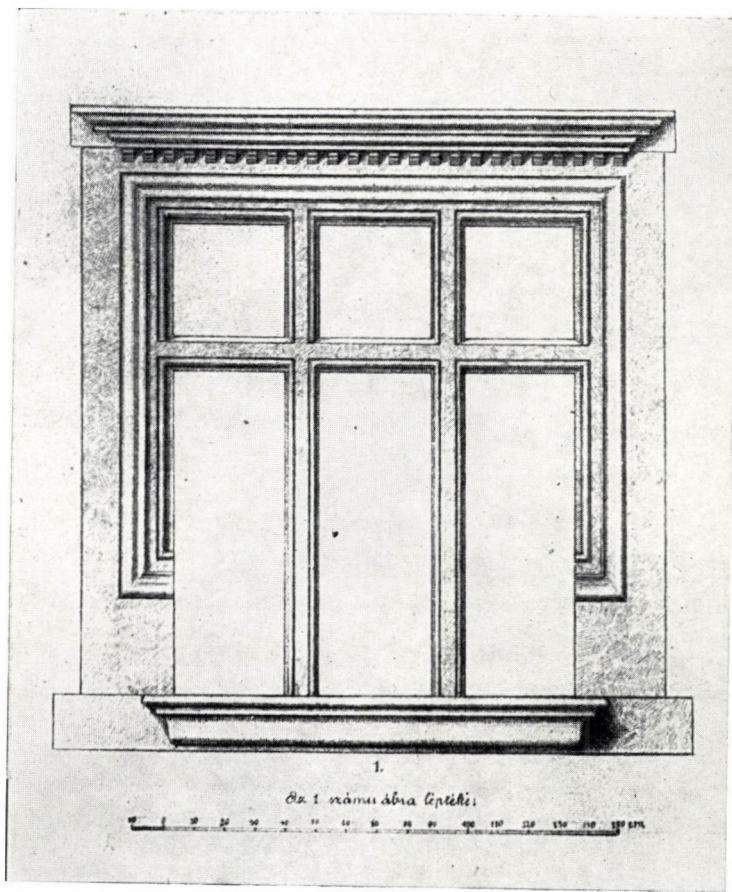
50. Az óvári Mátyás ház a restaurálás előtt. Veress Ferenc felvétele, 1859–1860 körül

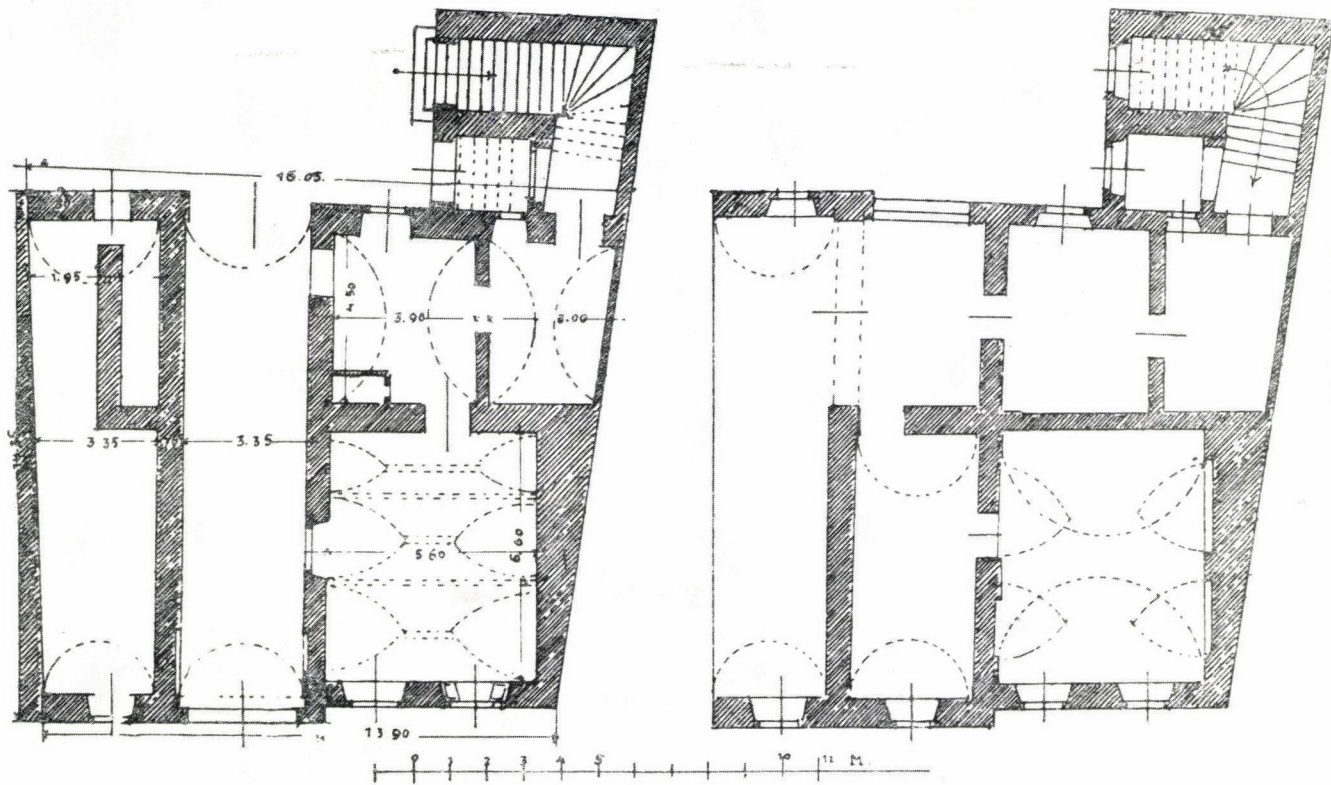
51. Az óvári Mátyás ház keresztmetszete és hosszmetzete. Pákei Lajos rajzai

52. Ajtó 1553-ból az Óvárból, az ún. Basta házból. Múzeum. Pákei Lajos rajza

53. Ablak az Óvárból, az ún. Basta házból. Múzeum. Pákei Lajos rajza

54. Az óvári ún. Basta ház földszinti és emeleti alaprajza. Az egykori Karolina tér (Kis Piac) északi során. Pákei Lajos rajzai dr. Kovács István felmérése alapján.

55. Címerpajzs B H R monogrammal
a Híd utca 22. számú házból.
Befalazva az egykori Pákei villába

56. Ablak 1584-ből a Híd utca 22. számú
házból. Befalazva az egykori
Pákei villába

57. Pilaszterfej a Híd utca 22. számú ház
kapujáról. 1584. Az egykori
Pákei villa kertjében

58. Baluszter-alakú oszlop a Fő téri 20 (21) számú házból. Az egykori Pákei villa kertjében

59—60. Ajtó 1586-ból a Híd utca 22. számú házból. Részletek. Befalazva az egykori Pákei villába

61. Töredék Máthéné sírkövérol.
Farkas utcai ref. templom. Kőtár

62. Címerpajzs E B monogrammal,
a Fő téri Bogner házból.
Befalazva az egykori Páke villába

63. Párkánytöredék madárral. Múzeum

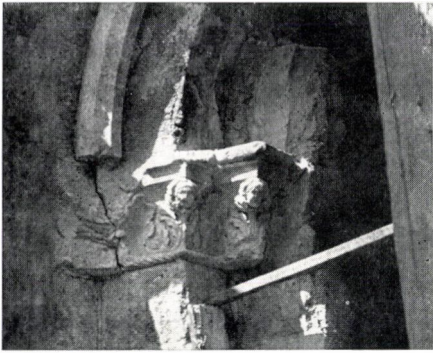
64. Gyámkő fejjel a Monostor utcából.
Múzeum

65. Esztergom, Vár, István kori körkáporna
alapfalainak részlete. (Nagy E.)

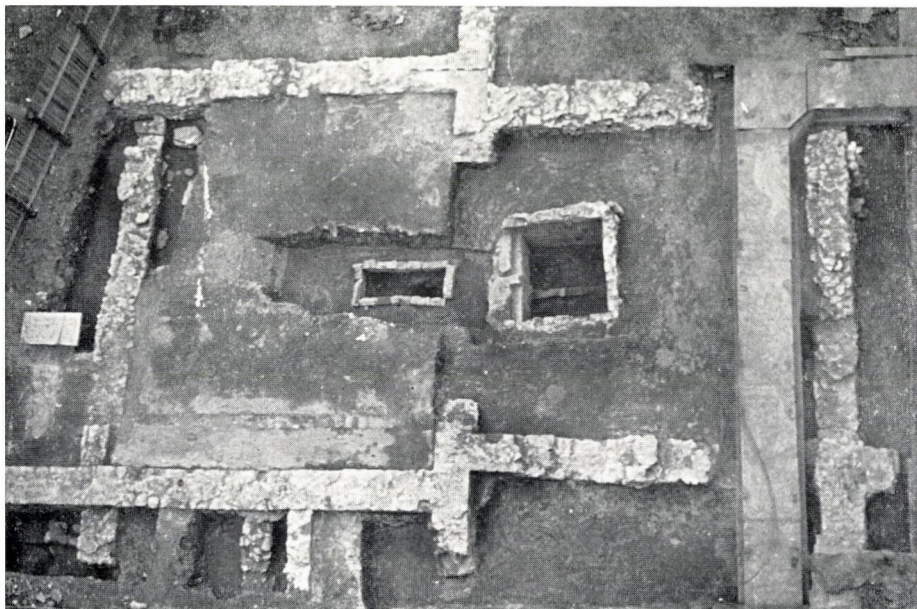
66. Eger, várszékesegyház, gótikus fejezet
(Kozák K.)

67. Jánoshida, r. k. templom
(volt premontrei prépostság),
déli kapu fejezete. (Kozák K.)

68. Jánoshida, r. k. templom (volt
premontrei prépostság), a lebontott
nyugati kapu fejezetei. (Kozák K.)

69. Óbuda, Ferencs templom szentélyének falmaradványai. Budapest, III. Vöröskereszt u. 10–23. (Bertalan V.-né)

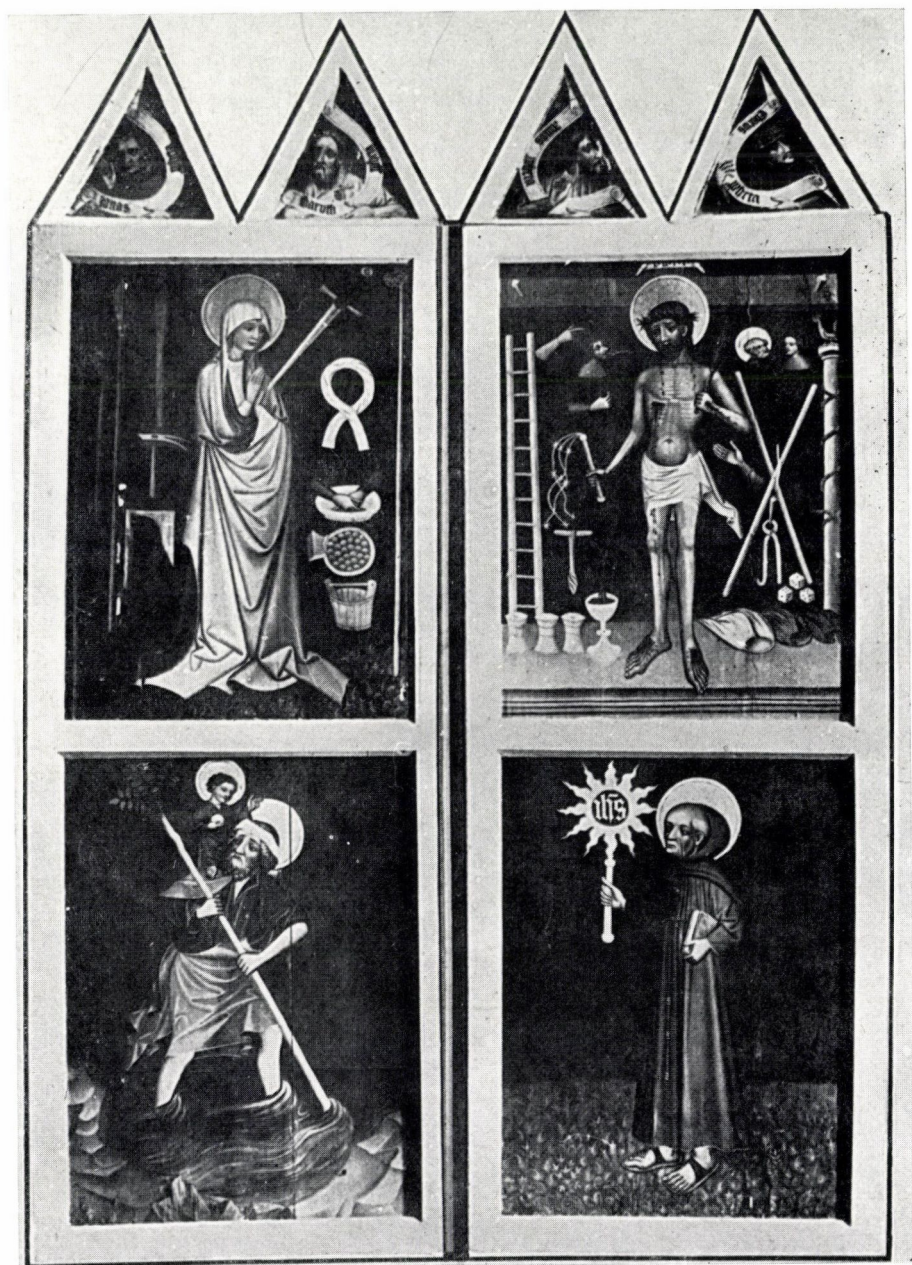
70. Óbuda, klarissza kolostor és templom. Budapest, III. Mókus, Perc és Fényes Adolf u. közötti terület. (Bertalan V.-né)

71. Rogier van der Weyden után: Mater Dolorosa. Brugge, Groeninge Museum (Urbach Zs.)

72. Bártfa, Szent Egyed templom, Szent András oltár. Mater Dolorosa, 1460 körül. (Urbach Zs.)

73. Mater Dolorosa, Vir dolorum, Szent Kristóf és Sienai Szent Bernardin a mateóci oltár külső szárnyképein. Mateóc (Matejovce), plébániatemplom. (Török Gy.)

74. Szent Bertalan ördögűzése. Részlet a nedeci Szent Bertalan oltár szárnyképéből. Nedec, plébániatemplom. (Török Gy.)

75. Birkózás. Szent László-legenda részlete. Ócsa, ref. templom.
(Lukács Zs.)

76. Birkózás. Szent László-legenda részlete. Gelence (Ghelinta)
r. k. templom. (Lukács Zs.)

77. Vir dolorum, donátorportréval. Maconka, r. k. templom (Prokopp M.)

ye sps
 uoltra
 6
 in gaucire intacta **A**
 ue illuda ue p an ge lus
 at a pius **A** ue
 cōa p ius patris sp iedore leue

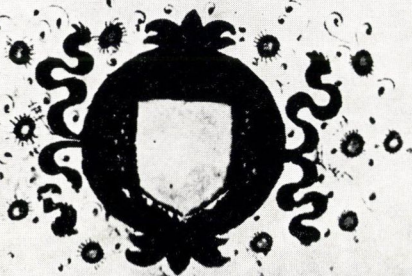
78. A Győri Antifonale 14a lapja. Győr, Székesegyházi Könyvtár. (Zentai L.)

SOLLII APOLLINARIS SYDONII PANA
 GRICI ABSTEMIO AVGVSTO BIS CONSV
 LI PREFATIO INCIPIT.

VM IUVENEM SVPER ASTRA
 iouem natura locaret
 SVSPIRETQ. NOVVS RE
 gna uetusta deus.
 CERTAVERE SVVM VENE
 rari numina numen

Dispanibus q; modis par cecinere sopho.
 Mars clangente tuba patris proconia dixit
 Laudauitq; sono fulmina fulmineo.
 Archas et arguitonens fidibus strepuere sonoris
 Doctior hinc cytharę pulsibus ille lyre.
 Castalidumq; cohors uario modulamine plausit
 Carminibus. cannis. pollice. uoce. pede.
 Sed post ceticolas etiam mediocria fecit
 Carmina stridendum sustinuisse deus.
 Tunc faunis drades satyrns q; mimallones
 Fuderunt lepidum rustica turba melos.
 Alea cicucianes liquerunt menala panes
 Postq; rhelyn placuit fistula rauca ioui.
 Hos inter chiron ad plestra strantia saltans
 Flexit inepta sui membra facetus equi.
 Sennuir audiri metuit moruicq; placere
 Quauis himitum dum canit ille daret.

80. Berzeviczy György (+1438 k.) sírelméke. Nyitra (Nitra) székesegyház. Foto SUPSOP, Bratislava. (Tóth S.)

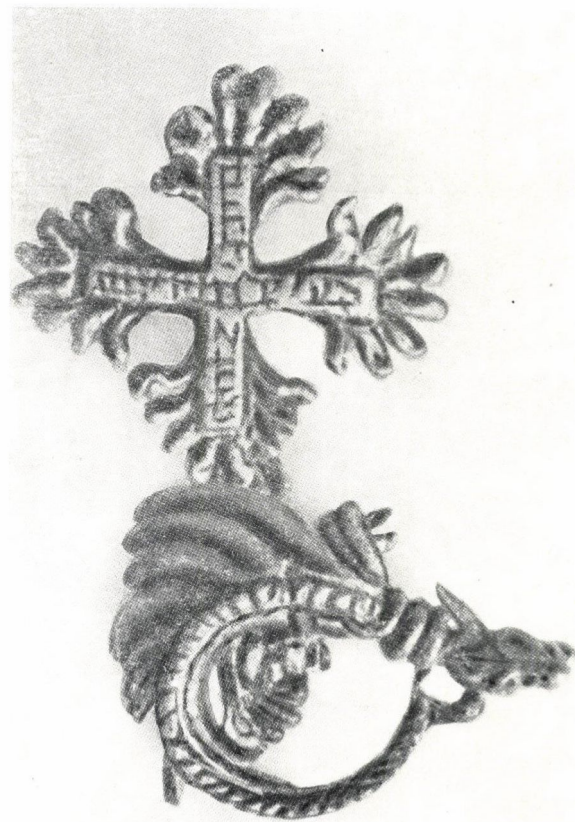
81. Kanizsai István püspök címere a zágrábi (Zagreb) székesegyházból. A 15. század harmadik negyede. Zagreb, Povijesni Muzej Hrvatske. (Henszlmann L.)

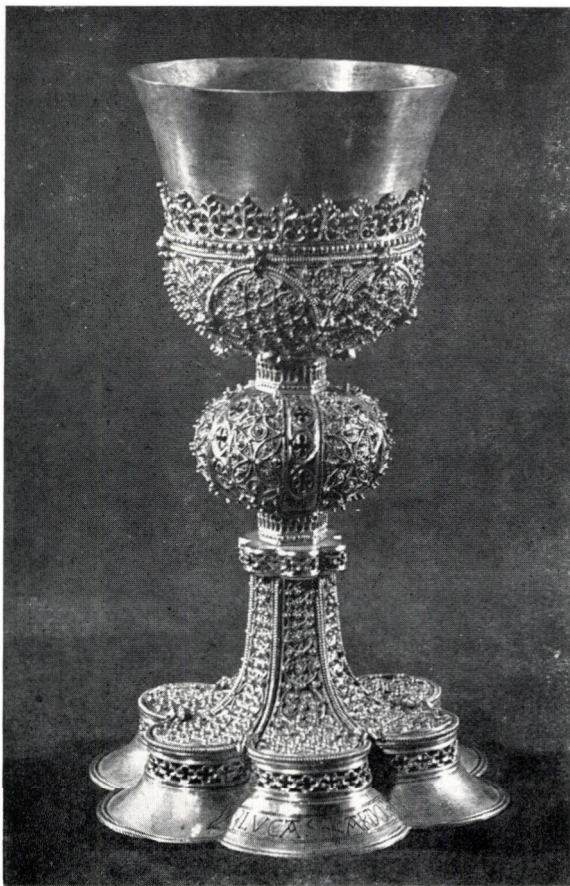
82. Vörösmárvány címeres töredék a sárospataki plébániatemplomból. 15. század vége. Sárospatak, Rákóczi Múzeum. (Henszlmann L.)

83. Oswald von Wolkenstein arképe.
Wolkenstein- Handschrift, 1438. Innsbruck,
Univer-sitátsbibliothek. (Eisler J.)

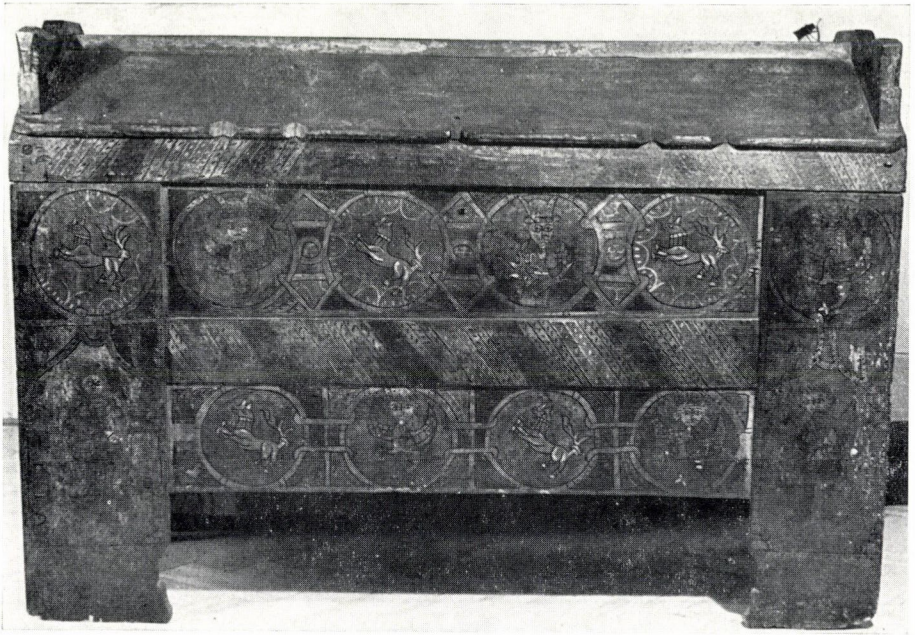
84. A Sárkányrend jelvénye. Ezüst, livlandi lelet.
Egykor: Berlin, Kunstgewerbe-Museum. (Eisler J.)

85. Kehely, Lucas Kardos felirattal. Gyöngyös, plébániatemplom. (Héjjné Détári A.)

86. Kehely SRL monogrammal. Gyöngyös, plébániatemplom. (Héjjné Détári A.)

87. Láda. Nagyszében (Rozsonda), 14. század. Budapest, Néprajzi Múzeum (Vadászi E.)

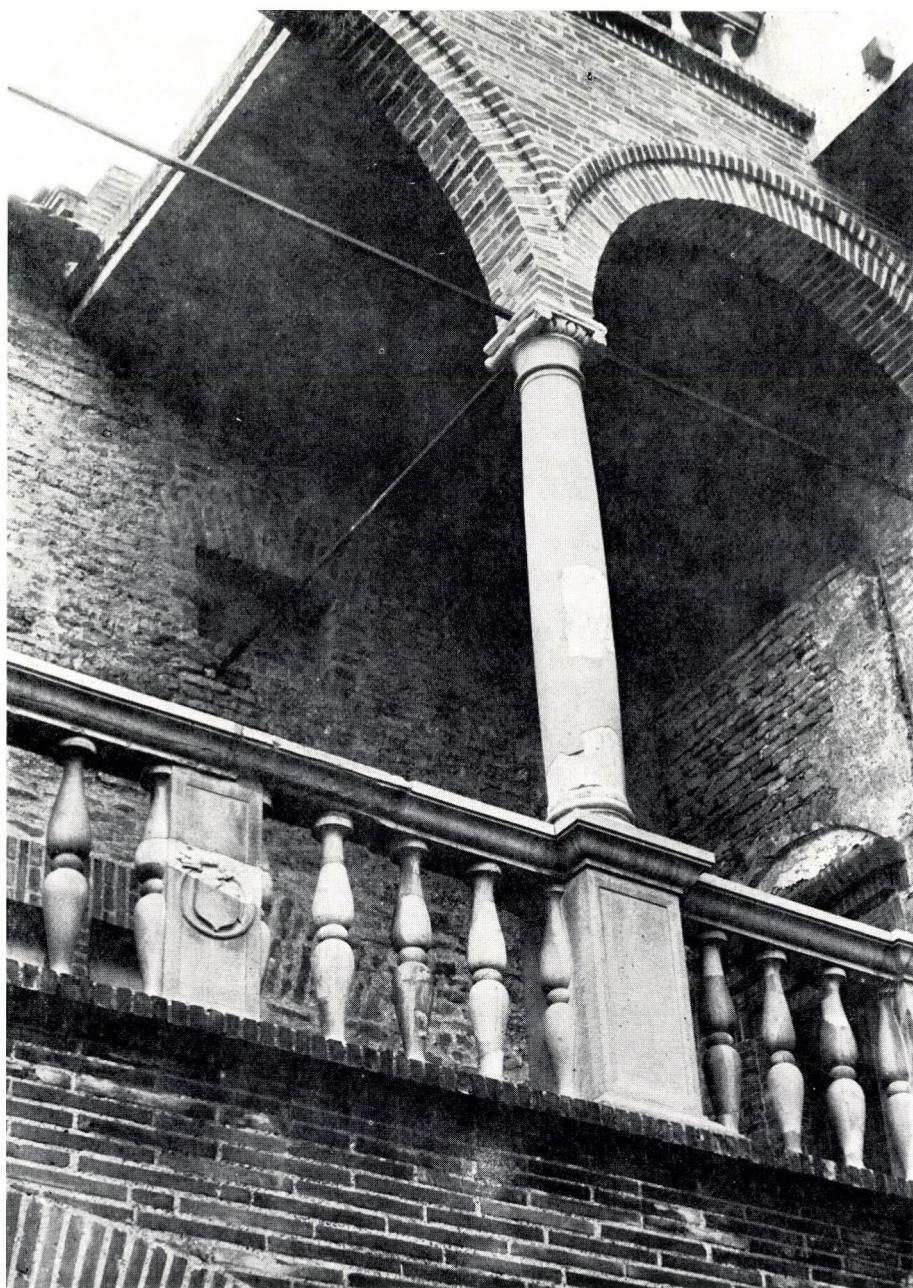
88. Bölcsős („erdélyi”) asztal. Magyar, 1500 k. Budapest, Iparművészeti Múzeum. (Vadászi E.)

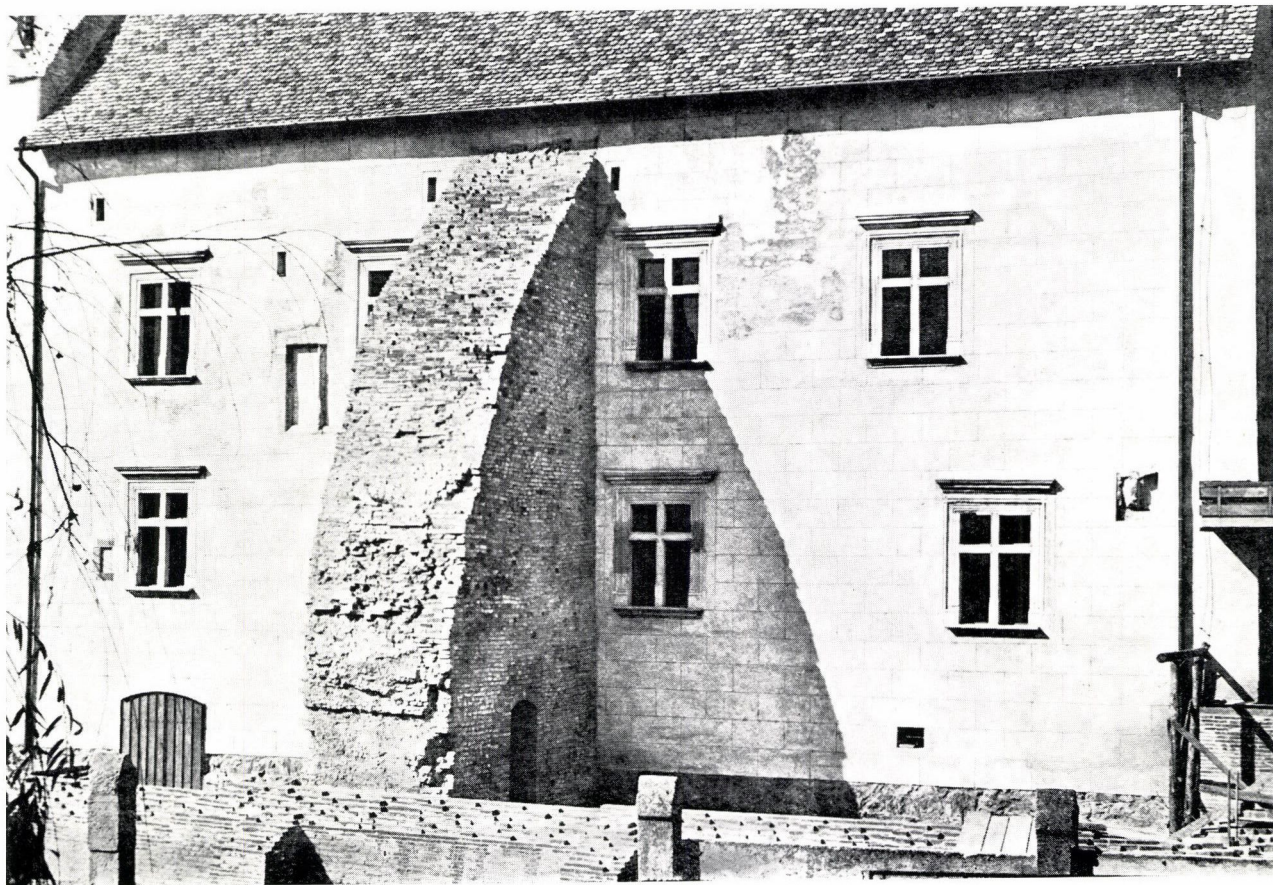
89. János evangélista. Hímzett casula részlete,
15. század első harmada. Budapest, Nemzeti Múzeum
Itsz. 53.147. (Csernyánszky M.)

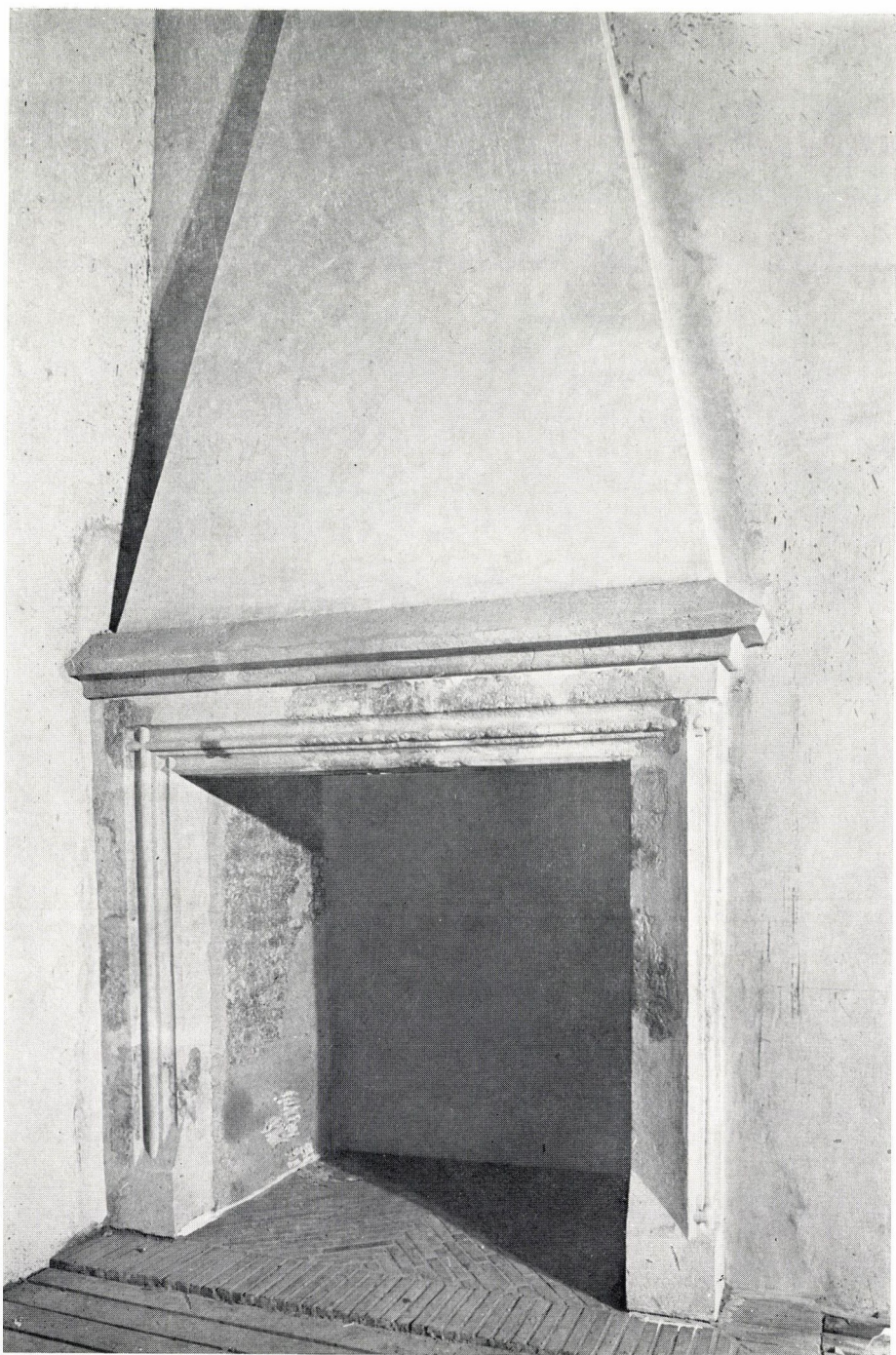
90. Madonna. Hímzett casula részlete. 15. század vége.
Budapest, Iparművészeti Múzeum,
Itsz. 7392. (Csernyánszky M.)

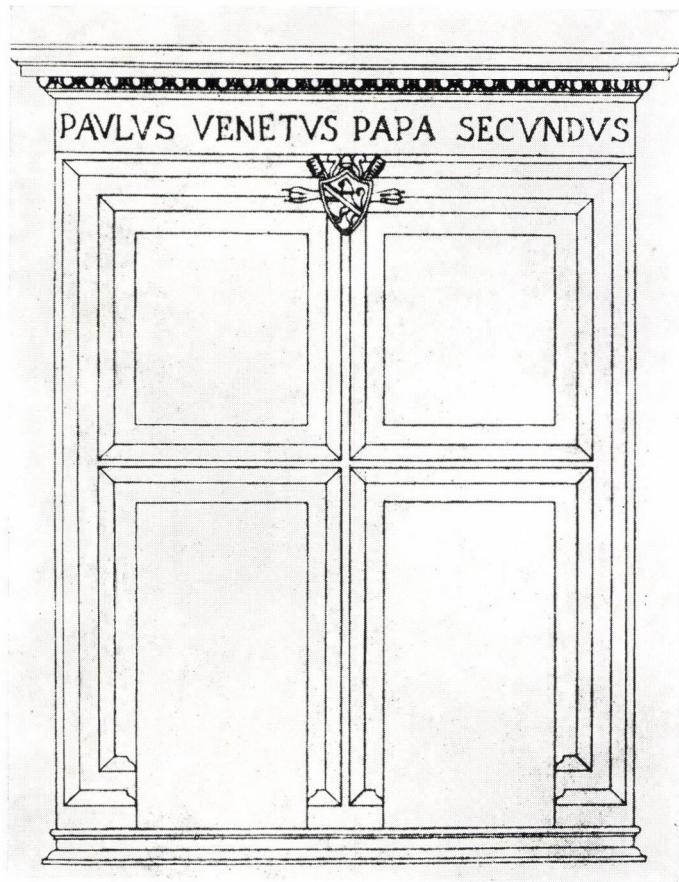
91. Simontornya, vár, udvari homlokzat, részlet (Horler M.)

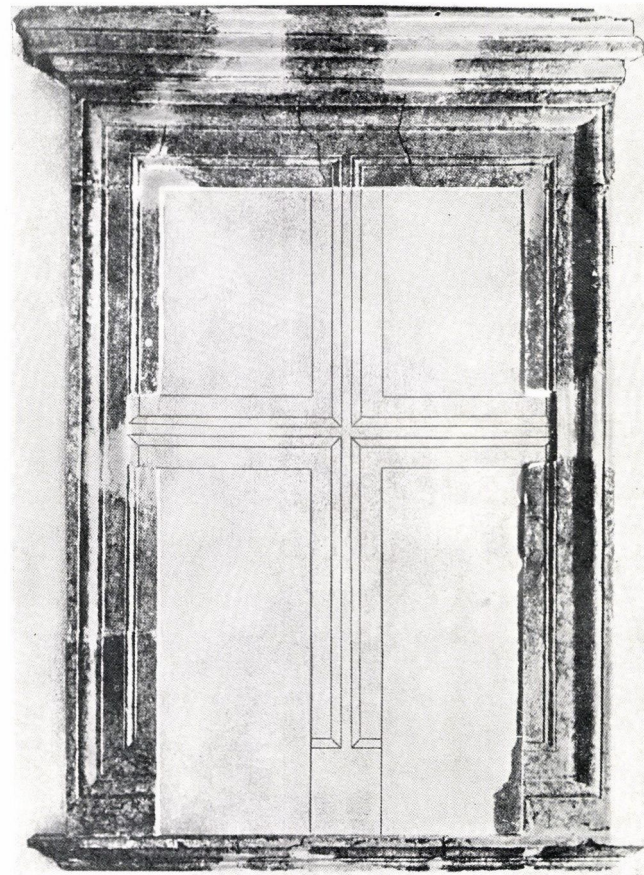
92. Simontornya, vár, külső homlokzat, részlet (Horler M.)

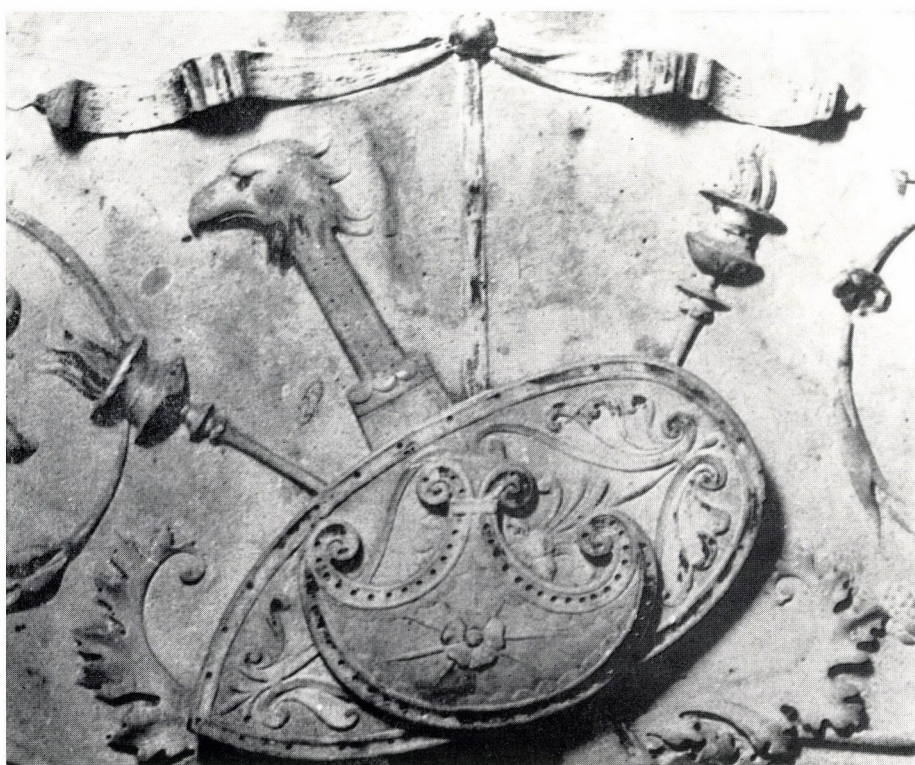
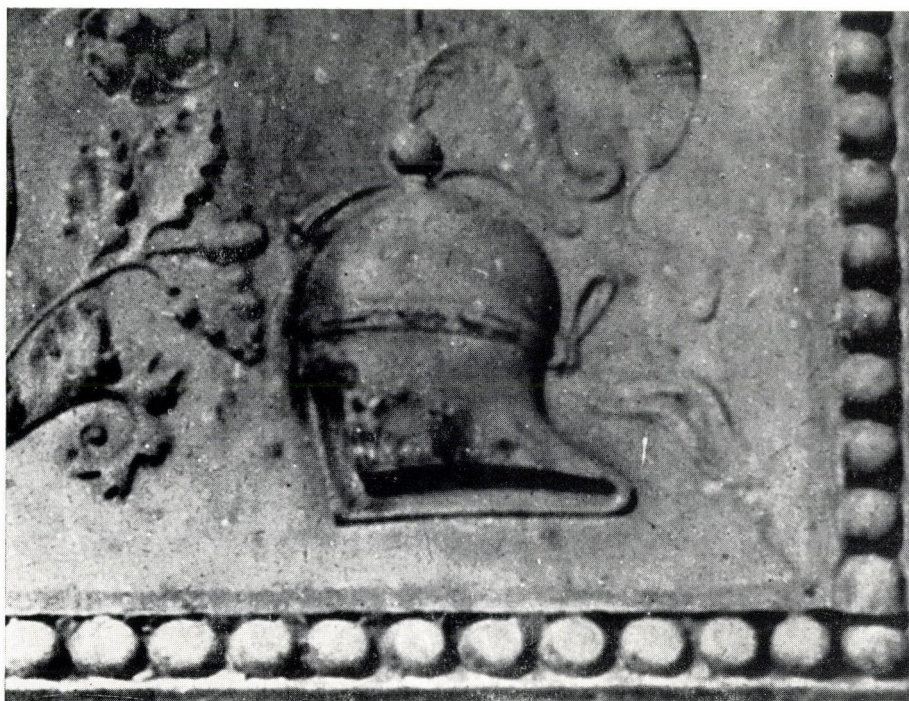
93. Simontornya, vár, kaputorony emeleti terme, kandalló (Horler M.)

94. Róma, a Palazzo Venezia első emeleti ablakai.
Magnuson után. (F. Tóth R.)

95. Kőkeresztes vörösmárvány ablak
Mátyás budai palotájából. Budapest, Vármúzeum.
(F. Tóth R.)

96—97. Részletek a római Cappella Sistina „Cancellata”-járól. (F. Tóth R.)

Megjelenik évente kétszer

**Megvásárolható
az Akadémiai Könyvesboltban
1052 Budapest V.,
Váci utca 24.
és az Akadémiai Kiadó
Terjesztési Osztályán
1054 Budapest V.,
Alkotmány utca 21.**

